

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ERZURUMLU ZİHNÎ DİVÂNÎ'NİN TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tolga ÖNTÜRK

VAN-2014

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ERZURUMLU ZİHNÎ DİVÂNÎ'NİN TAHLÎLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Tolga ÖNTÜRK

Danışman

Yrd. Doç. Dr. M. Halil ERZEN

VAN-2014

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyu süren hâkimiyetiyle bir medeniyet inşa etmiş; birçok âlim ve sanatçının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu medeniyetin yetiştirdiği sanatçılar içerisinde şairlerin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Geniş Osmanlı coğrafyasında sadece dönemin sanat ve kültür merkezi olan İstanbul'da değil aynı zamanda taşra vilayetlerinde de pek çok şair yaşamıştır. Gerek merkezde gerekse taşrada yetişen şairlerin -kaleme aldıkları şiirlerin estetik değerleri ne olursa olsun- her biri kültürel mirasa katkıda bulunarak bu birikimi güçlendirmişlerdir.

Osmanlı döneminde taşradaki bilim ve sanat merkezleri arasında Diyarbakır, Konya, Amasya, Edirne, Erzurum, Trabzon, Manisa gibi şehirler ön plana çıkmıştır. Bu illerden Erzurum'un, geçmişte ve günümüzde yetiştirdiği bilim ve sanat adamları sayesinde muhakkak ki ayrı bir önemi vardır. XVII. yüzyılın ve Divân edebiyatının kasîde ustalarından biri olan Nef'i, Türk tasavvûf kültürünün en büyük temsilcilerinden İbrahim Hakkı Hazretleri, Hâzık Mehmed Efendi; âşıklık geleneğinde ise Erzurumlu Emrah ve Sümmânî gibi isimler Erzurum'un sanat zenginliğini ortaya koyan şahsiyetlerdir. Bu isimler kadar şöhrete sahip olmasa da Mustafa Zihnî de dikkate değer bir şahsiyettir.

Bu çalışmanın amacı, XVIII. yüzyıl divan şairlerinden Erzurumlu Zihnî'nin divânını tahlil etmektir. Bilindiği üzere tahlil, bir eserin bütününün parçalara ayrılarak detaylı bir şekilde ve çeşitli bakış açılarıyla incelenmesidir. Bu ve benzeri eserler üzerine yapılan tahlil çalışmaları şüphesiz ki Türk kültür ve edebiyatının zenginliğini görmek açısından bizlere farklı bakış açıları sunacaktır.

Bu çalışma hazırlanırken karşılaşılan en büyük güçlük, şüphesiz, şairin hayatı hakkındaki kaynak ve bilgilerin sınırlılığı idi. Prof. Dr. Muhsin MACÎT'in yayımladığı ve aynı zamanda Erzurumlu Zihnî üzerine yapılmış tek bilimsel çalışma olan *Erzurumlu Zihnî Divânı*, hem çalışmamızda esas aldığımız *Divân* metnini sunması hem de şairle ilgili bilgiler vermesi bakımından asıl başvuru kaynağımız oldu.

Çalışma, "Giriş" ve "Sonuç" kısımları hariç iki ana bölümden meydana gelmektedir. "Giriş" kısmında şairin yaşadığı dönem olan XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal durumu, XVIII. yüzyıl Divân şiiri ve Erzurum'daki edebi ortamla ilgili bilgiler verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde şairin hayatı, sanatı ve *Divân*'ının biçimsel özellikleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde ayrıca şairin bürokratlarla olan münasebetine, şiir ve şairle ilgili görüşlerine, *Divân*'ındaki deyimler ve atasözlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın esasını teşkil eden ikinci bölüm, *Erzurumlu Zihnî Divân*'ının tahliline ayrılmış olup din-tasavvûf, cemiyet, insan ve tabiat olmak üzere dört temel başlıktan oluşmaktadır. İncelenen divân, tahlile tabi tutulurken daha önce bu sahada hazırlanmış olan *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlîli*, *Ahmet Paşâ'nın Şiir Dünyâsı* gibi önemli tahlil çalışmalarından kullanılan metod itibarıyla istifade edilmiştir.

Tahlil çalışmasının ilk kısmında "din" ve "tasavvûf" kavramları üzerinde durulmuş ve Allah'ın *Divân*'da geçen isimleri tek tek açıklanmıştır. Sırasıyla *Divân*'da yer alan melekler, kutsal kitaplar, âyet ve hadisler, peygamberler, dört halife ve sahâbeler hakkında bilgi verilmiştir. Din ile ilgili ahiret, cennet-cehennem, imân, şeriât, mü'min, müslümân gibi kavramlardan ve çeşitli ibadetlerden bahsedilmiştir. Daha sonra tasavvûf mefhumu ve divânda geçen tasavvûfî kavramlar tek tek açıklanmıştır. Birinci bölümün sonunda, eserde adı geçen mutasavvıflar hakkında bilgi verilmiştir.

"Cemiyet" kısmında, şairin yaşadığı dönemde kasîdeler sunduğu kişiler başta olmak üzere, *Divân*'da yer alan şahıslar üzerinde durulmuştur. Şahıslar; hükümdarlar, şehzâdeler, devlet adamları, şairler, sanatkârlar, tarihi-efsânevi şahsiyetler ve masal-hikâye kahramanları şeklinde ele alınmıştır. Daha sonra kavimlerin, ülke ve şehirlerin nasıl işlendiği hakkında bilgi verilmiştir. İçtimâî hayattan bahsedilirken rezm (savaş) ortamı, bezm âlemi, musikî, süslenme, giyim-kuşam, sofrâ ve yiyecekler, alışveriş, tabâbet gibi konular üzerinde durulmuştur.

Tahlil çalışmasının üçüncü kısmında "insan" mefhumu ele alınmıştır. İnsan kavramının *Divân*'da nasıl işlendiği ile ilgili kısaca bilgi verildikten sonra sevgili, âşık ve rakip üçlüsü ayrıntılarıyla incelenmiştir. Sevgili, âşık ve rakibin maddi ve manevi hâllerine yer verilmiş, bu hâllere sebebiyet veren durumlardan detaylı bir şekilde bahsedilmiştir.

Tahlil bölümünün son kısmını ise "tabiat" oluşturmaktadır. Bu kısımda öncelikle kozmik âlem ve bununla alakalı unsurlara genişçe yer verilmiştir. Daha sonra hayvanât, nebatât ve bunlarla ilgili mefhumlara ayrıntılı bir biçimde değinilmiştir.

Beyitlerin incelenmesi suretiyle oluşturduğumuz alt başlıklarda, konuya örnek teşkil edebilecek beyitlerden sadece birkaçı seçilmiştir. Şairin aynı konuya ilişkin ve aynı doğrultuda söylediği birçok beytin bulunması, bizi böyle bir kullanıma sevk etti. Ele alınan konuyla ilgili diğer beyitler ise şiir ve beyit numaraları verilmek suretiyle aynı başlık altında belirtilmiştir. Örnek beyitler, *Divân*'daki orijinal haliyle metne dahil edilmiştir.

Beni bu çalışmaya yönlendiren ve çalışmamda maddi ve manevi desteğini eksik etmeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Halil ERZEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmam esnasında tavsiyelerini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Muhsin MACİT'e ayrıca teşekkür ederim.

Tolga ÖNTÜRK
Van - 2014

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR.....	XVI
GİRİŞ	1
1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu	1
2. XVIII. Yüzyıl Divân Şiiri ve Erzurum’da Edebî Muhît.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1.1. Erzurumlu Zihnî’nin Hayatı	7
1.2. Şairliği	9
1.3. Divânı	13
1.3.1. Nazım Şekilleri	14
1.3.1.1. Kasîdeler ve Türleri.....	14
1.3.1.1.1. Tevhîdler	15
1.3.1.1.2. Münâcât	15
1.3.1.1.3. Na’lılar	15
1.3.1.1.4. Medhiyeler	15
1.3.1.2. Kıt’alar	16
1.3.1.3. Musammâtlar.....	17
1.3.1.3.1. Terkîb-i Bendler	17
1.3.1.3.2. Müseddesler	17
1.3.1.3.3. Tahmîsler	18
1.3.1.4. Mesnevîler	18
1.3.1.5. Gazeller	18
1.3.1.6. Müstezâd	19
1.3.2. Vezin	19
1.4. Zihnî’de Şair-Hâmî İlişkisi.....	20
1.5. Şiir ve Şairle İlgili Görüşleri	23
1.6. Atasözleri ve Deyimler.....	26
1.6.1. Atasözleri ve Veciz İfadeler	26
1.6.2. Deyimler	27

İKİNCİ BÖLÜM	30
ZİHNİ DİVÂNININ TAHLİLİ.....	30
2.1. Din Ve Tasavvûf	30
2.1.1.Din	30
2.1.1.1. Allah (İlâh, Hudâ, Râb, Mevlâ).....	30
2.1.1.1.1. Allah	32
2.1.1.1.2.Bâkî.....	32
2.1.1.1.3. Bârî	32
2.1.1.1.4. Bâtın	33
2.1.1.1.5. Celîl	33
2.1.1.1.6. Fettâh	33
2.1.1.1.7. Gaffâr.....	34
2.1.1.1.8. Gafûr.....	34
2.1.1.1.9. Gâni	34
2.1.1.1.10. Hakk	35
2.1.1.1.11. Hâlık	35
2.1.1.1.12. Hayy	35
2.1.1.1.13. Kadîr.....	36
2.1.1.1.14. Kerîm.....	36
2.1.1.1.15. Kuddûs.....	36
2.1.1.1.16. Mûcib.....	36
2.1.1.1.17. Rahîm	37
2.1.1.1.18. Rahmân.....	37
2.1.1.1.19. Rezzâk	37
2.1.1.1.20. Samed	37
2.1.1.1.21. Vedûd	38
2.1.1.1.22. Veliyy (Veliyy-i Rabb-i Cevad, Veliyyü'n-ni'am)	38
2.1.1.1.23. Zâhir	38
2.1.1.1.24. Zü'l-Celâl	39
2.1.1.2. Melekler	39
2.1.1.3. Kitaplar.....	40
2.1.1.4. Âyet ve Hadîsler.....	41

2.1.1.4.1. Âyetler	42
2.1.1.4.2. Hadîsler	43
2.1.1.5. Peygamberler	44
2.1.1.5.1. Hz. Âdem	45
2.1.1.5.2. Hz. Nûh	45
2.1.1.5.3. Hz. İbrahim (Halîlullah)	45
2.1.1.5.6. Hz. Eyyûb	46
2.1.1.5.7. Hz. Süleymân	46
2.1.1.5.8. Ya'kûb	47
2.1.1.5.9. Hz. Yûsuf	47
2.1.1.5.10. Hz. Mûsâ	47
2.1.1.5.11. Hz. İsâ ve Meryem	48
2.1.1.5.12. Lokmân	48
2.1.1.5.13. Hızır	49
2.1.1.5.14. Hz. Muhammed (S.A.V.)	49
2.1.1.6. Dört Halîfe ve Sahâbeler	53
2.1.1.6.1. Hz. Ömer (Fârûk)	53
2.1.1.6.2. Hz. Osmân	54
2.1.1.6.3. Hz. Ali	54
2.1.1.7. Kazâ ve Kader	54
2.1.1.8. Ahiret ve Ahiretle İlgili Mefhumlar	55
2.1.1.8.1. Ahiret ('Ukbâ, Dâr-ı Bekâ, Dâr-ı Gurbet)	55
2.1.1.8.2. Kıyâmet	56
2.1.1.8.3. Cehennem (Düzâh)	57
2.1.1.8.4. Sırat	58
2.1.1.8.5. Şefaât	58
2.1.1.8.6. Cennet (Behişt, Cinân, Ravza-i Rızvân) ve Cennet'le İlgili Mefhumlar	58
2.1.1.8.6.1 Tûbâ	59
2.1.1.8.6.2. Kevser	59
2.1.1.8.6.3. Hûrî ve Gilmân	60
2.1.1.9. Diğer İtikâdi Mefhumlar	60

2.1.1.9.1. Ölüm ve Ecel	60
2.1.1.9.2. Şeytan (Azâzîl)	60
2.1.1.9.3. Ruh ve Cin	61
2.1.1.9.4. Peri	61
2.1.1.9.5. Rûz- Ezel, Bezm-i Elest	61
2.1.1.9.6. Kefen	62
2.1.1.10. Din ile İlgili Çeşitli Mefhumlar	62
2.1.1.10.1. İmân, Din, Şeriât, Mü'min, Müslüman	62
2.1.1.10.2. Küfür, Kâfir, Münkir	63
2.1.1.10.3. Günâh, Tevbe	64
2.1.1.10.4. İbâdetle İlgili Mefhumlar	65
2.1.1.10.4.1. Abdest, Namaz	65
2.1.1.10.4.2. Hac, Kâ'be (Beytü'l- Harem)	66
2.1.2. TASAVVÛF	67
2.1.2.1. Tarîkatle İlgili Mefhumlar	69
2.1.2.1.1. Âşık (Ehl-i Dil, Ehl-i Nâzar, Ehl-i Aşk, Ehl-i Hikmet, Erbâb-ı Dil)	69
2.1.2.1.2. Dünyâ	71
2.1.2.1.3. Mevlevî, Kalender, Bektâş	72
2.1.2.1.4. Dergâh, Harabât, Tekke, Tekye, Han-kâh	72
2.1.2.1.5. Zahîd, Vâ'iz, Rind	74
2.1.2.1.6. Ârif, Pîr, Pîr-i Mugân, Şeyh	75
2.1.2.1.7. Dervîş, Mürîd	78
2.1.2.2. Tasavvûfla İlgili Kavramlar	79
2.1.2.2.1. Havf-Recâ	79
2.1.2.2.2. Kabz-Bast	79
2.1.2.2.3. Üns	80
2.1.2.2.4. Şâhid	80
2.1.2.2.5. Basîret	80
2.1.2.2.6. Nazâr	80
2.1.2.2.7. Yakîn	81
2.1.2.2.8. Fakr	81

2.1.2.2.9. Sabr	82
2.1.2.2.10. Rızâ	82
2.1.2.2.11. Tevekkül	82
2.1.2.2.12. Hayret	83
2.1.2.2.13. Menzîl	83
2.1.2.2.14. Zikr	84
2.1.2.2.15. Riyâzet	84
2.1.2.2.16. Uzlet-İnzivâ	84
2.1.2.2.17. Kerâmet	85
2.1.2.2.18. Vecd	85
2.1.2.2.19. Cezbe	85
2.1.2.2.20. Huzur	86
2.1.2.2.21. Fenâ-Bekâ	86
2.1.2.2.22. Feyz	86
2.1.2.2.23. Tecellî	87
2.1.2.2.24. Sır	87
2.1.2.2.25. Himmet	87
2.1.2.2.26. Terk	88
2.1.2.2.27. İlm-i Ledün	88
2.1.2.3. Bazı Mutasavvıflar	88
2.1.2.3.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri	88
2.1.2.3.2. Hacı Bektâş Velî	90
2.1.2.3.3. Hallâc-ı Mansûr	90
2.2. CEMİYET	92
2.2.1. ŞAHISLAR	92
2.2.1.1. Tarihi Şahsiyetler	92
2.2.1.1.1. Hükümdarlar, Şehzâdeler ve Devlet Adamları	92
2.2.1.1.1.1. Sultan 3. Selim	92
2.2.1.1.1.2. Timûr Paşâ	93
2.2.1.1.1.3. Erzurûmî Yazıcı İbrahîm Paşâ	94
2.2.1.1.1.4. Isfanahçı El-Hâc Hâfız Mustafâ Paşâ	94
2.2.1.1.1.5. Meş'aleci İbrahîm (Hıfzı) Paşâ	95

2.2.1.1.1.6. El-hâc Ali Paşâ (Canikli)	95
2.2.1.1.1.7. Şeh-süvâr-zâde Mustafa Paşâ	96
2.2.1.1.1.8. Müftü Abdurrahman Efendi.....	96
2.2.1.1.1.9. Yusuf Ziyaeddin Paşâ	97
2.2.1.1.1.10. Urfâ Vâlisi Abdi Paşâ	98
2.2.1.1.1.11. Gazi İzzet Ahmed Paşâ	98
2.2.1.1.2. Şairler	98
2.2.1.1.2.1. Bâkî	98
2.2.1.1.2.2. Hâzık Mehmed Efendi	98
2.2.1.1.2.3. Fuzûlî	99
2.2.1.1.2.4. Nâbî	100
2.2.1.1.2.5. Nef'î	100
2.2.1.1.2.6. Râgıp	101
2.2.1.1.2.7. Sâbit	101
2.2.1.1.2.8. Vehbî	102
2.2.1.1.2.9. Diğer Osmanlı Şairleri	102
2.2.1.1.2.10. Osmanlı Dışındaki Şairler	102
2.2.1.1.3. Sanatkârlar ve İlim Adamları	103
2.2.1.1.3.1. Bihzâd	103
2.2.1.1.3.2. Mânî	103
2.2.1.1.3.3. İbn-i Sînâ	104
2.2.1.2. Tarihi-Efsanevi Şahsiyetler	104
2.2.1.2.1. Asâf	104
2.2.1.2.2. Behmen, Behrâm, Bermekîyân	104
2.2.1.2.3. Cem, Cemşîd	105
2.2.1.2.4. Calînûs	106
2.2.1.2.5. Dârâ	107
2.2.1.2.6. Ferîdûn	107
2.2.1.2.7. Güstehem (Gostehem)	108
2.2.1.2.8. Hüsrev (Perviz)	108
2.2.1.2.9. İskender (Aleksandros)	108
2.2.1.2.10. Kahramân	110

2.2.1.2.11. Kârûn	110
2.2.1.2.12. Keyhusrev	111
2.2.1.2.13. Nemrûd	111
2.2.1.2.14. Rüstern	112
2.2.1.2.15. Nerîmân, Sâl, Zâl	113
2.2.1.3. Masal ve Hikâye Kahramanları	113
2.2.2. KAVİMLER	114
2.2.2.1. Hindû, Habeş	114
2.2.2.2. Tatâr	114
2.2.2.3. Ye'cûc	115
2.2.2.4. Frenk	115
2.2.2.5. Moskov	115
2.2.3. Ülke ve Şehirler	116
2.2.3.1. Acem (İran), Rum, Arap	116
2.2.3.2. Hind, Şam, Kandeâr	116
2.2.3.3. Isfahân (Sıfahân), Çin	116
2.2.3.4. 'Aden	117
2.2.3.5. Haleb	117
2.2.3.6. Rûmeli	117
2.2.3.7. Mısır, İstanbul, Bağdâd	117
2.2.3.8. Erzurûm (Erzen-i Rûm)	118
2.2.4. Denizler, Nehirler ve Dağlar	118
2.2.5. İÇTİMAİ HAYAT	118
2.2.5.1. Savaş ve Savaş Aletleri	118
2.2.5.1.1. Mızrak (Nîzen)	119
2.2.5.1.2. Hançer	119
2.2.5.1.3. Kılıç (Tiğ, Şemşîr)	119
2.2.5.1.4. Ok (Tîr, Hadeng)	120
2.2.5.1.5. Asker (Leşker, Sipah, Yeniçeri, Cünd)	121
2.2.5.2. AV (Şikâr, Sayd)	122
2.2.5.3. Eğlence Hayatı (Bezm, Meclis)	123
2.2.5.3.1. Meyhâne (Harabât, Meykede, Han-kâh)	124

2.2.5.3.2. Şarap (Bâde, Mey, Cür'a).....	126
2.2.5.3.3. Mûm (Şem), Kandîl, Çerâğ	127
2.2.5.3.4. Afyon, Beng, Hâb, Duhân (Tütün), Berş.....	129
2.2.5.3.5. Kadeh (Câm, Ayak, Sâgar, Peymâne), Sürâhi, Testi, Kûp (Hum)	129
2.2.5.4. Mûsikî	131
2.2.5.5. Sûslenme	133
2.2.5.5.1. Kıymetli Mâdenler ve Taşlar.....	133
2.2.5.5.2. Güzel Kokular	134
2.2.5.6. Giyim-Kuşam.....	135
2.2.5.7. Sofra ve Yiyecekler.....	136
2.2.5.8. Mimârî.....	138
2.2.5.9. Alış Veriş (Bey ü Şîrâ).....	140
2.2.5.10. Sihir, Büyü, Tılsım.....	141
2.2.5.11. Tabâbet.....	142
2.2.5.12. Yazı İle İlgili Hususlar	142
2.2.5.13. Bazı Tipler ve Meslek Erbâbı	145
2.2.5.13.1. 'Asker, Ser-'asker.....	145
2.2.5.13.2. Ases, Pasbân (Bekçi).....	145
2.2.5.13.3. Dâver (Hükümdâr).....	145
2.2.5.13.4. Rehzen (Haydut).....	146
2.2.5.13.5. Dellâl (İlân Edici, Tellâl).....	146
2.2.5.13.6. Yeniçeri, Yençeri.....	147
2.2.5.13.7. Hekîm	147
2.2.5.13.8. Şahne (Polis).....	147
2.2.5.13.9. Evbâş (Ayak takımı).....	147
2.2.5.13.10. Ulak (Haberci).....	148
2.2.5.13.11. Derbân (Kapıcı).....	148
2.2.5.13.12. Sayyâd (Avcı).....	148
2.2.5.13.13. Mihmân (Misâfir), Mizbân (Ev Sahibi).....	148
2.2.5.13.14. Sâkî.....	149
2.3. İNSAN.....	151

2.3.1. Umumî Olarak İnsan.....	151
2.3.2. Güzellik.....	152
2.3.2.1. Umûmi Olarak Güzellik.....	152
2.3.2.2. Güzellikle İlgili Benzetmeler.....	153
2.3.2.2.1. Levha.....	153
2.3.2.2.2. Âyet, Mushaf.....	153
2.3.2.2.3. Nâme, Metin, Safha.....	154
2.3.2.2.4. Köşk, Kale, Heykel.....	154
2.3.2.2.5. Güneş, Ay, Ateş, Ufuk.....	155
2.3.2.2.6. Gülzâr, Çemen, Nev-bahâr.....	155
2.3.2.2.7. Ülke, İklim.....	156
2.3.3. Sevgili.....	156
2.3.3.1. Umumi Olarak Sevgili.....	156
2.3.3.2. Sevgili İle İlgili Tasavvurlar.....	161
2.3.3.2.1. Câdû, Peri.....	161
2.3.3.2.2. Ay, Güneş, Yıldız.....	162
2.3.3.2.3. Sânem, Put, Bût.....	163
2.3.3.2.4. İsâ, İsî-leb, İsî-dem, İsî-beyân.....	163
2.3.3.2.5. Ahû.....	164
2.3.3.2.6. Servi, Fidân.....	164
2.3.3.3. Sevgilide Güzellik Unsurları.....	165
2.3.3.3.1. Saç, Zülf.....	165
2.3.3.3.2. Alın (Cebîn).....	168
2.3.3.3.3. Kaş (Ebrû).....	168
2.3.3.3.4. Göz (Çeşm, Dîde).....	169
2.3.3.3.5. Gamze.....	170
2.3.3.3.6. Kirpik (Müje, Müjen, Müjgân).....	172
2.3.3.3.7. Yüz ve Yanak.....	173
2.3.3.3.8. Dudak (Leb, Lâ'l).....	175
2.3.3.3.9. Ben (Hâl).....	178
2.3.3.3.10. Hat.....	178
2.3.3.3.11. Ağız (Dehân, Fem).....	180

2.3.3.3.12. Çene, Gabgab	181
2.3.3.3.13. Boy (Kâd, Endâm, Kâmet)	181
2.3.3.3.14. Diş (Dendân)	182
2.3.3.3.15. Sîne, Gerdân	182
2.3.3.3.16. Bel (Mîyân)	183
2.3.3.3.17. El-Ayak-Baş	183
2.3.3.4. Sevgili İle İlgili Diğer Hâl ve Unsurlar	184
2.3.3.4.1. Bûse, Söz	184
2.3.3.4.2. Kûy-ı Yâr, Eşik	185
2.3.3.4.3. Nâz, İşve, Cilve	187
2.3.4. ÂŞIK	188
2.3.4.1. Umûmî Olarak Âşık	188
2.3.4.2. Gönül (Dil, Derûn)	191
2.3.4.3. Âşığa Ait Maddî ve Manevî Unsurlar	196
2.3.4.3.1. Vücûd	196
2.3.4.3.2. Cân	197
2.3.4.3.3. Göz ve Gözyaşı	198
2.3.4.3.4. Boy, Sîne	199
2.3.4.3.5. Ciğer, Kemik (Üstühan), Yara (Dâğ, Zahm), Kan (Hûn)	200
2.3.4.3.6. Ah, Feryâd, Figân, Nâle	201
2.3.4.3.7. Gam, Dert, Belâ, Elem	202
2.3.4.3.8. Cevr, Cefâ, Gazâb, Kahr	204
2.3.4.3.9. Ayrılık (Hasret, Hicrân, Firkat)	206
2.3.4.3.10. Vuslât	208
2.3.4.3.11. Aşk	210
2.3.5. RAKİB (Gayr, ağyar, nâ-kes, garîm)	213
2.4. TABİAT	217
2.4.1. Kozmik Âlem	217
2.4.1.1. Felek (Çarh, Asumân, Asmân, Gerdûn, Sipihr)	217
2.4.1.2. Yıldızlar (Sitâre, Encüm, Ahter, Kevkeb)	220
2.4.1.3. Bazı Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri	221
2.4.1.3.1. Süreyyâ, Ülker, Pervin	221

2.4.1.3.2. Samanyolu (Kehkeşân).....	221
2.4.1.3.3. Sühâ	222
2.4.1.4. Seyyâreler.....	222
2.4.1.4.1. Keyvân (Zuhâl).....	222
2.4.1.4.2. Zühre.....	223
2.4.1.4.3. ‘Utârid.....	223
2.4.1.4.4. Güneş (Afitâb, Mihr, Hurşîd, Şems)	224
2.4.1.4.5. Ay (Mah, Meh, Kamer) ve Hilâl	224
2.4.1.5. Işık, Aydınlık (Pertev, Şu’le, Nur, Ziyâ, Fûruğ, Revnak, Dırahşan).....	225
2.4.1.6. Karanlık (Zulmet).....	226
2.4.2. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	227
2.4.2.1. Zaman (Rûzgâr, Vakit, Dem, Dehr, Eyyâm, Zamâne).....	227
2.4.2.2. Yıl ve Ay	228
2.4.2.3. Mevsimler	229
2.4.2.3.1. Bahar.....	229
2.4.2.3.2. Hazân.....	230
2.4.2.3.3. Yaz ve Kış	231
2.4.2.4. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar	232
2.4.2.4.1. Umumi Olarak Gün	232
2.4.2.4.2. Sabah (Seher, Bambâd, Subh).....	233
2.4.2.4.3. Akşam ve Gece (Leyl, Şeb).....	235
2.4.3. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı Erbaa).....	237
2.4.3.1. SU (Ab, Mâ, Zülâl)	237
2.4.3.2. TOPRAK (Hak, Tûrab, Bedid, Sahra)	239
2.4.3.3. Hava (Bâd, Yel, Sâba, Nesîm)	240
2.4.3.4. Ateş	241
2.4.4. HAYVANLAR	243
2.4.4.1. Kuşlar ve Kuş Çeşitleri	243
2.4.4.1.1. Genel Olarak Kuş (Kuş, Tayr, Murg).....	243
2.4.4.1.2. Bülbül (Hezâr, Andelîb)	243
2.4.4.1.3. Diğer Kuşlar (Kartal, Tavuskuşu, Hümâ, Şahin, Tûtî).....	245
2.4.4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar	247

2.4.4.1. At (Esb, Rahş, Tevsen, Semend).....	247
2.4.4.2. Ahu (Gazal), Nahcire (Av Hayvanı), Köpek (İt, Seg), Eşek (Har)..	248
2.4.4.3. Balıklar, Böcekler ve Sürüngenler	249
2.4.4.3.1. Balıklar (Mâhî)	249
2.4.4.3.2. Sürüngenler: Yılan (Sub'an, Mâr), Ejder, Bûkalemûn.....	250
2.4.4.3.3. Böcekler: Pervâne, Karınca (Mûr), Sivrisinek (Peşşene).....	251
2.4.5. Bağ, Bahçe, Çimen, Çiçeklik, Bostan, Gülşen İle İlgili Unsurlar	252
2.4.5.1. Bağ, Bostan, Bahçe, Semergâh	252
2.4.5.2. Gülzâr, Gülşen, Gülistân, Lâle-zâr.....	254
2.4.5.3. Çemen, Çemen-zâr, Çemenistân	255
2.4.6. Bitkiler	256
2.4.6.1. Ağaçlar ve Ağaç Çeşitleri	256
2.4.6.1.1. Ağaçlar (Eşcâr, Diraht), Fidan (Nihâl, Nahl)	256
2.4.6.1.2. Ağaç Çeşitleri (Servi, Tûbâ, Şimşâd, Çınâr, Sanavber)	256
2.4.6.2. Çiçekler ve Çiçek Çeşitleri.....	258
2.4.6.2.1. Genel olarak Çiçek (Şukûfe, Ezhâr).....	258
2.4.6.2.2. Çiçek Çeşitleri	258
2.4.6.2.2.1. Gül (Verd).....	258
2.4.6.2.2.2. Lâle ve Reyhân	260
2.4.6.2.2.3. Nergis.....	261
2.4.6.2.2.4. Gonca, Nesrin	262
2.4.6.2.2.5. Sünbül	262
2.4.6.2.2.6. Erguvân, Yâsemen (Semen)	263
2.4.6.3. Meyveler	264
2.4.6.3.1. Genel Olarak Meyve (Mîve, Esmâr, Semer, Encug, Bâr).....	264
2.4.6.3.2. Meyve Çeşitleri: Elma (Sib), Bâdâm.....	264
SONUÇ.....	266
KAYNAKÇA	267
ÖZET.....	272
SUMMARY.....	273
EKLER.....	274

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Akt	: Aktaran
Ar. K.	: Arapça kasîde
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
bkz	: Bakınız
BTK	: Büyük Türk Klasikleri
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
F.Ü.	: Fırat Üniversitesi
H.	: Hicri
Haz	: Hazırlayan
G.	: Gazel
K.	: Kasîde
k.	: Kıt'a
M.	: Milâdi
m.	: Mesnevi
Md.	: Müstezad
Mus.	: Musammât
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 yılında vefat etmesinin akabinde, Osmanlı Devleti duraklamanın sinyallerini vermiş ve bundan sonraki yüzyıllık dilim tarihe *Duraklama Devri* olarak geçmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması ile de XVIII. yüzyıla oldukça kötü bir başlangıç yapan Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki en büyük politikası, kaybedilen toprakları geri almak olmuştur. Ancak kaybedilen topraklar geri alınamadığı gibi bu kötü gidişata yeni toprakların kaybedilmesi de eklenmiştir.

XVIII. yüzyıl boyunca Rusya, Venedik, Avusturya, Fransa ve İran gibi büyük devletler ile savaşmak zorunda kalan Osmanlı, bu savaşlar sonucunda iyice yıpranmıştır. Rusya ile 1711 yılında yapılan savaşı kazanan ve ardından Prut Antlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti, bu savaş ile güven tazeleyip kaybedilen toprakları geri alma yolunda ümitlense bile bundan sonra gelişen olaylar, bu ümidin yok olmasına sebep olmuştur. Zira Osmanlı'ya karşı tek başlarına mücadele edemeyeceğini anlayan dış güçler bundan sonraki savaşlarda Osmanlı'nın karşısına bloklaşmış bir şekilde çıkmışlardır.

Bu dönemde ve bundan sonraki dönemlerde barış maddeleri ile dolup taşan antlaşmalar pamuk ipliğine bağlı bir hal almış ve gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti'nden en büyük payı almak isteyen dış güçler, bu hususta adeta birbirleri ile yarışa girmişlerdir. Örneğin “arada barış olmasına rağmen” Akdeniz'de kaybolan Türk gemileri Venedikli korsanların saldırısına maruz kalmıştır. Venedik ile anlaşmayı bozduğu için cihâda girişen Osmanlı Devleti bu hususta Avusturya'ya şikayetini bildirir bir mektup gönderip tarafsız kalmasını istemesine rağmen Avusturya, Venedik ile 15 Nisan 1716 tarihinde ittifak yapmıştır.¹

Osmanlı Devleti Venedik ve Avusturya ile 1715 -1718 yılları arasında yaptığı savaş sonucunda yenilmiş ve sonrasında Pasarofça Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı, Dalmaçya Kıyılarını, Macaristan'ın tamamını, Yukarı Sırbistan'ı ve Kuzey Eflak ile Belgrat'ı kaybetmiştir.

¹ Mehmed Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi*, Elif Yay., İstanbul, 2003, s.350-251

Bundan sonra yaklaşık 20 yıl Batılı güçler ile savaşmayacak olan Osmanlı Devletinin tek sorunu bu değildir. Zira doğuda Osmanlı ile savaşmak için fırsat kollayan devlet İran'dır. Osmanlı ile Rusya'nın topraklarını paylaşmasını kabul etmeyen İran, 1722 yılında Osmanlıya savaş ilan etmiştir. Ancak 1746 yılına kadar aralıklarla devam eden savaşlar dizisi her iki tarafa da bir kazanç sağlamadan 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasına uymak kaydı ile son bulmuştur. Bir taraftan Batılı devletler ile uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, İran ile uzun süreli yaptığı bu savaşlar neticesinde askeri bakımdan büyük ölçüde yıpranmıştır. Bununla birlikte İran ile yapılan savaşlar devam ederken Osmanlı 1736-1739 yılları arasında bu defa Rusya ve Avusturya ile savaşa girmiştir. Askeri ihtişamının son nüvelerini bu savaşlara feda eden Osmanlı Devleti, her iki devlet karşısında büyük başarılar elde ederek 1739 yılında ayrı ayrı imzalanan Belgrat Antlaşmaları ile savaşları sona erdirmiştir. *“Osmanlı, başta felakete götürebilecek gibi görünen bu savaştan büyük bir itibar kazanmış olarak ve sanki gençleşmiş gibi çıkmıştır.”*² Ne var ki, XVIII. yüzyılın en büyük kazancı olan bu savaş kazanılan son zaferdir. Rusya ve Avusturya gibi devletler Osmanlı'nın her türlü olumsuzluğundan istifade etmek için sonsuz bir bekleyiş içine girmiştir. Rus Çariçesi II. Katerina'nın Kırım'ı almak ve Karadeniz'e inmek gibi sonsuz ihtiraslarla dolu projeleri 1768'de yeni bir Osmanlı-Rus savaşını başlatmıştır. Osmanlı kaybettiği bu savaş sonucunda tarihindeki en ağır antlaşmalardan biri sayılabilecek Küçük Kaynarca antlaşmasını 1774 yılında imzalamak zorunda kalmıştır. 1787-1792 yılları arasında yapılan Osmanlı- Rus ve Avusturya savaşları yapılan önceki savaşın devamı niteliğindedir. Büyük bir yenilginin eşiğinde olan Osmanlı'yı bu sırada Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik hareketi kurtarsa da Kırım gibi müslüman nüfusunun hakim olduğu toprak parçası elden çıkmıştır. Osmanlı Avusturya ile Zıştovi (1791), Rusya ile de Yaş (1792) antlaşmalarını imzalayarak savaştan çekilmiştir. *“Prusya Kralı II. Friedrich'in, “körlerle tek gözlülerin savaşı” olarak tanımladığı bu savaşta taraflar mücadeleyi birbirlerinden daha kötü bir durumda sürdürmüşlerdi. Rusya'nın*

² Nicole Yorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s.366

kazandığı bu zafer, silahlarının mutlak üstünlüğünden değil, Osmanlının daha perişân bir durumda olmasından kaynaklanıyordu.”³

Osmanlı'nın Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren Batıdaki en büyük dostu olan Fransa, Napolyon önderliğinde 1798 yılında Mısır'ı işgal ederek bu dostluğa son vermiştir. Her ne kadar 1802 yılında Fransa Mısır'daki kuvvetlerini geri çekse de bundan sonra bozulan ilişkiler eskisi gibi olmayacaktır.

XVIII. yüzyıl boyunca sürekli kötü bir gidişat sergileyen Osmanlı Devleti'nin bu durumundan toplumun etkilenmemesi olanaksızdır. Savaşlardaki başarısızlıkların bedelini halk çok ağır vergiler ile ödemek zorunda kalmıştır. Bu durum ise iç isyanların çıkmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl boyunca siyasi arenadaki bu başarısızlıkları, toplumu derinden sarsmış, kaybedilen savaşların ardından halka ağır vergiler yüklenmiştir. Yüzyılın sonuna doğru *Fransız İhtilali* ile sarsılacak olan devlet, bu duruma hazırlanır gibidir. Halktan alınan ağır vergiler isyanlara sebep olmuş, çoğunluğunu taşra oluşturmak üzere çeşitli bölgelerde taşkınlıklar baş göstermiştir. Mısır ve Suriye'de, Anadolu'nun birçok bölgelerinde çıkan ayaklanmalar, yeniçeri isyanları yüzyılın sonuna kadar sürüp gitmiştir.⁴

XVII. yüzyılda Avrupa'nın üstünlüğü fark edilip görmezden gelinse de XVIII. yüzyılda bu düşünce tamamıyla kabul edilmiştir. Yapılacak olan ıslahatlarda her yönüyle Avrupa'dan yararlanma fikri benimsenmiştir.

Bu yüzyıla damgasını vuran gelişme hiç şüphesiz 1718'de başlayıp 1730'da son bulan *Lale Devri*'dir. “*Sonradan Yahya Kemal'in adını koyduğu, Ahmet Refik Altınay'ın 1913 yılında yazdığı “Lale Devri” adlı kitabıyla yerleştirdiği adıyla*”⁵ Lale Devri yüksek zümre tarafından kurtuluş yolu olarak görülse de bu durumu halk zevk ü sefa olarak değerlendirmiştir. Sadrazam Damat İbrahim Paşâ tarafından başlatılan bu devir, Osmanlı'nın barış yıllarından istifade ederek gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ilimsel faaliyetlerin yanı sıra lale soğanları ile güzelleştirilen İstanbul, yakalandığı şatafatın ahenginde dans eder gibidir. Lale, devrin en çok aranan çiçeği haline gelmiş, eğlencenin sembolü olmuştur.

Lale Devri'ni sadece lale ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Zira Padişahın bizzat iştirak ettiği eğlence gecelerinin tertibi de bu döneme

³ Kolektif, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Editör:Ekmelettin İhsanoğlu), Zaman Yay., İstanbul, 1999, C.I, s.65

⁴Kolektif, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul, 1987, C.VI, s.194

⁵ Kolektif, BTK, s.194

rastlamaktadır. Eğlenceye oldukça düşkün olup yaşamaktan zevk alan III. Ahmed'in *kadirşinas* yapısı İbrahim Paşâ'ya istediği her yeniliği yapma olanağı sunmuştur. Düzenlenen eğlence gecelerine halkın da katılabilmesi için çadırlar kurulmuş,⁶ uzun soluklu eğlenceler düzenlenmiş; devletin ferah içinde olduğu fikri halka benimsetilmeye çalışılmıştır.

Devrin önemli gelişmelerinden biri de matbaanın gelişidir. “*Matbaa yirmi sekiz Çelebi-Zâde Mehmed Said Efendi ile İbrahim Efendi tarafından kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır.*”⁷ Burada basılan ilk eser ise “*Vankulu Lügati*”dir.

Lale Devri Batıya açılan bir kapı, refah dolu bir yaşam gibi gösterilmeye çalışılsa bile, hakikat böyle değildir. Siyasi ve ekonomik darbeler halkı yıldırılmış ve bunun sonucunda Patrona Halil tarafından başlatılan isyan sonucu 1730 yılında Lale Devri sona ermiştir.

XVIII. yüzyılda yapılan diğer ıslahatlar ise itfaiye teşkilatının kurulması, çiçek aşısının getirilmesi, çini atölyelerinin açılması ve kâğıt fabrikasının kurulmasıdır. Kültürel alanda yapılan bu ıslahatların yanında I. Mahmud, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde ise savaşlardaki başarısızlıklardan dolayı askeri ıslahatlar yapılmıştır. Ancak XVIII. yüzyıl boyunca yapılan bu ıslahatlar köklü hale getirilememiş ve devlet yıkılma sürecinden kurtarılamamıştır.

2. XVIII. Yüzyıl Divân Şiiri ve Erzurum’da Edebî Muhît

Edebiyat, yaşanan dönemin siyasi ve kültürel ortamından her zaman etkilenir. Dönem içinde yaşanan sıkıntılar, siyasi çalkantılar edebiyatı da etkisi altına alır ve ortaya konan eserlerin muhtevâsının belirlenmesinde bu unsurlar etkili olur. Osmanlı devletinin gelişim çizgisi göz önüne alındığında, divân şiiri için aynı şeyi söylemenin zor olduğu bir gerçektir. Divân şiiri, devletin en parlak yıllarını yaşadığı 16. yüzyılda, güçlü estetik zevklerini ortaya koymasının yanında artık duraklama ve gerileme dönemlerine girdiği 17 ve 18. yüzyıllarda bile yeni soluk ve arayışlarla ihtişamını sürdürmeye devam etmiştir. Divân şiirinin gelişim çizgisi takip edildiğinde, 18. yüzyılın önceki yüzyıllara oranla hem yetiştirdiği şair sayısı bakımından hem de ortaya çıkan birikim bakımından ayrı bir önemi vardır.

“*XVIII. yüzyıl başlarken Türk edebiyatında Nâbî’nin şiirdeki egemenliği sürmekteydi. Onu usta bilen, düşünce ve hikmet tarzını benimseyen pek çok şair, onun şiir anlayışında birleşmişlerdi. Sâbit, Dürri, Kâmî, Selim, Sâmî, Râşid, İzzet Ali Paşâ, Seyyid Vehbî Nâbî etkisinde şiir söylemekteydiler. Bu etki sonradan*

⁶ Metin Hakverdioğlu, “Lale Devri ve Lale İsimleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s.472.

⁷ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, C.II, s.338.

Çelebizâde Asım, Koca Râgıp Paşâ, Fıtnat Hanım ve Haşmet'te de kendini gösterdi."⁸

Bu yüzyılın edebi özelliklerinin başında yerlileşme arzusu ve Divân şiirinin Halk şiirine yaklaştırılma çabaları göze çarpar. Özellikle Nedim'le birlikte bilhassa İstanbul yaşıntısı ve mekanları şiirlerde sıkça yer almıştır. Bu dönem şairleri artık hayal ettikleri uzak mekanları şiirlerinde işlemek yerine her gün dahil oldukları çevreleri, özellikle Lâle devrinin eğlence mekanlarını şiire sokmuşlardır. "*Lâle devrinde, gezinti ve eğlence yerleri, kır ve deniz safaları, bayram şenlikleri çoğalmış, kadınlı ve erkekli halk buralarda görülmeğe başlanmıştır. Bu yeni hayat divân şiirine Nedim, Vâsıf vs. nin elleriyle aksetmiştir.*"⁹

Mahalli unsurların şiire dahil edilmesi, şiirde yeni mazmûnların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şairler, asırlardır kullandıkları mazmûnların yerine yeni mazmûnlar bulma yoluna gitmiş; artık sevgilinin saçı, kirpiği vs. için farklı benzetmeler yapılmaya başlanmış, âşıkla sevgili arasındaki ilişkiye yeni boyutlar eklemiştir. Şairlerin hayal unsuru olan sevgililerin yerini, daha somut sevgililer almış; hatta sevgilinin adresi bile verilir duruma gelmiştir.

Bu yüzyılın şiir dili önceki yüzyıllara göre daha sade bir hâl almıştır. Sebki-Hindî akımının takipçisi şairler dışındakiler, daha çok Türkçe kelime kullanımını seçmiş ve halkın gündelik yaşıntısında kullandığı deyimler, atasözleri şiirde daha fazla yer bulmuştur.

Dönemin edebi özelliklerinden biri de bu dönemde tasavvûfî aşkın şiirlerde çokça yer almamasıdır. "*Bu yüzyılda birkaç şeyh şair dışında tasavvûfî aşk işlenmemiştir. Yaşanılan hayatın, beşeri aşk arzularının ortaya konması, bir bakıma şairlerin de paylaştığı Lâle Devri'nde yaşanan rahat, zengin ve coşkun bir masal hayatının şiire de yansması sonucudur.*"¹⁰

XVII. yüzyıla damgasını vuran Sebki-Hindî akımı bu yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. Bu yüzyılda Sebki-Hindî akımının tesirlerini şiirlerinde en fazla gördüğümüz şair Şeyh Gâlib'dir.

Bu dönemde şarkı, manzûm tarih ve nazire yazma geleneği belirgin bir şekilde artmıştır.¹¹ Şairler, dönemin bütün tarihsel olaylarını şiirlerine konu edinmişler ve bütün imâri yapılara tarihler düşmüşlerdir. Şarkı nazım biçimi, başta Nedim olmak üzere pek çok şair tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Yine bu yüzyılın şairleri, önceki yüzyıllardaki şairlerin şiirlerine nazireler ve tahmîsler yazmış, onların

⁸ Kolektif, BTK, C.VI, s.195-196

⁹ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, C.II, s.720

¹⁰ Kolektif, BTK, s.196

¹¹ Kolektif, BTK, s. 196

şiiir anlayışlarının takipçileri olmuşlardır. Başta Nef'i ve Nâbi olmak üzere pek çok şairin şiiiri tanzîr edilmiştir.

“Bu asır, şair kadrosu bakımından edebiyatın en zengin dönemidir. Bu sebeple XVIII. yüzyıl, kaynaklarda şiiir ve şair asrı olarak kabul edilmiş; Sâbit'ten itibaren ‘her kaldırım taşının altında bir şair’in çıkması sık sık eleştiri konusu edilmiştir.”¹² Yüzyılın öne çıkan şairleri arasında Nedîm, Şeyh Gâlib, Koca Râgıp Paşâ, Kâmî, Seyyid Vehbî, Sünbül-zâde Vehbî, Fıtnat Hanım, Neylî, Edip, Münif, Sâmi, Râşit, Nâhifî vs. zikredilebilir.

“Siyâsi ve sosyal çözülmenin iyice açığa çıktığı bu asırda, edebiyat ve sanatın merkezi İstanbul olmakla birlikte Edirne, Bursa, Diyarbakır gibi merkezlerde ve maddi ve mânevi boyutlarıyla Türk varlığını bünyesinde hâlâ barındıran Balkanlar’da edebi hayat bütün canlılığı ile devam etmiştir.”¹³ Erzurum da bu canlılığın yaşandığı ve yüksek edebi muhitin olduğu mekânlardan birisi olmuştur.

“XVIII. yüzyıl Erzurum’u kültür ve medeniyet bakımından diğer asırlara göre daha fazla gelişme kaydetmiştir. Osmanlı dünyasında söz sahibi olmuş kişiler Erzurum’dan çıkmış ve yaşadıkları devre damga vurmuşlardır.”¹⁴ Bu yüzyılda önceki yüzyılda yaşamış olan Hasankaleli Nef'i'nin şöhretini devam ettirecek olan iki önemli şair, Erzurum edebi ortamını diri tutmuştur. Bunlardan birisi ünlü mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, diğeri de Hâzık Mehmed Efendi'dir. “Hâzık, devrinde Erzurum’da klasizmi yaşatmış; İbrahim Hakkı bu asrı tam manasıyla temsil eden bir filozof-şair sıfatını kazanmıştır.”¹⁵

Divânî'nın tahlîlini yaptığımız Mustafa Zihnî de dönemin Erzurum'unu şiiirlerine taşımış bir şairdir. Zihnî, bu iki önemli şahsiyetten övgüyle bahsetmiş, onları şairlikte üstâd olarak gördüğünü belirtmiştir. Yine şair, dönemin imari yapılarına, devlet büyüklerinin belli makamlara gelmesi gibi olaylara şiiirler yazarak bu geleneğin Erzurum’da devam etmesine katkı sağlamıştır.

¹²Osman Horata, “Son Klasik Dönem (1700-1800) Tarihi, Sosyo-Kültürel Bağlam”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, C.II, s.451

¹³ Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2012, s.490

¹⁴ Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yay, Ankara, 1992, s.242

¹⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi (Akt. Abdülkerim Dinç), Ankara, 2010, s.29

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Erzurumlu Zihnî'nin Hayatı

Erzurumlu Zihnî'nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Bu yüzden hayatı hakkında Prof. Dr. Muhsin MACİT'in "*Erzurumlu Zihnî Divânı*" adlı eserinden faydalanılmıştır.¹⁶

Zihnî, XVIII. yüzyıl divân şairlerindendir. Şairin, ne zaman doğduğu ve ne zaman vefat ettiği hakkında kesin bir malumâtımız yoktur. Ancak şairin yaşadığı dönemdeki bazı imari fâliyetlere, dönemdeki olaylara ve bazı bürokratların atandığı yıllara tarihler düşmesi onun XVIII. yüzyılda yaşadığını ortaya koymaktadır. "*Zihnî Divânı'nın 1212 (1797)'de istinsah edilen nüshasının ketebe kaydındaki el-merhûm, rahmetu'llâhi aleyh ifadesine bakılırsa şairin bu tarihte hayatta olmadığı anlaşılır. Şair, Hacı Mustafa Ağa'nın 1209 (1794-95)'da yaptırdığı Kağdarıç Köprüsüne tarih düşürdüğüne göre bu tarihte hayatta olmalıdır. Dolayısıyla Mustafa Zihnî'nin 1209'dan 1212'ye kadar geçen üç yıl içerisinde öldüğü kesindir.*"¹⁷

Şair, bir beyitte yaşının artık altmışa dayandığını, başka bir beyitte ise yetmiş yaşına geldiğini şu sözlerle ifade eder:

Sittîn irişdi kâfile bağlandı Zihnîyâ
Şevk u gam-ı bahâr u hazân olmuş olmamış G.164/5¹⁸

Hefâtâda irdi sâl dükendi hevâ-yı dil
Gerdûn-ı kîne-cûdan üzûldi recâ-yı dil G.223/1

Şair, Erzurumlu'dur. Zihnî Divânı'nın ketebe kaydında geçen *Zihnî-i Erzurumî* ifadesinden şairin Erzurumlu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şair, dönemindeki vâli ve bürokratlara şiirler sunmuş; bazı imari fâliyetlere tarihler düşmüştür.¹⁹ Yine şairin pek çok beyitinde Erzurum şehri zikredilmektedir. O, Erzurum'un şiir ehline seslenir. Ancak bu vâdide kendisi gibi bir pehlivan bulamaz:

Erbâb-ı tab'-ı Erzen-i rûma salâ eder
Zihnî sühanda kendisini pehlivan bulur G.93/4

Diyâr-ı Erzen-i rûma irişdi feyz-i İlâh
Dağıtdı hirmen-i tuğyânı eyledi ber-bâd K.10/5

¹⁶ Muhsin Macit, *Erzurumlu Zihnî Divânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

¹⁷ Macit, *a.g.e.*, s.5

¹⁸ Kısaltmadan sonra gelen sayı, şiir numarasını; taksim işaretinden sonra gelen sayı ise beyit numarasını belirlemektedir.

¹⁹ Macit, *a.g.e.*, s.3

*Devletle şehir-i Erzen-i rûma duhûl edüp
Sadr-ı sudûr-ı câhını 'izzet-rehîn eder*

K.13/34

“Şairin asıl adının Mustafa olduğunun Divân'ının yazma nüshâsının başındaki Arapa kasîdenin başlık kısmına sonradan ilâve edildiği açıkça belli olan Mustafa Zihnî ifadesinden açıkça anlıyoruz.”²⁰ Şair mahlas olarak da kendi ismini kullanır. Bazen de bilgi ve faziletini göstermede “lâ-edri” mahlasını kullanıp kimliğini saklamak gerektiğini söyler:

*Dâniş ü fazlînda lâ-edrî de hasma Zihnîyâ
Sîret ü sûretde ol hemvâre Allah 'aşkına*

G.282/6

Şairin başka yerlere gidip hayatının belirli bir kısmını başka memleketlerde geçirip geçirmediğini bilemiyoruz. Ancak divânındaki Sultan III. Selim'e yazılmış tarih manzûmelerinden onun “pây-ı taht”ta bulunabileceği fikri akla gelebilir. Ayrıca şairin bir beyitte “Rumelili bir meh-veş”e âşık olması bu fikri kuvvetlendirebilir:

*Bir Rûmelili mehveşiñ üftâdesi olduñ
Sen gerden-i teslîmi o cellâda mı verdin*

G.208/4

Yine Zihnî'nin İbrahim Hakkı Hazretleri Gümüşhâne'de iken yazdığı şiirden hareketle orada yaşayıp yaşamadığını bilemeyiz.(K.8)

Şair, bir beyitinde, eğer başka yerde hane bulsaydım bu yerleri terkerdim, der:

*Baňa hem-sâyelikde kûy-ı pür-âşûb el vermez
Bu yerlerden giderdim gayri yerde hâne bulsaydım*

G.237/2

Zihnî Divânı'nda kalender, Bektâş ve Mevlevî kelimeleri zikredilmektedir. Ancak bunlardan hareketle de bir tarikâta mensub olup olmadığını bilemeyiz:

*Olma zehr-âbe-keş-i gerdiş-i gerdûn ey dil
Yüri var 'âlemi seyr eyle kalendercesine*

G.284/5

*O şûh-ı Mevlevî-meşreb dönüp vefâsından
Hevâ-yı cevri ile turfe levend olup gitdi*

G.318/2

*Bezl-i maktûr eder ol yeñçeri yoldaş üzre
Bilir erkânını resm-i Hacı Bektâş üzre*

G.300/1

²⁰ Macit, a.g.e., s.4

1.2. Şairliği

Erzurumlu Zihnî, coğrafyanın kenarında olan şairlerden birisidir. Şair, her ne kadar “*pay-ı taht*”taki yoğun sanat atmosferinden uzak kalsa da şiirlerinden onun hem geçmiş şairlerin hem de yaşadığı dönemdeki şairlerin şiirlerini, sanatlarını takip ettiğini görmekteyiz.

XVIII. yüzyılda pek çok şair, bir önceki yüzyılda yaşamış olan ve edebiyatımızda “*hikemi tarz*” diye adlandırılan bir uslûbu meydana getiren Nâbî’nin takipçisi olmuştur. Erzurumlu Zihnî bu takipçilerden birisidir. Şair pek çok şiirinde Nâbî’nin kullandığı redifleri kullanmış, onun şiirini örnek almaya çalışmıştır. Ayrıca şair, Nâbî’nin şiirlerine nazireler yazmıştır.

Zihnî’nin;

Recâ-yı vaslâda sa’y et utandıruncaya dek
Çerâğ edüp seni ol mâh yandıruncaya dek G.203/1

matlı gazeli; Nâbî’nin

Çerâğa sarf-ı nefes eyle yanduruncaya dek
Visâle eyleme ibrâm utanduruncaya dek

matlı gazeline naziredir. Ayrıca Zihnî, şiirini Nâbî gibi bir pîrin şiirine dayandırır:

İşâret etdi hakîmâne bir sühan-perver
Nazîre Nâbî-i pîre dayandıruncaya dek G.203/15

Zihnî, Nâbî gibi hikmetli söz söyleme heveslisidir. O, bu vadede hikmetli söz söyleyen bir üstâd olarak zikredilse buna şaşılmaz; çünkü onun parlak kişiliği Allah’ın sırlarıyla doludur:

Zamîr-i rûşeni leb-rîz-i esrâr-ı İlâhîdir
‘Aceb mi olsa Zihnî ‘arsada üstâd-ı hikmet-gû G.261/6

“Nâbî, XVII. yüzyılda bireylerde ve dolayısıyla toplumda ortaya çıkan ahlâki sarsıntıyı, kültürel soğumayı, devlet kurumlarının çöküşü yüz tutmasını eleştirir.”²¹ Zihnî de aynı şekilde yaşadığı dönemden ve dönem insanlarından daimâ şikayet eder. O, akıl ve fazileten eser olmayan bir garip âlemde olduğunu ve parasız insana bu dönemde adam demediklerini ifade eder:

²¹ Mine Mengi, *Divân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s.214.

*Fazl u dânişden eser yok bir garîb ‘âlemdeyiz
Âdeme âdem demezler dirhem ü dinârsız*

G.154/4

Şair, bu zamanda insanların arzusunun dünyâ nimetleri olduğunu ve mevki-makam ehli için güzel sözlerin kıymetinin olmadığını belirtir:

*Şimdi du ‘â-yı devlet-i dünyâ imiş murâd
Erbâb-ı câha gayri sühan kem edâ imiş*

G.166/4

Zihnî, bu cihan halkının ayyaş ve ıpsız sapsız olduğunu söyler:

*Huşyârı dükendi ikiden hâli değildir
Şimdi bu cihan halkı ya ‘ayyâş u ya berrâş*

G.168/4

“Nâbî’nin hikemi şiirine baktığımız zaman, edep, terbiye, saygı, sıra, erkân, intizam, itaat vb. geniş bir anlam kapsamı olan Osmanlı kültüründeki ferdin kendi hayatını ve ferd toplum ilişkisini düzenleyen ve adına âdâb denilen toplum kurallarını buluruz.”²² Zihnî de Nâbî gibi bu değerlere önem verir ve şiirlerinde bu konularda nasihatlerde bulunur:

*Sahbâ gibi ahlâkıñ edüp sen de mühezzeb
Ma ‘mûr-ı harâbâtda devr-i mey-i nâb et*

G.28/4

*Bî-sîm ü zer revâc-ı hüner yok zamânede
İster hakîm ol ister edebkâr-ı hidmet ol*

G.220/5

*Mutefennin olagör ‘ilme çalış
Benim oğlum edeb ü hilme çalış*

m.4/60

Şair, açgözlülerin durmadan bir şeyler kazanmak için cân attığını söyler ve dünyâ malı için insanların bu hayâsız tavırlarını eleştirir:

*Tehâlükden usanmazmış gürisne-dîde ey Zihnî
Nedir bu celb-i mâl-ı dehr içün bu bî-hayâlıklar*

G.47/5

Şair, Nâbî’den başka hem dönemindeki hem de kendinden önceki pek çok şairi örnek almış, onların şiirlerine nazireler ve tahmîsler yazmış ve onları beğendiğini dile getirmiştir.(bkz. Şairler)

Şair, kendi muhîinde yaşamış olan şairleri de sık sık anar. Divân şiirinin en büyük kaside ustası Nef’î’yi mucizeler söyleyen biri olarak görür:

²² Mengi, *Divân Şiiri Yazıları*, s.217

'Arûs-ı tab 'ımı tahsîn ederdi görse Hakânî
Nikâtım armağandır Nef'î-i mu'ciz-beyân üzre K.12/48

Yine ünlü mutassavıf İbrahinm Hakkı Hazretleri'ni ve Hâzık Efendi'yi üstâd olarak görür.(bkz. şairler)

Hâzık gibi üstâdı göñül kande bulursun
Eş 'ârımızı etmede tahsîn ile tatbik G.189/5

Zihnî, kendini şiiri bilen ve nâdir söz söyleyen biri olarak takdim eder. Ender söz söyleme meydanında ona rakip olacak kimse yoktur. Bu özellik ona Allah'tan bahşedilmiştir:

Meydân-ı nazm-ı nâdirede kim garîm olur
Zihnî Hudâdan oldu bu hüsn-i edâ bana G.6/7

Mazmûn-şinâs u nâdire-perver zamânedede
Var mı sühanda Zihnî-i rengîn-edâ gibi G.305/5

Şair, yine parlak ve temiz gül bahçesinden bir gül kopardığını ve şiir erbâbına yeni bir zemin açtığını söyler:

Yine gülzâr-ı tab '-ı pâkden Zihnî kopardıñ gül
Yine erbâb-ı tab 'a eylediñ bir nev-zemin peydâ G.4/6

Zihnî, Erzurum'un şiir ehline seslenir. Ancak bu vâdide sadece kendisini şair olarak bulur:

Erbâb-ı tab '-ı Erzen-i rûma salâ eder
Zihnî sühanda kendisini pehlivan bulur G.93/4

Zihnî'nin şiirlerinin muhtevâsını oluşturan unsurların başında *aşk ve sevgili* gelmektedir. Gazellerinin genel temasını bu unsurlar oluşturur ve *âşıkâne* yazdığı şiirler divânde geniş yer tutar.

Diğer bir unsur ise *din*'dir. Şairin divânında pek çok nazım şekliyle yazılmış tevhîd, münâcât ve na't vardır. Yine onun evliyâları ve peygamberleri öven şiirleri özenle yazılmıştır. (bkz. din ve tasavvuf)

Şair, mizâcen kendisini kalender tabiatlı bir derviş olarak görür:

Ben istemem müsâ‘ade-i çarh-ı kec-revi
Dervîşlik cihanda baña nâm u şan yeter G.78/2

Zerk u riyâyı boşla kalender-tabî‘at ol
Bî-hûş-ı bâde eyle seni ehl-i hikmet ol G.220/1

Onun gönlündeki fikri ve zikri hep “*es-salâ*”dır:

Reh-i ‘aşkında galtân eyledim ser
Dilimde zikr ü fikrim e’s-salâdır G.77/2

O, kendini “*na’t okuyan bir dervîş*” olarak görür:

Dervîş-i na’t-hânam o sultâna Zihnîyâ
Pâk ede bende her-demi nûr-ı Muhammedî K.4/18

Zihnî’nin şiirlerinin bir diğer özelliği ise *rindâne* oluşudur. Şair, meyhâneyi, bâdeyi, işret meclisini hep üstte tutar. Onun için bu unsurlar daha az riyâ, daha çok samimiyet içerir:

Hum-ı mey-hâne baña sübha-i sad-dâne saña
Zâhidâ pây edelim böyle birâdercesine G.284/3

“Edebi sanatları kullanmadaki başarısı, düşürdüğü tarihler ve kültürel birikimiyle Zihnî, klasik şiir çizgisinin özellikle Nâbî ekolünün taşradaki bir takipçi, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın kastettiği anlamdan biraz sapmayla söylersek, tam bir mahalli klasiktir.”²³

²³ Macit, a.g.e, s.20

1.3. Divânı

Şairin bilinen tek eseri Divânı'dır. Zihnî Divânı'nın tek nüshası Prof. Dr. Muhsin MACİT tarafından Abdullah ÖZTEMİZ'in şahsi kütüphânesinden alınmış, yine MACİT tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır.²⁴

Şair, birkaç beyitte nazım ve nesir ifâdelerini birlikte kullanarak her iki türle de meşgul olduğunu ifâde eder:

Nazm u nesrin benim üstâd-ı 'imâdü'd-dîni
Tab '-ı mu 'ciz-nefesim eyledi dehri ihyâ K.18/59

Ne kâbil nazm u nesre şimdilik Zihnî mahal bulmak
Belâ-yı dehr ile emrâzın istîlâsı var sende G.275/5

Zihnî, kendini övdüğü bir beytinde eserlerinin kendinden sonra gelenlere kalacağından ve kendisinin rahmetle yâd olunacağından bahseder:

Ölsek ne gam cihânda kalır soñ gelenlere
Rahmetle yâd olunmağa âsârımız bizim G.228/2

Zihnî Divânı'nın bilinen tek nüshâsının özellikleri şu şekildedir:

“İstinsâh tarihi: 1212/1797

Müstensihi : Yahyâ Bin Muhammed

Ölçüleri : 20x14 (16x10)

Varak : 112

Satır : 17 (Çift Sütun)

Yazı : Cedvel içinde nesih

Kâğıd : Âbâdî

Baş : Nahmedu'llah ellezi... (Arapça tevhîd)

Son : Zihnî leb-i dildâr-ı yâri umarsın

Ol zevk u safâ dün gece mey-hânedede kaldı ”²⁵

²⁴ Macit, a.g.e.

²⁵ Macit, a.g.e, s.7

“Eserin başka nüshalarının olduğu derkenârlara düşülen nüshâ farklarından (v 13a, v 59a) ve sah kayıtlarından anlaşılmaktadır. Fakat yurt içindeki kütüphânelerde Zihnî Divânı’nın başka nüshası tespit edilememiştir.”²⁶

Zihnî, divân tertîb ediş sebebini “*Sebeb-i Tertîb ü Bâ’is-i Dâ’iyye-i Terkîb Budur Ki Be-Tarîkü’t-Tergîb Mesneviyü’l-Esâlib Beyân Olunur*” başlıklı 4. mesnevîde açıklar. Şiirlerini azar azar yazdığını söyleyen şair, birinin bir yerde diğerinin başka yer olduğunu; kiminin gizli kiminin açık olduğunu söyler. Unutkanlığın verdiği sıkıntılar, ayrılık köşesinde onları nâmsız, izsiz bırakmışlardır. Böyle olursa şiirlerinin perişân olacağını ve toplamının da kendisi için zor olduğunu ifade eder. Ansızın bir sohbet ortamında, dostlar ile bir toplantıda; eskilerin sözleri tekrarlanıp ve önceki şiirlerle lezzet bulunduktan sonra, “*yârân-ı safâdan ve erbâb-ı vefadan*” birisi şaire, şiirlerini eskittiğini, inci gibi bir araya toplamadığını söyler. Zihnî’nin şiirlerinin hayırla anmaya vesile olduğunu ifade eder. Eğer nazmını toplayıp bir kitap haline getirirse, her birinin onu latif bir şekilde kucaklayacağını söylerler. Her birisi divânını yazacağını ve şevk ile sözlerini söyleyeceklerini; böylelikle safâ bahşeden tabiâtının mayasıyla eğlence meclislerini aydınlatacaklarını söylerler. Şair de kendisine bu şekilde muamele edilince ricalarını kabul ettiğini ve divân tertip etmeye giriştiğini açıklar.

1.3.1. Nazım Şekilleri

Zihnî Divânı’nda toplamda 374 şiir mevcuttur. *Divân*’da sırasıyla 18 kasîde, 13 kıt’a, 9 musammât, 4 mesnevi, 327 gazel ve bir müstezâd bulunmaktadır. Ayrıca *Divân*’da Arapça ve tevhîd türünde yazılmış bir kasîde ve Farsça yazılmış bir gazel de yer almaktadır. Mürettep divân tertibine uygun olarak *Divân*’da önce kasîdeler (Tevhîd, Münâcât, Na’t, Medhiyeler...), sonra kıt’a nazım şekliyle yazılmış tarih manzûmeleri, daha sonra musammâtlar (Terkîb-i Bend, Müseddes, Tahmîs) ve akabinde 4 adet mesnevi yer almaktadır. *Divân*’ın en kapsamlı bölümünü gazeller oluşturmaktadır. En son olarak da müstezâd ve Arapça kasîde ile Farsça gazel gelmektedir.

1.3.1.1. Kasîdeler ve Türleri

Zihnî Divânı’ndaki 23 uzun şiirden 19’u kasîdedir. Bu kasideler tür olarak iki tevhîd (1., 2. kasîdeler), 2 münâcât (3. kasîde ve Arapça kasîde), 3 na’t (4., 5. ve 6. kasîde), geri kalan 12 kasîde ise medhiye (7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 ve 18. kasîdeler) türünde yazılmıştır.

²⁶ Macit, *a.g.e.*, s.7

1.3.1.1.1.Tevhîdler

Divân'da iki adet tevhîd vardır. İlk iki kasîde bu niteliktedir. İlk tevhîd, 10 beyitten oluşmakta olup “*lâ-ilâhe illa'llâh*” kelime-i tevhîdiyle kâfiyelenmiştir. Şair bu tevhîdde “*lâ-ilâhe illa'llâh*” kelime-i tevhîdinin insanlara faydasını ve insanları nasıl belâlardan koruduğunu anlatmıştır.

İkinci tevhîd, “*Hüve'l-hayyün hüve'l-bâkî*” şeklinde kâfiyelenmiştir ve 5 beyitten oluşmaktadır. Bu tevhîdde ise sadece Allah'ın sonsuz hayat sahibi ve bâki olduğundan bahsedilmiştir.

1.3.1.1.2. Münâcât

Divân'da biri Türkçe diğeri Arapça olmak üzere iki adet münâcât vardır. 3. kasîde Türkçe münâcâttır ve “*el-emân*” şeklinde kâfiyelenmiştir. Bu kasîde 8 beyitten oluşmaktadır. Şair, burda Allah'ın yüceliğini ve insanoğlunun acizliğini anlatmış ve Yüce Yaradan'dan af ve mağfiret dilemiştir.

Arapça yazılan ve 25 beyitten oluşan diğeri münâcât ise şairin Allah'a dua ve hamd ettiği bir şiirdir.

1.3.1.1.3. Na'tlar

Divân'daki 4., 5., 6. ve 7. kasîdeler na't türünde yazılmışlardır. 4. kasîde 18 beyitten oluşan ve “*nûr-ı Muhammedî*” şeklinde kâfiyelenmiş bir na'ttır. Zihnî, Hz. Peygamber'in nûrunun bütün peygamberleri aydınlattığını ve her peygambere mahsus özelliklerin bu sayede ortaya çıktığını anlatır. Yine Hz. Peygamber'in nûru, karanlıkları aydınlatan, çarhın dönmesine sebep olan, cümle dilsizi söyleten bir nûrdur. 5. kasîde ise 99 beyitten oluşmuştur. Bu şiirde ise Hz. Peygamber'in doğumu, Cebrâil (a.s) ile görüşmesi ve Mi'râc gibi hadiseler anlatılmıştır. 6. kasîde, 7 beyitten oluşmuş olup “*yâ Resûla'llâh*” kelimesi ile kâfiyelenmiştir. Yine 7. na't de aynı kâfiyeden oluşmuştur ve 10 beyittir.

1.3.1.1.4. Medhiyeler

Zihnî Divânı'nda geri kalan 12 kasîde medhiye türünde yazılmış olup dönemin Erzurumlu Vâli, Müftü ve bürokratlarına ve şairin üstâd kabul ettiği kişilere sunulmuştur. 8. kasîde Erzurumlu mutasavvıf İbrahim Hakkı Hazretleri Gümüşhâne'de iken kendisine sunulmuştur. İbrahim Hakkı'nın ne sebeple Gümüşhâne bulunduğu bilinmemektedir. 37 beyitlik bu kasîdede şair, İbrahim Hakkı Hazretleri'nin duasını istemiş ve aynı zamanda ona kendi ahvâlini bildirip bulunduğu durumdan şikayet etmiştir.

9. kasîde Hâzık Efendi'nin Erzurum'a müftü oluşunu kutlamak için yazılmış bir “*tebrikiyye*”dir. “*Mübârek bâd*” (mübârek olsun!) şeklinde kâfiyelenen bu şiir 14 beyitten oluşup Hâzık Efendi için dua edilen bir medhiyedir.

10. kasîde Erzurumlu Yazıcı İbrahim Paşâ'ya sunulan 49 beyitlik, 11. kasîde Şeh-süvâr-zâde Mustafa Paşâ'ya sunulan 43 beyitlik, 12. kasîde Isfanahçı El-hâc Hâfız Mustafa Paşâ'ya sunulan 64 beyitlik, 13 ve 14. kasîdeler Meş'aleci İbrahim Paşâ'ya sunulan 60 ve 50'şer beyitlik, 15. kasîde Gâzi İzzet Ahmed Paşâ'ya verilen 36 beyitlik, 16. kasîde Canikli El-hâc Ali Paşâ'ya sunulan 61 beyitlik, 17. kasîde Diyâbekir Vâlisi Yusuf Paşâ'ya ve 18. kasîde de Urfa Vâlisi Abdi Paşâ'ya sunulan 62 ve 78 beyitlik kasîdelerdir.

1.3.1.2. Kıt'alar

XVIII. yüzyıl divân şiirinin bir özelliği olan tarih yazma geleneği Zihnî Divânı'nda da kendini göstermektedir. *Divân*'da 13 tane kıt'a vardır. Bu kıt'aların hepsi tarih manzûmesi şeklindedir. Şair, dönemindeki bazı bürokratların atanmalarına, imâri yapılara ve vefat gibi olaylara tarihler düşmüştür.

1. ve 2. kıt'alar Sultan III. Selim'in doğumu vesilesiye yazılan tarih manzûmeleridir. İlk kıt'a altı beyitten oluşmaktadır. İkinci beyit ise 24 beyitten oluşup, kıt'alar H.1175/M.1761 yılını işaret etmektedir.

3. ve 4. kıt'alar Hâzık Efendi'nin vefatı vesilesiyle yazılmış tarih manzûmeleridir. Şairin onun ölümünden duyduğu üzüntüyü anlattığı bu manzûmelerin ilki 9, ikincisi 7 beyitten oluşmaktadır. Kıt'alar H.1176/M.1762 yılını işaret etmektedirler.

5. kıt'a Van Vâlisi Timûr Paşâ'nın Erzurum'a vâli olduğu 1197/1783 yılında yazılmış tarihtir. Bu şiir 20 beyitten oluşup Paşâ'nın methine ayrılmıştır.

6. kıt'a Abdurrahman Efendi'nin Erzurum'a müftü olduğu H.1202/M.1787 yılında yazılmıştır ve 10 beyitten oluşur.

7. kıt'ada şair, Nâib Osman Efendi isimli zâtın kızı Hadîce Hanım'ın ölümü üzerine yazılmıştır. Bu kıt'a 4 beyitten oluşup H.1205/M.1790 yılını işaret etmektedir.

8. kıt'a, Yusûf Paşâ'nın vezâretini anlatan ve H.1207/M.1792 yılını işaret eden tarih manzûmesidir.

9. tarih manzûmesi, Ahmed Hâmid isimli bir kişinin doğumu üzerine yazılmıştır. Bu şiir, 7 beyit olup H.1207/M.1792 yılında yazılmıştır.

10. ve 11. kıt'alar Hacı İbrahim Paşâ'nın kızı Muhsine Hanım adına yaptırdığı çeşme için yazılan mazûmelerdir. Muhsine Hanım adına Erzurum'da vakfiye düzenlenmiştir. *"İbrahim Paşâ'nın kızı Muhsine Hanım tarafından düzenlenen vakfiye H.1207/ M.1792-93 tarihlidir. Bu vakfiyede bazı önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle vakfiyenin düzenlendiği dönemdeki sosyal hayatın yansıtılması ile ilgili bilgiler son derece önemlidir. Muhsine Hanım babası İbrahim Paşâ'nın Çifte Hamam mahallesinde yaptırdığı Caminin yakınındaki evini, tüm müştemilatı ile vakfetmiştir. Vakfiyede yer adları son derece azdır."*²⁷

12. ve 13. kıt'alar Hacı Mustafa Ağa isimli bir zâtın yaptırmış olduğu câmiî ve köprünün yapılışını anlatmaktadır. Mustafa Ağa'nın H.1209/M.1794 senesinde yaptırdığı bu câmi'nin nerede olduğuyla alakalı bir malumâtımız yoktur. Mustafa Ağa'nın yaptırdığı köprü ise bugün *"Çağdاری"* diye bilinen *"Kağdاری"* köprüsüdür. Bu köprü Erzurum-Aşkale yolu üzerinde Aşkale'ye 8 km mesafededir. Şairin tarih düştüğü asıl köprünün şu an sadece ayakları mevcuttur. Ancak onlar da sular atında kalmıştır. Bu köprünün 10 m kadar yukarısında yeni bir köprü yapılmış ve bunun ismi de *"Çağdاری"* köprüsü diye adlandırılmıştır. (bkz. Ek.1, Ek.2)

1.3.1.3. Musammâtlar

Zihni Divânı'nda 9 adet musammât bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi terkîb-i bend, 3. ve 4. musammâtlar müseddes, 5, 6, 7, 8 ve 9. musammâtlar ise tahmîs şeklinde yazılmıştır.

1.3.1.3.1. Terkîb-i Bendler

Divân'daki musammâtlardan ilk ikisi Terkîb-i Bend şeklinde yazılmıştır. İlk şiir, Hz. Peygamber için yazılmış Na't-ı Şerif'tir. 11 bendden oluşan bu manzûmenin her bendi 18 mısradan meydana gelir. İkinci Terkîb-i Bend ise Hâzık Efendi'nin ölümünden duyulan üzüntünün anlatıldığı, mersiyye türünde bir şiirdir. Bu Terkîb-i Bend ise 5 bendden oluşup her bir bendi 14 mısradan meydana gelir. Bu Terkîb-i Bendin 4. bendinin ilk iki mısraı metnin orijinalinde de yoktur.

1.3.1.3.2. Müseddesler

Zihni Divânı'ndaki 3 ve 4. musammâtlar *"müseddes"* şeklinde yazılmıştır. İlk 9, ikincisi 5 bendden oluşan bu şiirlerde şair, felekten yakınlıkla dünyânın geçici olduğu, hiç kimsenin bu dünyâda gönlünce isteğini alamadığından bahseder.

²⁷ Hüseyin Yurttaş, *XVIII. Yüzyıl Vakfiyelerinde Erzurum ve Bir Vakıf Örneği*, [?], Erzurum, 2001, s.41

1.3.1.3.3. Tahmîsler

XVIII. yüzyıl şairleri kendilerinden önceki usta şairlerin şiirlerine sık sık tahmîsler yazmışlardır. Bunu *Zihnî Divânı*’nda da açıkça görmekteyiz. *Zihnî Divânı*’nda 5 adet tahmîs bulunmaktadır. Bunlardan ilki Gelibolulu Ali’nin

*“Cism-i pür dâğıyla câm-ı bâdenin me’nusuyuz
Keykubâdî tâc ile mey-hâne Keykâvusıyuz”*

matlalı gazeline; ikincisi ve üçüncüsü Bâkî’nin

*“Açıl bağın gül ü nesrini ol ruhsârı görsünler
Salın serv ü sanavber şîve-i refâtâr-ı görsünler”*

*“Künc-i ebrûsın hayal et gûşe-i gülzârı gör
Halka-i zülfün kıyâs et tabla-i ‘attarı gör “*

matlalı gazellerine; dördüncüsü Veysî’nin

*“Kaşın yayına dil verdim çekildim meh-likâlardan
Müjen şemşirini gördüm kesildim dil-rûbâlardan”*

matlalı gazeline; beşincisi ise Fehîm’in

*“Ey çarh-ı zarıma âzâr tâ-be-key
Feryâdım etmeye diline kâr tâ-be-key”*

matlalı gazeline tahmîs şeklinde yazılmıştır.

1.3.1.4. Mesnevîler

Divân’da 4 adet kısa mesnevî bulunmaktadır. Bu mesnevîlerden ilk ikisi na’t şeklinde yazılmış olup 122 ve 73’er beyitten oluşmaktadır. Üçüncü mesnevî Şeyh İbrahim Hakkı Hazretlerine yazılmış olup 60 beyitten müteşekkildir. Son mesnevî ise *“Sebeb-i Tertîb ü Bâ’is-i Dâ’iyye-i Terkîb Budur Ki Be-Tarîkü’t-Tergîb Mesneviyü’l-Esâlib Beyân Olunur”* başlığıyla yazılmış ve şairin divânını tertib ediş macerâsını açıkladığı 87 beytlik bir mesnevîdir.

1.3.1.5. Gazeller

Şairin *Divânı*’nda 327 adet Türkçe yazılmış gazel mevcuttur. Bunun dışında 1 tane de Farsça gazeli vardır. Şairin gazellerinde genellikle sevgili ve aşk konuları işlenir. Gazelerde ağırlıklı olarak işlenen bir diğer tema ise din mefhumudur. Şairin peygamberlerden, evliyâlardan bahsettiği, din ile ilgili öğütler verdiği, Allah’ın affediciliğini, kereminin bol olduğunu anlattığı gazel ve beyit sayısı oldukça fazladır.

Zihnî Divânı'daki gazellerin beyit sayıları 5 ila 16 arasında değişmektedir. *Divan*'daki iki gazelden birinde (G.327) matla beyti yoktur. Diğeri ise (G.93) dört beyittir ve “nâ-tamam” gazeldir. *Divân*'daki beş gazel (G.17, 39, 71, 160, 225) musammât kâfiyeli gazellerdir. Bir gazel ise 16 beyitlidir (G.203).

1.3.1.6. Müstezâd

Zihnî Divânı'nda bir tane müstezâd bulunmaktadır. “*Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün*” kalıbıyla yazılan şiir beş beyitten oluşur.

1.3.2. Vezin

“*Zihnî'in, pek yetenekli şair olmamasına rağmen, vezinli söz söyleme kabiliyetinin olduğu, arûz ölçüsünü kullanmadaki başarısından anlaşılmaktadır. O arûzun hezec, rezece, remel, muzari, müctes ve hafif gibi Türk şiirinde itibar edilen bahirlerden 12 kalıbı kullanarak bütün şiirlerini yazmıştır.*”²⁸

Divân'da

“*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*” kalıbı ile 6 kasîde, 4 kıt'a, 3 musammât ve 52 gazel;

“*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*” kalıbı ile 1 gazel;

“*Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün*” kalıbı ile 1 kasîde, 2 kıt'a, 44 gazel;

“*Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün*”

“*mefâ'ilü fe'ülün*” kalıbı ile 1 müstezâd;

“*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*” kalıbı ile 4 gazel;

“*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*” kalıbıyla 3 kasîde, 3 kıt'a, 2 musammât, 41 gazel;

“*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” kalıbı ile 2 kasîde, 2 kıt'a, 2 musammât, 48 gazel;

“*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün*” kalıbı ile 1 gazel;

“*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” kalıbı ile 2 mesnevî;

“*Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün*” kalıbı ile 3 gazel;

²⁸ Macit, a.g.e, s.13

“*Mef’ûlû fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün*” kalıbıyla 2 kasîde, 2 kıt’a, 2 musammât, 104 gazel;

“*Mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün*” kalıbı ile 3 kasîde, 24 gazel;

“*Fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün*” kalıbı ile de 1 kasîde 2 mesnevî, 5 adet gazel yazılmıştır.

1.4. Zihnî’de Şair-Hâmî İlişkisi

Osmanlı padişahları her dönemde hem kendileri şiirle uğraşmışlar hem de şiirle uğraşan kişileri himâyeleri altına almayı bir görev bilmişlerdir. XVIII. yüzyılda da bu durum aynen geçerliğini korumuştur. Yüzyılın başında III. Ahmed ve yüzyılın sonunda III. Selim gibi iki padişah hem *Necib* ve *İlhâmi* mahlaslarıyla şiirler yazmışlar hem de önceki yüzyıllardan gelen hâmilik geleneğini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı toplumunda, “*bir hâmi tarafından korunup kollanan şairler, çeşitli vesilelerle hâmlerine kasîde, gazel, kıt’a, tarih, mersiye vs. takdim etmişlerdir. Sanat ve sanatçının destekçisi olan hâmler de bu eser sahiplerini başarıları oranında ödüllendirmiştir. Ancak şairler, asıl gelirlerini gazelleri ve belirli zamanlarda sundukları kasidelerden kazanmışlardır. Bunun yanı sıra şairler, Divân veya mesnevi gibi toplu eserlerini de devlet büyüğünden birine ithaf ederek karşılığında caize almışlardır.*”²⁹

Zihnî, coğrafyanın kenârında yani taşrada yaşayan bir şairdir. Şair, “*pây-ı taht*”tan uzak olduğu için dönemin hükümdarlarından pek fazla himâye gördüğünü söyleyemeyiz. Zihnî, sadece Sultan III. Selim’in doğumu üzerine iki tane tarih manzûmesi yazmıştır. Bunun dışında şairin hâmilik umduğu kişiler dönemin Erzurum Vâli, müftü ve bürokratlarıdır.

Şairin divânında 18 adet kasîde ve 13 adet tarih manzûmesi vardır. Şair, Yazıcı İbrahim Paşâ’ya, Şehsüvâr-zâde Mustafa Paşâ’ya, İsfanâkçı el-hâc Hâfız Mustafa Paşâ’ya, Meş’aleci İbrahim Paşâ’ya, Gazi İzzet Ahmed Paşâ’ya, Canikli el-hâc Ali Paşâ’ya, Diyarbekir Vâlisi Yusuf Paşâ’ya, Urfa Vâlisi Abdi Paşâ’ya, Timur Paşâ’ya, Müftü Abdurrahman Efendi’ye, Hâzık Efendi’ye ve İbrahim Hakkı Hazretlerine (bkz. Bürokratlar ve Devlet Adamları) şiirler sunmuş ve onların ihsanına mazhâr olmaya çalışmıştır.

Şair, hem divân şiirinin bir geleneği olarak hem de yaşadığı sıkıntılardan olsa gerek durmadan hayattan, felekten, zamâne ehlerinden ve câhil insanlardan şikayet eder. Zihnî, hem geçim sıkıntısı hem keder hem de ahiret fikri varken, insanoğlunun bu sıkıntı yerinde mahsur olmasını doğal görür:

²⁹ Kadir Güler-Kerim Yaşar, “Divân Şiirinde Caize (Şair-Patron-Hâmî İlişkisi) Üzerine Değerlendirmeler-II”, *Dumlupınar Üniversitesi Sos. Bil. Dergisi*, Kütahya, 2007, S.19, s.232

*Hem eşgâl-i ma 'îşet hem keder hem fıkret-i mahşer
Benî âdem bu mihnetgehdde mahsûr olmasın n'etsin* G.252/3

İnsanın kendisine nazm veya nesirle yani şairlikle bir yer bulması mümkün değildir. Zamanın belâlarıyla hastalıkları insanın yakasını bırakmaz. Şair, zamâne ehlinin mihnetle köşelerine çekildiklerini ve cihânda şairlikle ferâha erilemeyeceğini ifade eder:

*Zamâne gûşe-gîr-i mihnet eyler lutfu yok şimdi
Cihânda kâmrânlık bulmaz âdem şâ 'iriyyetle* G.298/5

*Ne kâbil nazm u nesre şimdilik Zihnî mahal bulmak
Belâ-yı dehr ile emrâzın istîlâsı var sende* G.275/5

Zihnî, kendi kıymetinin zaman ehli tarafından bilinmediğini ifade eder. Eğer onun kıymeti bilinseydi böyle tarzı kimse reddetmezdi. Yine şair, eğer başka yerde bir hânem olsaydı buraları terk ederdim, der:

*Zihnî bileydi kadriñi halk-ı zamâne ger
Redd eylemezdi böyle edâyı zamânede* G.295/7

*Baña hem-sâyelikde kûy-ı pür-âşûb el vermez
Bu yerlerden giderdim gayri yerde hâne bulsaydım* G.237/2

O, bu dünyâda kimsenin ekmeğine heves duymadığını, kimsenin hânesine göz dikmediğini dile getirir. Hep şikayet eder; ancak gönül ehline şikayet yakışmadığını da belirtir. Çok fazla şikayet ettiği için onun kasîdeleri ve nazımları simsiyah olmuştur. O kadar tarih ve gazeli netice vermemiş ve ömrü tebâh olmuş, perişân olmuştur. Vezirleri methetmek, kibar insanları övmek hediye bedeldir; ancak şair için bu durum inleme ve âha dönüşmüştür:

*Gelir sabâh u mesâ rızk-ı âferîdesi hep
Zamânedden müteşekki olur mu ehl-i nigâh*

*Füsûs o deñlü kasâyid dirîg nazm-ı sühan
Cerîde-i emelim oldu çün anuñla siyâh*

*O deñlü tarh-ı gazel ol kadar tevârîhim
Netîce vermedi matlûba 'ömrüm oldu tebâh* K.8/20-21-22

Zihnî, câhillerin ayıplamasındansa istek elinin boş kalmasını tercih eder. Himâyesiz gönlün arzusundan şaire sıkıntı, bıkkınlık gelmiştir. Bu yüzden çarhın himâyesi olmuş olmamış fark etmez:

*Olmazsa olmasın dahı çarhın himâyesi
Geldi kesel hevâ-yı dil-i bî-himâyeden*

G.250/3

Şairin aş, sevinç ile lezzet bulmuşken, beldenin şeyhinin helvası onun isteklerini acı eder. Şair, isteklerinin Allah'tan diler. Yüce Allah da onun bütün hâcetini giderir, hiçbir isteğini eksik komaz. Mevlâ'nın sonsuz denizi olmazsa gönlü üzgünlere rahmetle bakan olmaz:

*Sen olmaz iseñ ey yem-i bî-gâyet-i Mevlâ
Rahmetle bakan hâtır-ı nâ-şâda kim olsun*

G.257/3

Zihnî, dünyâda aç ve susuz kalmanın sefâ olduğunu, gönlün ise minnetin ayakları altında kalmaması gerektiğini söyler. Câhillerin minnetiyle akıllılar daha ne vakte kadar ayak altına alınacaktır? Ne vakte kadar gönül ehline alçak felek gaddârca davranacaktır?

*Minnet-i nâdâna dâna tâ-be-key pâ-mâl ola
Tâ-be-key ehl-i dile gerdûn-ı dîn gaddâr olur*

K.14/39

Şair bazı beyitlerde açıkça yardım talebinde bulunur ve kendine yardım edildiğini de belirtir:

*Kiminden oldu 'atıyye kiminde medh ü senâ
Görülmedi hele çîn-i cebîn bi-hamdi'llâh*

K.8/25

Şair, kasîde sunduğu kişilerden kendisini lütuflarının gölgesine almalarını ister ve kerem ehlinin bahşişinin tâ ezelden beri çok olduğunu söyler:

*Mâye-i 'ayş u neşât et sâye-i lutfuñ baña
Bahşîş-i ehl-i mekârim tâ ezel bisyâr olur*

K.14/37

“Bir yerde kendini gösteren bir bilgin ve sanatkâr da, şân-u-şeref ve refâhını, büyük ve zengin hükümdarların sarayında, lütuf ve inayetinde arardı. Patronaj himâye, böylece iki yanlı işler; hem saray hemde seçkin bilgin ve sanatkâr için nâm u şân kazanmanın tek yolu kâbul edilirdi.”³⁰ Makam ehlinin nazarında âdet budur. Şiirle ve sanatla uğraşanlar yaşamını şiirle sürdürür:

*Pîşgâh-ı ehl-i 'izz ü câhda 'âdet budur
Hâcet-i nazm-âverân eş'âr ile 'iş'âr olur*

K.14/38

³⁰ Halil İnalçık , Şair ve Patron, Doğubatı Yay., Ankara, 2011, s.11

Şair, hamilik geleneğinin eski bir âdet olduğunu ve vezirlerinin lütfunun çok olduğunu söyler ve kasîdesini sunduğu kişinin de kendi gönlünü ı ışık saçan güneş gibi sevindirmesini ister. Yine hayli zamandır, karanlığın gölgesinde kaldığını ve himâyeye beklediğini; kasîde sunduğu kişinin de diğerleri gibi olmamasını ister:

*‘Âdet-i dîrînedir lutf-ı hidâvan sen dahı
Bendeñi rûşen-dil et mihr-i ziyâ-âver gibi*

*Hayli demdir ben de mahsûr-ı hasîr-i zilletim
Sen de bisyâr eyle lutfuñ eyleme diger gibi*

K.16/55-56

1.5. Şiir ve Şairle İlgili Görüşleri

Meşgul olduğu işle ilgili yorum yapmak tabiki insan tabiâtındandır. Her şair gibi Zihnî de şiirle, şairlikle ilgili konularda yorumlarda bulunmuştur. Zihnî divânında şiir, şâir, Zihnî’nin kendi şiiri ve başkalarının şiir ve şairlikleri ile ilgili yorumlara rastlamak mümkündür. *Divân*’da şairin en fazla kendi şiiri ile ilgili yorum yaptığı gözlenmektedir.

Zihnî şiir için, “şî’r, eş’âr, sühân, söz, güfte, nazm, lehçe, mazmun, kasâ’id” sözcüklerini kullanır. Şiiri tavsif etmek için ise, “nev-zemîn, gülzâr-ı tâb-ı pâk, hüsn-i eda, güfte-i nâ-puhte, hayât-ı câvid, nazm-ı hoş-âyende, eş’âr-ı ter, nazm-ı reng-âmez, mahsûd-ı şâirân, sühân-ı abdâr, katre-i nisâni, feyz-i tab’, tevsen-i ma’na...” gibi yakıştırmalarda bulunur.

Zihnî’ye göre şiir, yaratılanların zırvalaması değil, kutsal bir sırdır. Şiir, nükte duymayı bilen, nükteye âşına olan kulaklar için hikmetli sözlerdir:

*Değildir jâj-hâlık şî’r sırr-ı kudsdür Zihnî
Simâh-ı nükte-cûyâna hikem-ib lâğdır gûyâ*

G.3/5

Nazm ve ma’nâ, sağlam ve aynı zamanda neşelendiren, şen ve şakrak olmalıdır. Çünkü insanlar, güzel ve dikkat çeken sözlerden hoşlanırlar:

*Nazm u ma’nâ metîn ü şûh olıcak
Sühân-ı âbdârı kim sevmez*

G.156/4

Zaman ehli dert ve sıkıntı ile köşesine çekilir. Âdemoğlu, dünyâda şairlik yaparak hükümdarlık bulamaz:

*Zamâne gûşe-gîr-i mihnet eyler lutfu yok şimdi
Cihânda kâmrânlık bulmaz âdem şâ’iriyetle*

G.298/5

Zihnî'nin şiirleri genelde âşıkâne ve hikemânedir. O, kendi şiirinin sadece gönlü hasta olanlar tarafından anlaşılacağını söyler. Onun sözleri eşe dosta hayat suyu gibidir:

*Zihnîyâ mürde-dil ihyâ eder el-hak nazmıñ
Verir ahabâba sözün bâri hayât-ı cavîd* G.41/5

Gönül arsasında ma'nâ gülşeninin gülleri güler yüzlüdür. Zihnî'nin hoşagiden şiirleri onun imâsıdır:

*'Arsa-i dilde gül-i gülzâr-ı ma'nîler güşâd
Nazm-ı hoş-âyende-i Zihnî anuñ imâsıdır* G.48/5

Şair, kendi şiirlerini bazen de hüznün verici olarak vasıflandırır. Onun sözleri zamâne ehlinin hâllerini, durumunu anlatır:

*'Acebdir sözleriñden vasf-ı hâl-i dehr olur zâhir
Seniñ de sözleriñ Zihnî gibi çok hâli şâmildir* G.58/6

Zihnî'nin taze şiiri tabiâta güzellik katar. Sanki onun kalemi divit çeşmesinden içmiştir. Pişmeyen sözler tabiatı böler, ayırır; ancak onun sözlerine kulak verenler toplanmayı, bir olmayı seyrederler:

*Her güfte-i nâ-puhte verir tab'a kesâfet
Sen bak sühan-ı Zihnîye cem'iyeti seyr et* G.24/5

Nadir şiir söyleme meydanında kimse ona rakip olamaz. Bu güzel tarz ona Allah tarafından bahşedilmiştir:

*Meydân-ı nazm-ı nâdirede kim garîm olur
Zihnî Hudâdan oldu bu hüsn-i edâ baña* G.6/7

Zihnî'nin her bir sözünde bağlı, gizli nükteler birer birer açığa çıkar. O'nun taze nazmının zevki, çeşit çeşittir:

*Her bir sözünde nükte-i ser-beste fehm olur
Zihnî mezâk-ı nazm-ı teriñ gûne gûnedir* G.85/6

Her şair gibi Zihnî de kendi şiirini beğenir ve över. Şair genellikle kasîdelerinin fahriye bölümlerinde ve gazellerinin makta beyitlerinde kendi şiir ve şairliğinden övgüyle bahseder.

Şair, temiz ve parlak gülbahçesinden bir gül kopardığını ve şiir erbâbına yeni bir zemin açtığını dile getirir:

*Gedû-yı ârzû kalmaz tehî câm-ı visâlerinden
O şûh-ı mehveş eyler bir gün âhir bir karin peydâ* G.4/5

Onun rengârenk nazmına nazîre yazacak bir kimse yoktur; nazm sahası içinde Zihnî gibi bir şair nâdir bulunur:

*Nazm-ı reng-âmîziñe tanzîr eder bir kimse yok
Sâha-i nazm içre Zihnî nâdire-perver mi var* G.76/8

Zihnî'nin taze şiirleri eşi benzeri olmayan incileri bile utandırır. Onun nazmı, cevherde parlaklık, biçim bırakmaz:

*Şermsâr etdi dür-i nâ-yâbı eş 'âr-ı teriñ
Zihnîyâ cevherde nazmıñ şu 'le mi sûret mi kor* G.96/5

Şiir davası güdenler, Zihnî'nin şiirlerinin kudretini itiraf etmezler mi? Çünkü onun tabiatının edası, şairler tarafından kıskanılır:

*Etmez mi i 'tirâfı da 'vâ-yı nazm edenler
Zihnî edâ-yı tab 'ın mahsûd-ı şâ 'irândır* G.108/5

Şair, başka bir beyitte de onun *edâ-yı nazmını* halkın itiraf ettiğini söyler. Halk onun olgunluğunu bilir ve daima onu arar:

*Zihnî edâ-yı nazmını halk i 'tirâf eder
Dâ 'im bilir kemâliñi ehl-i kemâl arar* G.74/5

Zihnî'nin parlak gönlü, uçsuz bucaksız, kıyısı olmayan bir sahildir. Onun gönlü, parlak lehçesiyle zaman âlemini süsler:

*Bahr-ı bî-sâhil midir Zihnî derûn-ı rûşeniñ
Lehçe-i tab 'ıñla bezm-i dehri pür-zîb eylediñ* G.213/5

Şair kendini bu kadîm bezimde bilgili sözlerin sahibi gibi görür. O, kendi deyişle gökyüzünün pîridir ve ay ve yıl onun hizmetindedir:

*Benim bu bezm-i kühende sühanver-i dâna
Sîpihr-i pîr benim hizmetimdedir meh ü sâl* K.11/37

Yine şair kendini bu asrın en beğenileni olarak atfeder ve her bir saf sözünün dinleyenlerin can kulağına birer küpe olduğunu söyler:

*Benim şimdi bu 'asrın dil-pesend-i vâlâsı
Olur mengûşe her bir nutk-ı pâkim gûş-ı cân üzre* K.12/42

Onun tabiatının feyzinden nükteler birer birer ortaya çıktıkça; nisan ayındaki çiğ taneleri gibi gönüllerde birer inci olur:

*Feyz-i tab 'ımdan zuhûr etdikçe bir bir nûkteler
Katre-i nîsan gibi dilde dür-i şehvâr olur*

K.14/45

*Benim ol mu 'cize-ârâ-yı belâgat ki sözüüm
Bulamaz hasm u mu 'âriz aña 'ayb u ta 'yîr*

*Tab 'ıma gıpta eder şimdi kemâl erbâbı
Dehri hayret-keş eder bendeki hüsn-i ta 'bîr*

K.15/28-29

1.6. Atasözleri ve Deyimler

1.6.1. Atasözleri ve Veciz İfadeler

Divân şiirinin ilk dönemlerinden bu yana şairler şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanmışlardır. “İrsâl-i mesel”, “durûb’ul-emsâl” şeklinde adlandırılan bu kullanımlar, bir sanat olmanın ötesinde, bir milletin dil zenginliğini ortaya koyan önemli unsurlardandır. *Zihnî Divânı*’nda da diğer şairlerde olduğu gibi halkın kullanmış olduğu atasözlerine rastlamak mümkündür. Aynı zamanda atasözü mahiyetinde olmasa bile, şairin Nâb’i’yi örnek alarak sıkça yer vermeye çalıştığı veciz ifadelere de rastlanır. *Divân*’da tespit edilen atasözleri ve veciz ifâdeler şunlardır:

-Gün doğmadan neler doğar:

*Zihnî bu şeb o mihr-i cihân-tâba bak gelir
Gün doğmadan neler doğar ey dil tevekkül et*

G.27/6

-Çok naz âşık usandırır:

*Çok nâz usandırur denilir 'âşık velî
'Âşık da var ki dil-beri gark-ı niyâz eder*

G.60/3

-El elin aynasıdır:

*Görünür vaz '-ı cefâ-tâb ruh-ı âlinden
Sakın incinme begim el eliñ âyinesidir*

G.109/3

-Muhabbet âdeme olmaz belâdır:

*Gönül rencûr-ı 'aşk-ı dil-rübâdır
Mahabbet âdeme olmaz belâdır*

G.77/1

-Mecliste boş laf ağızlara yakışmaz:

*Şâyeste-i bezm-i üdebâ olmağa sa'y et
Meclisde tehî laklaka efvâha yakışmaz*

G.118/4

-Teklifsiz dost, dâvet istemez:

Yârân-ı gam hücûm eder elbette hâneñe
Ahbâb-ı bî-tekellûf olan da 'vet istemez G.153/2

-Gül, dikensiz ele gelmez:

Nefs ü şeytândır bizi benlikde ser-gerdân eden
Zihnîyâ imkânı yok gül deste girmez hârsız G.154/5

-Kıyâfet ehlinin içi genellikle boş olur:

Destâr u câme şâhid-i fazl u hüner değil
Ekser derûnı boş olur ehl-i kıyâfetiñ G.210/4

-Balıklar suda yağmuru bilmezler:

Bilmez yem-i sevdâya düşen zevk-i fenâyı
Mâhî suda hiç cûşîş-i bârânı ne bilsin G.258/2

-Her hazinenin üstünde bir yılan vardır:

Kapatmışdır ne sûd ân-ı cemâli zülf-i şeb-rengi
Olur mâr-ı siyeh elbette kim her kânın üstünde G.278/7

-Elbiseyi dikmedikçe biçmek olmaz:

Öyle gör her dem te'emmülkâr olup dünyâyı kec
Dikmek olmaz biçmedikçe atlas u dîbâyı kec G.32/1

-Parasız insana adam demezler:

Fazl u dânişden eser yok bir garîb 'âlemdeyiz
Âdeme âdem demezler dirhem ü dînârsız G.154/4

1.6.2. Deyimler

XVIII. yüzyıl divân şiirinin en belirgin özelliklerinden biri yerlileşme (mahallileşme) ve Divân şiirini Halk şiirine yakınlaştırma çabasıdır. Necâtî Bey ile belirginleşen ve Nedim ile doruğa ulaşan bu durum, halka ait söyleyiş ve deyimlerin şiire aksetmesi şeklinde kendini göstermiştir. Pek çok şair, divânında deyimlere sıklıkla başvurmuş, bunu sanat yapmanın dışında merâmını ifade etmede kolay bir yol olarak görmüştür.³¹ Zihnî divanında da gerek taşrada yaşamasının bir göstergesi

³¹ bkz. M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divân Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

olarak gerekse yüzyılın bir edebi özelliği olarak pek çok deyim kullanılmıştır. *Divân*'daki deyimler şunlardır:

Ağız açdırmak (K.18/51)	Belini kocmak (G.298/2)
Ardı arkası olamamak (K.18/52)	Beş beter olmak (G.178/3)
Ayağına düşmek (G.235/4)	Bir içim su (m.1/105)
Ayak basmak (G.17/1)	Bir kuşça canı kalmak (G.178/2)
Ayak kaldırmak (G.149/2)	Can vermek (G.10/1)
Azm eylemek (G.31/2)	Cana kıymak (G.88/2)
Bade çekmek (G.222/2)	Cevr eylemek (G.88/4)
Bağrı delinmek (G.206/6)	Çalıp çırpamak (G.122/3)
Baş koymak (G.300/5)	Çam devirmek (G.91/5)
Başın için (G.100/5)	Deli dolu olmak (G.268/4)
Baştan aşmak (G.10/3)	Dest urmak (G.39/4)
Başını ezmek (G.84/2)	Dil dökmek (G.218/2)
Baştan çıkarmak (G.16/23)	Dilini açmak (K.17/42)
Baş üstüne olmak (K.5/85)	Doyunca görmek (Mus.8/5)
Düşe kalka gitmek (G.321/5)	Kavgaya düşürmek (G.211/2)
Düşman basdırmak (G.171/3)	Kan yutmak (G.80/2)
Düş olmak (G.158/2)	Kıl gibi incelmek (K.5/28)
El çekmek (G.254/5)	Küşte eylemek (G.12/2)
El sunmak (G.237/6)	Kalbe akmak (G.230/4)
El vermek (G.230/1)	İçli dışlı olmak (G.64/2)
El gibi olmak (G.224/5)	İt gibi titremek (G.86/4)
Elden almak (G.233/2)	İpi ele vermek (G.128/4)
Ele girmek (G.302/4)	Etini çiğ çiğ yemek (G.206/3)
El yumak (G.180/2)	Mest eylemek (G.99/3)

El etmek (G.38/5)	Mum etmek (G.254/6)
El kaldırmak (G.75/3)	Nazar etmek (G.183/2)
El ağzından dinlemek (G.69/3)	Nişan tutmak (G.105/4)
Eli irişmek (Mus.9/2)	Ömrü var olmak (G.16/6)
El uzatmak (K.12/56)	Rakam çekmek (G.146/5)
Eser etmemek (G.117/5)	Ruhsat vermek (G.198/4)
Eşk elemek (G.117/6)	Satıp savurmak (G.95/4)
Fır fır dönmek (G.92/1)	Selamet olmak (G.220/4)
Gönül vermek (G.171/2)	Ser vermemek (G.190/4)
Göz açtırmamak (K.5/89)	Sinesi üstüne yeri olmak (G.244/2)
Gözünden uçmak (K.10/11)	Sırrını açmak (G.269/2)
Göz kulak olmak (K.5/61)	Söz atmak (K.12/47)
Hayran olmak (G.10/2)	Su gibi akmak (G.206/2)
Hay u huya düşmek (G.91/3)	Taş atmak (G.121/4)
Halel gelmemek (G.140/4)	Taş olmak (G.33/4)
Kadir bilmek (G.81/3)	Ulu orta yürümek (G.89/3)
Uçurma vermek (G.158/1)	Yanıp yakılmak (G.125/5)
Vebali boynuna olmak (G.142/2)	Yere çalmak (G.130/3)
Vücuda gelmek (G.91/4)	Yer göstermek (K.12/26)
Yağma etmek (G.35/1)	Yüz bulmak (G.26/2)
Yaka boşlamamak (G.158/3)	Yüz sürmek (Mus.1/11)
Yüz tutmak (K.2/1)	
Yüz vermek (G.213/3)	

İKİNCİ BÖLÜM ZİHNİ DİVÂNÎ'NİN TAHLİLİ

2.1. Din ve Tasavvûf

2.1.1.Din

2.1.1.1. Allah (İlâh, Hudâ, Râb, Mevlâ)

Erzurumlu Zihnî Divânî, mürettep divân düzenine uygun olarak kasîdelerle başlamaktadır. Baştaki iki kasîde tevhîd, üçüncü kasîde münâcât ve daha sonra na'lar sıralanmaktadır. Bunun dışında pek çok manzûmede dinî muhtevalı beyit ve bendlere rastlanır.

Divân'daki ilk tevhîd³² “*lâ ilâhe illâ'llah*” kelime-i tevhîdiyle kâfiyelenmiştir. “*Lâ ilâhe illâ'llah*” kelime-i tevhîdi; cürüm işleyenlerin, günahkârların sığınacağı bir mahzen; karanlık, bulanık, çorak toprakları kıymetlendiren bir mâdendir:

Melce-i ehl-i cürm ü ehl-i günâh
Mahzen-i lâ-ilâhe illâ'llâh

Tîre hâki eder revâc-engîz
Ma'den-i lâ-ilâhe illâ'llâh

K.1/1-2

Hatâ ehline destek ve sığınma yeri olan sağlam bir sığınak; mü'minlerin nasiplerini buldukları bir harmân yeridir:

Oldu ehl-i hatâya püşt ü penâh
Me'men-i lâ-ilâhe illâ'llâh

K.1/3

İçindeki bülbülleri safâda tutan bir gül bahçesi; tâlih, mutluluk mumunun ateşini artıran bir rüzgâr; and içmek, dua etmek için koşuşturanlara yol gösterici, kılavuzluk eden bir at ve şefaât denizine açılan bir yelken gibi tasavvûr edilir:

Mü'mini behre-yâb-ı feyz eyler
Hirmen-i lâ-ilâhe illâ'llâh

'Andelibânını safâda tutar
Gülşen-i lâ-ilâhe illâ'llâh

K.1/4-5

³² Tevhîd, Allah'ı birlemek, bir kılmak, Allah'ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek anlamına gelmektedir bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara 2011, s. 333-340.

İkinci tevhîd ise “*Hüve’l-hayyün hüve’l-bâkî*”³³ şeklinde kâfiyelenmiştir. Gelenler daima giderler, bütün dünyâ fenâyâ yüz tutar; ama sonsuz hayat sahibi ve bâkî olan sadece Allah’tır. Onun yarattığı cümle *külliyât ve cüz’iyât* bu dünyada kalıcı değildir. Bütün eşyalar *lisân-ı hâl* ile tevhîd ederek Allah’ın hep hayat sahibi ve bâkî olduğunu zikrederler:

‘*Abes zanneyleme bi’l-cümle tevhîd eyleyüp söyler*
*Lisân-ı hâl ile eşya **hüve’l-hayyün hüve’l-bâkî*** K.2/3

Divân’da 3. kasîdenin yanı sıra 13, 23 ve 28. gazeller ve Arapça kasîde de münacât³⁴ konuludur. O, *ehl-i isyânın* dayanağı, taşkınlık edenlerin sığındığıdır:

El-emân ey müttekâ-yı ehl-i ‘isyân el-emân
El-emân ey mültecâ-yı ehl-i tuğyân el-emân K.3/1

O kâinatın gül bahçesinin başı, insanoğlu ise toprak ile bir olmuş azıcık ottan ibarettir. Allah seçkin hazinelerin biricik incisidir ve O’na mahşer gününde, bizi ağlayan ve terk edilmiş olanlardan etmemesi için dua edilir:

El-emân ey dürr-i yek-tâ-yı künûz-ı ıstıfâ
Rûz-ı mahşerde koma mehcûr u giryân el-emân K.3/3

Yine kabir azabında yalnız ve kimsesiz kalınca Allah’ın feyzinden uzak olunmasından korkulmaktadır. Rahmet kapısı herkesi sarıp sarmalayınca sesini duyuramayan fakir kulların korkusu, üzerlerine ateşlerin yağmasıdır:

El-emân ol dem ki dûr-â-dûr-ı feyziñ olmayam
Bî-kes ü tenhâ kalam dûzahda nâlân el-emân K.3/5

O, makâmına yaraşır ve ebediyen diri bir padişâhtır. Allah bağışlayıcılığı çok olandır. Bir kişi hatâ ve günâh denizine gark olsa bile onun Allah’tan af ve mağfiret dilemesine şaşılmaz. Çünkü Allah’ın bağışlayıcılığı gönüldedir:

***Yâ Rab** garîk-i kulzum-i cürm ü hatâ iken*
Olsam yine ‘aceb mi talebkâr-ı mağfiret G.20/9

Allah’ın rahmeti denizler kadar çoktur ve kalem ile vasfedilemez. O’nun rahmetinin tek cevheri sözlere sığmayacak kadar çoktur:

Gelmez kaleme vasf ile bahr u ber-i rahmet
Sığmaz leb-i endîşeye yek-gevher-i rahmet G.21 /1

³³ Hep hayat sahibi ve bâkî olan Allah’tır.

³⁴ Münacât, Allah’a yalvarmak, yakarmak niyaz ve dua etmek gayesiyle kaleme alınan eserlerdir bkz. Canım, a.g.e., s.168-172.

Allah'ın lütuf denizine sınır yoktur. Onun “merhamet kadehinin” neşesi iki cihâna sığar. Onu zikredenler ne gâm çekerler ne de şerden, kötülükten zarar görürler. Bu zikir onların gönüllerinde sağlam bir kaledir. Cenâb-ı Hak gerçek âşıkların yâridir. Eğer bâkî olan Mevlâ, gönlü üzgünlere rahmetle bakmasaydı, onlara kimse bakmazdı:

Sen olmaz iseñ ey yem-i bî-gâyet-i Mevlâ

Rahmetle bakan hâtır-ı nâ-şâda kim olsun

G. 257/3

Divân'da Yüce Allah'a İlâh, Hûda, İsm-i 'Azâm, Yâ Râb, Yâ Hû, Sultân, Sübhânî, Yezdân, Hudâvend, Mevlâ, Rabbânî, Kırdgâr, Padişâh, Settâr isimleriyle seslenilir.

Bunların dışında Allah'ın dîvânda yer alan isim ve sıfatları şunlardır:

2.1.1.1.1. Allah

Allah, O'nun zât ve özel ismidir. Esmâ-i hüsnâ'daki doksan dokuz ismin en yücesidir. Allah, “gerçek varlığı ile münferit olan varlığın ismidir. Çünkü ondan başka her varlık bizatihi varlığa müstahak değildir. Zirâ varlığı kendinden değildir. Zâtı itibari ile helâka (yok olmaya) mahkûmdur.”³⁵

Bir 'abdini metbû'-ı enâm eyleyüp Allah

U'cûbe ki halk üzre melâ'ik hadem eyler

K. 17/33

2.1.1.1.2. Bâkî

“Bu, bizatihi varlığı vâcib olan manasına gelir.”³⁶ Dünyâya gelenler bu karargâhta ebedi kalmayacaklardır. Bütün dünyâ bir gün fenâya yüz tutacaktır. Ancak sadece Allah (cc) sonsuz hayat sahibi ve bâkî olarak kalacaktır:

Gelenler hep gider ammâ hüve'l-hayyün hüve'l-bâkî

Fenâya yüz tutar dünyâ hüve'l-hayyün hüve'l-bâkî

K.2/1

2.1.1.1.3. Bârî

“Bârî, yaratan, maddesi ve modeli olmadan icât eden; sıfatlarında yaratılmışlara benzemekten berî olan, birçok farklılıklarına rağmen evrenin bütün parçalarını ahenksiz ve düzensizlikten uzak olarak meydana getiren; hiçbir borç ve zimmet altında bulunmayan, bütün nimetleri bir lütuf olarak veren manalarını

³⁵ İmam-ı Gazâli, *Esmâü'l Hüsnâ*, (Tercüman: M. Ferşat), Ferşat Yay., İstanbul, 2005, s.62

³⁶ Gazâli, *a,g,e*, s.181

taşıır.”³⁷ O, her şeyi düzenli bir şekilde yaratandır. Allah’ın feyzinin izlerinden, safâ ehlinin mizâcî gonca gibi açılmıştır:

*Bü’l-‘aceb âsâr-ı feyz-â-feyz-i **Bârî**dir bu kim
Gonceveş oldu güşâde tab‘-ı erbâb-ı safâ*

k.2/1

2.1.1.1.4. Bâtın

“Varlığını belgeleyen birçok delil bulunmakla birlikte duylardan gizli olup gözle algılanamayan; mâhiyeti bilinmeyen, kemiyyet ve keyfiyetle nitelenemeyen, zihnî tasavvur sınırlarına girmeyen; mü’min kuluna zâhir olmakla birlikte münkirin nazar ve tefekküründen gizlenen”³⁸ anlamındadır:

*Matlabım maksadım ey Hazret-i Hak
Sensin ey zâhir ü **bâtın** mutlak*

m.1/64

2.1.1.1.5. Celîl

“Azamet sahibi, büyük, yüce ve münezzeh olmak; uzun ömürlü olmak manalarına gelen celâl (veya celâle) kökünden türemiş bir sıfattır. Allah’a nisbet edildiğinde ‘hiçbir kayıt ve kıyas kabul etmeksizin azamet sahibi, kadri kıymeti ve mertebesi en yüce olan’ gibi anlamlar taşıır.”³⁹ Gerçek âşıklar Rabb-i Celîl’in keremini bekleyeli, yabancıların ikrâmına gönüllerini bağlamamaktadırlar:

*Etmezüz bahşîş-i ağıâra derûnı merbût
İntizâr-ı kerem-i **Rabb-i celîl** eyleyeli*

G. 323/4

2.1.1.1.6. Fettâh

“Her türlü müşkülleri açan ve kolaylaştıran (anlamındadır). İsm-i şerîf **feth**’dendir. Fetih, kapalı olan şeyi açmak ma’nasınadır. Kapalı bie şeyi açmak çeşit çeşit olur. Maddi olur: bir kapıyı, bir kilidi açmak gibi. Mânevi olur: yürekten tasaları, kederleri atıp gönlü açmak gibi. Izdırapla yanan yürekleri, sevindirici şeylerle serinletmek feth olduğu gibi; anlaşılması güç olan ilimlerin üstünden zorluğu kaldırmak, zihnin takılıp kaldığı müşkülleri açmak da feth’dir. Bunların en kıymetlisi kalbin kapısını ledünni ilimlere karşı açmaktır. İsm-i şerîf bunlara ve daha başka ma’nalara da şâmilidir.”⁴⁰

³⁷ Bekir Topaloğlu, “Bârî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, C.5, s.73

³⁸ Bekir Topaloğlu, “Bâtın”, *DİA*, C.5, s.187

³⁹ Bekir Topaloğlu, “Celîl”, *DİA*, C.7, s.267

⁴⁰ Ali Osman Tatlısu, *Esmâ’ül Hüsnâ Şerhi*, Yağmur Yay, İstanbul, 1987, s.75

*Hall u ‘akda uramam nâhun-ı re’y-i tedbîr
Her mühimmâtıma fettâhı vekîl eyleyeli*

G.323/2

2.1.1.1.7. Gaffâr

“Mağfireti pek çok olan(dır). Bir insan ne kadar günahkâr olursa olsun bu günahları üstüne bir perde çekilip, örtülmesini can ve yürekten Allah’tan dilerse, Allahû Teâla o günahların hepsini örter, açıklamaz. Günahlar ne kadar çok olsa mağfireti hepsine yetiştir. Allahû Teâla’nın mağfiret sıfatı insanlara büyük bir ferahlık verdiğiine şüphe yoktur.”⁴¹ Gaffâr’ın zâtını ulûhiyet içinde vasıflandıran kişiler, ezelden beri aşk bahçesinde bu sırrın güllerini dermişlerdir:

*Ulûhiyyetle tavsîf eyleyenler zât-ı Gaffârı
Ezelden bâğ-ı ‘aşkın oldular gül-çîn-i esrârı*

G.303/1

2.1.1.1.8. Gafûr

“Mağfireti çok (ma’nasındadır). Allahû Teâlâ’nın mağfireti çoktur. Mağfiret, Allah’ın yarlığamasıdır. İsm-i şerîfteki çokluk ma’nası i’tibârıyla bir kulun kusuru ne kadar büyük ve çok da olsa yine saklar. Meydana koyup da sahibini rezil ve rüsvây etmez demek olur.”⁴² O fazlı geniş olandır ve O’ndan başka bağışlayıcı yoktur:

*Yâ Gafûr iğfir limen yetlû li rûhî fâtiha
Minke kattu yâ ‘amîme’l-fazlı gufrânu’l-hatâ (Ar. K/25)⁴³*

(Ey bağışlayıcı! Ruhuma bir fâtiha okuyanı bağışla. Ey fazlı geniş olan! Çünkü senden başka bağışlayan yoktur.)

2.1.1.1.9. Gâni

“Bu, ne zatında ve ne sıfatında başkası ile ilgisi olmayan, başkalarıyla alakası olmaktan tamamen münezzeh olan, demektir. Zâtı veya sıfatı, kendi zatından hariç herhangi bir şeye taallûk ederse, onun varlığı veya kemâli ona bağlı olur. Böyle olan şey veya kimse muhakkak kesbe (kazanmaya) muhtaç demektir. Allah’ın ise hiç kimseye ihtiyacı yoktur, zira cümle âlem ona muhtaçtır.”⁴⁴

*Kef-i maksûduñu pür ede Gâni
Zihnîye bahş ede Allah seni*

m.4/58

⁴¹ Tatlısu, a.g.e, s.68

⁴² Tatlısu, a.g.e, s.101.

⁴³ Divân’da sadece bir tane Arapça kasîde olduğu için bu şekilde bir kullanım tercih edilmiştir.

⁴⁴ Gazâlî, a.g.e, s.176

2.1.1.1.10. Hakk

“Varlığı hiç değişmeden duran (demektir). Hak, varlığı hakiki bulunan zâtın ismidir. Yâni varlığı dâima mütehakkıktır; dâima sâbittir. Allahû Teâlâ'nın zâtı, yokluğu kabul etmediği gibi, herhangi bir değişikliği de kabul etmez. Hakîkaten var olan yalnız Allah'tır ve hiç değişmeyerek hakîkaten sâbit olan da O'dur.”⁴⁵

O, cümle yaratılana rahmet eder ve herkes onun rahmeti sayesinde cennet bahçesine girer. O, kulun kula sunduğunu sunmaz. O'nun sunduğu muhakkak ki “kerem-i Hazret-i Hak”tır.

Cümleye **Hazret-i Hak** rahmet ede
Cümlesi ravza-i rızvâna gide

m.4/54

Kula kul sunduğunu sunmaz **Hak**
Kerem-i Hazret-i Hakdır mutlak

m.4 /83

2.1.1.1.11. Hâlık

“Her şeyin varlığını ve varlığı boyunca görüp geçireceği halleri, hâdiseleri tâyin ve tesbit eden ve ona göre yaratan, yoktan var eden(dır). İsm-i şerîfin ma'nası şu iki şeyden ibâret: Birincisi bir şeyin nasıl olacağını tâyin ve takdir etmek, ikincisi o takdire uygun olarak o şeyi icâd etmektir.”⁴⁶ Cümle kainâtı, her şeyi O yaratmıştır:

Cümlesin hazret-i Hakdır **hâlık**
Cümleye hazret-i Hakdır râzık

m.1/80

2.1.1.1.12. Hayy

“O dâima uyanık ve yapıcıdır. Çünkü fi'ili ve idrâki olmayan, ölüdür. İdrâkin en az derecesi, idrâk edenin, kendi nefsinin bilmesidir. Kendini bilmeyen (tanımayan) cemat ve ölüdür. Şu halde tam manasıyla kayıtsız, şartsız diri olan, bütün varlıklar kendi fiili, bütün idrâk edilecekler kendi idrâki tahtında bulundurandır: bunların hepsi hiç şüphe yok ki, Allah için bahis konusu olabilir. İşte bu sebepten Allah gerçek ve kayıtsız şartsız Hay'dır.”⁴⁷ O diridir, ezeli ve ebedidir. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Haktır ve birdir. Onun yarattığı bi'l-cümle varlıklar bu dünyâda sabit ve kalıcı değildir. Hep hayat sahibi ve bâkî olan yalnızca Allah'tır:

Tekevvün etdiği bi'l-cümle külliyât u cüz'ıyyât
Karâr üzre değil illâ hüve'l-hayyün hüve'l-bâki

K. 2/ 2

⁴⁵ Tatlısu, a.g.e, s.143

⁴⁶ Tatlısu, a.g.e, s.62

⁴⁷ Gazâlî, a.g.e, s.157

2.1.1.1.13. Kadîr

“İstediğini, istediği gibi yapmağa gücü yeten (anlamına gelir). Allahu Teâlâ, kudretine bir ayna olmak üzere kâinatı yaratmıştır. Gök boşluğunun ölçülmesi mümkün olmayan genişliği içinde, akıllara hayret ve dehşet verecek derecede birbirlerine uzak mesâfelerde milyarlarca güneşler yandırmak ne kudrettir. Fezâlarda, sayısı belirsiz âlemleri birbirine çarpmadan nasıl koşturuyorsa, bir damla suyun içinde öylece birbirine temas etmeden hesapsız hayvanâtı yüzdürüyor. Mikroskobun önüne alınan bir parmak yosun parçasında gâyet muntazam ormanlar, çayırılar, çimenler görüp de bu kudrete hayran olmamak kâbil mi?”⁴⁸

Onun gücü ve azâmeti her varlığa ulaşır. Tâ haşre dek O’nun şevket, izzet ve heybeti insanlara yakın birer yardımcıdır:

Ede hem şevket ü hem heybet ü hem ‘izzetini
Haşre dek mesned-i tevfiğe karîn hayy ü **kadîr**

K.15/20

2.1.1.1.14. Kerîm

“O, vaad ettiği zaman sözünü yerine getiren, verdiği zaman son derece çok veren, ne kadar verdiğine, kime verdiğine aldırmayandır.”⁴⁹ İkrâm sahibi olan Allah, ezelden beri lütuf sunduğu için, tevhîd ile huzur bulunur ve rahata kavuşulur:

Hamd ol **Kerîme** kim ezeli lutf edüp baña
Tevhîd ile safâya iriüp râhat olmuşum

Mus.1/10

2.1.1.1.15. Kuddûs

“O, hissin idrak ettiği, hayalin tasavvur ettiği vehmin ileri atılıp tahayyül ettiği, vicdanın ihtilâc ettiği, tefkirin tasarladığı her vasıf (nitelik) den münezzeh ve müberradır.”⁵⁰

Çok zamân elsine-i nâsda tezâkir olunur
Merkad-i pâkini tenvîr ede Hayy u **Kuddûs**

Mus.2/1

2.1.1.1.16. Mûcib

“O, isteyenlerin isteklerini, dua edenlerin dualarını hemen kabul edendir. Sıkıntıda ve muhtar durumda kalanların imdadına yetişen ve hatta kendisine müracaat edilmeden bile sayısız nimetler verir.”⁵¹

⁴⁸ Tatlısu, a.g.e, s.181

⁴⁹ Gazâlî, a.g.e, s.137

⁵⁰ Gazâlî, a.g.e, s.72

⁵¹ Gazâlî, a.g.e, s.139

*Yâ Vedûdî eyye şey'in kultuhû fe'kbel bihi
Yâ **Mucîbî** küntü kad velleytu vechî 'an verâ* (Ar. K./ 18)

(Ey Vedûd! Ne söylersem kabul buyur. Ey niyâzımı kabul eden! Çevirdim yüzümü masivâdan)

2.1.1.1.17. Rahîm

“Pek ziyâde merhamet edici, verdiği ni'metleri iyi kullananları daha büyük ve ebedi ni'metler vermek suretiyle mükâfatlandırıcı.”⁵² Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın merhameti sonsuz bir deryâ gibidir:

*Bahr-ı bî-gâyet imiş rahmet-i Rahman u **Rahîm**
Zihnîyâ olma sen ihsânda me'yûs u kunût* G.174/6

2.1.1.1.18. Rahmân

“Ezelde bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve rahmet irade buyuran, sevdiğini, sevmediğini ayırt edemiyerek tek mil mahlukâtını sayısız ni'metlere müstağrak kılan (demektir).”⁵³ Allah'ın lütufları sadece yeryüzünü değil, bütün arşı donatmıştır:

*Cebîn-i vâsıfından safvet aldı âl u ashâbı
Fakat ferşi değil nûru donatmış 'arş-ı **Rahmânı*** K.5/33

2.1.1.1.19. Rezzâk

“Rızıkları ve rızık verdiği varlıkları yaratan, rızıklarını onlara ulaştıran, rızıklarla faydalanmalarına temin eden hiç şüphe yok ki, O'dur.”⁵⁴

*Mevkûf iken hızâne-i **Rezzâka** rızığımız
Biz yâ bu deñlü ettiğimiz cüst-cû nedir* G.85/4

2.1.1.1.20. Samed

“O, ihtiyaç ve dileklerde kendisine müracaat edilen, arzu ve bütün istekler kendisine sunulandır. Çünkü sonsuz büyüklük ve ihsan O'ndadır.”⁵⁵ O, hiçbir şeye muhtaç olmayandır:

⁵² Tatlısu, a.g.e, s.33

⁵³ Tatlısu, a.g.e, s.30

⁵⁴ Gazâlî, a.g.e, s.94

⁵⁵ Gazâlî, a.g.e, s.160

*Lâ teza ‘ fihâ habes evsâha gıllin yâ **Samed***

Ehyinî Rabbî bi ilmi nûrihî kad esherâ

Ar. K./23

(Ey hiç bir şeye muhtaç olmayan Allah’ım! Nefret pislikleri içinde beni mahpus kılma. Resûlünün sönmeyen nuruyla dirilt.)

2.1.1.1.21. Vedûd

“İyi kullarını seven, onları rahmet ve rızasına erdiren, yâhud sevmeye ve dostluğu kazanılmaya biricik lâyıık olan(dır).”⁵⁶ O, kullarının söylediklerini kabul buyurandır ve niyazları kabul edendir:

*Yâ **Vedûdî** eyye şey’in kultuhû fe’kbel bihi*

Yâ Mucîbî küntü kad velleytu vechî ‘an verâ

Ar. K./18

(Ey Vedûd! Ne söylersem kabul buyur. Ey niyazımı kabul eden! Çevirdim yüzümü masivadan)

2.1.1.1.22. Veliyy (Veliyy-i Rabb-i Cevad, Veliyyü’n-ni’am)

“O, seven ve yardım edendir. (...) Yani dostlarına yardım eder; din düşmanlarını kah-ü perişân eder.”⁵⁷

Hamd o vehhâb-ı kesîrû’l-kereme

*Şükr o mennân-ı **Veliyyü’n-ni’ama***

m.1/70

2.1.1.1.23. Zâhir

“Allahu Teâlâ’nın varlığı her şeyden âşikârdır. Gözümüzün gördüğü her manzara, kulağımızın işittiği her nağme, elimizin tuttuğu, dilimizin tattığı her şey, fikirlerimizin üzerinde çalıştığı her ma’na, hâsılı gerek içimizde gerek dışımızda şimdiye kadar anlayıp sezebildiğimiz her şey O’nun varlığına, birliğine, sıfât-ı kemâliyyesine şâhittir. Çünkü bütün bunları yaratan ve yaşatan ancak O’dur.”⁵⁸ O, çok kudretli bir padişâhtır, azâmet sahibi olandır:

Öyle bir pâdişeh-i kâdirdir

*‘Azamet-i sâhibdir **Zâhirdir***

m.1/97

⁵⁶ Tatlısu, a.g.e, s.132

⁵⁷ Gazâlî, a.g.e, s.154

⁵⁸ Tatlısu, a.g.e, s.188

2.1.1.1.24. Zü'l-Celâl

“O’nun olmayan hiçbir yücelik ve mükemmellik yoktur. Hiçbir kerâmet ve şeref yoktur ki; O’ndan sadır olmasın.”⁵⁹ Yaradan izin verirse, kurtuluş kolay bir emir olacaktır. O ululuk ve ikrâm sahibi Allah’ın affı, şefaâtine bağlıdır:

Hazretten izn olunca rehâ emr-i sehl olur

Vâ-bestedir şefâ’atına ‘afv-ı zü’l-celâl

Mus.1/4

Divân’da genel olarak Allah’tan, O’nun isim ve sıfatlarından bahsedilen şiirler ve beyitler şunlardır:

K.1, K.2, K.3, K.5/33, K.5/72, K.8/18, K.9/2, K.10/4, K.10/16, K.15/20, K.17/33, K.17/62, K.18/29, Ar. K./18, Ar. K./23, Ar. K./25, Mus.1/4, Mus.2/1, Mus.4/5, Mus.7/6, m.1/55, m.1/56, m.1/64, m.1/66, m.1/67, m.1/70, m.1/80, m.1/71, m.1/97, m.2/3, m.2/24, m.4/54, m.4/86, k.9/1, G.1/4, G.6/3-4, G.13, G.20/6-8-9, G.21, G.22/7, G.23, G.25/5, G.26/5, G.28/1, G.29/2, G.47/4, G.55/6, G.57/3, G.58/3, G.71/2, G.85/4, G.85/5, G.101/6, G.119/5, G.130/1, G.134/5, G.139/3, G.144, G.148/2, G.156/4, G.174/6, G.201/4, G.223/4, G.224/1, G.228/4, G.231/6, G.249/5, G.255/4, G.257/3, G.292/5, G.303/1, G.313/1, G.323/2, G.323/4, G.324/8.

2.1.1.2. Melekler

Zihnî divânı’nda melekler *kudsiyân*, *melekût*, *sürûşân* diye zikredilmiştir. Onlar duaları Allah’a ulaştıran varlıklardır. İnsan gerçek ihlâs ile dua etmeye başlayınca melekler de bunu Yaradan’a iletmek için askerler gibi toplanırlar:

Vaktidir başla du’â-yı devlete ihlâs ile

***Kudsiyân** te’min için cem’ oldular ‘asker gibi*

K.16/59

Bu dünyâ alçakların, düşük insanların dünyâsıdır ve uğursuzluk evidir. Melekler ise şebnem gibi yukarıdadırlar. Onların yeri gökyüzüdür:

*Bi’t-tab’i şeb-nem gibi bâlâyâ mâ’il **kudsiyân***

Âşiyân-ı nahs imiş dünyâ denî dünyâsıdır

G.48/2

Başka bir yerde, şair şiirini gökyüzü sayfasına, arşa yazdığını belirtmiş, bu taze şiirin sadece meleklerle hediye edilebileceğini söylemiştir:

Safha-i gerdûna yazdım Zihnîyâ eş’ârımı

***Kudsiyâna** armağan etdim bu nazm-ı tâzedem*

G.242/5

⁵⁹ Gazâlî, *a.g.e.*, s.172

Hız. Peygamber'in Mirâc'a çıkışını anlatan na'tlarde da meleklerden bahsedilmiştir. Bütün melekler, Hız. Peygamber'in nur cemâlini görmek *iştîyâkındadır*. O'nu görünce lütuf ve kerâmet tamam olmuştur ve Hız. Peygamber, cennette gezerek bütün melekleri mutlu etmiştir:

*Saňa müştâk iken gördü cemâlin **kudsiyân** cümle
Tamâm, oldu o şeb lutf u kerâmet yâ Resûla'llâh*

K.6/2

*Behiştî gezdi gördü **kudsiyânı** şâdmân etdi
Bilüp ahvâli halkı seyr edüp ahvâl-i nîrânı*

K.5/76

Birkaç beyitte sevgiliye çok güzel olması dolayısıyla, melek yüzlü (melek-sîmâ) diye hitap edilir.

Divân'da dört büyük melekten sadece Cebrâil (a.s.)'dan bahsedilmiştir. Allah, aşk yolcularının susuzluklarını gidermeleri için cennette çeşmeler yaratmıştır. Cebrâil (a.s.) ise, gönlü susuz bir şekilde Allah'ın cemâlini görmek için yanmaktadır:

*Hudâ salîk-i 'aşkına cûş etdi selsebil
Dil-teşnedir likâ-yı cemâlinde **Cebraîl***

Mus.1/1

Cebraîl (a.s.) da diğer melekler gibi na'tlarda, Hız. Peygamber'in Mirâc'a çıkışını anlatan beyitlerde zikredilmiştir. Cebrâil (a.s.), *izzet-i ikrâm* ile Hız. Peygamber'in karşısına çıkarak O'nu kutsal ziyafetgâha davet etmiştir. Elinde Burak'la Hız. Peygamber'in önünde etek sıvayarak beklemektedir:

*Gelüp **Cibrîl**-i peyk-i Rabb-i 'izzet ihtirâm üzre
Ziyâfetgâh-ı kudse eyledi da'vet o sultânı*

K.5/50

*Burâk-ı berk-se-peri elde **Cibrîl**-i emîn tutmuş
Öñünce hidmetinde eylemiş teşmîr-i dâmânı*

K.5/52

Divân'da meleklerin geçtiği beyitler şunlardır:

K.5/50, K.5/52, K.5/71, K.5/76, K.6/2, K.12/30, K.13/57, K.16/59, Mus.1/1, G.7/4, G.14/1, G.48/2, G.242/5, G.285/8,

2.1.1.3. Kitaplar

Kutsal kitaplardan Kur'ân-ı Kerîm *Divân'da* sıkça anılır. Allah'ın Hız. Peygamber'e Kur'ân'ı nâzil edişi dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'den bahsedilir. Kur'ân'ın âyetleri, bize Allah'ın sözlerini onaylayıcı birer fermândır. Zihnî,

Kur’ân’ın âyetlerinin hazinesinin içine girmek gerektiğini söyler. *İnsân-ı kâmil* olmak için Kur’ân-ı Kerîm en büyük mürşittir:

*Gör zâtını mir’ata bak hem mihre hem zerrâta bak
A ‘mâlde niyyâta bak mürşid saña **Kur’ân** yeter* G.71/2

Kur’ân-ı Kerîm, *Furkân*, *Mushaf* ve *Kitâb* isimleriyle de zikredilir. Mushaf ve Kitâb, bazı benzetmeler yapılarak kullanılmıştır. Âşığın gönlünün sırrına vâkıf olan bir dost yoktur. Sevgilinin aşkı onun için bir kitaptır:

*Vâkıf-ı râz-ı derûnum yok enîs ü hem-demim
Sen baña ey ‘aşk-ı cânân bir **kitâb** olduñ bu şeb* G.14/5

Bu âlem bir kütüphânedir ve âşığın cismi de bu kütüphânede bir kitaptır. O, sevgilinin güzelliğinin ilmini gönül açıcı bir şekilde düzenleyerek muhabbet ehlinin içinde bir kitap oluşturur:

*Fünûn-ı hüsnüni tertîb-i dil-gûşâ ederek
Miyân-ı ehl-i mahabbetde bir **kitâb** ederiz* G.123/3

Gönül bahsi, risâlelere sığacak kadar kısa değildir. Şair bu bahsi anlatabilmek için divân düzeninde bir kitap tertip etmiştir:

*Sığmadı bahs-i dil risâlelere
Biz müdevven anı **kitâb** etdik* G.197/2

Sevgilinin yüzünün süsü, altından yapılmış bir kitaptır. Yani Kur’ân-ı Kerîm’dir. Âşık da bu kitaptaki âyetleri tek tek, su gibi ezberlemiştir:

*Eyledim âyât-ı hüsnüñ su gibi ezber seniñ
Zîver-i levh-i ruhuñ zerrin **kitâb**ımdır benim* G.231/2

Kitapların zikredildiği beyitler şunlardır:

m.1/22, m.1/119, m.2/4, G.14/5, G.53/1, G.71/2, G.123/3, G.197/2, G.231/2, G.291/5.

2.1.1.4. Âyet ve Hadîsler

Âyet ve hadîslere kelime yoluyla kısmi iktibâs yapılmıştır. *Divân*’da Kur’ân-ı Kerîm’deki sûrelerden sadece Fâtihâ Sûresi yer almaktadır. Fâtihâ Sûresi, Hâzık Mehmed Efendi, Osman Efendi’nin kerimesi gibi isimler için yazılan tarih manzûmelerinde “ruhuna fâtihâ” şeklinde yer almaktadır.

Divân’da yer alan âyet ve hadîsler şunlardır:

2.1.1.4.1. Âyetler

<i>O mahdûm görünende remz-i pâk-i kum fe enzîr⁶⁰ den</i>	<i>K.5/47</i>
<i>Derûn-ı ehl-i ‘âlem oldu bi’l-cümle hirâsânî</i>	
<i>Harîm-i kabe kavseyn ol hidîv-i sadr-ı ev ednâ⁶¹</i>	<i>K.5/79</i>
<i>Yedinde rişte-i lâ-taknatû⁶²’yu kıldı sened</i>	<i>K.10/10</i>
<i>Tâc-ı le-‘amrûk⁶³ olmuş iken farkîña zılâl</i>	<i>Mus.1/4</i>
<i>Ey kâmrân-ı sümme denâ⁶⁴ ey himâm-ı feyz</i>	<i>Mus.1/5</i>
<i>Ol âşînâ-yı remz-i fe evhâ⁶⁵ o leylede</i>	<i>Mus.1/7</i>
<i>Âyet-i nahnu kasemnâ⁶⁶ da da bul</i>	<i>m.1/91</i>
<i>Kul hüvallâhu ehad⁶⁷ nass eyler</i>	<i>m.1/96</i>
<i>De ki ellâ na‘bude illâ‘llâh⁶⁸</i>	<i>m.1/112</i>
<i>Tâcdâr-ı ‘urûc-ı ev ednâ⁶⁹</i>	<i>m.2/26</i>
<i>Nükte-dân-ı me’âl-i sümme denâ⁷⁰</i>	<i>m.2/26</i>
<i>Oldu berât-ı kadrine lâ-havfün⁷¹ âyeti</i>	<i>G.2/2</i>
<i>İnsan ki buldu ahseni takvîm⁷² peykerin</i>	<i>G.75/5</i>

⁶⁰ “Kalk da uyar.” (**Kurân-ı Kerim**, Müddessir Sûresi. 2. âyet)

⁶¹“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahud daha az oldu.” (**Kur’ân-ı Kerim**, Necm Sûresi, 9.âyet)

⁶²“De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’” (**Kurân-ı Kerim**, Zümer Sûresi, 53. âyet)

⁶³“(Melekler, Lût’a): ‘Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar. (Bu durumda asla seni dinlemezler) dediler.’” (**Kurân-ı Kerim**, Hicr Sûresi, 72. âyet)

⁶⁴ “Sonra (ona) yaklaştı, derken sarkıp daha da yakın oldu.” (**Kurân-ı Kerim**, Necm Sûresi, 8. âyet)

⁶⁵ “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” (**Kurân-ı Kerim**, Necm Sûresi, 10. âyet)

⁶⁶ “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların bitirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.” (**Kurân-ı Kerim**, Zuhur Sûresi, 32. âyet)

⁶⁷ “De ki: O Allah’tır, bir tektir”. (**Kurân-ı Kerim**, İhlâs Sûresi, 1. âyet)

⁶⁸ De ki: “Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin. Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edimesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahid olun, biz Müslümanlarız.” (**Kurân-ı Kerim**, Al-i İmrân Sûresi, 64. âyet)

⁶⁹“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahud daha az oldu.” (**Kurân-ı Kerim**, Necm Sûresi, 9. âyet)

⁷⁰ “Sonra (ona) yaklaştı, derken sarkıp daha da yakın oldu.” (**Kurân-ı Kerim**, Necm Sûresi, 8. âyet)

⁷¹ “Şüphesiz Rabbimiz Allah’tır.” deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.” **Kurân-ı Kerim**, Ahkâf Sûresi, 13. âyet)

2.1.1.4.2. Hadisler

*** En a'raf:**

Sırr-ı en a'raf içre güşâyende eyledi

Gencîne-i mutalsamı nûr-ı Muhammedî

K.4/10

“Ben bilinmeyen (gizli) bir hazine idim. Bilineyim istedim. Böylece halkı, insanları yarattım, kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar.”

*Farklı rivayetlerde bir de (gizli) kelimesi yer almaktadır. Aslı yoktur. İbn Teymiye diyor ki, bu ifade ne Allah'ın ve ne de Resulü'nün sözüdür. Bunun sahih olsun zayıf olsun bir isnâdı da bilinmemektedir.*⁷⁴

***Ene emlah:**

Ki mazmûn-ı ene emlah aña vermişdi 'unvânı

K.5/40

(Ben Arapların en güzeliyim.)

***Levlake:**

O şâh-ı fahr-ı 'âlem mesned-ârâ-yı şerî'atdır

Hudâvend-i mu'azzam efser-i levlâke şâyânı

K.5/41

(Habibim eğer sen olmasaydın, eğer sen olmasaydın, bu varlıkları yaratmazdım)

*Aclûnî diyor ki, “Sağânî, bu hadis için mevzudur, uydurmadır, dedi. Ben ise bu ifade her ne kadar hadis değil ise de, mana bakımından sahihtir diyorum.”*⁷⁵

*** Lev kâne Mûsâ:**

Bu mazmûnundan et lev kâne Mûsâ remzin istiş'âr

K.5/57

*“Musa (peygamber benim zamanımda) yaşasaydı, bana uymaktan başka hiçbir şey yapamazdı”*⁷⁶

⁷² “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (Kurân-ı Kerim, Tîn Sûresi, 4. âyet)

⁷³ “De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Kurân-ı Kerim, Zümer Sûresi, 53. âyet)

⁷⁴ Harun Ünal, *Uydurma Hadisler*, Mirac Yay., İstanbul, 2007, C.I, s.133-134

⁷⁵ Ünal, a.g.e., C.I, s.87

⁷⁶ Ahmed B. Hanbel, *Müsned*, C.III, s.387; (benzer lafızlarla) Beyhâki, *Şuâb 'ül-İmân*, C.I, s.199-200; İbn-i Ebi Şeybe, *Musannef*, C.5, s.312.

*** Li-ma‘a‘llah:**

Safâ-yı li-ma‘a‘llah üzre buldu şevk-ı rûhânî

K.5/79

“Benim Allah ile öyle anlarım olur ki” anlamına gelen hadisten kısmi iktibastır.⁷⁷

*** Evvelü mâ halak:**

Evvelü mâ halak da peydâsın

m.3/8

“Allah’ın ilk yattığı benim nûrumdur” anlamındaki hadisten kısmi iktibastır.⁷⁸

*** Men ‘aref:**

Zevk-i şükür-i men ‘aref esrârına Zihnî

G.179/5

“Nefsini bilen, Rabbini bilir” anlamındaki hadisten kısmi iktibastır.⁷⁹

*** Mine’ş-şî‘ri le-hikmet:**

Mazmûn-ı mine’ş-şî‘ri le-hikmet aña besdir

G.255/6

“Ubey İbnu Ka’b (r.a.) anlatıyor: ‘Resûlullah (aleyhisselatû vesselâm) buyurdular ki: Şiirde hikmet vardır.’”⁸⁰

*** Ene ‘inde zanni abdî bî:**

Ene ‘inde zanni abdî bî emâ yekfî binâ

Ar.K./22

“Ben kulumun beni zannedip bildiği gibiyim” anlamındaki hadisten kısmi iktibastır.⁸¹

2.1.1.5. Peygamberler

Divân’daki ilk gazel peygamberleri anlatır ve “*enbiyâ*” kelimesi ile rediflenmiştir. Zihnî peygamberleri, kudret cevherinin hazinesini elinde bulunduran, hidâyet yolunun meşâlecileri olarak görür. Onlar, her dönemde yaratılmışlara nimettir. Kerem ve cömertlikleri daima fazladır. Diri ve makâm sahibi Yüce Allah’ın haberlerini bize ulaştıran habercilerdir. Hatâ ehline yardım eden, daimâ insanların elinden tutan, şefaât hazinesinin sahipleridir:

⁷⁷ İsmail B. Muhammed El Aclûnî, *Keşfü’l Hafâ ve Müzîlû’l ü-bâs*, Dar’ul-kutubil İlmiyye, Beyrut, 1998, 3.Baskı, C.II, s.262.

⁷⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, C.I, s.265

⁷⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, C.II, s.264

⁸⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yay.,C.VII, s.293

⁸¹ İmam Nevevi, *Riyazüs-Sâlihîn*, s.338.

*Mebsûtedir mevâ'id-i cûd u keremleri
Her demde âferîdeye ni'metdir enbiyâ*

*Ebvâb-ı âstânlarıdır maksem-i necât
Râyât-ı pîşgâh-ı 'inâyetdir enbiyâ*

*Şâyân-ı câh u hayy-ı hudâvend-Kirdgâr
Âgâh-ı remz-i emr-i belâgatdır enbiyâ*

*Püşt ü penâh-ı ehl-i hatâ dest-gîr-i nâs
Nakkad-ı nakd-ı genc-i şefâ'atdır **enbiyâ***

G.1/2-5

İnsanlara cân bahşedici vasıfları, sayfalara sığmayacak kadar çoktur. Çünkü onlar, kerâmet nûrunun denizidir.

Divân'da ismi zikredilen peygamberler şunlardır:

2.1.1.5.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem (a.s.) sadece birkaç beyitte zikredilmiştir. Hz. Âdem, cennette iken Allah'ın onu yeryüzüne göndermesine telmihte bulunulmuştur. Yine O, çamur ve su içindeyken Hakk'ın kendisini halka rehber etmek için dünyaya göndermesinden bahsedilir:

***Âdem** miyân-ı âb u gil içre nihân iken
Etmişdi Hak o dem özüñü halka râh-ber*

Mus.1/1

2.1.1.5.2. Hz. Nûh

Hz. Nûh'un gemisiyle kurtuluşu ve münkirlerin de suda boğulması, Hz. Peygamber'in nûrunun sayesinde olmuştur:

*Buldu necât **Nûh**-ı nebî münkirân gark
Eyyûba verdi merhemi nûr-ı Muhammedî*

K.4/3

Şair, Allah'ın lütuf gemisinin insanoğlu için gönderildiğini söyleyerek kendisinin vahdet denizinde Hz. Nûh'un gemisi olduğunu dile getirir:

*Geldi keşîf-yân-ı lutf-ı Hak bize tesyîr için
Kulzum-ı vahdetde biz keşî-i **Nûh**uz şimdilik*

G.201/4

2.1.1.5.3. Hz. İbrahîm (Halîlullah)

Hz. İbrahîm, *Divân*'da sadece bir yerde, Nemrûd'dan kurtuluşu vesilesi ile anılmaktadır. Nemrûd, "Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil Kulesi'ni yaptıran

kral olup Hz. İbrahim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür.”⁸² Hz. Peygamber'in nûru, Hz. İbrahim'i Nemrûd'un ateşinden kurtarmış ve O'na şen, ferah bir yer göstermiştir:

Verdi **Halîle** âteş-i Nemrûddan rehâ

Gösterdi cây-ı hurremi nûr-ı Muhammedî

K.4/6

2.1.1.5.6. Hz. Eyyûb

Hz. Eyyûb, hastaları iyileştirmesi ile bilinir. *Divân*'da Hz. Eyyûb'e bu özelliğinin Hz. Peygamber'in nûru vesilesi ile verildiği söylenmektedir:

Buldu necât Nûh-ı nebî münkirân gark

Eyyûba verdi merhemi nûr-ı Muhammedî

K.4/3

2.1.1.5.7. Hz. Süleymân

Hz. Süleymân'a peygamberlik Hz. Peygamber'in nûru sayesinde verilmiştir. O'nun yüzüğünün sihirli olması da bu sebepten dolayıdır:

Mülk ü nübüvvet oldu **Süleymân** için nasîb

Teshîre verdi hâtemi nûr-ı Muhammedî

K.4/5

Âşık, kendisini sevgiliden oldukça uzakta görür. Kendisi ile sevgilinin sinesine bakma hevesi arasındaki zorluğu Hz. Süleymân ile karınca arasındaki münâsebeti benzetir. Âşığın sevgilinin sinesine bakma hevesi oldukça uzak bir ihtimaldir. Bu ihtimalin Hz. Süleymân ile karıncanın münasebeti gibi olması beklenmez:

Ben kande hevâ-yı nazar-ı sînesi kande

Olsun mu **Süleymân** ile yâ nisbeti mûruñ

G.212/4

Divân'da Isfanahçı Hâfız Mustafa Paşâ'ya yazılan 12. kasîdede Paşâ'yı övmek amaçlı Hz. Süleymân'a telmihte bulunulur. O, yeni günün sultânının (sevgilinin) maksadının Süleymânlık olduğu söylenerek, sabânın onun emrinde olduğu ve âlemin ise bu yüzden emniyet makamında bulunduğu bahsedilir:

Süleymânlık midir maksûdu yâ sultân-ı nev-rûzuñ

Sabâ emrinde 'âlem mesned-i emn ü âmân üzre

K.12/4

⁸² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay, İstanbul, 2010, s.356.

2.1.1.5.8. Ya'kûb

Hz. Ya'kûb'a, birkaç beyitte “*kûlbe-i ahzân*” vesilesiyle telmih yapılır. 4. kasîdede de Hz. Peygamber'in nûrunun Hz. Yâkub'a, Yûsuf'un vaslını layık kıldığı söylenir:

Ya'kûbu vasl-ı Yûsufa şâyeste eyledi
Akıtdı 'ayn-ı zemzemi nûr-ı Muhammedî

K.4/4

2.1.1.5.9. Hz. Yûsuf

Sevgili, bir beyitte “*Yûsuf-ı cân*” diye anılır. Âşığın gönlünün, Hz. Yûsuf gibi sevgilinin çenesinin çukuruna düşmesi anlatılmıştır:

Gerçek mi hanek mi dili üftâde edersin
Ey Yûsuf-ı can çâh-ı zenahdâna yazıkdır

G.111/3

Hz. Yûsuf, beyitlerde güzelliği vesilesi ile ele alınır. Züleyhâ'nın vaslını gönülde bekletmemek gerektiğinden, aşkın Mısır'ının Azîzi, güzelliğin Yûsuf'unun alıcısı olmak gerektiğinden söz edilir:

Züleyhâ-yı cihânîñ dilde vaslın kılma pâ-ber-câ
Azîz-i Mısır-ı 'aşk ol Yûsuf-ı hüsnün harîdârı

G.303/3

2.1.1.5.10. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, denizi yarması, asâsının ejderha olması, Tûr dağı ve *yed-i beyzâ* gibi münasebetlerle ele alınmıştır. Cömertliği denizler kadar olan Hz. Muhammed (s.a.v), nûru ile Hz. Mûsâ'nın asâsını ejderhaya dönüştürmüştür ve yine O'nun nûru denizleri yarmıştır:

Mûsâya ejder etdi 'asâsın o bahr-ı cûd
Açdı o zât için yemi nûr-ı Muhammedî

K.4/8

Divân'da peygamberlik nûrunun Hz. Mûsâ'yı yükselttiğinden, zenginliğin ise Kârûn'u karanlığın dibine gönderdiğinden bahsedilir:

Mûsâ bulup envâr-ı nübüvvetle su'ûdu
Tâ gitmededir ka'rçe-i zillate Kârûn

G.255/5

“Mûsâ Peygamber, kendine inananlar ile Mısır’dan çıkıp giderken Allah’ın davetiyle Tûr dağına çıkıp orada Allah ile konuşmuştur.”⁸³ Sevgilinin hâlleri, âşık için Tûr dağı gibi beğenilir olmuştur:

*Nev-be-nev evzâ ‘iñ olmuş tavr-ı müstahsen baña
‘Âteş-i ‘aşkıñla gülşen görünür külhan baña*

G.9/1

Şair, gönlünün mecrasının, *tecellînin* başkentine kaymasını isterken; doğruluğu ve iyiliği de Tûr dağına benzeterek onun Allah’ın nûru ile dolmasını ister:

*Ser-şâr-ı tecellî ola mecrâ-yı derûnum
Olsun heme envârıñ ile Tûr-ı hidâyet*

G.19/2

2.1.1.5.11. Hz. İsâ ve Meryem

Hz. İsâ da diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber’in nûru vesilesi ile anılmıştır. Hz. İsâ’ya ölüleri diriltme mucizesini veren, Hz. Meryem’in korkusunu alan yine Hz. Peygamber’in nûrudur:

*İsâda oldu mürdeyi ihyâya mu‘cize
Aldı hirâs-ı **Meryemî** nûr-ı Muhammedî*

K.4/7

5. kasîdede Hz. Peygamber’in Mîrac’a çıkarken Hz. İsâ ile buluşarak onu ferahlatmasından bahsedilir:

*Likâsıyla ferahnâk oldu ‘İsâ bu makâm üzre
Odur ol pâdişâh-ı ‘âlemin gencûr-ı zî-şânı*

K.5/66

Bunların dışında sevgili, “İsî-leb” olarak tavsif edilir ve şifâ ümidinin onun merhem gibi dudaklarında olduğu söylenir. Hz. İsâ’nın ölüleri diriltme yeteneğine telmihte bulunulur ve sevgili böyle tasavvur edilir:

*Ey ‘İsî-leb ümîd-i şifâ merhemiñdedir
Ey ‘andelîb nagme-i şûhuñ demiñdedir*

G.59/1

*Revan-bahş ol nigârâ mürde cism-i nâ-tüvân üzre
Mesîhâveş begim ihyâ iken hâsiyyet-i la‘liñ*

G.215/3

2.1.1.5.12. Lokmân

“Peygamber, şair, veli, hekim gibi çeşitli kimliklerde görülen, hakkında pek çok efsane ve rivâyet anlatılan, Kur’ân-ı Kerîm’de ismi geçen zat.”⁸⁴ Divân’da

⁸³ Pala, a.g.e., s.461.

“yeter” redifli bir gazelde “*Lokmân*”, tasavvûfî bir şekilde ele alınmıştır. Dertlerine çare bulsun diye Lokmân Hekim’i arayanların, dermânlarının aslında kendi yaraları olduğu söylenmiştir:

Lokmân ararsan derdine derdiñ saña lokman yeter
Esbâb-ı vaslî cüst-cû etseñ gam-ı hicran yeter G.71/1

2.1.1.5.13. Hızır

Şair, şiirini överken Hızır’ın bile böyle şiirin zevkini inkâr etmediğini ve bu taze sözün *ab-ı hayvândan* daha leziz olduğunu dile getirir:

Zihniyâ Hızır eylemez inkâr zevk-ı nazmıñı
Âb-ı hayvândır meger bu güfte-i terden lezîz G.44/5

Hızır, sevgilinin şeker gibi dudaklarıyla münâsebet içinde kullanılmıştır:

Haşrı tezkâr eyler ol kâmetle reftârın gören
Hızır yâd eyler leb-i la’l-i şeker-bârın gören G.241/1

2.1.1.5.14. Hz. Muhammed (S.A.V.)

Divân’da Hz. Peygamber’i anlatan pek çok manzûme bulunmaktadır. 4, 5, 6, 7. kasîdeler, 1. musammât, 1. ve 2. mesnevîler na’t türünde yazılmış manzûmelerdir. Bunların dışında pek çok manzûmede Hz. Peygamber’i anlatan beyit, bent ve mısralar bulunmaktadır.

O, “*şâm-ı nûrânî*” diye anılmaktadır. Hz. Muhammed’in nûru cümle âleme yayılmış, insanoğlunun hüznünü dağıtmıştır. Gökkuşbuğu O’nun ayağını öpmek arzusu ile dönüp durmaktadır. Eyyûb’e merhemi veren, Hz. Nûh’u kurtuluşa erdiren, Ya’kûb’u Yûsuf’a kavuşturan, Süleymân’ın yüzüğüne *teshiri* veren, Halîlullâh’ı Nemrûd’un ateşinden kurtaran, Hz. İsa’ya ölümleri diriltme mucizesini bahşeden, Mûsâ’ya Kızıldeniz’i yarıdın hep O’nun nurudur:

Buldu necât Nûh-ı nebî münkirân gark
Eyyûba verdi merhemi nûr-ı Muhammedî

Ya ‘kûbu vasl-ı Yûsufa şâyeste eyledi
Akıtdı ‘ayn-ı zemzemi nûr-ı Muhammedî

Mülk ü nübüvvet oldu Süleymân için nasîb

⁸⁴ Kolektif, “Lokmân”, *Türk Dili ve Edebiyatı Devirler/İsimler/Eserler/Terimler Ansiklopedisi*, Dergâh Yay, İstanbul, 1986, s.96

*Teshîre verdi hâtemi nûr-ı **Muhammedî***

*Verdi Halîle âteş-i Nemrûddan rehâ
Gösterdi cây-ı hurremi nûr-ı **Muhammedî***

*‘Îsâda oldu mürdeyi ihyâya mu‘cize
Aldı hirâs-ı Meryemi nûr-ı **Muhammedî***

K.4/3-4-5-6-7

Bütün körlere ve sağırlara, görüleni gördüren, duyulanı duyduran ve bütün dilsizlerin dilini açan yine O’nun nûrudur. Bütün ka’inât ve âlem, şeref artıran nûra şahit olmuştur. “*En a’raf*” tılsımlı hazinesinin sırrını açan, “*ism-i a’zâm*”ı yâr edip ilahi âlemin feyzinin sırdaşı olan yine O’nun nûrudur:

*Sırr-ı en a’raf içre güşâyende eyledi
Gencîne-i mutalsamı nûr-ı **Muhammedî***

*Hem-râz-ı feyz-i ‘âlemi lâhût edüp Hudâ
Yâr etdi ism-i a‘zamı nûr-ı **Muhammedî***

K.4/10-11

Hız. Peygamber (s.a.v.), insanların ve cinlerin peygamberi, Allah’ın en pak sevgilisi, mahşer gününün şefaâtçisi, irfân minberinin hatîbi, insan zümresinin en edeplisi, isyân eden hastaların tabîbi, vicdân sahiplerinin söz sahibi, rahmet yüzüğünün mührü, hikmet mahzeninin emini, izzet derneğinin yüksek makâm sahibidir:

***Resûl**-ı ins ü cin mahbûb-ı pâk-i vâcib ü mümkün
Kefîl ü şâhid ü zâmin şefî‘-i rûz-ı giryânı*

*Hatîb-i minber-i ‘irfan edîb-i zümre-i insân
Tabîb-i hasta-i ‘isyan lebîb-i ehl-i vicdânî*

*Nigîn-i hâtem-i rahmet emîn-i mahzen-i hikmet
Mekîn-i mahfel-i ‘izzet behîn-i nev‘-i insânî*

K.5/18-20

O, gayret arazisinin, Hazret dergâhının en cesuru; cemiyet denizinin şefaâtçisi, isyân ehline şefkat gösterendir. Peygamberlerin en şerefli, iki cihânın padişâhı, âlemlerin sultanı, insanoğlunun en olgunudur:

*Şecî‘-i ‘arsa-i gayret mutî‘-i dergeh-i hazret
Şefî‘-i yevm-i cem‘iyyet şefîk-i ehl-i ‘isyânı*

*Şerîf-i enbiyâ sultân-ı 'âlem seyyidü'l-kevneyn
Kemâl-i evvel-i mâhiyyet-i efrâd-ı insânî*

K.5/21-22

O, peygamberler zümresinin ve tebliğ sahiplerinin reisi, dünyâ lütuflarının hazînedârı, izzetli feleklerin mâhıdır:

*Re'is-i zümre-i peygam-berân u sâhibü't-tebliğ
Meh-i eflâk-ı 'izzet hâzin-i eltâf-ı ekvânı*

K.5/23

Günâh sahiplerinin mahşer günü tarafını tutan, bütün dert ve illet sahiplerinin dermânı O'dur. Dokuz kat göklerin yaratılmasına sebep olan da dört mevsimin, yedi kat yerin oluşmasına vesile olan da O'dur. Güneşin parlaklığını artıran da dolunayı kıl gibi inceltip hilâle çeviren de O'dur:

*Odur ehl-i günâhın rûz-ı mahşerde taraf-gîri
Odur erbâb-ı derd ü 'illetin bi'l-cümle dermânı*

*Odur bu çâr-fasl u nev-mihâd-ı heft-mebsûte
Odur bu nüh-tabak çarha sebep hep evvel ü sâni*

K.5/26-27

O'nun aşkının güzelliğine güller gülümser, bülbüller ağlar; bu dünyânın gülbahçesi O'ndan dolayı parlaklık saçmaktadır:

*Cemâl-i 'aşkına gül hande eyler 'andelîb ağlar
Anuñçün revnak-efzâ oldu devrânın gülistânı*

K.5/29

Evliyâlar ve enbiyâlar topluluğu, O'nun yolunda taş dikilmiştir. Rüyada O'nun didârını görenler müjdeyle yola koyulmuştur. O'nun nûrunun denizi cihânı baştan başa kaplamıştır. O'nun yüzündeki misk kokulu hatları, Kur'ân'ın parlaklığının ışınlarıdır:

*Gürûh-ı enbiyâ vü evliyâ râhında taş dikdi
N'ola mahbûb-ı 'âlem olsa ol mahbûb-ı mennânî*

*Gören rü'yâda didârın beşâretle yükün tutdu
Ne 'izzetdir 'ıyânen gördü vechin sahb-ı dîvânı*

K.5/31-32

Na'tlarda Hz. Peygamber'in doğduğu gece ve Mirâc'a çıkışı gibi durumlardan da bahsedilmektedir. O, *âlemi süsleyen güneşin* dünyâya geldiği gece, cennetin hûrî ve melekleri şenlik içinde olmuşlardır. Şâhların ödü kopmuş, *Kisrâ* sarayı ise yıkılmıştır. Cümle cihân ifritlere dar olmuş, kâfirlerin putları alt üst olmuştur:

*Ta ‘âlâ’llâh o mihr-i ‘âlem-ârâ doğduğu şebde
Ne güne etdi şenlik çün behiştin hûr u gilmânı*

*Yıkıldı tâk-ı Kısra zehresi çâk oldu şâhânın
‘Azâzil bulmadı şeytânlığa bir dürlü imkânı*

*‘Afârit-i dalâletkâra teng oldu cihân cümle
Nigûn-sâr oldu ehl-i bey‘anîñ asnam u evsânı*

K.5/42-44

Allah’ın ulağı Cebrâil (a.s.), büyük bir hürmetle gelerek Hz. Peygamber’i kutsal ziyafetgâha davet etmiştir. Bir elinde Burak’la, eteğini sıvayarak önünde hürmetle durmuştur. Yine aynı gece Mîrac’a çıkarken Hz. İsâ ile buluşmaları, Hz. Peygamber’in Allah’a yaklaşması gibi durumlar da tasvir edilmiştir:

*Burâk-ı berk-se-peri elde Cibrîl-i emîn tutmuş
Öñünce hidmetinde eylemiş teşmîr-i dâmânı*

K.5/52

*Likâsıyla ferahnâk oldu ‘İsâ bu makâm üzre
Odur ol pâdişâh-ı ‘âlemin gencûr-ı zî-şânı*

K.5/66

O, iki âlemin övünç kaynağı, insanların efendisi, muazzam bir önder ve harikulâde bir eserdir. O, vücûd hazinesinin yegâne cevheri; eşya ve kâinatın zâhir olan denizidir. O’nun şânından dolayı, ay ve güneş bu denli parlaktır ve yine O’nun şefaâti Allah’ın hazînesinin anahtarıdır. Onunla birlikte yaratılmışlar düzene girmiştir. Eğer O cehennem ateşine düşenlere yardım ederse, O’nun ümmetine zerre kadar kıvılcım gelmez:

*Ey mefhar-ı dü- ‘âlem eyâ seyyidü’l-beşer
V’ey server-i mu‘azzam eyâ ceyyidü’l-eser
Ey gevher-i yegâne-i gencîne-i vücûd
Zâtîñ çün oldu levh ü kalemde bu mîstar
Ey kulzüm-i müzâhir-i eşyâ vü kâ’inât
Şânîñdan oldu mihr ile mehde bu nûr-ı fer
Miftâh-ı genc-i bahşîş-i Hakdır şefâ’atîñ
Müstekbirâne oldu anuñçün sefer makar
Peyvestedir seniñle nizâm-ı mükevvenât
Hem mübtedâsın ey şeh-i levlâk hem haber
Âdem miyân-ı âb u gil içre nihân iken
Etmişdi Hak o dem özüñü halka râh-ber
Sensin mukaddemât-ı zuhûrîn netîcesi
Senden verildi ‘âleme mahiyyet ü sûver
Sen dest-gîr olursan eger âteş-i lazâ
Gelmez ‘usât-ı ümmetiñe bir şerer kadar*

Mus.1/1

Na'tlarda Hz. Peygamber'in mucizelerinden de bahsedilir. O'nun parmağıyla ayı ikiye ayırması, parmaklarından su akıtarak sahâbelerin susuzluğunu gidermesi gibi durumlardan bahsedilmiştir:

*Ey server-i me 'âşir-i peygam-berân-ı Hak
Oldu benân-ı mu'cizeden bedr-i tam şakk
Hem ol benânı seyl-i matîr eyleyüp Hudâ
Nûş etdi teşnegân-ı kirâmin çanak çanak* Mus.1/2

Hz. Peygamber'in gölgesinin yere düşmemesi de beyitlerde işlenmiştir:

*Düşmedi sâyesi zemîn üzre
Şâh idi mülk-i şeh-nişîn üzre* m.2/21

Divân'da peygamberler ve isimlerinin zikredildiği beyitler şunlardır:

*K.4, K.5, K.6, K.7, M.1, m.1, m.2, G.1, G.9/1, G.19/2, G.26/6, G.44/5, G.59/1,
G.71/1-4-5, G.99/3, G.111/3, G.194/1, G.201/4, G.205/4, G.212/4, G.215/3,
G.227/3, G.241/1, G.255/5, G.281/4, G.303/3.*

2.1.1.6. Dört Halîfe ve Sahâbeler

Divân'da dört halîfe ve sahâbeler de saygıyla anılır. Şair, ümmetin kıldığı namazların sahâbelerin de ruhuna eriştiğini belirtir.

*Dahı ashâb u âline her dem
Nev-be-nev irişe salât-ı ümem* m.2/49

2.1.1.6.1. Hz. Ömer (Fârûk)

Hz. Ömer, adaletli olması ve Allah'ın emrettiği dinin kurallarının koruyucusu olması bakımından ele alınır. O'nun dini tashih etmek için çok uğraştığından ve zamana adalet tohumu ektiğinden bahsedilir:

*Dahı Fârûk o ma 'delet-âver
Hâmi-i şer'-i Hak halîfe 'Ömer*

*Dîni tashih için neler çekdi
Dehre ol tohm-ı ma 'delet ekdi* m.2/51-52

2.1.1.6.2. Hz. Osmân

Hz. Osmân, sırlar hazînesine vâkıf; hayâ ve ârı meslek edinmiş bir zât olarak vasıflandırılır. O, adalet ile hüküm sürerek hilâfetinde halka emniyet vermiştir:

*Dahî o ‘Osmân o mahzen-i esrâr
O hayâ-pîşe vü sehâ-âsâr*

*O da asdı kılıç ‘adâletde
Verdi emn ü aman hilâfetde*

m.2/53-54

2.1.1.6.3. Hz. Ali

Hz. Ali, Hayber kalesinin kapısını kökünden çekip koparan ve din düşmanlarını cezâlandıran biri olarak vasıflandırılır. Hz. Ali, Hazret-i Ahmed’in amcasının oğludur. Hz. Peygamber’in O’nun için “İlim şehrinde âlimlerin kapısının kilidi Murtazâ’dır.” dediği Divân’da anılmaktadır:

*Kâli ‘-i bâb kal’a-i Hayber
Kâtil-i düşmen ‘Alî-server*

*İbni ‘ammîsidir o şâh-ı güzîn
Hazret-i Ahmediñ be-râh-ı yakîn*

*Şehr-i ‘ilmim dedi resûl-ı mecîd
Murtazâdır der-i ‘ulûma kilid*

m.2/56-58

Dört halîfe ve sahâbelerin zikredildiği beyitler şunlardır:

K.16/28, m.1/85, m.2/51-53-56-57-58, Mus.5/5, G.2.

2.1.1.7. Kazâ ve Kader

Zihnî, kaderi bir ressâma benzetmektedir. Bu kader ressâmı, kalemiyle nakışını işlemektedir. Kaderin gidişatı, tarzı her işte kendini göstermektedir. Bu yüzden bir kişinin kendini gâm çekerek harap etmesi boşunadır:

*Her işde suvergâh-ı **kader** çehre-nümâdır
Beyhûde kişi kendüyi pâ-mâl-ı gam eyler*

K.17/9

Hakk’ın kudreti, tâ ezelden beri yedi kat göğe yazılmıştır. Hikmet kâtipleri, hükümlerini bir bir imzalamışlardır:

*Debîr-i hikmet imzâ eylemişdir yek-be-yek hükmün
Yazılmış kudret-i Hak tâ ezel berk-i giyâlarda*

G.293/4

Allah'ın takdîri ezelde yazılmıştır ve sevgiliye güzellik âşığa da mübtelâlık düşmüştür:

*Yazmış ezelde kâtib-i takdîr-i Kirdgâr
Sen şûha hüsn ü câzibe hem ibtilâ baña*

G.6/4

Yine doğruluk kapısının herkese açılmadığından, hidâyet kâtiplerinin herkese kısmet yazmadığından bahsedilir. Kudret kâtipleri, o nâz şehinin güzel yüzüne altın kalemle binlerce hât yazmışlardır:

*Yazdı debîr-i kudret o zîbâ-cemâline
Zerrin kalemle ol şeh-i nâzın hezâr hat*

G.176/2

Kazâ da *Divân*'da sevgiliyle alakalı durumlar içinde verilmiştir. Âşık, sevgiliye kavuşmaktan uzak olamaz; ancak sevgiliden ayrı olmak “kazâ-yı mübrem” yani kaçınılmaz bir durumdur ve âşığın yapacağı bir şey yoktur:

*Hemîşe dûr olamam yârîñ ittisâline
Kazâ-yı mübrem iken infisâli âteşdir*

G.61/3

Sevgilinin bakışlarının oklarından kurtulmanın çaresi yoktur; çünkü onlar “sehm-i kaza” yani kaza, kader oklarıdır:

*Def'-i hadeng-i çeşmine imkân mı var meger
Bildim ki yok tehallüfi sehm-i kazâ imiş*

G.166/2

Kazâ ve kaderden bahsedilen beyitler şunlardır:

*K.9/2, K.17/1-7-9-53, G.40/2, G.61/3, G.166/3, G.178/4, G.247/5, G.293/6,
m.2/1*

2.1.1.8. Ahiret ve Ahiretle İlgili Mefhumlar

2.1.1.8.1. Ahiret (‘Ukbâ, Dâr-ı Bekâ, Dâr-ı Gurbet)

Ahiret yolu, şâhların da gelip geçtiği bir yoldur. Bu zaman misafirhânesinde her gelen, geçip gider. Gizliden gizliye riyâkarlık edenlerin ve kendini beğenenlerin ahiret gününde gâmı artar:

*Bir şâh-râh imiş reh-i 'ukbâ gelen gider
Mihmân-serây-ı dehre mürûr u 'ubûra bak*

k.3/2

Bu dünyâda hüznün karmaşasını başkalarına bırakarak ferahlık içinde yaşamamak gerekir; çünkü ferah yaşamının günâhı ahiret sayfasında ortaya çıkar:

*Bırakma gulgule-i hüznü bezm-i yârâna
Görür sahîfe-i 'ukbâda çok vebâl-i ferâh*

G.34/3

Şair, kendisine bu cefâ darlığından dolayı ümitsizlik geldiğini belirterek ahiret gününün safâsının yoluna düşmek gerektiğini söyler:

*Bu teng-nâ-yı cefâdan fütûr geldi bize
Safâ-yı **dâr-ı bekâ** râhın ihtiyâr edelim*

G.238/4

Yine şair, eğer sevgilisi olmasaydı ahirete sefer etmeye azmedeceğini, yoksa bu belâ dolu şehirde yaşanmadığını söylemektedir:

*Zihnî ederdî 'azm-i sefer **dâr-ı gurbete**
Bu şehir-i pür-belâda karârım seniñledir*

G.65/5

Ahiretle ilgili beyitler şunlardır:

*K.13/4, K.5/25, k.3/2, k.5/8, k.10/2, Mus.2/5, Mus.7/6, m.1/44, m.4/13,
G.13/3, G.34/3, G.65/5, G.238/4,*

2.1.1.8.2. Kıyâmet

Divân'da kıyâmet; mahşer, haşr, hengâme-i cezâ, rûz-ı cezâ, rûz-ı vaveyla, ruz-ı hesâb, rûz-haşr, haşre dek kelimeleriyle zikredilir.

Kalbi kararmış insanlar dünyâları için menfaât peşinde koşarlar, fayda ararlar; cezâ gününün karmaşasında ziyân olup olmadıkları onlar için önemli değildir:

*Dünyâsına menâfi ' arar çok siyeh-derûn
Hengâme-i cezâda ziyân olmuş olmamış*

G.164/3

Şair, Allah'tan onun sözlerini, bakışlarını, nefesine uyuşunu affetmesini isteyerek onu hesap gününün acılarının korkusundan dolayı ferahlatmasını diler.

Muhtaç olanlara el verenler *imân ve yakîndir*.⁸⁵ Onlar tâ mahşer gününe kadar doğruluktan kana kana içecektir:

Dest-âver olan şimdilik imân u yakîndir
Tâ haşrde de eyleye sîr-âb-ı hidâyet G.26/4

Hız. Peygamber'den mahşer günü şefaâtçi olması istenir. *Rûz-ı cezâda* mü'minlerin yardımına O koşacaktır. Yine *Divân*'da kıyâmet, sevgilinin boyu ile özdeşleştirilir. Güzelliğin gül bahçesi içinde sevgili gibisi yoktur. Sevgili, o kıyâmet boyuyla halkın arasında yaygara kopmasına sebep olur:

Ol kıyâmet kâmetiyle halka vâveylâ verir
Gülşen-i hüsn içre yok ol şûh-ı müstesnâ kadar G.66/3

Kıyamet bahsinin geçtiği beyitler şunlardır:

K.3/3-6, K.5/5-26-91-94-97, K.6/6-7, K.7/8, K.12/13, K.13/44, K.15/3-20, K.16/14, K.18/73, k.13/2, Mus.1/2-3-9-10, Mus.2/3-5, m.3/10, G.26/4, G.28/2, G.35/2, G.66/3, G.164/3, G.180/5, G.184/5, G.204/3, G.213/4, G.214/3, G.241/1, G.252/3, G.311/4, G.325/6.

2.1.1.8.3. Cehennem (Düzâh)

Divân'da cehennem bir iki yer hariç daha çok *düzah* kelimesiyle karşılık bulur. Şair bütün insanların cehennemden korktuğunu; ancak kimsenin gözünde tek damla yaş olmadığını ifade eder:

Hep halk-ı cihân düzah için havfeder ammâ
Zihnî hele bir dîdesi pür-nem kimi gördüñ G.207/5

Yine, doğru bir davayı eğri bir şekilde savunanların ve bu şekilde hükmedenlerin dosdoğru cehenneme gideceği söylenir. İçinde iftira olan sözlerin de insana düzâh görüneceğinden bahsedilir:

Düzah görünür çehre-i güftârı içinde
Ol güft ü şinîd üzre ki bühtân ola anda G.288/4

Düzâh, birkaç yerde âşığın gönlünden çıkan ahların ateşi olarak geçer:

Düzah görünen âteş-i âh-ı dilimizdir

⁸⁵ Lügat manası ile bir şeyi kesin olarak bilmek demek olan bu kelime tasavvufî istilâhâtında hüccet ve delil olmadan mücerret imân kuvvetiyle açıkça görmeyi ifade eder bkz. Cahid Baltacı, *Tasavvuf Lügati*, Gelenek Yay, İstanbul 2011, s.164.

Müstemzic olan ‘aşk ile âb u gilimizdir

G.56/1

Cehennem kavramının zikredildiği beyitler şunlardır:

K.3/5, K.6/4, Mus.1/5, m.1/115, G.32/5, G.56/1, G.178/1, G.207/5, G.288/4.

2.1.1.8.4. Sırat

Sırat, cehennem üzerine kurulmuş, bütün insanların üzerinden geçeceği ve kötü amel işleyenlerin ve kâfirlerin geçemeyip cehenneme düşeceği bir köprüdür. *Divân*’da sırat bir yerde geçmektedir. Peygamberlerin sırat köprüsünde meşâle tutanlar olacağı söylenir:

Gencînedâr-ı gevher-i kudretidir enbiyâ

*Meş‘al-keş-i **sırat**-ı hidâyetdir enbiyâ*

G.1/1

2.1.1.8.5. Şefaât

Kıyâmet günü Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere diğer peygamberler, evliyâlar, sâlihler, şehitler ve diğer zâtlar, günahları çok olan müminlere şefaâtçi olacaklardır. Şair, Hz. Peygamber’in bize şefaât etmemesi durumunda mahşer alanında perişân kalacağımızı söyler. O, ağlayış ve feryâd gününün şefaâtçisidir:

Kalırız ‘arsa-i mahşerde perişan Zihnî

*Bize peygam-ber eger olmasa ol gün **şâfi**‘*

G.180/5

2.1.1.8.6. Cennet (Behişt, Cinân, Ravza-i Rızvân) ve Cennet’le İlgili Mefhumlar

Cennet, içinde dikensiz güllerin bulunduğu bir yer olarak tavsif edilir. Her kim ki Allah’ın davetine âmîn derse onun gideceği yer muhakkak ki cennet olacaktır:

Her kim âmîn dese bu da‘vetde

*Ola rûhı da anuñ **cennetde***

m.4/59

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Mirâc’a çıktığı geceyi anlatan manzumede, Peygamberimizin cennete girerek melekleri şâd etmesinden bahseder:

***Behişt**i gezdi gördü kudsiyânı şâdmân etdi*

Bilüp ahvâli halkı seyr edüp ahvâl-i nîrânı

K.5/76

Vuslât kadehinden bir yudum içip de yumuşak gönüllü olanlar, şevk cennetinde en yüksek makama ulaşır:

*Bir kerre câm-ı vasl ile ratbü 'l-lisân olan
Zihnî **behişt**-i şevkde kendin mekîn eder*

K.13/47

*Divân'da pek çok yerde sevgilinin güzelliği cennete teşbih edilir. Sevgilinin
güzellik unsurları cennetin birer parçası gibi tasavvur edilir. Ona kavuşmak da
cennetle bir tutulur:*

*Harîm-i kûyuna Zihnî o mehveşin irelim
Behişt-i vaslı içün kalbi pâydâr edelim*

G.238/6

Cennet bahsinin geçtiği beyitler şunlardır:

*K.5/34-42-76-98, Mus.1/5-9-11, Mus.3/8, Mus.7/4, m.1/21-120 m.2/47,
m.4/54-59, G.139/3, G.229/4, G.238/6, K.12/11,*

2.1.1.8.6.1 Tûbâ

*Tûbâ, “Sidre 'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün
cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır.”⁸⁶ Divân'da tûbâ ağacı sadece bir yerde
anılmaktadır. Mansûra dâr ağacı tûbâ gibi gelirmiş; çünkü o hali o ağaçta asılan
insanlar anlarmış:*

*Mansûra dâr devha-i **tûbâ**-misâl imiş
Ol hâleti bu dârda ber-dâr olan bilir*

G.81/5

2.1.1.8.6.2. Kevser

*Kevser, cennette bulunan bir sudur. Hz. Peygamber'den, altın işlemeli
elbiseleriyle o güzel sevgiliden susuzları kevseriyle doyurması temenni edilir:*

*Kabâ-yı zer-nişân egninde ol mahbûbe-i ra 'nâ
Lu 'âb-ı **kevser**ininden n'ola sîr etse 'atşânı*

K.5/11

*Sevgiliye kavuşmanın verdiği lezzetin, Kevser suyundan daha lezzetli olduğu
dile getirilir:*

*Şerbet-i la 'l-i lebiñ kand-i mükerrlerden lezîz
Şimdilik cânâ baña ol âb-ı **kevser**den lezîz*

G.44/1

⁸⁶ Pala, a.g.e., s.459.

2.1.1.8.6.3. Hûrî ve Gilmân

Hûrî ve Gilmân, cennette bulunan varlıklardır. Hz. Peygamber'in doğduğu gece cennette hûrî ve gilmânlar neşeye ve sevince gark olmuştur:

*Ta 'âlâ'llâh o mihr-i 'âlem-ârâ doğduğu şebde
Ne gûne etdi şenlik çün behiştin hûr u gilmânı*

K.5/47

2.1.1.9. Diğer İtikâdi Mefhumlar

2.1.1.9.1. Ölüm ve Ecel

Divân'da ölüm ve ecelden pek çok beyitte bahsedilir. Hatta şair bir gün ölümün gerçekleşeceğini anlatan bir de gazel yazmıştır.

Şair, keyif şerbetini tatmanın bir gün serâb olacağını, azîz ömrünün sarayının harâb olacağını dile getirir. Bu cihânda her dakika yaptığımız her işin hesabı eksiksiz bir şekilde sorulacaktır. Bu yüzden ağlayıp sızlanmayı bırakarak tereddüt etmeden Allah'a yalvarmak gerekir; çünkü bir gün mağfiret kapısı açılabilir:

*Mezâk-ı şerbet-i 'ayşîñ serâb olur bir gün
Sarây-ı ömr-i 'azîziñ harâb olur bir gün*

*Cihânda etdiğimiz dem-be-dem nefes-be-nefes
Bilâ-kusûr tamâmen hesâb olur bir gün*

G.149/1-2

Ecel, avcı kuşlara ve terziye teşbih edilmiştir. Ecel avcısı cân kuşunun yuvasının üzerinde gezerek fırsat kollamaktadır. Şair, ecel terzisinin onun kefenini dikmeden önce sıkıntı yatağında hasta bir şekilde yattığından bahseder:

*Hayyât-ı **ecel** dikmeden akdem kefenim hem
Ben bister-i mihnetde yatarım yine bîmâr*

G.100/2

Şair, ömrü boyunca sevgiliden yüz görmediğini dile getirerek ecelden ek süre istemektedir; ancak yine de sevgilinin ona buse verip vermeyeceği belli değildir:

***Ecelden** etsem istimhâl-i müddet gâlibâ ey dil
O şûh-ı fitne-cûnun bûse dâmânın verir vermez*

G.145/2

2.1.1.9.2. Şeytan (Azâzîl)

Şeytanın *Elest* meclisinden kovulmasından bahsedilir. Bütün ruhların toplanarak “evet” dediği elest meclisinde bizim ruhlarımız şâd olmuşken *azâzil* ise o devletten kovulmuştur:

*Belî bezminde sahbâ-yı elest etmiş bizi şâdân
O devletden ‘azâzil kâfiri merdûd göstermiş*

G.163/3

İnsanoğlunu bu dünyâda avâre ve şaşkın eden şeytanın hileleridir. Eğer hâlis bir imânla Allah’a secde edilirse şeytanın hilesi insana tesir etmez:

*Etmez eser desîsesi ammâ ‘azâzilin
İhlâs ile olursa Hudâya sücûdumuz*

G.117/5

2.1.1.9.3. Ruh ve Cin

Şair, bezm âleminde eğlenirken ruhunun şad olduğunu dile getirir. Ruh, daha ziyade bir kişinin ruhuna dua etmek şeklinde beyitlerde yer almaktadır.

Cinden bahsedilirken de Hz. Peygamber’in “*ins ü cin*”in Resûlü olduğu söylenir:

*Resûl-ı ins ü cin mahbûb-ı pâk-i vâcib ü mümkün
Kefîl ü şâhid ü zâmin şefî‘-i rûz-ı giryânı*

K.5/18

2.1.1.9.4. Peri

Divân’ın genelinde peri, sevgiliye ait bir benzetme unsuru olarak verilmiştir. Sevgili; güzelliği, saflığı bakımından peri kelimesi ile ifade edilir (bkz. Sevgili).

2.1.1.9.5. Rûz- Ezel, Bezm-i Elest

“*Hak Teâlâ insanlardan çok evvel onların ruhlarını yaratmış ve sormuş, ‘Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?’ (Elestü bi-Rabbiküm). Onlar da ‘Evet, öyledir’ demişler (kalû belâ) (Araf Suresi, 172). Böylece Allah’la kulları arasında bir sözleşme yapılmış; kullar Allah’a ahit ve söz vermişlerdir. Buna bezm-i elest, ezeldeki meclis ve ahit denir, ‘Ne zamandan beri Müslümansın?’ sorusunun cevabı ‘Kâlû belâ’dan beridir.’*”⁸⁷ Elest meclisinde ruhlar Allah’a sadakat sözü verdikleri için şâd olmuşlardır. Şeytan ise bu tâlihten uzak kalmıştır. Şair tâ rûz-ı ezelden beri *nahnu kaseмна*’ya şükretmektedir. Ezelden beri her şahsa tecelli neşesi verilmiştir. Allah’ın hükmünü hikmet kâtipleri tâ ezelde yedi kat göğe birer birer yazmışlardır:

*Debîr-i hikmet imzâ eylemiştir yek-be-yek hükmün
Yazılmış kudret-i Hak tâ ezel berk-i giyâlarda*

G.193/4

Şair, elest meclisinin verdiği ferahlatıcı bir kadehle sarhoş olmak istediğini dile getirir. Ancak, başka bir beyitte ise elest meclisinin meyinden sarhoş olmadan evvel, sevgilinin aşkıyla sarhoş olduğunu söyler:

⁸⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay, İstanbul 2005, s.206.

*Ben mest-i mey-i bezm-i elest olmadan akdem
Etmişdi beni derd-i humârına giriftâr*

G.100/4

Yine Zihnî, bu cihânın güzellerinin ezelden beri onun katili olduğunu belirtir. Yaradan âşığa mübtelâlık, sevgiliye ise güzellik yazmıştır. Ezelden beri kiminin nasibi refah, kiminin ise âh u zârdır. Tâ rûz-ı ezelden beri âşığın kısmeti gâh gâm gâh sitem gâh da düşmanların cefâlarıdır:

*Bu imiş kısmet-i erbâb-meniş rûz-ı ezel
Gâh gam gâh sitem gâh 'adâ-yı a'dâ*

K.18/54

Âşık kendisinin ezelden beri aşk heveslisi ve bâde düşkünü olduğunu dile getirir. O, şarap içenler arasında başı çekendir:

*Ser-halka-i peymâne-keşânız ki tâ ezelden
Zâhid bu cedelgâhda en 'âkilimizdir*

G.56/4

2.1.1.9.6. Kefen

Divân'da kefen sadece bir yerde geçmektedir. Şair, ecel terzisi onun kefenini dikmeden önce, kendisinin yine hasta bir şekilde sıkıntı yatağında yattığını söyler:

*Hayyât-ı ecel dikmeden akdem kefenim hem
Ben bister-i mihnetde yatarım yine bîmâr*

G.100/2

İtikâdi inançların anıldığı beyitler aşağıdadır:

K.5/18-43, K.18/54, Mus.3/8, m.1/93, G.45/3, G.99/6, G.100/2-4, G.111/4, G.117/5, G.121/5, G.127/5, G.145/2, G.154/5, G.163/3, G.272/1, G.274/5, G.278/8, G.294/2.

2.1.1.10. Din ile İlgili Çeşitli Mefhumlar

2.1.1.10.1. İmân, Din, Şeriât, Mü'min, Müslüman

Zihnî Divânı'nda din, imân gibi unsurlar genel olarak şiirlerinin muhtevasını oluşturan konuların başında gelir. Şairin Allah ve peygamberlerle ilgili yazdığı kasîde ve gazellerin yanı sıra pek çok gazelinde de hidâyet, inâyet, mağfiret, rahmet, tevekkül gibi dinî mefhumlar sıkça geçmektedir.

Şair, Hz. Peygamber'in dini yaymak için pek çok gazâ ettiğini; Hz. Ömer'in dinî kuralların uygulanmasından ve bu kuralların daha iyiye ve daha doğruya ulaşması için çabaladığından bahseder:

Dîni tashih için neler çekdi

Dehre ol tohm-ı ma ‘delet ekdi

m.2/52

Âşık, sevgilinin aşkını kendi dini gibi görür ve ona amel eder:

‘İzzet karînimdir benim devlet rehînimdir benim

*‘Aşkın ki **dînimdir** benim dest-zen-i dâmânîñam*

G.225/5

İnsana el uzatan, yardımcı olan tek şey *imân ve yakîndir*. O, insanı tâ haşre dek hidâyet suyuna kandıracaktır:

*Dest-âver olan şimdilik **imân** u yakîndir*

Tâ haşrde de eyleye sîr-âb-ı hidâyet

G.26/4

Gönül, sevgiliye kavuşma pahasına cânını vermekten çekinmez; rakîb ise sevgilinin insanı küfre gark eden saçları için imânını vermeye heveslidir:

Metâ ‘-ı vuslat-ı dildâra dil cânın verir vermez

*Rakîb ol küfr-i zülf-i yâra **imânın** verir vermez*

G.145/1

Murâd kilidinin anahtarı mü’minlerin davetidir. O hazîne, zamanın hazîneleri arasında değildir:

*Kufl-ı murâda da ‘vet-i **mü’min** kilîd imiş*

Zanneyleme o kâm o sâ ‘atde gizlidir

G.75/4

“Lâ-ilâhe illâ’llâh” kelime-i tevhîdi mü’minlerin feyz ile nasiplerini buldukları bir harmandır:

***Mü’mini** behre-yâb-ı feyz eyler*

Hirmen-i lâ-ilâhe illâ’llâh

K.1/4

2.1.1.10.2. Küfür, Kâfir, Münkir

“Küfür kelimesi Arapçada ‘kefere’ kökünden gelir. Kefere, örttü, üstünü kapattı, inkâr etti gibi anlamlar taşır. ‘El-kefr’ karanlık demek olup, çoğulu ‘Kufur’dur. Bu sebeple sevgilinin saçları hem siyahlığı hem âşığa ettiği zulm yönünden ya ‘Küfr’ veya ‘Kâfir’dir. Çünkü müslümân merhametli ve âdil olur. Zulmetmez. Oysa sevgilinin simsiyah zülüfleri âşık’a zulmetmektedir.”⁸⁸

Metâ ‘-ı vuslat-ı dildâra dil cânın verir vermez

*Rakîb ol **küfr**-i zülf-i yâra imânın verir vermez*

G.145/1

⁸⁸ Dilâver Cebeci, *Dîvân Şiirinde Kadın*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2009, s.41

Divân'da *kâfir* diye adlandırılan kişi bazen sevgilinin kendisi bâzen onun bekçi gibi gözleri bazen de rakîbdir.

Âşığın rahatı, sevgilinin gece renkli saçlarının arzusundan dolayı kaçmıştır. Sevgilinin gözleri kendi güzelliğinin bekçiliğini yapar ve kâfir bir bekçi gibi âşıktâ huzur bırakmaz:

Hevâ-yı zülf-i şeb-rengiyle Zihnî râhatım yokdur
*Beni hâb-ı safâdan kesdi **kâfir** pâsban gözler* G.105/6

Şair, rakîbin vuslât üzerine pazarlık etmeye hevesli olduğunu; ancak bu ticârette onun battığını gördüğünü dile getirir:

Gösterir vuslata germiyyet-i bâzâr rakîb
***Kâfiri** resm-i ticâretde ne pûyan gördük* G.196/3

Zihnî, Allah'ı inkâr edenlerin cehennemde çılgılık ve feryât içinde kaldığını; ama Resûla'llâh'ın ümmetinin ise her zaman vuslâta erdiğini söyler:

*Hemîşe **münkirin** dûzahda vâveylâda kalmışdır*
Dem-â-dem ümmetiñ bulmakda vuslat yâ Resûla'llâh K.6/4

2.1.1.10.3. Günâh, Tevbe

Günâh, kulların Allah'ın emir ve yasaklarını çiğnemesi sonucu ortaya çıkan durumlardır. Tevbe ise kulların yaptıkları bu davranışlardan pişman olup af ve mağfiret ummasıdır.

Şair, “*lâ-ilâhe illâ'llâh*” kelime-i tevhîdinin hatâ ve günâh ehli için sağlam ve güvenilecek bir yer olduğunu dile getirir:

Oldu ehl-i hatâya püşt ü penâh
Me'men-i lâ-ilâhe illâ'llâh K.1/3

Gönül ülkesini, günâh düşmanlarından almak için rahmetin baş askerlerinin lütuf ile geldiğinden bahsedilir:

*Dil kişverini almağa a'dâ-yı **güneh**den*
İmdâda gelir lutf ile ser-'asker-i rahmet G.21/4

Hidayetin coşkun suları coştığı zaman, âlemin günâhlarını götürür; bu yüzden kimse o selden korkup kaçmaz:

Cûş etdiği dem hâ'il olur mu aña 'âlem
Zihnî götürür cürmünü seyl-âb-ı hidâyet G.26/6

2.1.1.10.4. İbâdetle İlgili Mefhumlar

2.1.1.10.4.1. Abdest, Namaz

Abdest ve namaz, şairin sıkça zikrettiği konulardandır. Şair, namaz kılmanın gerekliliğinden ve faydalarından bahseder. Namaza durmadan önce abdest alınır. Şair, tevbe ve pişmanlık ibriği ile abdest aldığını ve ağzını Allah'ın ihsân ve bağışının gül suyu ile yıkadığını dile getirir:

*İbrîk-nedem-i tevbe ile almışsınız **vüzû**
Biz etmişsiz gül-âb-ı 'atâdan dehânı mec* G.31/4

Zihnî, abdest ve namazı tasavvûfî manâda değerlendirerek hasret gözyaşları ile abdest almak gerektiğini ve Kâbe'ye maksâdını bilerek dönmek gerektiğini söyler. Cihânı baştan başa düzene koymanın tek yolu namazdır. Bu yüzden de başka sevgililere meyletmemek gerekir:

*Al eşk-i hasretle **vüzû** tut Ka 'be-i maksûda rû
Tarh et cihânı mû-be-mû bir câna bir cânan yeter* G.71/3

Şair, istek ve talep arzusu ile el yıkadığını ve ancak ayrılığın baş çeşmesinde abdestini aldığını belirtir:

*Biz el yuduk mutâlebe-i nakd-i kâmdan
Ser-çeşme-i ferâğda aldık **vüzû**-yı kâm* G.230/5

Kullukta asâ gibi olmak ve bu şekilde *bezm-i huzûra* girmek gerekir. Gaflette kalmak yerine namaz kılınmalı; çünkü *âdemi namaz adam eder*:

*Kullukda ol 'âsâ gibi bezm-i huzûra gir
Gafletde kalma âdemi âdam **namâz** eder* G.60/2

Âşık, sevgilinin kaşlarının mihrâbını gördüğü zaman uzun uzadıya düşündüğü tek şey namaz olur:

*Mihrâb-ı ebrûvânını gördükde şevk ile
Medd-i medîd-i fikret-i Zihnî **namâz** ol* G.72/6

Zâhidlerin düşkünlüğünü örten şey seccâde yani namazdır. Rindi dile düşüren ise onun yünden yapılmış hırkasıdır:

*Zâhidin setr eder âlüfteliğin seccâde
Düşüren rindi dile hırka-i peşmînesidir* G.109/2

Eğer kişinin Hudâ'ya secdesi ihlâs ile olursa şeytanın hileleri asla tesir etmez:

*Etmez eser desîsesi ammâ 'azâzilin
İhlâs ile olursa Hudâya sücûdumuz*

G.117/5

Hakkın dergâhında Allah korkusu ile gözyaşı dökenler her secde de diğer dünyâ için hazırlık yapar:

*Dergâh-ı Hakda haşyet ile eşk-rîz olan
Her secdesinde cephede nakş-ı hasîr eder*

G.52/3

Şair, meyhânecinin imâm, şarap testisinin mü'ezzin, sabah rüzgârının ise câmi olduğunu söyler:

*Pîr-i mugân imâm u mü'ezzin sifâliyân
Bâd-ı sabâ-yı meykede ferrâşımız bizim*

G.233/3

2.1.1.10.4.2. Hac, Kâ'be (Beytü'l- Harem)

Âşık, gözyaşlarını peşinen vererek sevgilinin köyüne azmeylemiş ve binlerce çaba göstererek hac safasına kavuşmuştur:

*'Azm eyledim nûkûd-ı sirişkimle kûyuna
Etdim hezâr sa'yim ile key safâ-yı hac*

G.31/2

Divân'ın pek çok yerinde zâhidlere hâce diye seslenilir. Kâ'be ise *Beytü'l-Harem* veya *Beytü'l-Harîm* diye geçer. Vaktini hâlis bir şekilde geçirenlerin kalesinin *beytü'l- harem* gibi olacağından bahsedilir. Yine şair, Allah'tan kendisini hayâsız kadınların hilesinden muhafaza etmesini ve cömertlik *beytü'l- haremini*, lütuf kapısına çevirmesini diler:

*Nakdine-i evkâtını hâlisten edenler
Kâlâsını pîrâye-i beytü'l-harem eyler*

K.17/14

*Etme zebûn mekr-i zen-i bî-hayâ beni
Beytü'l-harîm-i cûduñu dârü'l-mülâttıf et*

G.23/2

Din ile ilgili çeşitli mefhumların geçtiği beyitler şunlardır:

K.1/1-4, K.4/3, K.5/26-41-67-73-79, K.6/4, K.7/1, K.8/7, K.10/29, K.15/6, K.11/23-28, K.13/14-19-52, K.14/23, K.16/4, K.17/14-21, K.18/29-59, k.5/8, k.12/5, Mus.1/3-4-8-9-11, Mus.3/5, Mus.7/6, Mus.9/1, m.1/92, m.2/38-42-52-64, m.3/46, G.6/2, G.13/6, G.20/2-9, G.26/4-6, G.31/2-4, G.60/2, G.71/3, G.72/6, G.75/4, G.89/3, G.97/2, G.105/6, G.145/1, G.158/5, G.163/3, G.197/6, G.198/3, G.225/5, G.229/3, G.230/5, G.264/4, G.283/5, G.308/5.

2.1.2. TASAVVUF

Zihnî Divânı'nda tasavvûftan ve tasavvûfî terimlerden sıkça bahsedilir. Şairin kendisi bir mutasavvıf olmasa bile şiirlerinden derin bir tasavvûf bilgisi olduğu yorumu yapılabilir. Şair, tasavvûf ve tarîkât ile ilgili kavramları ustalıkla kullanır. Şairin kendisine örnek aldığı kişilerin başında Erzurumlu mutasavvıf İbrâhim Hakkî Hazretleri gelmektedir. Bunun dışında *Divân*'da başka mutasavvıflardan da bahsedilmektedir.

Bazı gazeller, tasavvûfî öğütlerin verildiği ve kişilerin bu yola teşvik edildiği şiirlerdir. Şair, gönlüne seslenerek aşkın baş yoluna girmesini ve esas sevgiliyi gözetmesini ve bu gâmlı dar geçitlerden sıyrılarak safâya ulaşmasını ister. Kötülükleri def etmek için tecerrüt denizine girmek gerektiği ve aşkın kayığını seyrederek ona istek duyulması gerektiğinden bahsedilir. Bu yolda iktidârda, yüksek makâmda olanlara eğilmek ve onların verdiklerine tenezzül etmek bir hüner değildir. Asıl hüner kölelere alçak gönüllülük göstermektir. Kişi, kendi haysiyetine göre *kabûl bezmine* layık olur. O yüzden, her şahsa ayrı bir alçakgönüllükle yaklaşmak gerekir. Yabancılar muâmelede bulunurken şefkâtle, her zaman yakınlarla gösterilen ilginin aynısını göstermek gerekir. Kişi, kibarlık sofrasında ise aç, fakir olmamalı; Allah'ın azâmetli sofrasının nimetlerini arzu etmelidir. Seher vakti dökülen gözyaşları ile, hatâ ve günâhları mahvetmeye cân atmak ve kartalların pençesine düşmeden önce kurtuluşu gözetmek gerekir. İnsan, dünyâyı bile eline geçirse sadece âleme lutf ile itinâ göstermelidir:

Var şâh-râh-ı 'aşka gönül dil-rübâ gözet
Bu tengnâ-yı gamdan açıl bir safâ gözet

Gir sen yem-i tecerrüde def' et 'alâyıkı
Tesyîr-i fülk-i 'aşka gönül bir hevâ gözet

Pergârveş devâ'ir-i sahbâ-keşânı bul
Sâkî elinde bâde-i hâtır-güşâ gözet

Erbâb-ı iktidâra tezelliül hüner değil
Izhâr-ı inhifâzı gedâyâ sezâ gözet

Haysiyyetiñce lâyık-ı bezm-i kabûl olup
Her şahsa bir nevâzişe hakk-ı edâ gözet

Bîgâneye mu'âmeleyi müşfikâne tut
Her dem hukûk-ı lâzime-i âşinâ gözet

*Olma gürisne dîde-i hân-ı kibâr isen
Ta'yîn-i matbah-ı ni'am-ı kibriyâ gözet*

*Eşk-i seherle mahv-ı hatâyâ tehâlik et
Kayd-ı 'ikâba düşmeden akdem rehâ gözet*

*Zihnî cihâmı destîne teshîr edersen et
Tek 'âleme talattuf ile i'tinâ gözet*

G.22

Şair, benliği mahvedip kalbi, muhabbetin *nazargâhı* etmek ve aşkın ateşi ile tutuşturmak gerektiğini dile getirir. Akli, düşkünlük yolunun karanlığından kurtarıp, Allah'ın nuru ile sevgi evi yapmak gerekir:

*Mahv edüp benliğim et kalbi **nazargâh**-ı mahabbet
Âteş-i 'aşk ile kıl anı şerergâh-ı mahabbet*

G.25/1

Zihnî, zaman ehlinin alışkanlıklarına bakınca, *uzlet* ve *inziva* ona daha üstün görünmüştür:

*Bakdım me'âl-i ülfet-i ehl-i zamâneye
Râcih göründü 'uzlet ile **inzivâ** bana*

G.6/6

Terim olarak tasavvûf *kal'*dir, kişi *hal'*i istemelidir. Ce'li (açık, aşîkar) haline düşmemek gerekir:

*Istilahât-ı **tasavvuf** kâldır **hâl** iste sen
Düşme hâl-i ce'lîye bî-çâre Allah 'aşkına*

G.282/3

Dünyâ kavgası, âriflere yakışmaz. Safâ bezmine, düşük gönüllüler yakışmaz. Ediplerin bezmine layık olmak için çaba harcamak gerekir; bu yüzden mecliste boş laf ağızlara yakışmaz:

*Şâyeste-i bezm-i üdebâ olmağa sa'y et
Meclisde tehî laklaka efvâha yakışmaz*

G.118/4

Bir gönülde ezeli feyz olmadıktan sonra, ona tâlih ya da felek bir şey yapamaz:

*Bir dildeki feyz-i ezeli olmaya meşhûn
N'etsin aña yâ tâli' veyâ gerdiş-i gerdûn*

G.255/1

2.1.2.1.Tarîkatle İlgili Mefhumlar

2.1.2.1.1. Âşık (Ehl-i Dil, Ehl-i Nâzar, Ehl-i Aşk, Ehl-i Hikmet, Erbâb-ı Dil)

Ehl-i dil, felek ile kavga ve çekişme içinde olmaz. Gönül ehline şikâyet etmek yakışmaz; çünkü Allah onların her işini kolaylaştırır:

*Velî ne sûd ki düşmez şikâyet ehl-i dile
Ki emr-i sa'bını âsân eder hemîşe İlâh* K.8/16

Sabah vakti, ölüyü diri ettiği gibi, diriye de *pür-safâ* eder. Sabahın başkentinin şarabı gönül ehline cân verir:

*Mürdeyi zinde eder zindeyi pür-cûş-ı safâ
Can verir ehl-i dile bâde-i ser-şâr-ı sabâh* G.37/6

Yine aşk ehlinin cümle noksanı, gecenin perdesi seher vaktinin çalgısıyla parçalanırken tamam olur:

*Perde-i târîk-i şeb çeng-i seherle çâk iken
Ehl-i 'aşkın Zihnîyâ noksanı cümle tâm olur* G.57/5

Nazar ehli gözyaşı dökmeden, inlemeden sabah rüzgarı ona sevgilinin cemâlini göstermez. Aşk ehlinin belâsı hiç eksik olmaz. Rindlerin mübtelâlığı da aşk ehlinin belâsı da bazen artıp bazen eksilir:

*Aşk ehlinin belâsı geh artar geh eksilir
Rindânîñ ibtilâsı geh artar geh eksilir* G.107/1

Fazîlet ve akıl ehli için gönül, kutsal bir armağandır. Tabiat ehli için ise daimâ hatırında, aklında yer etmiştir:

*Armağân-ı kudsdür erbâb-ı fazl u dânişe
Ehl-i tab'ın dem-be-dem hâtır-nişânıdır gönül* G.202/2

Riyâ ve yalanı boşlayıp kalender tabiatlı olmak gerekir. Bâde içerek hikmet ehli olunmalıdır:

*Zerk u riyâyı boşla kalender-tabî'at ol
Bî-hûş-ı bâde eyle seni ehl-i hikmet ol* G.220/1

Şair gönül ehline şikâyet etmenin yakışmadığını ve Allah'ın zor işleri kolaylaştırdığını söyler:

*Velî ne sûd ki düşmez şikâyet ehl-i dile
Ki emr-i sa'bını âsân eder hemîşe İlâh* K.8/16

Zihnî, gönül aynasını temiz tutmasının uygun olacağını; çünkü gönül ehline felekle çatışmanın yakışmayacağını ifade eder:

*Sezâdır eylesem âyîne-i derûnumu sâf
Ki düşmez ehl-i dile çarh ile nizâ ' ü cidâl* K.11/34

Gönül ehlinin kalemi, hikmet hazinesinin anahtarıdır. Şiiri çürütürse yine münkirler çürütür:

*Miftâh-ı genc-i hikmet imiş kilî-i ehl-i dil
Tezyîf ederse şi 'ri eger münkirîn eder* K.13/52

Şair, akıllı insanların ne zamana kadar alçaklara minnet edeceğini ve ne zamana kadar alçak feleğin gaddarlığa devam edeceğini sorgular:

*Minnet-i nâdâna dâna tâ-be-key pâ-mâl ola
Tâ-be-key ehl-i dile gerdûn-ı dûn gaddâr olur* K.14/39

Bu dünyâda âşıkların ruhu örselenmiş, hatırı ellenmiş ve gönülleri bağlanmıştır. Zira gönül ehlinin gönlü incinmiştir:

*Tabî 'at örselenmiş hâtır ellenmiş gönül beste
Derûn-ı ehl-i dil âzürededir zîrâ ki dünyâda* k.5/15

Erbâb-ı dil' in güzergâhı daima manâ ve mecaz âlemidir:

*Zihnî harîm-i kûy-ı hakikatde kâ 'im ol
Erbâb-ı dil güzergahını çün mecâz eder* G.60/5

Nazar ehlinin parlak gönlü, neşelidir. O gönüller hikmet saçan edâlarla acayip bir maliyedir:

*Münşerihdir dil-i rûşenter-i erbâb-ı nazar
Hikmet-âmiz edâlarla 'aceb mâliyedir* G.113/4

Tasavvûfî manâda âşığın zikredildiği beyitler şunlardır:

*K.4/18, K.8/16, K.10/13, K.11/34, K.13/21, K.13/52-55, K.14/2-39, K.17/40,
K.18/30-31-37, Mus.5/1, Mus.9/2, k.4/4, G.15/5, G.37/6, G.46/6, G.60/5,
G.73/6, G.78/2, G.89/1, G.92/5, G.113/4, G.120/3, G.147/4, G.130/5,
G.185/2, G.198/5, G.220/1, G.283/5, G.319/2.*

2.1.2.1.2. Dünyâ

Dünyâ malikânesi, belâ zindanıdır. Bu dünyâ sıkıntılı bir yer olarak tavsif edilmektedir. Dünyâ kadehi görünürde dopdolu olsa da bu doluluk mey ile değil zehir iledir:

*Zindân-ı belâdır bize kâşâne-i dünyâ
Mihnetle leb-â-leb görünür hâne-i dünyâ*

*Leb-rîz ise de zehr iledir meyle değildir
Zâhırde pür olduysa da peymâne-i dünyâ* K.8/1-3

Dünyâdaki akıl erbabları onun cevrinin ateşiyle yanmaktadır. Bu dünyâda kimseye *kemal-i ferah* nasip olduğu ne görülmüş ne de duyulmuştur:

*Ne görmüşüz ne de gûş etmişiz bu 'âlemde
Müeyesser olduğunu kimseye kemâl-ı ferah* G.34/2

Zaman karargâhında muradından memnun olan hiç kimse yoktur. Cihân halkı âleme hep gâmlı gelip gitmektedir. Alçak dünyânın makâmlarına göz dikmemek gerekir. Çünkü bu dağın tepesine giden yollar hep inişli çıkışlıdır:

*Bâlâ-rev olma mansıb-ı dünyâ-yı dîn ile
Kim râh-ı kuhsâr yokuşlu inişlidir* G.64/4

Şair, dünyâ için alçaklara ihtiyaç olmadığını söylemektedir. Bu dünyâ alçakların dünyâsıdır, uğursuzluk yuvasıdır. Meleklerin de dünyâda değil de gökyüzünde yaşadıkları dile getirilir; çünkü melekler bu dünyâda yaşamayacak kadar temizdirlere:

*Bi't-tab 'i şeb-nem gibi bâlâya mâ'il kudsîyân
Âşîyân-ı nahs imiş dünyâ denî dünyâsıdır* G.48/2

Bu karargahda şâd olan bir kimse ne duyulmuş ne de işitilmiştir. Zaman belâsının kaygısından uzak kimse yoktur. Dünyâ mülkü, makâmı boş bir aldatmacadır. Bu *mihnetgeh* hem geçim meşguliyeti hem keder hem de mahşer düşüncesi içerir. Âdemoğlu bu dünyâda mahsur olmuştur:

*Hem eşgâl-i ma'îşet hem keder hem fikret-i mahşer
Benî âdem bu mihnetgehde mahsûr olmasın n'etsin* G.252/3

Dünyâ'nın geçtiği beyit ve bendler şunlardır:

K.2/1, K.5/4-25, K.15/10, K.17/25-34, k.1/1, k.5/8-15, k.9/7, Mus.1/6, Mus.2/1-5, Mus.3/6, m.1/103-109, G.8, G.32/1, G.42/4, G.48/2, G.58/5, G.64/4, G.66/1, G.74/4, G.79/3, G.81/3, G.89/5, G.92/5, G.102/2, G.104/3, G.114/2, G.129/1, G.133/2, G.160/1, G.164/3, G.166/4, G.185/2, G.186/3, G.193/5, G.195/1, G.211/1, G.227/4, G.298/6, G.301/5, G.314/1, G.322/2, Md/2.

2.1.2.1.3. Mevlevî, Kalender, Bektâş

Divân'da Mevlevî kelimesi bir beyitte zikredilmiştir. O, Mevlevî mizaçlı şuh sevgili, vefasızlık ederek eziyet çektirme hevesi ile gelmiş; lâkin nazik bir kişi olarak geri dönmüştür:

*O şûh-ı **Mevlevî**-meşreb dönüp vefâsından
Hevâ-yı cevri ile turfe levend olup gitdi* G.318/2

Yine Bektâş kelimesi bir beyitte geçmekte ve yoldaş, arkadaş anlamında kullanılmaktadır. O peri, âşığın yanından gitmiş ve onu perişân etmiştir. Ona sadece ayrılık elemi yoldaş olarak bırakmıştır:

*Gitdi o perî bezmimizi etdi perîşân
Ancak elem-i hicrini kıldı bize **bektâş*** G.168/5

Zihnî, kalender kavramından birkaç yerde bahseder ve hep iyi huylu, iyi tabiatlı olmak manâsında kullanır. O, öğüt verdiği şiirlerinde zevk ve riyâyı boşvermeyi, kalender tabiatlı olmayı tavsiye eder. Yine gönlüne seslenerek, feleğin zehir dolu içkisinin heveslisi olmamasını ve âlemi kalendercesine dolaşmasını ister:

*Zerk u riyâyı boşla **kalender**-tabî'at ol
Bî-hûş-ı bâde eyle seni ehl-i hikmet ol* G.220/1

*Olma zehr-âbe-keş-i gerdiş-i gerdûn ey dil
Yüri var 'âlemi seyr eyle **kalendercesine*** G.284/5

Mevlevî, kalender ve bektâş kelimelerinin zikredildiği beyitler şunlardır:

G.48/4, G.168/5, G.220/1, G.245/4, G.253/2, G.284/5, G.300/1G.304/4, G.318/2, G.321/5.

2.1.2.1.4. Dergâh, Harabât, Tekke, Tekye, Han-kâh

Dergâh, tekke gibi mekânlar âşıkların hâlis niyetlerinin Hakk'a ulaştırıldığı, her insanın duası nisbetinde nasibini bulduğu ve isteklerinin muğlak kalmadığı yerlerdir. Orası âşıkların mekânıdır. Zahîdlere orada yer yoktur.

Şair hâlis niyetlerinin Hakk'ın dergâhına lâayık olması için sürekli dua eder. Hakk'ın dergâhında korku ile gözyaşı dökener, her secdede takva hasırını dokurlar:

*Dergâh-ı Hakda haşyet ile eşk-rîz olan
Her secdesinde cephede nakş-ı hasîr eder* G.52/3

İzzet dergâhına gelip gidenler boş dönmez. Her kişi, duasınca istediğini alır. Allah'ın feyzi âşğın gönlünde gelgitler yaratır. Çünkü âşğın gönlü bu âlem tekkesinde aşkın hânesidir:

*Âmed-şod eder kalbimize feyz-i İlâhi
Bu **tekye**-i 'âlemde 'aceb hâne-i 'aşkız* G.121/6

Kişi gönlünü dünyâ işlerinden temizleyip Allah'a yönelerek dergâha yüz sürerse, onun istekleri asla muğlak kalmaz:

*'Ukde-i matlabı muğlak mı kalır ey Zihnî
İbtihâl üzre kişi **dergehe** rû-mâl olsa* G.197/5

Şair bu harabâtta çeşit çeşit insan gördüğünü, dert ve keder tekkesinde nice konuk gördüğünü söyler. Dergâha niyâza giden üftâdelerin alnındaki secde izleri belli olur:

*Besbellidir âsâr-ı sücûd alnına konmuş
Üftâde olan şahsın o **dergâha** niyâza* G.296/3

Bir insanın hidâyet çarşafı yırtılmış ise, o bir daha Hakk'ın dergâhında yüz bulamaz. Zahîdler, aşk meselesini bilmezler. Bu konuda ehil olanları görmek için harabâta girmek gerekir:

*Zâhid ne bilir mes'ele-i 'aşk u rüsûmu
Gir sen bu **harâbâta** da ehliyeti seyr et* G.24/2

Üftâdeler, oturulacak yerleri meyhâneye çevirmişler. Onlar dergâhta sohbe kadehi dahil etmişlerdir:

*Âlûdeler nişîmeni meyhâne etdiler
Ol **hân-kahda** sohbe peymâne etdiler* G.110/1

Dergâh, harabât vb. kavramların yer aldığı beyit ve bendler şunlardır:

K.14/9-20, K.17/20, K.18/39, k.13/1, Mus.1/2-7, Mus.5/2-3-4, m.3/53, G.24/2, G.28/1-4, G.52/3, G.75/3, G.76/2, G.110/1, G.121/6, G.128/5, G.137/6, G.140/4, G.149/4, G.150/5, G.174/1, G.196/1, G.200/3, G.203/8, G.206/4, G.280/5, G.296/3, G.313/5, G.326/2.

2.1.2.1.5. Zâhid, Vâ'iz, Rind

Zâhid, divân şiirinde âşıkla sürekli sürtüşen, onu rindâne olması sebebiyle ayıplayan, dini sadece şekil olarak yaşayan, kuru, ham bir kişi olarak telakkî edilir. Âşık, bâde içer, meyhâneye gider. Ancak bu durum zâhidler tarafından hoş karşılanmaz. Bu yüzden zahîdle âşık düşman iki karakterdir.

Şair, zâhidlerin benlik kavgasında kendilerini târumâr ettiklerini söyler. Ona göre zâhidler, aşka girip himmet âsâsını irfân meclisine basmalıdırlar:

Zâhidâ benlikde kendiñ târmâr etdiñ yeter
'Aşka gir himmet 'asâsın meclis-i 'irfâna bas G.171/5

Zâhidlerin mey ile, sevgili ile alakaları yoktur. Onlar, cân bahşeden neşeye yabancıdırlar. Zâhidleri sevmeyen sadece âşıklar değildir. Onları bütün âlem istemez:

Bir ben mi istemem seni zâhid zamânede
Kâlâ-fürûş-ı zühâ olanı 'âlem istemez G.152/9

Onlar aşk meselelerinden anlamazlar. Onların harabâta girip ehil olanları izlemeleri kâfidir:

Zâhid ne bilir mes'ele-i 'aşk u rüsûmu
Gir sen bu harâbâta da ehliyeti seyr et G.24/2

Divân'da zâhidler en fazla rindâne yaradılışlı âşıklar ile çekişir. Cihâna rezil rüsva olan rindlerin her işi ortadadır. Zâhidler ise seccâdeyi perde ederek yüzlerini örterler:

Rind-i rüsvâ-yı cihânın her işi zâhirdir
Zâhidan perde-i seccâdeyi rû-pûş eyler G.51/4

Seccâde zâhidlerin düşkünlüğünü örter; rindi dile düşüren ise yünden yapılmış hırkasıdır:

Zâhidin setr eder âlüfteliğin seccâde
Düşüren rindi dile hırka-i peşmînesidir G.109/2

Bu felek, devrin şahıslarını iki yüzlü gösterir. Görenler zâhidleri akıllı, rindleri ise deli divâne görürler:

Dü-sûret gösterir çarh-ı berîn eşhâs-ı devrânı
Gören zühhâdı 'âkil rindi de dîvâne görmüşler G.115/2

Ancak melâmete düşkün olan rindler devlet istemezler. Onlar cihânın bâdesinden içtikleri için izzet istemezler:

Âlûde-i melâmet olan devlet istemez

Rindân-ı bâdegâh-ı cihân 'izzet istemez

G.153/1

Aşk ehlinin belâsının bazen artıp bazen eksildiği gibi, rindlerin müptelâlığı da bazen artar bazen eksilir:

'Aşk ehlinin belâsı geh artar geh eksilir

Rindânın ibtilâsı geh artar geh eksilir

G.107/1

Vâ'iz de tıpkı zâhid gibi âşıkların müptelâlıklarını hor görerek onları ayıplar. Âşık, vâ'izin vaaz verdiği zaman sahba kurulan meclislere taş atmasını, pîr-i mugâna dil uzatmasını eleştirir. O, vâ'iz efendinin kadehin neşesinden anlamadığını ve meyin insanı elest meclisinin mahremine soktuğunun farkında olmadığını ifade eder:

Ne bilsin Zihnîyâ vâ'iz efendi neş'e-i câmu

Ne bilsin âdemi mey mahrem-i bezm-i elest eyler

G.99/6

Zâhid, vâiz ve rind'in yer aldığı beyitler şunlardır:

Mus.5/3, Mus.7/6, G.24/2, G.45/1, G.48/4, G.51/4, G.53/4, G.54/6, G.85/1, G.99/4, G.109/2, G.115/4, G.122/4, G.124/3, G.148/3, G.152/9, G.156/1, G.171/5, G.191/2, G.200/3, G.222/2, G.246/5, G.247/3, G.256/4, G.265/2, G.282/4, G.284/3, G.291/3.

2.1.2.1.6. Ârif, Pîr, Pîr-i Mugân, Şeyh

Âşıktan başka zâhidin anlaşılamadığı kişiler arasında ârif ve pîr gelmektedir. Şaire göre, ârifler dünyâ için kavgâ etmeyen, yeme içme ve giyim kuşam derdinde olmayan kişilerdir.

Dünyâ kavgası âriflere yakışmaz. Safâ bezmine ise düşük gönüllüler yakışmaz:

Gavgâ-yı cihân 'ârif-i âgâha yakışmaz

'Alûde-derûn bezm-i safâgâha yakışmaz

G.118/1

Âriflerin yeme içme lezzetinden anlamadığı gibi, para ile işi olan kişiler de irfândan anlamazlar:

'Ârif ne bilir çâşnisin ekl ile şürbûn

Erbâb-ı tenâvül dahı 'irfânı ne bilsin

G.258/3

Âba, soysuzlar için pahalı bir yükür. Ârifler ise *kevn ü mekânı* sırtlarında taşırlar:

Nâ-kesîñ bâr-ı girânıdır ‘abâ-yı cismi
‘Ârifan kevn ü mekânı heme ber-dûş eyler G.51/3

Sabah vakti yapılan temiz zikirler, bir tecellidir. O latif vakit, âriflere geniş bir sahadır:

‘Ârife bir sâha-i pehnâdır ol vakt-i latîf
Bir tecellîdir ‘aceb ezkâr-ı pâk-âsâr-ı subh G.35/4

Allah’ın inayetinin parlayan güneşi, ârifleri karanlık yollarda bırakmaz. Tecelli genellikle, cennet bağı üzerindeki âriflerde ortaya çıkar. Gönün sabah vakti hatır tazeleyen, iç açıcı kadehi ârifleri şâhidliğin zevk ve şevkine alıştırır:

Me’lûf-ı şevk u zevk-ı şühûd eyler ‘ârifi
Câm-ı sabûh-ı cünbiş-i hâtır-güşâ-yı dil G.223/4

“Pîr-i mugân, meyhânegilerin eskisi, ihtiyarı ve Yunan esatirine göre Bakus gibi, İranlılara göre meyhanecilerin pîri.”⁸⁹ Şair, her zaman pîr-i mugâna saygı gösterir ve hürmet eder.

O, kendisinin başka bir yere mensup edilmesini kabul etmez. O, meyhânenin pîrinin dergâhına mensuptur:

Hesâba saymasın Zihnî bizi bir kimse bir yerde
Ki bizler hân-kah-ı pîr-i mey ‘inde mahsubuz G.137/6

Şair, pîr-i mugânın elini esir gibi öpüp onun ayağına düştüğünden bahseder. O, daima pîrine hürmet eder:

Öpdüm elin ayağına düşdüm esîrvâr
Pîr-i mugâna meykedede hürmet eyledim G.235/4

Yine Zihnî, onun ayağının tozu olduğunu ve o toprağı gözüne sürme diye çektiğini dile getirir:

Biz hâk-i pâ-yı pîr-i mugânuz ki saklarız
Çeşm-i ümîde hâk-i rehîñ tûtiyâ gibi G.305/3

Meyin pîrinin dergâhı farklı bir dergâhtır. Orada muhabbet bâdesinden içenler her zaman uyanıktırlar:

⁸⁹ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, s.295

*Bârgâh-ı pîr-i mey bir bü'l- 'aceb dergâh imiş
Bâde-nûşân-ı mahabbet anda hep hüşyâr olur*

K.14/9

O pîrin himmeti ne kadeh ne sehpa ne de meydır. Onun himmeti âşıklar için dumanlı ahlardır:

*Ne sebûdur ne kadehdir ne piyâle ne de câm
Pîr-i mey-hânemizin himmeti dûd olmuşdur*

G.83/3

Meyhânenin pîri, Cem'in kadîm bir kölesidir. O, her sabah onun ruhuna dua etmelidir, ona yakışan budur:

*Rûhuna her seher eylerse du 'â şâyandır
Pîr-i mey-hâne Cemiñ bende-i dîrînesidir*

G.109/4

Şair, vâ'izin sehpa çeken zümre üzerine yine taş attığını ve pîr-i mugânın hatırını incittiğini söyler:

*Ruh-ı hoy-kerde-i cânâneveş tâb-ı bahârîden
'Arak-rîzân olur şeb-nem nihâl-i erguvân üzre*

K.12/6

Âşığın defteri isyân ile dolmuştur. O, mürittir. Pîri ise günahdır:

*Doldu 'isyân ile defâtirim
Ben mürîdim güneh benim pîrim*

m.2/44

Âşıklar, beldenin şeyhleri ile pek geçinemez. Sevinç köyünün lezzeti onların aşî iken bile, kentin şeyhinin helvası isteklerini acı eder:

*Helvâ-yı şeyh-i belde eder telh kâmımız
Lezzet-dih-i meserret iken aşımız bizim*

G.233/5

Kentin şeyhi, âşığı meyhânenin yolunda düşkün bir rind zannedip utandırmıştır:

*Rind-i âşüfte sanup reh-güzer-i mey-kedede
Eylemiş şeyh-i beled anı hicâb-âlûde*

G.271/3

Şair, bu zamanda güzelleri herkesin sevdiğinden bahseder. O da bu yüzden bulmuştur şehrin şeyh ve kabilesini:

*Zihnî sever zamânede hûbânı cümle nâs
Buldu bu güne şehir-i 'azîmin şeyh ü şâbını*

G.304/5

Rindler saf bir niyetle meyhâneye girince, kentin şeyhi de hâlis bir şekilde zevke gelmiştir:

*Rindâne girdi meykedeye kasd-ı saf edüp
Şeyh-i beled hulûs ile zevk-i ter eyledi*

G.311/2

Onun rindleri ayıplaması bir bir başına gelmiş, kentin şeyhi mey ile mest olup bir kenara düşmüştür:

*Rinde dahl eylediği başına geldi bir bir
Mey ile şeyh-i beled mest olup efhaş düşdü*

G.312/4

Arif, Pîr, Pîr-i mugân ve şeyhin anıldığı beyitler şunlardır:

*K.8/10-37, K.11/18-37, K.12/11-56, K.13/6-16, K.14/9-13-41, K.17/6-10,
K.18/30-67, k.2/15, k.4/4, Mus.7/3, m.1/52, m.3/48, m.4/44, G.18/2, G.23/1,
G.35/4, G.51/3, G.52/1, G.82/3, G.83/3, G.108/4, G.109/1-4, G.118/1,
G.122/5, G.136/4, G.137/6, G.191/3, G.200/3, G.223/4, G.233/3, G.235/4,
G.258/3, G.276/2, G.305/3.*

2.1.2.1.7. Dervîş, Mürîd

Divân'da şair, kendisini bir mürşide intisâb etmeye çalışan bir mürîd gibi gösterir ve kendisine yakıştırdığı misyon dervişliktir. Zihnî, feleğin eğri dönüşünün müsadelerini istemediğini; dervîşliğin ona nâm ve şân olarak yettiğini ifade eder:

*Ben istemem müsâ'ade-i çarh-ı kec-revi
Dervîşlik cihanda baña nâm u şân yeter*

G.78/2

O, zaman arsasında gönlü yaralı bir dervîştir. Onun yünden yapılmış hırkası, tâ ezelden beri dikilmiştir:

*'Arsagâh-ı dehrde dervîş-i dil-rîş olmuşuz
Tâ ezel ilbâs olunmuş hırka-i peşmînemiz*

G.130/5

Sevinç, sessiz sedasız gezen, içine kapanık olan dervîşlerde olur. Feleğin kahrını çeken hamallarda gönül sefası olmaz:

*Dervîş-i bî-nevâda olur Zihnîyâ sürûr
Hammâl-ı kahr-ı çarhda olmaz safâ-yı dil*

G.223/6

Âşık, gâmı da dervîşlerle özdeşleştirir. Gâma, kendi gönlünde değil de başka bir yerde oyalanmasını, gezinmesini söyler. Âşık, gâmın da dervîşler gibi evsiz barksız, başıboş gezen biri olduğunu söyler:

*Ey gam yûri bir gayri çerâgâhda eglen
Dervîş-sıfat dehrde bî-hâne misin sen*

G.256/3

Şair, amel defterinin isyân ile dolduğunu ve kendisinin mürîd, günahların ise onun pîri olduğunu söyler:

Doldu 'isyân ile defâtirim
*Ben **mürîd**im güneş benim pîrim*

m.2/44

Derviş ve mürîdle ilgili beyitler şunlardır:

K.4/18, m.2/44, G.78/2, G.130/5, G.223/6, G.256/3.

2.1.2.2. Tasavvûfla İlgili Kavramlar

2.1.2.2.1. Havf-Recâ

“İnsanın Allah’ın azabına veya gazabına maruz kalabileceğini düşünmesi havf’a, lütfuna ve nimetine nail olabileceğini düşünmesi reca’ya sebep olur.”⁹⁰
Âşığın kalbinde daimâ cefa korkusu ve kavuşma ümidi vardır. Arzu ve istek yolunda havf ve reca onun tabiatıncadır:

Kalbimde bîm-i cevri ümîd-i visâli var
*Râh-ı emelde **havf u recâ** meşrebimcedir*

G.68/2

Bütün cihân halkı sadece düzâh için korkmaktadır; ama bu dünyâda gözü yaşlı kimse yoktur:

*Hep halk-ı cihân dūzah için **havf** eder ammâ*
Zihnî hele bir dîdesi pür-nem kimi gördüñ

G.207/5

2.1.2.2.2. Kabz-Bast

“Keyifli-tutuk veya açılma-sıkılma halleri. Ümit ve korku (reca ve havf) hallerinden sonra, neşe ve endişe (üns-heybet) hallerinden önce gelen iki tasavvûfî hal. Havf ve recâ mübtedilerin, bast ve kabz ariflerin halidir.”⁹¹ Feyz sofrasının ferahlığını bilenler, dünyâ nimeti için dalkavukluk yapmazlar. Tevekkül edenler rızık için bir şahsa kul olmazlar:

*Bilenler **bast**-ı hân-ı feyzi geçmişdir tekâ-pûdan*
Tevekkülkâr olanlar rızık için bir şahsa kul olmaz

G.149/5

Bu dünyâda, hakikât erbâbı, Allah’tan gelen feyz ve bastı görür. O zaman felek o pâkize zümrede şöhrat bulamaz:

*Feyz u **bastı** görür erbâb-ı hakâyık Hakdan*
Bulmaz ol zümre-i pâkîzede şöhrat tâli‘

G.181/3

⁹⁰ Uludağ, a.g.e. s.292.

⁹¹ Uludağ, a.g.e., s.67.

2.1.2.2.3. Üns

“Reca ve bast halinin üstünde ve onlardan daha güçlü bir neşe hali. (...) Üns makamında bulunan bir sâlik ateşe atılsa veya kılıçla yüzüne vurulsa, yaşadığı derin ruhi hazlar sebebiyle bunu hissetmez.”⁹² Şair, sevgilinin (Allah’ın) aşkı ile ünsiyet edenlerin Allah’tan başka hiçbir şeye bakmayacağını, O’ndan başka herkesi bigâne göreceğini söyler. Bu cihân halkı baştan başa düşman olsa da o bundan kaygı duymaz:

Ünsiyyet eden ‘aşkıñ ile ‘âleme bakmaz
Bîgâne bilir hep
Olsa bu cihân halkı eger ser-te-ser a‘dâ
Yokdur aña kaygu Md/4

2.1.2.2.4. Şâhid

“Kalpte hazır olup daha fazla hatırlanan ve sözü edilen.”⁹³ Fazilet ve hünerin şâhidi, destâr ve giysi değildir. Genellikle kıyafetle böbürlenene kimselerin içi boş olur:

Destâr u câme şâhid-i fazl u hüner değil
Ekser derûnı boş olur ehl-i kıyâfetiñ G.210/4

2.1.2.2.5. Basîret

“Kudsiyet nuruyla aydınlanmış kalbin bir gücüdür ve onun sayesinde nesnelerin hakikati ve içyüzü görülür. Nefse göre, nesnelerin şekillerini ve dışyüzünü gören ne ise, kalbe göre basiret de odur.”⁹⁴ Felaket karanlığının haydudu, Hak âşığını bastırmıştır ve âşık da Allah’tan ona basiret gözüyle nur-ı hidâyet vermesini istemektedir:

Basdırdı beni reh-zen-i deycûr-ı felâket
Ver çeşm-i basîretle baña nûr-ı hidâyet G.19/4

2.1.2.2.6. Nazâr

“Şeyhlerin ve ermişlerin müritlere ve sülûk ehline bakışı ki, bu bakış ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir şekil verir; gönüllerini feyzle doldurur;

⁹² Uludağ, a.g.e., s.368.

⁹³ Uludağ, a.g.e., s.326.

⁹⁴ Uludağ, a.g.e., s.66.

ruhlarını olgunlaştırır.”⁹⁵ Eğer Allah’ın himmet nazarı bir kuluna düşerse, o kulun gönlüne neşe tesir eder. Âşık, kalbinin fenâya erip muhabbet nazargâhı olmasını ve aşk ateşinin, muhabbet kıvılcımı ile tutuşmasını dilemektedir:

*Mahv edüp benliğim et kalbi **nazargâh**-ı mahabbet
Âteş-i ‘aşk ile kıl anı şerergâh-ı mahabbet* G.25/1

Kalbini Mevlâ’nın zikriyle dolduran kişilerin tek nazarda kalbine binlerce kelâmın ilhâmı gelir. Nazar ehli tarafından gözyaşı ve inleyiş verilmedikçe istek rüzgârı sevgilinin yüzünü göstermez:

*Sirişk ü nalesini vermedikçe ehl-i **nazar**
Cemal-i dil-beri bad-ı heva reva göremez* G.120/3

Şair, kalbinin aynasının sayfalarını temizlediğini ve bu şekilde nazar edince ona vazgeçme sureti görüldüğünü dile getirir:

*Pak eyledim sahife-i mir’at-ı kalbimi
Etdim **nazar** göründü bana suret-i ferağ* G.183/2

2.1.2.2.7. Yakîn

Divân’da îman ve yakîn kavramları birlikte kullanılmıştır. Yakîn mertebelerinden sadece “*ayne-l yakîn*” kullanılmıştır. Bu dünyada insana el uzatan yardım eden sadece iman ve yakîndir. Bunlar tâ haşre dek insanoğlunu hidâyet suyuyla doyurmaktadır:

*Dest-âver olan şimdilik îman u **yakîndir**
Tâ haşrde de eyleye sîr-âb-ı hidâyet* G.26/4

2.1.2.2.8. Fakr

“*Dervişlik, salikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığıнын, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması. İnsan Allah’ın kulu olduğundan; insan da, ona nisbet edilen diğer şeyler de hakikatte onun Mevlâsı olan Allah’ındır.*”⁹⁶ Bu dünyâda zenginler devlet, mal mülk keşmekeşi ile ayaklarının bağlı olduğunu; fakirler ise fakr hâllerinin devlet olduğunu bilmez:

*Ağniya dağdağa-i devlet ile pâ-beste
Fukarâ hâlet-i **fakrın** yine devlet bilmez* G.126/4

⁹⁵ Uludağ, a.g.e., s.272.

⁹⁶ Uludağ, a.g.e., s.131.

Âşık, görünüşte fakr ile virâne olduğunu ancak; gerçekte benliğinin şevk izleriyle ayakta durduğunu belirtir:

*Ma'mûrdur zamîrimiz âsâr-ı şevk ile
Zâhirde gerçi **fakr** ile vîrâneleriz*

G.131/4

2.1.2.2.9. Sabr

“Başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamak. Kul, karşılaştığı sıkıntı ve belâların verdiği üzüntüyü yalnızca Allah’a arz eder ve O’nun inâyetini ister. Şekvâ, şikâyeti Allah’a sunma, kazaya rıza gösterme haline de aykırı düşmez.”⁹⁷

Ferah, vuslat, nefes genişliği hep sabr üzre gelir. Zorluk vakitleri sabırla sona erer:

***Sabr** üzre nîl-i mahrec ü vasl u ferah gelir
Zihnî gider su’ûbet-i hengâm-ı pür harac*

G.31/5

2.1.2.2.10. Rızâ

“Kadere ve kaderin tecellilerine razı olmak, kâinatta cereyan eden hadîsatı gönül hoşluğu ile karşılamak. Sızlanıp şikâyet etmemek. Hakkın rızasına ulaşmak.”⁹⁸ Şair, Yaradan’dan ona rıza yoluna sarılma lütfu vermesini ister:

*A’mâl-i ‘umde eylemez ehl-i hulûs olan
Ver lutf edüp tevessül-i râh-ı **rızâ** bana*

G.6/3

2.1.2.2.11. Tevekkül

“Kalbin Allah’a itimadı. Allah’a dayanma, güvenme. Varlıkta ve yoklukta halin bir olması.”⁹⁹ Allah talepleri hâsıl eder, bu yüzden gönülden sebepleri atıp tevekkül etmek gerekir. Fikir kafilesinin ızdırâb ile geçmesini önlemek için, emretmeyi başkasına bırakıp buna karşılık tevekkül etmek gerekir:

*Eyler Hudâ metâlibi hâsıl tevekkül et
Kalbiñden eyle tarh-ı vesâ’il tevekkül et*

*Tâ geçmesin kavâfil-i fikr ızdırab ile
Tefvîze kıl umûru mukâbil tevekkül et*

G.27/1-2

⁹⁷ Uludağ, a.g.e., s.302.

⁹⁸ Baltacı, a.g.e., s.125.

⁹⁹ Baltacı, a.g.e., s.152.

Sevgilinin köyüne kavuşup da çok fazla mücadele ve savaş içinde kalındığında, gönlün tevekkül etmesi gerekir. Vuslât kalesine vücudu saçarak, Allah'ın verdiği bu emre cân ile rıza göstererek tevekkül etmek gerekir:

*Kâla-yı vasla nakd-ı vücudu nisâr edüp
Bu emre eyle canını ka'il **tevekkül** et*

G.27/4

Âşık, tevekkül kılıcını eline alarak Ya Hû diyerek saflık kanadıyla ağyar cengine girdiğini belirtmektedir:

*Yâ Hû deyüp **tevekkül**-i şemşîr eyledim
Girdim hulûs-ı bâl ile ağyar cengine*

G.289/3

2.1.2.2.12. Hayret

“Kalbe gelen bir tecelli (varit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesi.”¹⁰⁰ Âşık felekleri temaşa edince ona hayret görünmüş ve hayret bozkırı içinde gâm serabı görünmüştür. Hayretin parlak ateşinde bir yön bulamamıştır:

*Hâmûn-ı **hayret** içre göründü serâb-ı gam
Bu sûz-ı tâb-ı **hayrete** bir sû görünmedi*

G.322/3

Şair, bu hayret denizinde gezmenin zor olduğunu dile getirmektedir. Yüce Allah, şairin tabiatının bülbülünü uyandırmış ve onun hayret yolunda yükünü hafifletmiştir:

*Bülbül-i tab'ımı bîdâr etdi
Reh-i **hayret**de sebûkbâr etdi*

m.1/44

2.1.2.2.13. Menzîl

“Makam, konak, durak, mertebe; seyr ü süluk esnasında varılan ve geçilen konaklama yerleri.”¹⁰¹ Mevki makâm sahipleri, gönül kırarlarsa, hatır-şikenlik ederlerse, onların gâyelerinin atları menzile varamaz ve zebûn olurlar:

*Hâtır-şikenlik eylesin ehl-i câh kim
Rahş-ı merâmı **menzîle** gitmez zebûn olur*

G.46/3

¹⁰⁰ Uludağ, a.g.e, s.163.

¹⁰¹ Uludağ, a.g.e., s.243.

2.1.2.2.14. Zikr

“Allah’ı anmak, hatırlamak; onu unutmamak ve gaflet içinde olmamak.(...) Tarikat ehlinin belli kelime ve ibareleri, belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep dahilinde her gün düzenli olarak söylemeleri; vird, hizip.”¹⁰² Akıllı insanlar daimâ Allah’ı zikrederler. Allah’ın temiz zikri kurtuluş sermâyesidir. Allah’ı zikredenler elemenden ve kederden uzak olurlar:

Ser-mâye-i felâhdır ezkâr-ı pâk-i Hak
Zikr-i Hudâ edenler elemenden masûn olur

G.46/2

Şair, Allah’ın aşkının yolunda başını yuvarladığını, gönlünde fikri ve zikrinin salâvat çekmek olduğunu söyler. Benliğini Allah’ın zikriyle doldurmayan birinin âlemde kalbi kötülük edenlerin mahzeni olur:

*Kâl etmeyen zamîrini **zikr-i Hudâ** ile*
‘Âlemde kalbi mahzen-i eşrâr olur gider

G.54/7

Mü’min, ne kötülükten dolayı gâm çeker ne de düşmandan korkar. Onun için Allah’ın zikri gönüldeki en sağlam kaledir. Eğer, insanların söylediği şeyler zikir olsaydı, insanlar vahdet denizinin sularına gark olurdu:

Gark-âb-ı bahr-ı vahdet olurduk huzûr ile
*Âgâz edince **zikre** olaydı sürûdumuz*

G.117/3

2.1.2.2.15. Riyâzet

“İdman, eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştıрма. Sûfiler aza yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikr ve tefekkür etmeye alışan nefsin kurtulacağına inanırlar.”¹⁰³ Kadeh sâliki, meyhanelerde sarhoş bir şekilde yatmaktadır; nefis ile savaşta pek çok kişi riyazette kalmıştır:

Yatur mey-hânelerde sâlik-i peymâne mestâne
*Cihâd-ı nefis ile çok kimse de kalmış **riyâzetde***

G.273/3

2.1.2.2.16. Uzlet-İnzivâ

“Günaha girmemek, daha çok ve daha ihlâslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak. Buna halvet, inziva,

¹⁰² Uludağ, a.g.e, s.393.

¹⁰³ Uludağ, a.g.e., s.297.

vihdet adı verilir.”¹⁰⁴ Şair, zaman ehlinin alışkanlıklarının anlamına bakınca uzlet ve inzivânın kendisine daha üstün göründüğünü belirtir:

*Bakdım me’âl-i ülfet-i ehl-i zamâneye
Râcih göründü ‘uzlet ile inzivâ baña*

G.6/6

2.1.2.2.17. Kerâmet

“Allah’ın velî kullarından sadır olan hal ve söz, kerâmet. Sûfîlere göre iki çeşit kerâmet vardır. Kerâmeti kevnîyye (suda yürümek, havada uçmak vs. maddi âlem ile ilgili kerâmetler) ve kerâmet-i ilmiyye (Ledün ilmi ile gösterilen kerâmet).”¹⁰⁵ Peygamberlerin cân bahşeden vasıfları sayfalara sığmamaktadır; çünkü onlar keramet nurunun denizidirler:

*Dergehlerinde Zihnî-i şermende bendedir
Zîrâ ki hutbe-hân-ı nasihatdır enbiyâ*

G.1/8

2.1.2.2.18. Vecd

“Ekstaz; kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan onun kalbine tesadüf eden şey (ilham, his, feyz; varit).”¹⁰⁶ Bülbüller, bahar mevsiminde aşk vecdî ile çeşitli nağmelerle şarkı okumaktadır. Yine *ehl-i vecdin* istek düğümünün daimâ açık olduğundan bahsedilir:

*‘Ukde-i matlabı münhal olur ehl-i vecdin
Kîse-i kâminı mâlî eder ezkâr-ı sabâh*

G.37/2

2.1.2.2.19. Cezbe

“Allah’a koşmak. İlâhi inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk’ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması.”¹⁰⁷ Aşk cezbesi, insanları güzellere hasret eder; dert ve gâm ızdırâbı insanda rahat komaz. Eğer mü’min, saf ve halis cezbeyi bulayım derse, zerrede güneşe erişmeli ve denizleri bir katreden içmelidir:

*Cezbe-i ‘aşk âdemi hasret-keş-i hûbân eder
İztirâb-ı derd ü gam âdemde hiç râhat mı kor*

G.96/3

¹⁰⁴ Uludağ, a.g.e., s.364.

¹⁰⁵ Pala, a.g.e., s.266.

¹⁰⁶ Uludağ, a.g.e., s. 376.

¹⁰⁷ Uludağ, a.g.e., s.89.

2.1.2.2.20. Huzur

“*Vahdet makamı. Hakk’ın huzurunda bulunma ve kendinden geçme. Halktan gaib olan Hakk’ın huzurunda bulunur. Hak’tan gâib olan ise halkın huzurunda bulunur.*”¹⁰⁸ Bu dünyâda âdemi namaz adam eder. Kullukta asâ gibi olarak *bezm-i huzura* öyle girilmelidir. Allah’tan kalbi *bezm-i huzura* layık edecek sevgi vermesi dilenir:

*Dili mânende-i bâdâm-ı bî-magz eyleme yâ Rab
Anı bezm-i **huzûra** şâyegân eyler mahabbet ver* G.70/3

2.1.2.2.21. Fenâ-Bekâ

“*Kötü huyların davranışların yok olması fena, yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması bekâdır. Kulun kendi nefsanî sıfat ve niteliklerinden sıyrılıp çıkmasına fenâ, Allah’ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bekâ denir.*”¹⁰⁹ Tıpkı, balıkların sudayken yağmurun yağışını bilemeyeceği gibi sevda denizine düşenler de fenâ zevkini bilmezler:

*Bilmez yem-i sevdâya düşen zevk-i **fenâyı**
Mâhî suda hiç cûşîş-i bârânı ne bilsin* G.258/2

Bülbüllerin feryâd ve figânı daimâ çok fazladır; ancak fenâsını vuslâtına tercih eden tek varlık pervânedir:

***Fenâsın** vasla tercîh eyleyen pervânedir el-hak
Dem-â-dem bülbülân efgân u feryâdında pür-gûdur* G.67/3

Şair, cefânın dar yollarında kendisine sıkıntı geldiğini belirterek artık bekâ ağacının sefâsının yoluna girmek gerektiğini söyler:

*Bu teng-nâ-yı cefâdan fütûr geldi bize
Safâ-yı dâr-ı **bekâ** râhın ihtiyâr edelim* G.238/4

2.1.2.2.22. Feyz

“*Sâlikin çalışması ve çabası söz konusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir hususun verilmesi. Her an tecelli eden feyz aracılığıyla meydana gelen varlıklar, özündeki imkân itibariyle yok olmakta, fakat tecelli eden Hakk’ın feyiyle aynı zamanda var olmaktadır.*”¹¹⁰ Allah’ın cemâlinin feyzine nail

¹⁰⁸ Uludağ, a.g.e., s.175

¹⁰⁹ Uludağ, a.g.e., s.70.

¹¹⁰ Uludağ, a.g.e.,s.137.

olabilmek için sâf bir gönül lazımdır. İlâhi feyzin talebini hafife almamak gerekir. Allah Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Peygamber'e indirerek onu ilâhi feyzine aracı etmiştir:

*Etdi Kur'ânı sen şehe inzâl
Etdi sen pâdişâhı feyzine dâl* m.2/4

Kelâmda Allah'ın neşesinin feyzi vardır. O kutsal sırrı sadece söze mazhar olanlar bilmektedir:

*Zihnî sühandâ neş'e-i feyz-i İlâh var
Ol sırr-ı kudsi nâ'il-i güftâr olan bilir* G.81/6

2.1.2.2.23. Tecellî

“Gaybden gelen ve kaplte zahir olan nurlar. Görünmeyenin (guyub) kalplerde görünür hale gelmesi.”¹¹¹ Divânda tecellî nurunun bir insana nüfuz etmesinin yolu, kinsiz gönüllere sahip olmaya bağlanır. Yine evliyâların her an bir tecelliye mazhâr oluşundan bahsedilir. Âriflere tecelli cünûn bağı üzerine verilir:

*‘Ârifin mahfaza-i ma‘rifeti sînesidir
Kâbil-i nûr-ı tecellî dil-i bî-kînesidir* G.109/1

Âşık, gönlünün mecrasının, tecellinin başkenti olmasını diler:

*Ser-şâr-ı tecellî ola mecrâ-yı derûnum
Olsun heme envâr-ı ile Tûr-ı hidâyet* G.19/2

2.1.2.2.24. Sır

“Mana itibariyle mevcut olan var-yok arası kapalılık. Hakk'ın gaib hale getirip halka bildirmedığı şey. Ruh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latife.”¹¹² Ney gibi gönül sırrını açmamak gerekir; yoksa kişinin bağı delinir. Her şahsa sırrı söylememek gerekir. Yine bazı beyitlerde gül gibi sırrını açıp da her dikene çâk olmamak gerektiğinden bahsedilir:

*Ol serâ-perde-i hâmûşu eyle mahfî sen
Gül gibi râzını her hâra açup çâk olma* G.269/2

2.1.2.2.25. Himmet

“Bir kemal halini veya diğer bir şeyi elde etmek için bütün ruhani güçleriyle kalbin Hakk'a yönelmesi. Halis ve iyi niyet.”¹¹³ Eğer bir kişide devlet, baht olmazsa,

¹¹¹ Uludağ, a.g.e., s.346.

¹¹² Uludağ, a.g.e., s.317.

¹¹³ Uludağ, a.g.e., s.170.

himmet ona fayda sağlayamaz. Cömert ve himmet sahibi bir kişi olmak demek, almaktan sevinç duymak değil, ancak ihsan etmekten sevinç duymak demektir:

*Muktezâ-yı **himmet-i ehl-i sehâvet** öyledir
Ahzdan bulmaz meserret bezl ile a ‘tâ kadar* G.66/4

Zâhidlerin benlikte kendilerini tarûmar etmeleri gereksizdir. Aşka girerek himmet asâsını irfân meclisine basmak gerekir:

*Zâhidâ benlikde kendiñ târmâr etdiñ yeter
‘Aşka gir **himmet** ‘asâsın meclis-i ‘irfâna bas* G.171/5

2.1.2.2.26. Terk

“Sözlük anlamı bırakma, vazgeçme demek olan terk, tasavvûfta bir şeyden arzuyu kesmek, emelden geçmek manasında kullanılır.”¹¹⁴ Âşık olmanın ilk şartı cân u seri terk etmektir. Başka bir beyitte de cânana cân u ser vermek nasıl zor geliyorsa düşkün âşığa da sevgiliyi terk etmenin o kadar zor olduğundan bahsedilir:

*Cân u ser vermek dahı cânâna müşkildir velî
‘Âşık-ı âşüfteye **terk-i habîb** etmek de güç* G.30/3

2.1.2.2.27. İlm-i Ledün

“Hakk’ın katından doğrudan doğruya, vasıtasız gelen bilgiye ledün ilmi adı verilir. Bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanan mutasavvıflar, şer’i ve zâhiri ilimlerin melek ve resûl aracılığı ile gelmesinden dolayı, aracısız olarak doğrudan Hakk’tan gelen ilhama da ilm-i ledün demişlerdir.”¹¹⁵ Bu kavram divânda sadece bir yerde geçmektedir. Besmele-i Şerif, Mushaf’taki sûrelerin altın tâcı ve ilm-i ledün denizinin dalgaları olarak gösterilmiştir:

*Süver-i mushafın altun tâcı
Ebhur-ı ‘**ilm-i ledün** emvâcı* m.1/22

2.1.2.3. Bazı Mutasavvıflar

2.1.2.3.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri

İbrahim Hakkı Hazretleri, Erzurum’un yetiştirdiği en büyük mutasavvıflardan biridir. 1700’lü yılların başında Erzurum’un Hasankale ilçesinde dünyâya gelen İbrahim Hakkı, kendi döneminde ve daha sonraki yüzyıllarda sadece yaşadığı muhitteki insanları değil, aynı zamanda bütün Türk kültür ve edebiyatını

¹¹⁴ Kaplan ÜSTÜNER, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara, 2007, s.199.

¹¹⁵ Üstüner, a.g.e., s.202.

etkilemiştir.¹¹⁶ Mutasavvıflığının yanında çok iyi bir şiir kabiliyeti de olan Erzurumlu İbrahim Hakkı başta *Marifetname* ve *Divân*'ı olmak üzere pek çok eser yazmıştır. Eserlerinin çoğunda dini öğütler veren İbrahim Hakkı Hazretleri, Zihnî'nin en çok beğendiğini ve ona intisap ettiğini söylediği şairlerin başında gelmektedir. Zihnî'nin intisabının maddi veya manevi olduğunu bilmemekle beraber, şiirlerinde ona atıflarda bulunduğunu, gazellerine nazireler yazdığını gözlemlemekteyiz. Şair ayrıca İbrahim Hakkı için iki adet müstakil manzûme kaleme almıştır. *Divân*'daki sekizinci kasîde İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Gümüşhâne'de iken kaleme alındığını belirtir. İbrahim Hakkı'nın ne sebeple Gümüşhâne'de bulunduğu ve şairin bu manzûmeyi ne sebeple yazdığı bilinmemektedir. Şair, şiirde Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinden *hazret-i üstâd* diye bahsetmektedir. O, kemal ve edep hazinesinin hocasıdır ve onun talimleri bir gülümsemesiyle en yüksek makama ulaşır. Dünyâdaki sözler, onun düzgünlüğü ve kemâlini ifade etmede müttefiktir. Bütün ağızlar ise onun zâtını övmeye bir araya gelmişlerdir:

*Ne hâce hâce-i gencîne-i kemâl u edeb
Kirişmesiyle bulur tâliban refî'a-i câh*

*Cihân rüşd ü salâhında müttefik akvâl
Enâm midhat-i zâtında müttehid efvâl*

K.8/2-3

Onun duası, istek hazînesinin anahtarıdır. Gönül isteğinin maksadı ise teveccüh gösterip nazar kılmasıdır. Cümle halk onun ayrılığına üzülür, yüzünü gördüklerinde ise sevinir. Bütün dünyâ, onun askeri olsa ona yakışır:

*Du'âsı Hak bu ki miftâh-ı genc-i matlabdır
Teveccüh-i nazarıdır makâsıd-ı dil-hâh*

*Firâkına müte'essif likâsına şâdân
Sezâdır olsa cihân hizmetinde hayl ü sipâh*

K.8/4-5

Şair, İbrahim Hakkı'dan kendisine nigâh etmesini ve övgü ile söylediği sözleri kabul etmesini ister. O, fazilet, irfân ve feyz hazinesidir. Kişilerin emniyette ve ferah olması ona bağlıdır. Onun saf yüzüne hatlar siyah bulut gibi düşdükçe, âşıkları inleyerek âh ederler. Onun gül bedeni elbiseden ayrılınca dünyâyı inleyiş ve âhların velvelesi ykar:

*'Îzâr-ı sâfina düşdükçe hat çü ebr-i siyâh
Enîn-i girye eder 'âşıkânı hâh u na-hâh*

¹¹⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı için bkz: Amil Çelebioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1998. ; Hasan Ali Kasır, "Erzurumlu İbrahim Hakkı", *Erzurum Şairleri*, Erzurum Kitaplığı Yay., İstanbul, 1999.

*Olunca gül-beden-i yâr câmeden tecrîd
Cihânı velvele-i âh u nâle kıldı tebâh*

K.8/27-28

İbrahim Hakkı Hazretlerine yazılan diğer bir manzume ise “*Manzûme-i li-Şeyh İbrahim Hakkı*” başlığını taşıyan üçüncü mesnevidir. Şair, bu mesnevide meramını ifade etmek için teşhis ve intak sanatlarını kullanarak kalemi ile sohbet eder ve bir diyalog oluşturur. Kalem onun neden bu kadar üzgün olduğunu sorar ve bir üstâda intisap etmesi gerektiğini ona söyler. O üstâd ise Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleridir. O, irfan mahzeninin üstâdı, Allah’ın lûtfuna mazhar olandır. Onun nazarının himmeti bir kula düşse, gönlünde sevinç izleri yer eder. Bir duası ile iki dünyada insaoğlu selamete ulaşır:

*Nice üstâd o mahzen-i ‘irfân
Mazhar-ı lûtf-ı hazret-i Mennân*

*Nutk-ı pâki verir ‘alîle şifâ
Sükkerrîn vasfına yeter mi bahâ*

*Düşse bir ‘abde himmet-i nazarı
Diline yer eder sürûr eseri*

m.3/41-43

2.1.2.3.2. Hacı Bektâş Velî

Divân’da ismi zikredilen diğer bir mutasavvıf Hacı Bektâş-ı Velî’dir. Şair pek çok beyitte sevgiliyi “yeniçeri” ile özdeşleştirir. Sevgili, yeniçeriler gibi yakıcı, vurucudur. Yeniçerilerin ise Hacı Bektâş’a muntasıb olduğu bilinmektedir. Zihnî, sevgilinin yeniçeriler gibi âşıklara, yoldaşlara elinden geldiğini ardına koymadığını ve bunu yaparken usulen Hacı Bektâş’n cömertliği tarzında yaptığını ifade eder:

*Bezl-i maktûr eder ol yeñçeri yoldaş üzre
Bilir erkânını resm-i **Hacı Bektâş** üzre*

G.300/1

2.1.2.3.3. Hallâc-ı Mansûr

Hallâc-ı Mansûr, tasavvûf yolunda idam edilen ve divân şiirinde sık sık adı geçen bir mutasavvıftır. Şair, Mansûr’dan iki yerde bahseder. Mansûr’a dar ağacının cennetteki tûba ağacı gibi olduğunu söyler ve bu hâleti ancak o ağaca asılanların idrâk edebileceğini ifade eder:

***Mansûra** dâr devha-i tûbâ-misâl imiş
Ol hâleti bu dârda ber-dâr olan bilir*

G.81/5

Şair, Mansûr'a dâr ağacı nasıl iktidar getiriyorsa, sevgilinin eziyetlerinin de kendisine mutluluk ve şöhret getirdiğini söyler:

Cevriñ baña liyâkatim üzre eser verir

Mansûra nitekim verilüp iktidâr dâr

G.88/3

2.2. CEMİYET

2.2.1. ŞAHISLAR

2.2.1.1. Tarihi Şahsiyetler

2.2.1.1.1. Hükümdarlar, Şehzâdeler ve Devlet Adamları

2.2.1.1.1.1. Sultan 3. Selim

“Şehzade Selim adına tarih manzûmesi yazılmış ve “hûrşîd-i ümîd” tarihi düşürülmüştür. Bu tarih H.1175 yılını işaret etmektedir.”¹¹⁷ Divân’da Sultan Selim Hân’ın doğumunu konu edinen iki adet kıt’a vardır. Şair, onun doğumu münasebeti ile artık dünyâda gâm çekmenin yasak olduğunu ve inatçı feleğin serzenişlerinin boşa olduğunu dile getirir:

*Dünyâyâ yasağ olsun izâfât-ı gam ey dil
Şimdengirü sen serzeniş-i çarh-ı ‘anîd et* k.1/1

Zihnî, nâmı Sultân Selim olan şehzâdenin her zaman selamette olmasını, küstahlık ederek o şâha uzaktan dua edenleri, istek çeşmesinde sevdaya hasret kalmasını diler:

*Şeh-zâde ki **Sultân Selîm** oldu aña nâm
Yâ Rab anı her demde selâmetle medîd et* k.1/3

“Târih-i diger ber-tehniye-i Vilâdet-i Sultan Selim Hân Bin Sultân Mustafâ Hân Halleda’llahu Mülkehum Îlâ-Yevmi’l-Mizân” başlıklı diğer tarih manzûmesi, Osmanlı Devleti’nin ve Şehzade Selim’in medhiyesi şeklindedir. Şehzade Selim’in doğumundan dolayı eski zamanların cümbüşünün tazelendiğinden, çoban yıldızının yer yer bu şevk ve safâyı gösterircesine seyre çıktığından bahsedilir:

*Tâzelendi cünbiş-i dehr-i kühen bu müjdeden
Seyre çıkdı zühre bu şevk u safâyâ câ-be-câ* k.2/3

Osmanlının yüce hanedânının kadim ve kutlu selamı ile İslâm aleminin yükseldiği; tâ ebediyete kadar bu devletin izleri ve eserlerinin fazlalaşacağı ve şahları bile şeriatın doğru yoluna tâbi edeceği dile getirilir:

*Hânedân-ı âl-i ‘Osmânî kadîm olsun kadîm
Sellem-i lutfîyle buldu ehl-i İslâm irtikâ*

*Hak bu kim her devletin lübb-i libâb şânıdır
Eylesin gird-i mezemmetden masûn anı Hudâ*

*Tâ ebed bu devletin âsârı efzunter gider
Kim eder şâhânı şer’-i müstakîme iktidâ* k.2/5-6-7

¹¹⁷ Macit, a.g.e. , s.80.

Tâ ezelden beri bu devletin hakkında kötü düşünenlerin âh ve inleyişlere boğulduğu, düşmanların ise devletin keskin kılıcından kurtuluşu olmadığı anlatılır. Bu hayırlara vesile olan şehzade, devletin temiz neslinden zuhur etmiştir. Saltanat ve lütuf sofrasının, onun için açılması ve onun ömrünün sultanlık yolunda açık olması için dua edilir:

*Tâ ezel bu devletin bed-hâhı hâr u zâr olup
Tîg-i sertîzinden el-hak bulmadı düşmen rehâ*

*Nesl-i pâkinden zuhûr etdi bu şâh-ı hayr-hâh
Taht-ı ‘âlî-bahta Bâri eyleye anı revâ*

k.2/8-9

2.2.1.1.2. Timûr Paşâ

Timûr Paşâ, Erzurum’a vâli olarak atanmış Vanlı bir bürokrattır. “1773’ten itibaren Van Eyaleti’ni idare eden Ahmed Paşâ (Timur Paşâ’nın kardeşi) ile Timur Paşâ ve onların çocukları, eyaleti adeta bir ocaklık statüsü üzere idare etmişlerdir. Timur Paşâ ile ilgili olarak tevcihat defterinde “sâbık Karaman Valisi” ibaresi yer almaktadır. Timur Paşâ’nın Karaman Valiliğinden geldiği bilinmekle beraber, hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.(...) Timur Paşâ’nın Van Valiliği görevinden alındıktan sonra da başka vilayetlere vali olarak tayin edildiği tevcihat defterlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Timur Paşâ, 14 Eylül 1774 – 15 Haziran 1775 tarihleri arasında Şehr-i Zor Valiliği, 28 Temmuz 1785 tarihinde İçel Mutasarrıflığı, arkasından Musul Valiliği, 31 Temmuz 1786 tarihinde Karaman Valiliği, 6 Temmuz 1789 tarihinde de Rakka Valiliğinde bulunduğu kayıtlarda belirtilmiştir. Dolayısıyla Timur Paşâ, 1773-1790 yılları arasında 17 yıl süresince, aralıksız olarak valilik görevinde bulunmuş olup bunun 10 yılını Van Valiliğinde geçirmiştir.”¹¹⁸

Sicill-i Osmanî’de Paşâ’nın Kürt olduğu; 1776’da Van ve 1782 yılında ise Erzurum Vâlisi olduğu; cesur, yiğit ve gayretli olduğu yazmaktadır.¹¹⁹

İbrahim Hakkı Konyalı’nın “Abideleri ve Kitâbeleri İle Erzurum Tarihi” adlı kitabında ise Paşâ’nın 1783 yılında Erzurum’a Vâli olarak atandığı ve burada bir yıl görev yaptığı belirtilmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ Mehmet İnbaşı, “Van Vâlileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2006, S.29, s.204-205

¹¹⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye*, Sebil Yay., İstanbul, 1996, C.II, s.65

¹²⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi, Ankara, 2010, s.671

Dîvân'daki 5. kıt'a, Onun Erzurum'a Vali oluşu üzerine düşürülmüş bir tarih manzûmesidir.

2.2.1.1.1.3. Erzurûmî Yazıcı İbrahim Paşâ

Yazıcı İbrahim Paşâ, Erzurûm'da beş defa vâililik görevinde bulunmuştur. İlk kez 1745 senesinde göreve gelen İbrahim Paşâ, yedi sene görev yapmıştır. İkinci görev yılı 1751 olup bir yıl devam etmiştir. Üçüncü kez 1757 yılında Kars valiliğinden Erzurûm vâililiğine atanmış ve bir yıl görev yapmıştır. Dördüncü kez 1760 yılında ve üç sene; beşinci ve son kez ise 1763 senesinde göreve gelip iki yıl görevde kalmıştır. Erzurûm'da kendi adı ile anılan camiden başka iki cami yaptırmış, tamir ettirmiş; kütüphâne, medreseler, hamam ve Hasankalesi'nde birkaç değirmen yaptırmış, vakıflarına gelir olarak dükkân ve arazi bırakmıştır. Erzurum'da çeşmeleri de vardır.¹²¹

Sicill-i Osmanî'de O'nun Yeniçeri olduğu yazmaktadır. Kul kethudâlığı işinden çıkartılarak 1739 yılının sonunda asker sevk memuru olmuştur. 1754'te Yeniçeri Ağası olmuş, 1745 yılında Erzurûm vâlisi olmuştur. 1751 yılında Diyarbakir, 1752'de ikinci olarak Erzurûm vâlisi olmuştur. 1753'te Van, 1754'te ikinci kez Diyarbakir vâlisi olmuştur. 1757 senesinde halk tarafından ihrâc edilmiştir. 1759'da Çıldır vâlisi, 1761'de üçüncü olarak Erzurûm ve 1763'te Kars vâlisi olup 1764'te orada vefat etmiştir. Doğru, sâdık, uyumlu olduğu ve oğlunun Mustafa Paşâ olduğu belirtilmiştir.¹²² *Divân*'daki 10. kasîde onun adına düzenlenmiştir.

2.2.1.1.1.4. İsfanahçı El-Hâc Hâfız Mustafâ Paşâ

Ispanakçı Hâfız Mustafâ Paşâ, 1769 senesinde Erzurum vâililiğine atanmış ve burada üç yıl görev yapmıştır.¹²³

Sicill-i Osmanî'de Erzurumlu olduğu belirtilir. Yükselerek Kapıcıbaşı ve daha sonra Ergani ve Keban maden emini olmuş, orada iken Beylerbeyi olmuştur. 1768'de vezirlik rütbesi bahşedilmiş olup 1769'da Erzurum vâlisi ve Çıldır Muhâfızı olmuştur. 1772'de Şam vâlisi ve 1773'te Konya vâlisi olup, muharebeye biraz geç gelmesi azline sebep olduysa da o sene Diyarbakir vâlisi olmuş ve 1774'te azledilmiştir. 1776'da Bağdat'da vâli olmuş; ancak senesi dolmadan Diyarbakir'de ikamete memur olmuştur. 1778'de katledilmiş ve cesedi İstanbul'da Abacı Camii'ne defnedilmiştir. Şişman bir adamdı. Oğlu sudûrdan Tâhir Bey ve torunu İbrahim Aynî Paşâ'dır.¹²⁴

¹²¹ Konyalı, *a.g.e.*, s.669-670

¹²² Süreyyâ, *a.g.e.*, C.I, s.126-127

¹²³ Konyalı, *a.g.e.*, s. 670

¹²⁴ Süreyyâ, *a.g.e.*, C.IV/II, s.21-22

2.2.1.1.1.5. Meş'aleci İbrahîm (Hıfzı) Paşâ

Serhâd ağası Amasyalı Seyyid Halil Ağa'nın soyundan gelip 1722'de doğmuştur. Başmuhasebeye devam edip zimmet halîfesi olmuştur. 1760'ta Bihke'ye gönderilmiştir. Geri dönüşünde tekrar zimmet halîfesi olmuştur. 1765'te şehremini olmuş ve başmuhasebeci ve Şevvâl ayında defterdâr-ı şikk-ı evvel oldu. 1769'da *kethudâ-yı sadr-ı âlî* olmuştur. 1770 yılının Kasım ayının yarısında azlolunmuştur. Çünkü Halil Paşâ'nın bozguna uğradığı gece meş'ale ile asker çadırlarını gezerek bahşiş dağıtmıştır. Firâîler, ayıplarını örtmek için kethudâ bey bizi meş'ale ile düşmana gösterdi deyip azline sebep olmuşlardır. Silistre, Rusçuk ve Şumnu muhâfızlarını teftişe memur ve dilediği yerde ikâmete me'zun olmuş ve 1771 Mayıs ayında *rûznâme-i evvel* olup dönüşünde İstanbul'a nişancı vekili olmuştur. 1774 Mayıs'ında *Ruznâmçeci* daha sonra işinden ayrılmıştır. Haziran 1775'te ikinci kez *kethudâ-yı sadr-ı âlî* olup Zilkadenin dokuzunda azledilmiştir. Temmuz 1776'da nişancı ve nişancı ve Zilkadenin yirmi beşinde üçüncü kez kethudâ olmuştur. Nisan 1777'de azl ile sure-i hümayun emini olmuş ve i'tiraz etmekle Kars ordusu maiyetine memur edilmiştir. Yedi ay sonra Aralık 1777'de vezâretle Erzurûm vâlisi oldu. Nisan 1778'de Kars muhâfızı ve sonra Rakka vâlisi ve tekrar Erzurûm vâlisi olup 1780 Ağustos'unda vefat etmiştir. Akıllı, düşünüp karar veren ve kudretli biri idi.¹²⁵

Dîvân'da 13. ve 14. kasîde ona istinâden yazılmıştır.

2.2.1.1.1.6. El-hâc Ali Paşâ (Canikli)

Canikli Hacı Ali Paşâ, ilki 1776, ikincisi de 1783 ve her biri birer yıl olmak üzere iki kez Erzurum vâliliği yapmıştır. Erzurum'da ölmüş ve buraya gömülmüştür.¹²⁶

Sicill-i Osmanî'de Canikli olduğu belirtilir. Kapıcıbaşı Fıddalı Ahmed Ağa soyundan gelip 1721'de doğmuştur. Gençliğinde kardeşi Süleyman Paşâ'ya halefen Canik müsellimi olup Eylül 1769'da Boğdan seraskeri maiyetine memur oldu. Muharebede ve eşkiyayı def etmede maharet gösterdiği için o sene Erzurum vâlisi ve Kars seraskeri oldu. 1776'da Sivas vâlisi ve 1777'de Kırım ser-askeri ve 1778'de Erzurum ve Haziran 1779'da Trabzon vâlisi oldu. Şevvâlde azolunup Kırım'a gitmiş ve vezâret rütbesi alınmıştır. Ağustos 1781'de affa mazhar olarak vezâreti geri verilip tekrar Trabzon ve 1784'te yine Erzurum vâlisi olmuştur. Haziran 1785'te vefat etmiştir. Disiplini ve asayiş elinde bulunduran, emirlerinde dikkatli ve her müşkülü halletmeye muktedir imiş. Oğulları, Battal ve Mikdâd Paşâ'lardır.¹²⁷

¹²⁵ Süreyyâ, *a.g.e.*, C.I, s. 131

¹²⁶ Konyalı, *a.g.e.*, s.670-671

¹²⁷ Süreyyâ, *a.g.e.*, C.III, s.642

Canikli Ali Paşâ'nın vâililiğinden önce köyler ve kasaba halkı hayatından memnun değildi. Halk eşkıyalardan oldukça rahatsızdı. Canikli Ali Paşâ bu rahatsızlığa son vermek için harekete geçti. Ayak bastı ve zahirenen alınan parayı kaldırdı. En önemli sorunlardan biri olan kapıkulu askerlerine ödeme yapmak için kaynak teminine gitti. Köylülerden ürettikleri tahılın bir kısmını kale askerleri için istedi. Süleyman Paşâ meselesi gibi bazı meseleleri sonlandırıp mevcut huzursuzluğa son verdi.¹²⁸

Divân'daki 16 kasîde onun İrân ile yaptığı savaşta kahramanlıklarının anlatıldığı bir şiiirdir.

2.2.1.1.1.7.Şeh-süvâr-zâde Mustafa Paşâ

Şeh-süvâr-zâde Mustafa Paşâ, 1759 senesinde 1 yıllığına Erzurum'da vâli olarak görev yapmıştır.¹²⁹ Ayrıca 1752-53 senelerinde yine bir seneliğine olmak üzere Diyarbekir vâililiği görevinde bulunmuştur.¹³⁰

Divân'daki 11. kasîde onun adına düzenlemiştir. Şair, Mustafâ Paşâ ile birlikte gam karanlığının sona erdiğini ve neşe sabahının başladığını; yorgunluk ve bitkinliğin yerini sevince bıraktığını anlatır:

İrişdi subh-ı neşât u zalâm-ı gam gitdi

Ulaşdı bîd-i meserret gidüp kelâl ü melâl

K.11/2

Onun sağlamlının din ve devlet düşmanlarına eriştiği ve kahredici sözlerinin düşmanların boynuna zincir gibi dolanacağından bahsedilir:

'Adû-yı devlet ü dîne salâbeti irişir

Olur mu 'âraza kahrı selâsil ü ağılâl

K.11/23

2.2.1.1.1.8. Müftü Abdurrahman Efendi

Müftü Abdurrahman Efendi, Şeyhler Medresesi kurucusu olan Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu, Pîr Muhammed'in torunudur. Yirmi bir yaşında Erzurum müftüsü olmuştur. Fıkıh kitaplarından "Sefîne" adlı eseri Sarrafzade Hoca Salih Efendi, onun zatına yazmıştır. Eli açık bir kişi olduğu gibi, zamanın siyasetine de vâkıftır. Yirmi sene fetvâ işlerini idare ettikten sonra ilim rütbesini vezârete çevirerek Erzurum

¹²⁸ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ankara, 1992, s.240.

¹²⁹ Konyalı, *a.g.e.*, s.669

¹³⁰ İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbekir Eyaleti Valileri", *F.Ü. Sos. Bil. Dergisi*, Elazığ, 2000, C.X, S.1,s.248

vâlisi olmuştur. Meclisinde her zaman âlimleri bulundurarak vaktini bu sohbetlere ayırırdı. Ankara vâililiğine atanarak 1820 senesinde orada vefat etmiştir.¹³¹

Enver Konukçu'nun "Şehr-i Mübârek Erzurum" adlı eserinde de Şeyh Mustafa'nın oğlu olduğu, yirmi bir yaşında müftülük görevine başladığı, yirmi yıl bu işi yaptıktan sonra Erzurum vâlisi olduğu ve daha sonra Ankara vâililiğine atanarak burada vefât ettiği anlatılır.¹³²

Divân'daki 6. kıt'a onun Erzurum'a müftü olduğu 1787 yılını işaret eden bir tarih manzûmesidir.

2.2.1.1.9. Yusuf Ziyaeddin Paşâ

*"Gürcüdür. Mîrâhûr Mustafa Paşâ'nın kölesi olup onun oğlu suddûrdan İbrahim Bey'in dairesinde ilim tahsiliyle Ispanakçı Mustafa Paşâ'ya enderun ağası oldu. Sonra Halil Hamid Paşâ'ya intisab ederek sırasıyla silahdarı olmuştur. Vefatında irsâl-ı lihye ile maden-i hümayûn emini oldu. Orada iken mîrimîran ve 1207'de (1792/93) vezirlik verildi. 1208'de (1793/94) Diyarbekir ve 17 Rebiyülevvel 1209'da (12 Ekim 1794) ilaveten Erzurum valisi olup 1211'de (1796/97) ilaveten Çıldır valisi oldu. 1212'de (1797/98) talebiyle Çıldır'dan azledilerek ilaveten Trabzon valisi oldu. 8 Rebiyülevvel 1213'de (20 Ağustos 1798) sadrazam olup 15 Cemaziyelevvel'de (25 Ekim) İstanbul'a geldi. 21 Muharrem 1220'de (21 Nisan 1805) istifa ile Beylerbeyi'ndeki evine çekildi. Ardından Trabzon valisi olup Muharrem 1222'de (Mart 1807) Erzurum valisi ve Şark seraskeri oldu. 18 Receb 1222'de (21 Eylül 1807) Bağdad ve Basra valisi oldu. Bir ay sonra Konya ve sonra Haleb valisi oldu. 14 Zilka'de 1223'de (1 Ocak 1809) ikinci defa sadrazam olup Haleb'den 8 Rebiyülevvel 1224'de (23 Nisan 1809) İstanbul'a geldi. 16 Rebiyülahir 1226'da (10 Mayıs 1811) azledilerek Dimetoka'ya sürülmüş ve sonra maden emniyeti üzerinden kaldırılmıştır. Muharrem 1231'de (Aralık 1815) vezirliği tekrar verilip Ağrıboz ve Karlılı muhafızı ve 1232'de (1817) Sakız muhafızı olup 1234'de (1819) orada vefat etti."*¹³³

İ. Hakkı Konyalı'nın "Abideleri ve Kitâbeleri ile Erzurum Tarihi" adlı eserinde 1794 senesinde Erzurum'a vâli olarak atandığı ve Erzurum vâlisi iken de Sadrazam olduğu belirtilmektedir. Nüzhet-ül-hazrayı ve çeşmesini yaptırmıştır.¹³⁴

Divân'daki 17. kaside ve 8. kıt'a ona yazılmıştır.

¹³¹ Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum* (Haz. Ahmet Fidan), Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi, Ankara, 2010, s.114

¹³² Enver Konukçu ve bşk., *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yay., [?] s.408

¹³³ Yılmazçelik, a.g.m., s.256-257

¹³⁴ Konyalı, a.g.e., s.671

2.2.1.1.1.10. Urfa Vâlisi Abdi Paşâ

Kapıcıbaşı ve saray işlerinde görevli idi. 1807 senesinde vezaretle Diyarbekir vâlisi ve Ağustos 1808’de Erzurum ve şark ser-askeri olup, 1809’da azlonulmuş ve aynı sene ölmüştür.¹³⁵

Konyalı, Bosnalı olduğunu, Erzurum’da 6 ay görev yaptığını ve öldükten sonra buraya gömüldüğünü belirtir.¹³⁶

Divân’daki 16. kasîde ona irsâlen yazılmıştır.

2.2.1.1.1.11. Gazi İzzet Ahmed Paşâ

Gazi Ahmed Paşâ, 1774 senesinde 1 yıl boyunca Erzurum vâililiği yapmıştır.¹³⁷ *Divân*’daki 15. kasîde ona istinâden yazılmıştır.

2.2.1.1.2. Şairler

2.2.1.1.2.1. Bâkî

“18. asır divanlarında adı en çok anılan eski şairlerden birisi Bâkî’dir. *Osmanzâde Ta’ib, Nedîm, Sâmî, Sâlim, Erzurumlu Zihnî ve İzzet Molla* gibi şairler Bâkî’yi övmüşler ve onun mısralarından iktibâs yapmışlardır.”¹³⁸ Zihnî, Bâkî’nin “görsünler” ve “gör” redifli gazellerine tahmisler yazmıştır(M.6 ve M.7).

Zihnî, Bâkî’den şirin sözlü diye bahsetmektedir. Bâkî, asrında kimsenin seyisi değildir. Onun sözleri şuh, kolay ve vezinlidir. Kullandığı mazmûnlar ise genelde sevgilinin medhi üzerinedir. Zihnî, Bâkî’nin şiirine hevesli olduğunu ve onun sözlerinin şairlik tabiâtını parlattığını söyler:

*Lîk ol Bâkî-i şîrîn-güftâr
Kimse ‘asrında değil gâşiyedâr*

*Sözleri şûh u selîs ü mevzûn
Medh-i dil-berdedir ekser mazmûn*

*Şî‘r-i Bâkî’ye hevesnâkım ben
Sözleri tab‘ımı eyler rûşen*

m.4/38-39-40

2.2.1.1.2.2. Hâzık Mehmed Efendi

Hâzık Mehmed Efendi, 1690 yılında Erzurum’da dünyâya gelmiştir. Erzurum’da müderrislik ve müftülük görevlerinde bulunmuştur. Dinî içerikli

¹³⁵ Süreyyâ, *a.g.e.*, C.III., s.476

¹³⁶ Konyalı, *a.g.e.*, s.672

¹³⁷ Konyalı, *a.g.e.*, s.670

¹³⁸ Menderes Coşkun, *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkid*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s.146

şairlerinin yanında kasideci bir şair olarak da tanımlanabilir.¹³⁹ Zihnî'nin divânında sıkça andığı ve örnek aldığı şairlerin başında gelmektedir. *Divân*'da Hâzık Efendi adına dört manzûme yazılmıştır. Bunlardan biri Hâzık Mehmed Efendi hayatta iken, onun Erzurum'a müftü oluşunu kutlamak amacıyla kaleme alınan dokuzuncu kasîdedir. "Mübârek-bâd" (Mübârek olsun) redifli bu kasîdede, o üstâda bu fetvâ makamının mübârek olmasını ve onun faziletli parmağına, o parlak yüzüğün hayırlı olması dilenir:

*Ol üstâd-ı kerîme mesned-i fetvâ mübârek-bâd
Benân-ı fazlına ol hâtem-i garrâ mübârek-bâd*

*Dikildi dest-i hayyât-ı kaderle hamd ol Allaha
Saña ilbâs olundu hil'at-ı iftâ mübârek-bâd*

*Debîr-i hikmet imzâ etdi iftâya seni el-hak
Her 'unvân âhirinde urduğun imzâ mübârek-bâd*

*Hemîşe dâ'im etsin Hazret-i Mevlâ denildikçe
Berâ-yı tehniye ol mansıb-ı vâlâ mübârek-bâd
Dem-â-dem yâverin ol sâhib-i şer'-i mübîn olsun
Safâ-yı hâtırıñla câh-ı müstesnâ mübârek-bâd*

K.9/1-5

Divân'daki diğer üç manzûme ise Hâzık Efendi'nin vefâtı üzerine yazılmış şiirlerdir. 3. ve 4. tarih kıt'aları, onun vefâtı olan 1176 (1762) senesini işaret etmektedir. Yine divândaki 2. musammat, onun ölümünden duyulan üzüntünün anlatıldığı terkiib-i bend şekline yazılmış, beş bendlik bir mersiyyedir.

2.2.1.1.2.3. Fuzûlî

Şair, Fuzûlî'yi ârif ve âkil bir kişi olarak göstererek onun mısralarını sürekli andığını ve bu sayede şükrün onun kalbinde yavaş yavaş yer ettiğini söyler:

*'Ârif ü dâna **Fuzûlî** mısra'ın yâd eylerim
Şükr pey-der-pey derûn-ı kalbime tezkâr olur*

K.14/41

Yine Fuzûlî'nin Türkçe *Divânı*'ndaki 170. gazelin mahlas beytini¹⁴⁰ hafızasında sayısız kez tekrar ettiğini belirtir:

*"Bu imiş kısmet **Fuzûlî** hâh ağla hâh gül"
Hâfizamda işbu söz bî-merre istihzâr olur*

K.14/42

¹³⁹ Hayatı için bkz, Hasan Ali Kasır, a.g.e, Fındıkoğlu, a.g.e.

¹⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Fuzuli Divânı*, İnkılâp Yay, İstanbul, 2005, s.98

2.2.1.1.2.4. Nâbî

Nâbî, Divân şiirinde hikemî tarzın en büyük temsilcilerindendir.¹⁴¹ 17. yüzyıl şairlerinden olan Nâbî, Urfa’da dünyaya gelmiş, başta kendi çağının şairleri olmak üzere pek çok şairi etkilemiştir. Zihnî, yazdığı şiirleri ile tarzını Nâbî’ye yaklaştırmaya çalışır. Bu yüzden Zihnî, Nâbî ekolünün taşradaki temsilcilerinden biri sayılır.¹⁴²

Şair, Nâbî’yi sözün pîri olarak tavsif eder. O pîrin elini tutmak gerektiğini ve onun halinin özünü bildirmek gerektiğini söyler. Zirâ onun sözleri izâhla anlatılmaz. O, manâ ehlinin baş levhâsıdır. Onun sözleri aklı ve gönlü hayran eder. Nâdir insanlar arasında son gelen odur:

*Tutalım Nâbî-i pîriñ elini
Hâlînin söyleyelim mücmelini*

*Hâli tafsîle sığışmaz zîrâ
Oldu ser-levha-i ehl-i ma’nâ*

*Sözi ‘akl u dili eyler hayrân
Son gelenlerde odur nâdiredân*

m.4/44-45-46

2.2.1.1.2.5. Nef’î

XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Nef’î, Erzurum’un Hasankale ilçesinde dünyâyâ gelmiştir. Sadece yaşadığı yüzyılın değil bütün Divân edebiyatının en büyük kasîde ustalarından olan şair¹⁴³, Zihnî’nin en çok örnek aldığı şairlerdendir. Şair, Nef’î’yi mucizeler söyleyen biri olarak görür ve birkaç yerde onu “Nef’î-i mu’ciz-beyân” diye anar:

*‘Arûs-ı tab’ımı tahsîn ederdi görse Hakânî
Nikâtım armağândır Nef’î-i mu’ciz-beyân üzre*

K.12/48

*Nef’î-i mu’ciz-beyân u Bâkî-i şîrîn-zebân
Nâbî-i pîr-i sühan Sâbit-kadem erler gibi*

K.16/49

Şair, o temiz tabîatlı Nef’î’nin hayal âlemine ip attığını ve kasîde vâdisinde onun önüne geçmiş bir kimsenin olmadığını belirtir:

*Nef’î-i pâk-edâyı dersin
Takdı ol pây-ı hayâlâta resen*

¹⁴¹ bkz. Mine Mengi, *Divân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1987.

¹⁴² Macit, *a.g.e.*, s.20

¹⁴³ Hayatı için bkz, Ölümünün üç yüz ellinci yılında Nef’î, Ankara 1991.

*Kim kasâ'idde anı sebk etmiş
Yokdur ol vâdiye irmiş gitmiş*

m.4/52-53

Zihnî, Nef'î'nin kendisinden sonra yaşaması ve sözlerini duyması halinde, kendisine “toprağı, kabri temiz olsun!” diye dua edeceğini söyler:

*Pey-rev olsaydı baña **Nef'î-i** mu'ciz-dem ger
Sühanım gûş edicek söyler idi tâbe serâ*

K.18/61

2.2.1.1.2.6. Râgıb

Şairin *Divânı*'nda zikrettiği isimlerden biri de Koca Râgıp Paşâ'dır. 1698/99 tarihinde dünyâya gelen Râgıb Paşâ, 17. yüzyılda hem devlet adamlığı hem de şairliğiyle tanınan bir şahsiyettir.¹⁴⁴ Şair, Paşâ'nın görünüşte gerçi eşsiz bir vezir olduğunu ancak aynı zamanda manâ âleminin şâhı olduğunu savunur:

*Oldu sûretde vezîr-i ra'nâ
Şâh-ı ma'nâ idi **Râgıb** hakkâ*

m.4/49

Şair, yine söz ehlinin, Paşâ'nın sağ olması halinde herkesin örnek alacağı biri olduğundan bahseder:

*Sağ olaydı dedi kim ehl-i sühan
Cümleye **Râgıb** idi müstahsen*

m.4/50

2.2.1.1.2.7. Sâbit

Sâbit, divân şiirinde kendine has bir tarzı olması bakımından dikkati çeker. O, şiirlerinde *darb-ı mesel* yani atasözü ve meşhur tabirler kullanmadaki maharetiyle bilinmektedir.¹⁴⁵

Şair, *Divân*'da da bu münâsebetle anılmaktadır. Zihnî, Sâbit'in *durubu'l-emsâl*'de yetenekli olduğunu ve herkesin onun gibi bu sözleri hafızasında tutamayacağını söyler:

*Şi'r-i **Sâbit** neydügin eyle yakîn
Ferah-ı hâtırına ver temkin*

*Durubu'l-emsâlde olmuş mâhir
İdemez herkes anı der-hâtır*

m.4/42-43

¹⁴⁴ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri* (Haz. Cemal Kurnaz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s.238-243.

¹⁴⁵ Naci, *a.g.e*, s.136.

2.2.1.1.2.8. Vehbî

Zihnî Divânı'nda Vehbî ismi bir beyitte zikredilmektedir. Zihnî, şairi “tarih” yazmadaki becerisi ile anmaktadır. Bahsedilen Vehbî'nin Sünbül-zâde mi yoksa Seyyîd Vehbî mi olduğu konusu net değildir. Ancak Seyyîd Vehbî'nin hayatındaki şu anekdot mezkûr şairin Seyyîd Vehbî olması ihtimâlini güçlendirmektedir:

“*Meşhur rivâyete göre, Sultan III. Ahmed Bâb-ı hümâyûn haricindeki nefis çeşme için tarih olmak üzere:*

*Besmeleyle iç suyu **Han Ahmed**'e eyle dua*

mısrâ'ını tanzim buyurmuş olduğu halde ‘dört’ eksik gelmiş idi. Vehbî, bunu:

*Aç besmeleyle iç suyu **Han Ahmed**'e eyle du'a*

suretine sokarak hesabı tamamladıktan sonra, bu vezin ve kafiye mısra sahibinin şahane vasıflarını ihtiva eden bir de kaside yazmıştır. Şairin enfes kasâidi sayılan bu eser tarih ile beraber çeşmenin etrafına nakşedilmiştir.”¹⁴⁶

Şair, Vehbî'nin tarihte eşsiz geldiğini ifade ederek tevriyeli bir söylem oluşturur ve hem tarih yazmada eşsiz olduğunu hem de tarihte, geçmişte eşsiz, tek olduğunu söyler:

***Vehbî** târîhde yek-tâ geldi*

O da ol fende dil-ârâ geldi

m.4/41

2.2.1.1.2.9. Diğer Osmanlı Şairleri

Divân'da adı geçen diğer Osmanlı (Rum) şairleri Agâh, Sâmî, Rûhî, Fehîm, Gelibolulu Ali ve Veysî'dir. Şair, Fehîm'in “tâ-be-key”, Ali'nin “Keykâvusiyuz” ve Veysî'nin “dil-rubâlardan” redifli gazellerine tahmisler yazmıştır.

2.2.1.1.2.10. Osmanlı Dışındaki Şairler

Zihnî, Osmanlı dışındaki şairlerden olan Azerî şair Hakânî'den övgüyle bahseder. Hakânî'nin Hz. Peygamber'e nâ't yazmadaki maharetine değinir. Hakânî, peygamberleri andığı için cümle şairlerden daha yücedir ve herkesin başında tacdır:

Na't-i peygam-ber-i 'âlî-şânı

*Ne edâlarla yazar **Hakânî***

*Oldu **Hakânî** kamuya ser-tâc*

Dilini kıldı sirâc-ı vehhâc

¹⁴⁶ Naci, a.g.e, s.82-83

*Etmede güft-i nebîde âgâz
Cümleden eyledi bâlâ-pervâz*

m.4/35-36-37

Bunun dışında *Divân*'da ismi geçen Acem şairler sırasıyla Hâfız, Sa'dî, 'Örfî-i Şevket, Sâib, Tâlib, Câmî, Kelîm ve Sâ'ib'dir. Şair bu isimlerin manâya suret verdiğini ve insanlık âlemini mâ'mur ettiklerini söyler:

*Hâfız ü Sa'dî vü 'Örfî Şevket
Bulmuş anlarla ma'ânî suret*

*Sâib ü Tâlib ü Câmî vü Kelîm
Eylemiş deyr-i hayâlî termîm*

m.4/31-32

2.2.1.1.3. Sanatkârlar ve İlim Adamları

2.2.1.1.3.1. Bihzâd

Bihzâd, “büyük bir Türk minyatür ressamıdır. Herat'ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'den teşvik görmüştür. Eserleri hâlâ müzeleri süslemektedir. Çok taklîd edilmiştir. Behzâd şeklinde de kullanılır.”¹⁴⁷ *Divân*'da sadece bir yerde ismi zikredilen Bihzâd, Mânî ile birlikte anılmıştır. Hz. Peygamber'in doğduğu geceden bahseden 5. kasîdede, o gece gökyüzünün çok güzel bir şekilde süslenişinden bahsedilir. O gece, feyz kudrethânesinin nakkâşî gökyüzünü öyle bir süslemiştir ki, Behzâd ve Mânî noktasını görselelerdi dilleri tutulurdu:

*Anı nakkâş-ı kudret-hâne-i feyz etmiş ol rütbe
Göreydi lâl olurdu noktasın Behzâd ile Mânî*

K.5/10

2.2.1.1.3.2. Mânî

“Mevhum bir Çinli nakkâştır. Zerdüşt diniyle Hristiyanlığı birleştirerek yeni bir din meydana koymuş, resimlerini mucize diye gösterip peygamberlik davasında bulunmuş, Sasaniyân'dan Behram Şapur zamanında İran'da derisi yüzülerek Milâdî 274 yılında öldürülmüş imiş. Resim mecmuasına Erteng, Erjeng, Engelyun ve Nigâr da denir.”¹⁴⁸ Zihni, Urfa Vâlîsi Abdi Paşâ'ya yazılan 18. kasîdede “kalem-i cilve-nümâ-yı ma'nâ” diye vasıflandırdığı kalemini, daha doğrusu kendi şairliğini methederken onun nakşettiği renkli nakışların Erjeng ile Mânî de bile hayranlık uyandıracak derecede olduğunu söyler:

*Nakş-ı rengînine Erjeng ile Mânî hayrân
Sûret ü sûretine can verir ehl-i imlâ*

K.18/16

¹⁴⁷ Pala, a.g.e, s.72

¹⁴⁸ Onay, a.g.e, s.282

2.2.1.1.3.3. İbn-i Sînâ

İbn-i Sînâ, 11. yy'da tıp ve felsefe alanlarında ün yapmış bir doğu âlimidir. Zihnî divânında, Tîmûr Paşâ'nın vezâreti sebebiyle yazılan beşinci kıt'ada, Paşâ'nın bu akıl ve anlayışla Sînâ'nın bezminde hâkimâne bir şekilde bulunabileceğinden bahsedilir:

*N'ola bu fehmi-dânişle berâhîn eyleyüp îrâd
Hakîmâne n'ola büzm etse bezm-i **İbni Sînâ**da* k. 5/9

2.2.1.2. Tarihi-Efsanevi Şahsiyetler

2.2.1.2.1. Asâf

“Süleymân Peygâmbere kâtibi veya veziri olduğu söylenen Berahyâ oğlu Asaf'ın annesi Yâkub peygamber soyundandır. Tevrâtta İsrâiloğulları sarayının önde gelenlerinden ve mûsiki şinas olduğu söylenir. (...) İslâmî kaynaklarda Asaf, Süleymân Peygâmbere teyzesinin oğlu, çok güvendiği birisi, hatta kâtibi veya veziri olarak gösterilir. Onun ismi-âzam'ı (Allah'ın en büyük ismi) bildiği, dualarının kabul edildiği ve kerâmet sahibi olduğu aktarılır.”¹⁴⁹ Divân'da Asâf, Şehsüvâr-zâde Mustafa Paşâ'nın faziletlerini anlatmak maksadıyla kullanılır:

*Ne âsaf **Âsaf-ı** 'âli-vakâr u Cem-rütbe
Vezîr-i 'ârif ü dâniş müşîr-i pâk-hısâl* K.11/18

*Sezâver-i himem-zâ-yı vezîr-i **Âsaf-râ**
Sezâver olduğumuz lutfâ buyurulsa su'âl* K.11/30

2.2.1.2.2. Behmen, Behrâm, Bermekîyân

“İrân hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu olan Behmen'in annesi ünlü tarihsel şahsiyetlerden Tâlût'un soyundandır. Tarihçilere göre ferman ve mektuplarına önce Tanrının adını yazarak başlayan ilk hükümdardır. Adaletiyle ünlü Behmen döneminde her yer onarılmış, insanlar huzur ve güven içinde yaşamıştır. Aynı zamanda İsfendiyâr oğlu Behmen ve Vehmen adlarıyla da bilinir. Yunan tarihçiler ondan Dirâzdest, Bizanslı yazarlar ise Longimanus olarak söz ederler.”¹⁵⁰ Divân'da Behmen, sadece bir beyitte geçmektedir. Şair, Diyarbekir Vâlisi Yusuf Paşâ'ya istinâden yazdığı 17. kasîdede Behmen'in kuvvette Yusuf Paşâ ile yarışamayacağını ifade eder:

*Ne kuvvet-i bâzûda olur **Behmen-** 'adîli
Ne hışm-ı cigergâhını şîrân-ı Cem eyler* K.17/29

¹⁴⁹Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006, s.72

¹⁵⁰Yıldırım, *a.g.e.*, s.142

“İrân tanrısı Behrâm, Hindistân’daki dengi olan İndra ya da Ermenilerin Vahagn’ı gibi olağanüstü doğa güçlerini yenilgiye uğratmış bir tanrı olarak bilinmez. O, insanların ve devlerin zararlarını ortadan kaldırmak için mücadele eden, kötülüklerin ve hata yapanların cezalandırılmasını sağlayan bir güçtür.”¹⁵¹ “İranlı şairler Behrâm’ın adını hem kahraman hem de savaş ilahı olarak anarlar.”¹⁵² Şair Behrâm adını pek çok yerde zikretmiştir. Felek kişinin başından ikbâl tâcını kaparsa Behrâm gibi onu bir daha geri vermez:

*Kapmasın efser-i ikbâliñi serden yoksa
Saña **Behrâm**-ı felek bir dahı efser vermez* G.135/3

Şair, ecelin Behrâm gibi süngü vurmasına kimsenin dayanamayacağını söyler ve sevgilinin de âşığa bu denli acımasızca vurduğunu ifade eder:

***Behrâm**-ı ecel harbesine kimse dayanmaz
Yeksân urur ol bilmez o bir câna yazıkdır* G.111/4

Yine Diyarbekir Valisi Yusuf Paşâ için yazılan 17. kasîdede, Yusuf Paşâ’nın silâhşor Behrâm gibi din düşmanlarını kılıcı ile sitem kanları içinde bıraktığı anlatılır:

***Behrâm**-ı silah-şor-sıfat düşmen-i dîni
Şemşîr ile âlûde-i hûn-ı sitem eyler* K.17/21

Bermekîyân da *Divân*’da sadece bir iki yerde zikredilir. *Bermekî*, Hârûn-ur Reşid zamanında vezirlik eden bir ailenin Halit, Yahya, Fâzıl, Câfer adında dört oğlunun soyadıdır. Bu aile cömertliği ile bilinir.¹⁵³ Meş’aleci İbrâhim Paşâ’ya yazılan kasîdede Paşâ’nın ikrâmının Bermîyânın lûtfunu hakir göstereceğinden bahsedilir:

*Eltâfı cûd-ı **Hâtemi** tayy eylemiş hele
İkrâmı lutf-ı Bermekiyânı mehîn eder* K.13/28

2.2.1.2.3. Cem, Cemşîd

“İrân’da hüküm süren Pişdadi sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan Cem, Cemşasp, Cemşîd ve Cemşîdün adlarıyla da bilinen Cemşîd rivayetlere göre yedi yüz yıl İrân’da egemenlik sürdükten sonra Sabîî dini bağlılarından Dahhâk tarafından yenilgiye uğratılarak tahtı ele geçirilip öldürülmüştür. Persler onu âdil, kendisine kutsal mesajlar ve mektuplar gönderilen, tek tanrı inancına sahip, olgun ve

¹⁵¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.146

¹⁵² Pala, *a.g.e.*, s.63

¹⁵³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2003, s.89.

ahlaklı insanları seven bir hükümdar olarak kabul ederler.”¹⁵⁴ “Câm-ı Cem, Cem’in kadehidir. İran hükümdarlarından Cemşîd ile Keyhüsrev’e aynı zamanda Süleyman Peygamber ve Büyük İskender’e ait olduğu kabul edilen sihirli kadeh. Şarabın Cemşîd döneminde ortaya çıkmasına bakılarak Câm-ı Cem gizlilikleri keşfetmenin yanı sıra şarap kadehi için de kullanılır”¹⁵⁵. Divân’da Cem genelde “Câm-ı Cem” terkibi içinde yer almıştır. Sevgilinin âşıklara sefâ bahşeden, keyif veren halleri hep “Câm-ı Cem”den hâsıl olur. Şair, meyhânenin pîrinin her sabah Cem’e dua etmesi gerektiğini söyler; çünkü o Cem’in eski bir kölesidir:

*Rûhuna her seher eylerse du ‘â şâyandır
Pîr-i mey-hâne **Cemiñ** bende-i dîrînesidir* G.109/4

Sevgilinin helva gibi dudaklarından sohbet zevkini alanlar, safâ bezminde Cem’in kadehinin işretini beğenmezler:

*Helvâ-yı lebleriñden alan zevk-i sohbeti
Bezm-i safâda ‘işret-i câm-ı **Cem** istemez* G.152/2

Şair, sevgili ile eğlencesinin, muhabbetinin gizli kalmadığını ve bu yüzden o safâ ortamının Cem’in eğlencesi gibi uzun sürmediğini söyler:

*‘Ayş u nûş etdiğimiz kalmadı mahremcesine
Pâydar olmadı gitdi o safâ **Cemcesine*** G.281/1

2.2.1.2.4. Calînûs

“Eski Grekler’in en büyük hâkimlerinden biri. Bokrat ile birlikte hekimlikteki mahareti nedeniyle anılır. Calînûs (Galenos) Bergama’da doğmuş, Roma’da ömür sürmüştür (M.Ö. 199-129). Hekimlik üzerine yazdığı eserler Arapçaya çevrilmiş ve İslâm dünyasını etkilemiştir.”¹⁵⁶

Zihnî Divânı’nda Calînûs sadece iki yerde geçmektedir. Şair, bu âlemde ölüm derdinin çaresini bulanların ne Lokman ne Calînûs ne de Aristo olduğunu, sevgiliden meded umanların bu derdin çaresini bulduklarını ifade eder:

*Müdâvâ-yı belâ-yı derd-i mevt eyler bu ‘âlemde
Ne Lokman u ne **Câlînus**dur ne hod Aristodur* G.67/2

Câlînûs’un sunduğu derman aşk hastalığına tesir eylemez; ancak aşkın tabibi olan sevgiliye gitse bile dermânını verip vermeyeceği de belli değildir:

*Marîz-i ‘aşka te’sîr eylemez dermân-ı **Câlinûs***

¹⁵⁴ Yıldırım, a.g.e., s.204

¹⁵⁵ Yıldırım, a.g.e., s.190

¹⁵⁶ Pala, a.g.e., s.82

2.2.1.2.5. Dârâ

“Erdeşir-i Dırâzdest’in oğlu ve on dört yıl boyunca İran’a hükmeden Ahâmeniş kralı. Dârâ döneminde II. Philipos ölmüş, Makedonya tahtına İskender çıkmıştır. Art arda yapılan üç savaşın sonunda İskender’e yenilen Dârâ kaçarak Kirmân’a sığınır. İskender gönderdiği bir mektupta barış teklif etmiş, ancak tam o günlerde Dârâ, hizmetkârları Cânüsyâr ve Mahyâr’ın suikastine uğramıştır. Suikastin ardından, ölümünden önce kendisini ziyarete gelen İskender’e nasihatlerde bulunmuş ve kızı Rûşenek’i de eş olarak vermiştir. Dârâ’nın ölümünün ardından İskender, İsfâhan’da İrân büyüklerine yazdığı bir mektupla hükümdarlığını ilan etmiştir.”¹⁵⁷ Zihnî, kasîdeler yazdığı paşâ ve bürokratları Dârâ’ya benzetmektedir:

Evsâf-ı pâk-dâver-i **Dârâ**-sütûde zât
Engûşt-i hâme vasfını fass-ı nigîn eder

K.13/13

Ne Ferîdûn u ne **Dârâ** vü ne Keyhusrevde
Düvel-i sâbika olmaz buña timsâl u nazîr

K.15/19

Âşık, şuh ve işveli sevgilinin kendisine baktığını, bu yüzden sanki dünyâda devlet-i Dârâ’ya uğradığını söyler:

Etdi nigâh bugün baña ol şûh-ı şîvekâr
Gûyâ cihanda devlet-i **Dârâ**ya uğradım

G.232/4

2.2.1.2.6. Ferîdûn

“Pişdâdî hanedanının altıncı hükümdarı olan Ferîdûn, beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Cemşîd’den sonra İrab tahtına geçen Ferîdûn, İran’ın en büyük mitolojik kahramanıdır.”¹⁵⁸ Ferîdûn da diğer hükümdârlar gibi divândaki bazı paşâlara yazılan kasîdelerde onların güç ve adaletini göstermek maksadıyla benzetme ögesi olarak kullanılmıştır:

Ferîdun-fer Felâtûn-ahter İskender-zaferdir kim
Mübâhât etse derbânı sezâdır hüsvân üzre

K.12/18

Ne **Ferîdûn** u ne Dârâ vü ne Keyhusrevde
Düvel-i sâbika olmaz buña timsâl u nazîr

K.15/19

¹⁵⁷ Yıldırım, a.g.e., s.233

¹⁵⁸ Yıldırım, a.g.e., s.307

2.2.1.2.7. Güstehem (Gostehem)

“Şehnâme’de Nevzeriyân hanedanının kurucusu Nevzer’in oğludur.(...) Keyhusrev destanında da Gejdehem’in oğlu olarak bilinir. Bijen’in kurtulması için yoğun çaba sarf eden Gostehem’in adı bazı Pehlevîce metinlerde, Keyhusrev’le birlikte ortadan kaybolan ve câvîdânan: ölümsüzler olarak bilinen erenler olarak bilinir.”¹⁵⁹Şair, Diyarbekirli Yusuf Paşâ’yı Güstehem-âyîn diye zikreder:

Dârâ-fer ü Cemşîd-zafer ü **Güstehem**-âyîn
Dergâhını reşk-âver-i dîhîm ü Cem eyler

K.17/20

2.2.1.2.8. Hüsrev (Perviz)

“591-628 tarihleri arasında tahtta hüküm süren Pers kralı. 579-590 tarihleri arasında tahtta hüküm süren Pers kralı Hürmüz IV’ün oğlu ve ‘Bilge Kral’ lakabıyla bilinen Nuşirevân’ın torunudur. (...) Kahramanlıkları ünlü şair Firdevsi tarafından 975 yılından itibaren kaleme alınan Şehnâme’de ele alınan Hüsrev’in Şirin ile aşk macerası yaşaması, Ferhad ile rakib olmaları ‘Hüsrev ü Şirin’ adlı adlı mesnevîlerde konu edilmiştir. Dîvân şiirinde bunun yanı sıra atı, kılıcı, başarısından başarıya koşan bir hükümdar olması gibi yanlarıyla işlenmiş olan Hüsrev, sevgili ve aşk ülkesinin sultanı olarak tarif edilir.”¹⁶⁰ Divân’da Hüsrev sadece bir yerde geçmektedir. Ali Paşâ için yazılan 16. kasîdede şair Paşâ’yı, Dârâ huylu, Cem rütbeli ve Hüsrev kadar meşhur biri olarak tavsif eder ve ayrıca onun kılıcının cevher gibi arşa asılmış olduğunu dile getirir:

Sensin ol Dârâ-şiyem Cem-pâye **Husrev**-kevkebe
‘Arşa eyle tîgîñî âvîhte gevher gibi

K.16/22

2.2.1.2.9. İskender (Aleksandros)

“III. İskender, İskender-i Kebir: Büyük İskender, İskender-i Makedonî: Makedonyalı İskender, İskender-i Zülkarneyn: İki boynuzlu İskender, İskender-i Gocestek: Lanetli İskender diye de anılır. Makedonya kralı II. Philippos (Filip) ile Epiros Prensesi Olympias’ın oğlu. Yunan tarihçiler onun soyunu baba tarafından yarı tanrı kabul edilen Herkül’e anne tarafından milli kahraman Akhilleus’a dayandırırılar. Bazı İranlılar İskender’i İranlı kabul etmekte ve onun Dârâ’nın soyundan geldiğini, Dârâ’nın ardından tahta çıkan Ahâmenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedir.”¹⁶¹ İskender Divân’da çeşitli yönleri ile zikredilir. O, dünyâya hükmetmesi, aynası, Sedd-i İskenderî ve çeşitli efsaneleriyle ele alınır.

¹⁵⁹ Yıldırım, a.g.e., s.337

¹⁶⁰ Mehmet Korkmaz, *Mitoloji Sözlüğü*, Alter Yay., Ankara, 2011, s.472-473

¹⁶¹ Yıldırım, a.g.e., s.427

“İskender’in aynası: Ayîne-i cihân-nümâ (Cihanı gösteren ayna) olarak da bilinen bu ayna hakkında çeşitli rivayetler mevcut olup bunların birçoğu efsane niteliği arzeder. İskender, İskenderiye şehrini kurduğu zaman orada bulunan hâkimlerden Belinas, Hermis ve Valines bir ayna yapmışlar ve yüksek bir yere koymuşlardı. Gûya bu aynada oraya gelmekte olan gemiler daha bir aylık yolda iken görülebiliyorlarmış. Eğer gelen düşman gemisi ise bu aynadan güneş ışığı yansıtılarak daha uzaktayken yakılabiliormiş.”¹⁶² Şair, bu dünyânın geçici olduğundan bahsederken, nicesinin İskender’in aynasıyla geniş düzlükleri, ovaları gözetlediğini; ama onların bile feleğe boyun eğdiğini söyler:

Hikmeti vermedi bir dem eser Eflâtûna
Çâresâz olmadı hikmetle dil-i mahzûna
Bakdı mir’at-ı **İskender**le nice hâmûna
Âhirü’l-emr esîr oldu o da gerdûna
Hep gelenler bu cihan mülküne hayran gitdi
Geşt-gîrân-ı felek bî-ser ü sâman gitdi

Mus.3/5

Sevgilinin yüzünün rengârenk nakışlanmış aynasını görenler, İskender’in pâk, temiz efsanesini yâd ederler:

Yâd eder efsâne-i pâkîze-i **İskenderi**
Naşk-ı reng-â-reng ile mir’ât-ı ruhsârın gören

G.241/3

“Geniş bir coğrafyaya yayılmış birçok devleti on iki yıl gibi kısa bir süre içinde ortadan kaldırarak buralarda büyük bir imparatorluk kuran İskender’in göz kamaştıran zaferleri, kendisinden sonra gelen devlet adamları için olduğu kadar sanatçılar için de ilham kaynağı olmuş, hakkında destanlar yazılıp çeşitli menkıbelere konu edilmiştir.”¹⁶³ Şair, El-hac Ali Paşâ’yı İskender’e benzeterek ondan zamanı parlak kolunun altına almasını yani zamana hükmetmesini dilemektedir:

Âsafâ deryâ-kefâ serdâr-ı Rüstem-savlet
Zîr-i rân-ı rahşına al dehri **İskender** gibi

K.16/20

Yine İskender’le ilgili efsanelerden en çok bahsedileni “Sedd-i İskenderî”dir. “İskender’in arzusuna kavuşmadan döndüğü karanlıklar ülkesi seferinin ardından insanlar, Ye’cüc ve Me’cüc adlı kavmin kendilerine aralıksız saldırdıklarını söyleyip bunu önemsemesini istemişler. İskender de yanındaki bilginlerle bu kavmin geçiş yeri olarak bilinen Hazar Denizi’nin kuzeyindeki bölgelere gitmiş ve onların geçitlerinin demir, taş, katran ve kireç karışımından yüksek ve geçilmez duvarlarla kapatılmasını emretmiş, yapılan duvarlara Sedd-i İskender: İskender Seddi adı verilmiştir. Bu

¹⁶² Pala, a.g.e, s.48

¹⁶³ Yıldırım, a.g.e, s.431

seddin büyük Çin Seddi olduğu da söylenir."¹⁶⁴ Zihnî, zaman belâsından yakınırken "Bu zamana güvenilir ve yardımsever bir er gelip de gamların önüne İskender gibi *Sedd-i Ye'cüc* çekmez mi?" der:

*Dehre bir emn ü aman vermeğe er gelmez mi
Sedd-i Ye'cüc-i gam etmez mi **Sikendercesine***

G.284/7

Şair, İsfanahçı El-hâc Hâfız Mustafa Paşâ'yı överken onun İskender gibi olduğunu; çünkü insana Ye'cüc-Me'cüc kavmi gibi gâm veren hazân vaktine çekilen *seddin*, bu kâinat üzerinde onun varlığıyla sağlamlık bulduğunu ifade eder:

*Ya **İskender**dir ol kim sedd-i ye'cüc-i hazân andan
Metânet-yâb olur me'mûre-i kevn ü mekân üzre*

K.12/5

2.2.1.2.10. Kahramân

"934-1020 tarihleri arasında yaşayan ünlü İranlı şair Firdevsi tarafından 975 yılından itibaren kaleme alınan *Şehnâme*'de ve Zerdüştçülüğün kutsal kitabı Avesta'da yazılanlara ve İran mitolojisine göre Pişdadiler sülalesinden Şah Tahmûras'ın oğludur. Tarsuslu Ebu Tahir Tarsusî'nin *Şehnâme*'den yararlanarak kaleme aldığı '*Kahramânnâme*'ye göre henüz üç yaşında iken bir dev tarafından Kâf Dağı'na kaçırılan Kahramân, orada usta bir cengâver olarak büyür. (...) Kahramân, zulüm, güç ve savaşçılık hususlarında teşbih ögesi şeklinde kullanılır."¹⁶⁵ Şair, İsfanahçı Hâfız Mustafa Paşâ'dan bahsederken onun ayağı hızlı olan atının koşarken zemini titrettiğini ve savaş meydanında gazâbının Kahramân'a gâlip geldiğini söyler:

*Şitâb-ı seyr-i rahş-ı bâd-pâsından zemîn ditrer
Olur sahn-ı veğâda kahrı gâlib **Kahramân** üzre*

K.12/20

Yine Meş'aleci İbrahim Paşâ'nın savaşa azmetmede Kahramân gibi olduğu dile getirilir:

*Hem **Kahrâmân** u Rüstem iken 'azm-ı rezmdede
Hem Edhemâne düşmeni endûhgîn ede*

K.13/22

2.2.1.2.11. Kârûn

"Kur'ân yorumcularının çoğuna göre Kârûn, İsrâiloğulları halkından olup Musâ Peygamberin amcasının ya da teyzesinin oğludur. Firâvun tarafından İsrailoğulları arasında önemli bir makamda görevlendirilen Kârûn, güzelliği yüzünden 'nurlu' nitelemesiyle bilinirdi. Tarihçilerin bir kısmı onun İsrâiloğulları bilginlerinden olup Tevrât'ı en iyi okuyanlardan biri olduğuna inanır. Azgınlar güruhu arasına girmesine neden olarak da aşırı mal varlığı ve çok zengin oluşu

¹⁶⁴ Yıldırım, a.g.e, s.434-435

¹⁶⁵ Korkmaz, a.g.e, s.483-484

gösterilir. İslam kültürü ve Fars edebiyatında Kârûn, çok fazla mal ve servet biriktiren, ama biriktirdiğinin yararını değil hep zararını görenler için kullanılan bir simgedir. Altın ve mal biriktirme simgesidir.”¹⁶⁶ Hz. Musâ peygamberlik nûruyla en yukarılara çıkmıştır. Kârûn’u ise mal ve serveti zilletin en derin çukuruna göndermiştir:

*Mûsâ bulup envâr-ı nübüvvetle su’ûdu
Tâ gitmededir ka’rçe-i zillete **Kârûn***

G.255/5

Kârûn’un hazinesi, devletsiz, tâlihsiz başın sıkıntısıdır. Feleğin gâmından huzur bulan kimse olmamıştır. Mecnûn’un saltanatı, hep deliliği yüzünden olmuştur. Bu dünyâya hep gelip gidenler, bu cihân mülküne hayran gitmişlerdir:

*Genci renc-i ser-i bî-devletidir **Kârûnuñ**
Bâ’is-i nikbetidir rûz-ı seher mel’ûnuñ
Olmadı kimse rehâ-yâb-ı gamı gerdûnuñ
Mazhar-ı saltanatı oldu cünûn Mecnûnuñ
Hep gelenler bu cihan mülküne hayran gitdi
Geşt-gîrân-ı felek bî-ser ü sâman gitdi*

Mus.3/4

2.2.1.2.12. Keyhusrev

“Keyaniler hanedanının ünlü hükümdarlarından ve Şehnâme’ye göre üçüncüsü olan Keyhusrev, Siyaveş’in Efrasiyâb’ın kızı Ferngis ile evliliğinden olma oğlu ve Kâvus’un torunudur. Keyanilerin en büyük ferr sahibi sultanlarından olan ve hükümdarlığı altmış yıl süren Keyhusrev, rivayetlere göre hayatının büyük kısmını babasının intikamını almaya çalışarak geçirmiştir. Pehlevi edebiyatından adı Kai Xusru, Kai Xusruk olarak bilinen Keyhusrev akıllı, zeki, cesur ve tedbirli bir kahraman olarak nitelenir. (...) Adaletli, merhametli ve diğer iyi davranışlarıyla tanınan Keyhusrev, ülkesini kalkındırma, halkını mutlu ve huzurlu yaşatma yolunda önemli çalışmalarda bulunmuştur.”¹⁶⁷ Âşıkların hazinesi, sadece sevgilinin yâkut dudağının kadehindendir. Bu yüzden zamanın Keyhüsrev’leri taçlarını alıp yere çalmaları kaçınılmazdır:

*Tâcını çalsın yere **Keyhusrevân-ı** rûzgâr
Câm-ı la’l-i yârdan ancak bizim gencînemiz*

G.130/3

2.2.1.2.13. Nemrûd

“Tanrılık iddasında bulunmuş Babil hükümdarı. Hz. İbrahim onun döneminde peygamber olarak gönderilmiş ve insanları Allah’ın birliğine inanmaya çağırmıştır. Süryani krallarının genel lakapları olarak kullanılan Nemrud, özel ad olarak Nuh Peygamberin oğlu Hâm’in soyundan gelen Kenân oğlu Nemrud için kullanılır. Adı

¹⁶⁶ Yıldırım, a.g.e, s.449-450

¹⁶⁷ Yıldırım, a.g.e, s.464

*Ninos olarak da geçer. Cesur ve kahraman bir kişiliği vardır. Rivayetlere göre taç giyen ve tanrılık iddasında bulunan ilk kişidir.*¹⁶⁸ Nemrûd, divânda sadece Hz. Peygamber için yazılan 5. kasîdede geçmektedir. Hz. Muhammed'in nuru, Halîl (Hz. İbrahîm)'i Nemrûd'un ateşinden kurtararak ona ferah, şen bir yer göstermiştir:

*Verdi Halîle âteş-i Nemrûddan rehâ
Gösterdi cây-ı hurremi nûr-ı Muhammedî*

K.5/6

2.2.1.2.14. Rüstem

*“Akıllılığı ve cesaretini birleştirerek İran’ın en ünlü milli kahramanı haline gelen Rüstem, Pehlevi edebiyatında Rostahm ve Rostethem olarak da bilinir. Fars edebiyatında onun lakabı olarak bilinen ‘uzun boylu, iri yapılı, güçlü’ anlamlarındaki Tohemten sözcüğüyle eş anlamlı olan Rüstem, aslında Reuze ve Tehem sözcüklerinden oluşmuş bileşik bir sözcüktür. Tehem Avesta ve eski Farsçada Taxma şekliyle ‘cesur’ ve ‘kahraman’ anlamına gelir. Adı Avesta’da yer almasa da Rüstem altı yüz yıl yaşamış; Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev dönemlerinin dünya kahramanı olmuştur. Her üç hükümdarın egemenliğinin en büyük dayanağı onun varlığıdır.”*¹⁶⁹

Rüstem *Divân*’da hep *Rüstem-savlet* yani dünyâya saldıran Rüstem diye zikredilir. Zihnî, çok kuvvetli bir âşık olduğunu, baş ve cân terkinde olduğunu dile getirir. O, aşk yolunda öyle merttir ki, Rüstem bile ona rakip olamaz:

*‘Âşık-ı zûr-azmâyım cân u ser terkindeyim
Merd-i ‘aşkım kim garîm olmaz hele **Rüstem** baña*

G.7/4

Şarapla pençeleşmek, cedelleşmek mümkün değildir. O, hilekâr bir şekilde doğru zamanı kollayarak nice Rüstemler yıkmadadır:

*Ne mümkün pençeleşmek geşt-gîr-i duhter-i rezle
Nice **Rüstemler** yıkmakda mekkâre-zaman gözler*

G.105/2

İnsanlar, Yüce Allah’ın gazâbına uğramaktan, O’nun kahrının dar geçidine girmekten korkmalıdır. Çünkü miskinlere, garibânlara saldırmada Rüstem bile çaresiz, sefil ve perişân olur:

*Savletde **Rüstem** olsa da medyûn-ı zebûn olur
Der-bend-i kahra düşme de dest-i ‘azîmde*

G.277/4

Rüstem, herkese saldırmakta bu cihâna sığmadı. Ve bir zaman olsun kemerini feleğe sağlam bir şekilde bağlayamadı. Cem bile kadehini şevk ile bu feleğe karşı

¹⁶⁸ Yıldırım, a.g.e, s.543

¹⁶⁹ Yıldırım, a.g.e, s.592

tutmayı diledi; ancak bunların hepsi sonunda felek tarafından susturuldu. Gelip gidenlerin hepsi bu cihân mülküne hayran gitti:

*Sığmadı savlet ile Sâ'm ile **Rüstem** çarha
Bir zaman bend-i nitâk etmede muhkem çarha
Câmını şevk ile tutmak diledi Cem çarha
'Âkıbet oldular anlar dahı mülzem çarha
Hep gelenler bu cihan mülküne hayran gitdi
Geşt-gîrân-ı felek bî-ser ü sâman gitdi*

Mus.3/3

2.2.1.2.15. Nerîmân, Sâl, Zâl

Bu üç kahraman, *Divân*'da birlikte zikredilir. Zâl, Sâ'm'ın oğlu; Sâ'm da Nerîmân'ın oğludur. Nerîmân, kahraman, erkek yaradılışlı demektir. En önemli özellikleri kahraman ve ünlü oluşudur.¹⁷⁰ Sâ'm ise Ferîdûn tarafından dünyâ pehlivânı diye adlandırılmıştır.¹⁷¹ Zâl'ın en büyük özelliği ise yetmiş iki yıl annesinin karnında kalıp yaşlı bir çocuk olarak dünyâya gelmesidir.¹⁷²

Feleğin bu hilelerini, Rüstem ile Zâl'dan değil, Sâ'm ile Nerîmân'dan değil de yine dünyâdan sormak gerekir:

*Rüstem ü Zâla değil Sâ'm u **Nerîmâna** değil
Etdiği mekr ü füsûnı yine dünyâdan sor*

G.114/2

2.2.1.3. Masal ve Hikâye Kahramanları

Divân'da masal kahramanlarından sadece Mecnûn ve Leylâ'dan bahsedilmiştir. Şair, o Leyli gibi saçları sevmeye sevdaya uğradığını, o cânını veren Kays gibi sevdaya uğradığını söyler:

*O leylî zülfi sevmeye sevdâya uğradım
Kays-ı fezâ-nişin gibi gavgâya uğradım*

G.232/1

Gönlünü sevgilinin gazâbı ile dolduranlar feryâd, figân etmeyi bilmezler. Mecnûn, şâhların meclisinin edebini bilmez:

*Dil yârı gazabnâk eden efgânı ne bilsin
Mecnûn edeb-i meclis-i şâhânı ne bilsin*

G.258/1

Gönül, sevgilinin kâküllerine asılmış, sanki Mecnûn gibi kemende bağlanmıştır:

*Şikenc-i turrada dil kayd-ı bend olup gitdi
Misâl-i **Kays** esîr-i kemend olup gitdi*

G.318/1

¹⁷⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s.545

¹⁷¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.603

¹⁷² Yıldırım, *a.g.e.*, s.735

Mecnûn'un bu dünyâda saltanâtı delilik olduğundan bahsedilir:

*Genci renc-i ser-i bî-devletidir Kârûnuñ
Bâ'is-i nikbetidir rûz-ı seher mel'ûnuñ
Olmadı kimse rehâ-yâb-ı gamı gerdûnuñ
Mazhar-ı saltanatı oldu cünûn **Mecnûnuñ**
Hep gelenler bu cihan mülküne hayran gitdi
Geşt-gîrân-ı felek bî-ser ü sâman gitdi*

Mus.3/4

2.2.2. KAVİMLER

2.2.2.1. Hindû, Habeş

“Günümüzdeki adı Etiyopya olan Habeşistan, Afrika'nın doğusunda Yemen'in karşı kıyısının iç kesiminde yer alır. Halkı siyahî renkte olduğu için divan şiirinde sevgilinin siyah saçları veya beni, bazen de gecenin karanlığı için Hindû yanında en çok kullanılan benzetmelerden biridir.”¹⁷³

Hindû kelimesinin kullanımı da bu anlam üzerinedir. Hindû, divân şiirinde genellikle sevgilinin beni ile özdeşleştirilir. Şair, sevgilinin güzellik iklimine yani yüzüne bir Hindû beni konduğunu söyler ve bu halle sevgilinin sanki kara giysili Habeş şâhına benzediğini ifade eder:

***Hindû**-yı hâli kondı ekâlîm-i hüsnüne
San kara tonlu şâh-ı **Habeş**dir o şâh-ı nev* G.264/5

Başka bir beyitte ise Hindû kelimesi divit ve kaleme benzetilir. Zihnî, elinin altındaki divit ve kalemi kendi hizmetinde bulunan ve hizmette kusur etmeyen Hindû hizmetçilere, kölelere benzetir:

*Var zîr-i destimizde devât ü kalem gibi
Hidmette müstaskîm iki **hindû** gulâmımız* G.128/2

2.2.2.2. Tatâr

“Kelime mecâzen, ‘zalim, gaddar, merhametsiz’ anlamına gelir. Bu sebeple daha çok gamze ve saç ile birlikte kullanılır.”¹⁷⁴ Divân'da da sevgilinin gözü ve gamzesi Tatâr kavmi ile özdeşleştirilir. Âşığın gönlü, sevgilinin yakut renkli dudağının fikriyle kan yutar. O iki Tatâr gamzeler, âşığın bağrını kan eder:

*Kan yutdı fikr-i la'l-i lebiñle gönül seniñ
Hûn etdi bağrın ol iki **tâtâr** gamzeler* G.80/2

¹⁷³Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke Ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı*, vol.3, 2010, s.311.

¹⁷⁴Pala, a.g.e, s.442.

O gözleri Tatâr gibi olan sevgili âşıkların etini çiğ çiğ yer ve kanını içer; çünkü onun işi yağma ve talandır:

*Nûş eder kanını çiğ çiğ yer etin 'uşşâkın
İşi târâc ile yağma o gözü tâtârın* G.206/3

Yine Tatâr'ın benzetme içerisinde kullanıldığı bir diğer öge de sabah rüzgârıdır. Sabahın Tatâr gibi gelişi, gecenin saçlarını yağmalamıştır:

*Sürdü haylî zulmet-i leylî yine refâtâr-ı subh
Etdi yağma gîsuvân-ı leyleyi tâtâr-ı subh* G.35/1

2.2.2.3. Ye'cüc

Ye'cüc ve genelde onunla birlikte anılan Me'cüc kavimleri, “*Türklerin tecâvüzünü men' için Çinlilerin yaptığı meşhur Çin Seddi'ni gûyâ İskender Ye'cüc ve Me'cüc'lerin tecâvüzlerini men' maksadıyla yaptırmış. Edebiyatımıza bu zehâbla geçmiştir.*”¹⁷⁵

Divân'da bir beyitte zikredilir. Şair, bu zamanda güven ve amân verecek bir erin gelip de, İskender gibi, bu gâm Ye'cüc'üne bir sedd çekmesini diler:

*Dehre bir emn ü aman vermeğe er gelmez mi
Sedd-i Ye'cüc-i gam etmez mi Sikendercesine* G.284/7

2.2.2.4. Frenk

Şair Osmanlı'nın batıyla fazlaca savaş yaptığı 18. yy'da yaşamıştır ve batıyı ya da yabancıları ‘*adu-yı Freng*’ diye adlandırır. Aynı zamanda rakibe de bu gözle bakar. Âşığın sinesinde o taştan yapılmış, put gibi sevgilinin attığı taşlara yer vardır. Ancak onun münâsebet halinde olduğu yabancı düşmanlara yani rakiplere tahammül yoktur:

*Sînemde yer var ol büt-i sengîn sengine
Cânım tahammül etmez 'adû-yı **Frengine*** G.289/1

2.2.2.5. Moskov

Moskov yani Rus milleti, Gazi İzzet Ahmed Paşâ'ya yazılan kasîde de zikredilir. Onun uyanık, halis, saf bir gönülle getirdiği gül-banglarla¹⁷⁶ binlerce Moskov kılıç altında kalmıştır:

Oldu gül-bang-ı hulûs-ı dil-âgâhın ile

¹⁷⁵ Onay, *a.g.e.*, s.435

¹⁷⁶ Her bir ağzdan söylenen ilâhî veya dua, bkz. Pala, *a.g.e.*, s.172.

2.2.3. Ülke ve Şehirler

2.2.3.1. Acem (İran), Rum, Arap

Divân'da Acem ile kastedilen İrân'dır. Acem yani İran ile Rum genellikle birlikte anılır. El-hâc Ali Paşâ'ya yazılan 16. kasîdede, Paşâ'nın İran ile yapılan savaşta yaptığı kahramanlıklara değinilir. Âlemin muzaffer vezirinin gücünün korkusu, İrân'a bir kor gibi düşmüştür:

*Habbezâ ol âsaf-ı sâhib-kırân-ı 'âlemin
Düşdü **İrâna** hirâs-ı satveti ahker gibi*

K.16/2

Şair, Paşâ'nın İrân'ı kılıcı ile haraca kesmesini ve İrân'ın başındaki mel'unun diyâr-ı Rûm'a gelmesini diler:

*Kes harâca hâsılı İrânı tîg-ı tîz ile
Gelsin ol mel'un diyâr-ı **Rûma** sûdâger gibi*

K.16/26

"Bâde" redifli 268. gazelde, bâdenin üstü açık, deli dolu olduğundan ve Arap, Rûm ve Acem tarafından bilindiğinden bahsedilir:

*Üstü açık delü doludur o me'lûf-ı cihân
Âşinâ-yı '**Acem u Rûm u 'Arab**dır bâde*

G.268/4

2.2.3.2. Hind, Şam, Kandeğer

Sevgilinin güzellik unsurları bazen bazı şehirlerle özdeşleştirilir. Saçlar Şam ile, benler Hind ile, dudaklar ise Kandeğer ile bir tutulur. Şair, kendisinde o sevgilinin zülfünün, ben'inin ve yakut gibi dudağının sevdası olduğu için ya Şam'a ya Hind'e yahût da Kandeğer'a kadar gideceğini ifade eder:

*O zülf ü hâl ile la'liñ hevâsı bende ki var
Ya **Hind ü Şâma** yahud **Kandehâra** dek gideriz*

G.119/2

2.2.3.3. İsfahân (Sıfahân), Çîn

Ispanakçı Hâfız Mustafâ Paşâ'ya sunulan 12. kasîdede, ümmîlerin gözlerine onun ayağının tozunu sürme diye çektiklerini ve yine kapısının toprağının İsfahân'a üstünlük çabasında bulunmasına şaşılamayacağı söylenir:

*Çekerler tûtiyâ-yı hâk-i pâyn çeşm-i ümmîde
N'ola hâk-i deri rüchân bulursa **İsfahân** üzre*

K.12/31

Çîn, bir beyitte İsfahân ile birlikte anılır. Şair, Meş’aleci İbrahim Paşâ’yı överken onun ârifler içerisinde eşsiz olduğunu ve ayağının toprağının İsfahân ve Çîn’dekilerin gözlerinin sürmesi olduğunu söyler:

*Ol ‘ârif-i ma‘ârif-i yek-tâ ki rûzgâr
Hâk-i rehin çü kuhl-ı **Sıfahân u Çîn** eder* K.13/16

2.2.3.4. ‘Aden

“Güney Arabistan’da Kızıldeniz’e bitişik bir sahil şehridir. Burada eskiden beri inci çıkarılmış. Bugün hâlâ o bölgede inci üretimi yapılmaktadır. Edebiyatta inci ile birlikte kullanılır.”¹⁷⁷ Şair, gönül hayallerinin mazmûnlarının yüze çıkması halinde Aden incilerinin bile o mazmûnlar yanında kıymetsiz kalacağını ifade ederek kendini över:

*Mazmûn-ı hayâlât-ı derûnum yüze çıksa
Dürr-i ‘**Adene** kısır-i behâ vü kıyem eyler* K.17/50

2.2.3.5. Haleb

Haleb, sadece bir yerde zikredilir. Zihnî, sayfaların üzerinde kendi kaleminin, Haleb kalesi gibi çok kıymet artırdığından bahseder:

*Zihnî cebîn-i safha-i evrâka hâmemiz
Nev-kâle-i **Haleb** gibi çok zîver artırır* G.104/5

2.2.3.6. Rûmeli

Zihnî, bir Rûmelili sevgilinin üftâdesi olduğunu ve boynunun hükmünü o cellâda teslim ettiğini söyler:

*Bir **Rûmelili** mehveşiñ üftâdesi olduñ
Sen gerden-i teslîmi o cellâda mı verdiñ* G.208/4

2.2.3.7. Mısır, İstanbul, Bağdâd

Mısır, İstanbul, Bağdâd gibi şehirler Rûm ve Şâm ile birlikte zikredilir. Bu şehirler *Divân*’da kahve redifli 290. gazelde geçmektedir. Kahve, Mısır’ın ‘azizi ve Rûm’un tabîbidir. O, Şâm’a ve İstanbul’a tâbidir ve Bağdâd’dan sefer edip gelmiştir:

*‘Azîz-i **Mısır**dır metbû ‘-ı şehr-i Şâm u İstanbul
Tabîb-i **Rûm**dur **Bâğdâd**dan eyler sefer kahve* G.290/4

¹⁷⁷ Pala, a.g.e, s.7

2.2.3.8. Erzurum (Erzen-i Rûm)

“Zihnî’nin dîni muhtevâlî şiirleri hâriç tutulursa, divanındaki kasîde ve kıt’aların tek bir konusu vardır: Erzurum.”¹⁷⁸ Şair, kasîdelerinde Erzurumlu mutasavvıflardan İbrâhim Hakkı Hazretleri’ne, Hâzık Efendi’ye, dönemin Erzurûm vâlilerine ve bürokratlarına övgüler sunmuştur. Yine kıt’alarında da Erzurum’daki bazı imâri faaliyetlere tarihler düşmüştür. Bu vesile ile Erzurum ilini şiirlerinde sıkça zikretmiştir:

‘Aceb ne hâl idi kim **Erzurum**-ı mahrûsa
Bu gûne fitneye şâyeste oldu böyle sevâd K.10/15

‘Aceb mi hutta-i pîrân diyâr-ı **Erzurum** olsa
Mükâfât etse halka feyz ü in ‘âmın zamân üzre K.12/6

Devletle şehr-i **Erzen-i rûma** duhûl edüp
Sadr-ı sudûr-ı câhını ‘izzet-rehîn eder K.13/34

Hamdü li’llâh âb u tâb-ı **Erzurum** oldu bedîd
Ol huceste-şân ile ‘âlemde istibşâr olur K.14/18

Şair, başka bir beyitte de Erzurum’un tabiat (şiir) ehline seslendiğini; ama söz bahsinde kendisi gibi bir pehlivan çıkmadığını dile getirir:

Erbâb-ı tab ‘-ı **Erzen-i rûma** salâ eder
Zihnî sühandâ kendisini pehlivan bulur G.93/4

2.2.4. Denizler, Nehirler ve Dağlar

Divân’da deniz mefhûmu *kulzum*, *deryâ*, *yemm* ve *bahr* kelimeleri ile karşılık bulur. Özel olarak bir deniz veya nehir ismi telaffuz edilmemiştir. Dağlardan ise sadece Tûr dağının ismi zikredilir.

2.2.5. İÇTİMAİ HAYAT

2.2.5.1. Savaş ve Savaş Aletleri

Savaşla ilgili kavramlar, genelde sevgili, âşık ve rakip etrafında şekillenir. Divân şiirinde sık kullanılan benzetmeler ve mazmûnlar, *Zihnî Divânı*’nda da sıkça zikredilir. Sevgilinin kirpikleri mızrağa veya oka, kaşları hançere, bakışı keskin bir kılıca teşbih edilir.

Sevgili, kan dökücü gamzelere, gözlere ve kaşlara sahip olduğu için hiçbir zaman savaş ve kavgadan uzak olamaz. Bu dünyâdaki bütün kavga ve kargaşalar

¹⁷⁸ Macit, *a.g.e.*, s.4

onun kirpiklerinden dolayı ortaya çıkar. Ancak sevgili, etrafında olup biten bu kavga ve cedelleşmeyi bilmezlikten gelerek umursamaz:

*Müjeñden fitne vü âşûb-ı bî-pâyan hüveydâdır
Tecâhülden gelirsın yine dersin bu ne gavgâdır* G.97/1

Divân'da zikredilen savaş aletleri ve unsurları şunlardır:

2.2.5.1.1. Mızrak (Nîzen)

Sevgili, yol kesen, kan dökücü ve bozguncu bir haydut gibi zikredilir. Âşık, aşk yolunda uzun süre inleyerek kalmıştır. O haydut sevgili, mızrak gibi bakışlarını biçâre âşığa fırlatarak onu yaralar:

*Râh-ı 'aşk-ı yârda kaldım bürhene-i bî-hazer
Nazra-i **nîzen** gibi eyler nigh reh-zen baña* G.9/5

2.2.5.1.2. Hançer

Sevgilinin âşıkları öldürmek için kullandığı bir başka savaş aleti de hançerdir. O şuh eğri külahlı ve eğri kaşlıdır. Kaşlardaki bu eğrilik hançerle özdeşleştirilir ve o kaşları görenlerin kalbine hançer saplanmış gibi olur:

*Kec-külâh u kec-nigh hançer-be-kef Zihnî o şûh
Hâh nâ-hâh 'âkıbet eyler dil-i şeydâyı kec* G.32/7

Âşık ne zaman aşkını arz edecek olsa o şuh, keskin hançerini nâz ile eline alır ve ona gösterir:

*Zihnîyâ her ne zaman 'arz-ı recâ eylersem
El eder nâz ile ol **hançer-i bürrâne** o şûh* G.38/5

Bazen de sevgili, hançerini beline takan bir haydut gibi tasavvur edilir. O, âşıklarını ebrûsunun kılıcı ile öldürür. Elini ucu sivri hançerine götürmeye gerek duymaz:

*Çalar çarpar dem-â-dem tîg-ı ebrûsiyle 'uşşâkîñ
Miyânında 'aceb kim **hançer-i ser-tîze** el sunmaz* G.122/3

2.2.5.1.3. Kılıç (Tîğ, Şemşîr)

Sevgilinin bakışları, gamzesi âşık için yaralayıcıdır. Sevgili, âşığa bir kez baktığında onun göğsü parçalanır, kanlar içinde kalır. Âşık için bu acı kılıç yarasından daha kötüdür.

Sevgili, leventçesine gönül hastalarına bakarak sitem kılıcını onlara gösterir. Onun gamzesi, kılıcını âşıklara helâk olmaları için sallar:

*Gösterüp ‘âşık-ı dil-hastalara tîg-ı sitem
Çeşmi ızhâr-ı füsûn etdi levendâne o şûh* G.38/2

Ancak âşıklar da bu durumdan sıkılmaz ve muzdarip olmaz. Çünkü sevgiliden gelen her cefâ onlara zevk verir:

*Gamzeñ baña kifâyet eder mûhlik olmağa
Şemşîriñi ihâleye bir hâcet olmasın* G.243/4

Âşığın eziyet çektiren kılıçlara karşı koyacak takâti yoktur. Ama ilginç olan şudur ki, sevgilinin de hasta âşıklara merhameti yoktur. Âşıklar ne kadar inleyip aman dileseler dahi sevgili cefa kılıcını âşığın boynuna vurmaktan kaçınmaz:

*Tâkatım yok tîg-ı cevherdâra Allah ‘aşkına
Yok mudur rahmiñ senin bîmâra Allah ‘aşkına* G.282/1

Kılıç kavramı, sadece sevgilinin âşıklara gösterdiği bir şey değildir. Bazen de âşıklar kılıç kuşanarak ağıyar cengine koşarlar. Rakip ile savaşmak âşığın içtenlikle yaptığı bir iştir. O, bu yolda şehit olmaya razıdır. O, “Ya Allah” deyip kılıcını kuşanarak içtenlik kanatları ile rakiplerle savaşır:

*Yâ hû deyüp tevekkül-i şemşîr eyledim
Girdim hulûs-ı bâl ile ağıyâr cengine* G.289/3

Şair, bazen de kılıcı ve kılıç kayışını Hazret-i Hakk’ın zikri ve fikri olarak görür. O’nu zikretmek, fitne ve fesattan korunmak, kılıcını boynuna asmak gibidir:

*Kemer-bend-i niyâz ol zikr ü fikr-i Hazret-i Hakla
Mazârr-ı fitneden bâzû-yı ümmîde hamâ’ildir* G.58/3

2.2.5.1.4. Ok (Tîr, Hadeng)

Ok da mızrak gibi sevgilinin kirpikleri ile özdeşleştirilir. Sevgilinin kaşları yaya, kirpikleri de o yaydan çıkan oklara benzetilir. Kirpik oklarının ucu sivridir ve âşığın gönlüne girdiğinde çıkmaz. Onu çıkarmanın yolu ya sırtından çıkarmaktır ta da âşığın gönlü ile beraber çıkarmaktır.

Âşık, cihânın güneşi sevgiliden, yüzünü seyredenlere ruhsat vermesini ve gamze oklarına boyun eğmeyenlere fırsat vermesini ister:

Gel ey mihr-i cihân nezzâre-i ruhsâra ruhsat ver
Hadeng-i gamze-i nâ-râmîña bir lahza râhat ver

G.70/1

Sevgilinin billûr renkli yüzünün ışığı pek yakıcıdır. Onun gamzesinin oku âşğın bedenine varır ve oradan çıkmaz. O yeni civân, aşkın usullerini pek bilmez. Onun söyleştiği ya ok ya kemândır:

Bilmez rüsûm-ı ‘aşkı ol dahı nev-civândır
Söyleşdiği dem-â-dem yâ tîr ü yâ kemândır

G.108/1

Bakış okunu def etmek imkânsızdır. Ona uymamak elde değildir. Çünkü o kazâ, kader okudur. Sevgili, murad okunu âşıkların göğsüne nişân alarak yollayıp onları perişân eder. Ama o, naz ve işve okuyla âşğını helâk etse de yine de âşık bu yoldan dönmez. Onun kemânından çıkan oklara âşğın sinesi üzerinde yer vardır:

Helâk etsen yine dönmem hadeng-i nâz u nahvetle
Yerim var sînem üzre tîriñe cânâ kemânîñdan

G.244/2

Nişânenin ne belâlar getirdiler başına
Hadeng-i sehm-i merâmı dayandırincaya dek

G.203/10

2.2.5.1.5. Asker (Leşker, Sipah, Yeniçeri, Cünd)

Savaşla ilgili kullanılan bir diğer öge de askerdir. Bazen sevgili bazen kahr ve hatâ bazen de Allah’ın rahmeti asker gibi tasavvâr edilir.

Şair, yaptığı hataları düşman askerine, gönlünü ise ülkeye benzetmiştir. Hatâ askerleri, gönül ülkesinde şenlik ve güzellik bırakmamıştır. O yüzden cân ve ten hanesini Allah’ın hidâyeti ile tamir etmek gerektiği söylenir:

Şenlik komadı cünd-i hatâ kişver-i dilde
Kıl hâne-i cân u teni ma ‘mûr-ı hidâyet

G.19/3

Yine gönül ülkesini günâh düşmanlarından almak için rahmetin baş askerleri lutf ile yardıma koşar:

Dil kişverini almağa a ‘dâ-yı günehden
İmdâda gelir lutf ile ser- ‘asker-i rahmet

G.21/4

Murad harmanının askerleri, âşğın etrafını sarınca zaman karargâhında âşık dilediği gibi gönlünün isteğini alamamıştır. O, sevgilinin aşkının yolunda kahr askerlerine mağluptur:

Reh-i 'aşkında cânânın sipâh-ı kahra mağlûbuz
Füsûs efsânemiz nakl olmada mânend-i mektûbuz G.137/1

Şair, *Divân*'da zâhidler ile kalender meşrepli kişilerin asla kıyaslanmaması gerektiğini söyler. Manâ âleminde kalender kişiler dünyânın en pervasız askerleridir:

Zâhid-i huşke kıyâs olmaz kalender-meşrebân
Ma 'nide anlar cihânın cünd-i bî-pervâsıdır G.48/4

Âşık, sevgiliye yalvararak “*Ey kılıcı sineler delici yeniçeri! Yeter.*” der. Ondan artık daha fazla eziyet etmemesini ister ve Allah'ın zâlimlere olan gazabını hatırlatarak âşığı uyarır:

Ey tıgı sineler delici yeñiçeri yeter
Cevr eyleme fakîriñe Hak cevvar var G.88/4

2.2.5.2. AV (Şikâr, Sayd)

Av durumu, genelde gönül ve sevgili mefhumları etrafında şekillenir. Avlanan hayvanlar ahular, kuşlar ve gazallardır. Avlayanlar ise şahinler ve diğer yırtıcı kuşlardır. Gönül ise bazen avlayan bazen de avlanan konumundadır.

Vahşi av hayvanları gönül kuşlarını gece gündüz bekler. Muhabbet köyünün üzerinde daima şahinler dolaşır:

Nahcîre murg-ı dilleri bekler şebân u rûz
Kûy-ı mahabbet üzre şahin gelir gider G.55/4

Bunun yanında sevgili de gönül kuşlarını avlamak için nişân alıp hazırda beklemektedir:

Değildir kec-nigâhi 'âşıkâ bâzîçeden hâlî
Benim murg-ı dilim sayd etmeğe tutmuş nişan gözler G.105/4

O kemân kaşlar, kirpikleri fitne yaymak için dizmiştir. Kahır okları sineleri gözleyerek nişân almaktadırlar. Onlar, hiçbir nişânı ıskalamazlar:

Müjenden fitne dizmiş tîr-i kahırî sineler gözler
Nişânından şikârın hiç şaşırılmaz ol kemân-ebrû G.261/5

Gönül, vahşi gazalları avlayarak onlara boyun eğdirir. O, istek pazarında kavuşma menfaâtı aradığı için, her zaman avlayacağı bir av arar:

*Bâzâr-ı ârzûda metâ ‘-ı visâl arar
Her demde dil-şikâr edecek bir gazâl arar*

G.74/1

Âşık, ahu gibi sevgiliyi görünce sevince boğulmuş ve o ahuyu bu şekilde avlamayı ümit etmiştir:

*Gördüm zarûri ol mehi tutdum sürûra yüz
Ol âhûyî bu gûne şikâr etmek istedim*

G.234/2

O, sevgilinin elini tutmayı talep ederek koşuşturur. Onun emellerinin ağına düşen taze av sevgilidir:

*Tek ü pû eylediğim dest-i talebde cânâ
Âğ-ı âmâle düşen tâze şikârım sensin*

G.245/3

Şair, bilgi ehlinin sözün çocuğu olan aklın pençesiyle, manâ ahusunu avladığını söyler:

*Pençe-i ‘akl-i sühan-bîn ile ehl-i dâniş
Eder âhû-yı ma ‘ânîyi şikâr endişe*

G.285/2

2.2.5.3. Eğlence Hayatı (Bezm, Meclis)

Bezm ve eğlence âlemi divânda pek çok beyitte bahsi edilen bir husustur. Şairin sevgili ile birlikte olmak istediği yerlerin başında içki meclisleri gelir. Âşık, pek çok zaman sevgili ile işret meclisinde oturup söyleşmekte, içip eğlenmektedir.

Âşık, sahba meclisinde sevgiliden başka kimseyi görmek istemez. Onun arzuladığı sadece bâde, gül gözlü sâkî bir de kendisinin olmasıdır:

*Bir bâde bir de sâki-i gül-çehre bir de ben
Cânândan özge bezmde cem ‘iyyet olmasın*

G.243/2

Şair, feleğin ona nasip ettiği murâdı istemez. Onun arzusu sadece bezmdeki sahba ve ney’edir:

*Zihnî murâd-ı kâreh-i çarhı istemez
Aksâ-yı meyli **bezm**de sahbâ vü nâyadır*

G.50/5

Âşık bazen sevgilinin bezme gelip onunla hemhal olduğundan bahseder. O sevgili, meclise gelir ve gerdanını açarak âşığın eline şarap testisini verir. O zaman, öyle şahane bir içki âlemi olur ki, bülbüller terennüm, güller tebessüm eder ve sevgili dile gelerek şarkılar söyler:

*Bûlbûl terennûm eylesin güller tebessüm eylesin
Cânan tekellüm eylesin bir 'işret-i şâhâne tut*

G.17/3

Bazen de içki meclisi kurulmuş, cümle dostlar hazır. Ancak sevgili olmayınca gönül kanı şarap, gözyaşları meyve ve gönülde kebab olur:

*Meclis-i sahbâ müheyyâ cümle yârân muntazır
Hûn-ı dil mey eşk meyve dil kebâb olmuş saña*

G.11/3

O yeni ay, başka bezmlerin güneşi olur, başkalarının faslına katılır. Âşık da onun ettiği bu eziyetlerin cezâsını tekrar tekrar bulmasını diler. Çünkü mecliste bu kadar kana sebep olan odur:

*Yek-be-yek eylediğin cevre mükâfâtın bul
Bezm-i sahbâda sen olduñ bu kadar kana sebab*

G.16/5

Şair, kendi zamanında meyhânenin kadehlerinin baştan başa kırıldığını, meclisin yıkıldığını, gelen giden hiç kimsenin kâm almadığını dile getirir. Âşık, sevgilinin gelmemesini de rakiplere bağlar. Sevgili rakiplerin dedikodusundan dolayı bezme gelemmez. Eğer rakiplerden korkusu olmasa, bezme gelir ve âşıkları şenlendirir:

*Olmasa güft ü şinîd-i rukabâdan hayfi
Bezme âmed-şod eder her şeb o mehveş biliriz*

G.147/5

Sevgilinin helva gibi dudağının zevkini tadanlar, safâ bezminde Cem'in kadehini beğenmez:

*Helvâ-yı lebleriñden alan zevk-i sohbeti
Bezm-i safâda 'işret-i câm-ı Cem istemez*

G.152/2

Âşık "Elest Meclisi"nin şarabının sarhoşu olamadan evvel, Allah onu sevgilinin aşkına giriftar etmiştir:

*Ben mest-i mey-i **bezm-i elest** olmadan akdem
Etmişdi beni derd-i humârına giriftâr*

G.100/4

Divân'da bezm âlemiyle alakalı unsurlar şunlardır:

2.2.5.3.1. Meyhâne (Harabât, Meykede, Han-kâh)

Harabât veya meyhâne kavramı *Divân'da* hem mecâzi hem de gerçek manâda kullanılır. Şair divân şiiri geleneğinde süregelen zâhid-sofu tartışmasını kendi

şiiirlerinde devam ettirir. Ona göre meyhâneye gelip aşkın şarabından içenler, gerçek aşkı tadanlardır.

Âşık, içki erbâbının sofrasında gözyaşı dökendir. O, şahsına muhabbet ehli dedirtmiştir. Ona meyhanenin *kâm* kadehi yeterlidir. Ama o kadeh, tam doyuracak şekilde doldurulup da kimseye sunulmamıştır:

*Bu köhne **meykedeniñ** câm-ı kâmu müstevfâ
Kime verildi tamâmiyle kandırincaya dek* G.203/3

Zamane ehli gerçek âşıkların hallerinden anlayamaz. Onlar sadece sûrete önem verir ve âşıkları daima ayıplar. Şair, bu insanların harabât bezminde aşkın kadehini kırdığını ve bu tekkeyi yıkarak herhangi bir iz bırakmadıklarını söyler:

*Sındılar bezm-i **harâbât**da câm-ı ‘aşkı
Yıkıldılar hân-kahıñ koymadılar âsârıñ* G.206/4

Âşık, zâhidlerin aşkın usulünü bilmediklerini ve bunu öğrenmek isteyenlerin harabâta girerek gerçek âşığın kim olduğunu orada görebileceklerini söyler:

*Zâhid ne bilir mes’ele-i ‘aşk u rüsûmu
Gir sen bu harâbâta da ehliyyeti seyr et* G.24/2

O, dîvâne olduğunu ve mestâne narâların kendine ait olduğunu; zâhidlerin giremediği meyhâne köşesinin kendilerinin olduğunu dile getirir:

*Dîvâneleriz na‘ra-i mestâne bizimdir
Zâhid giremez gûşe-i **meyhâne** bizimdir* G.45/1

Düşkün âşıklar, oturulacak her yeri meyhaneye çevirirler. Onlar tekkede kadehi de sohbe dâhil ederler:

*Âlûdeler nişîmeni meyhâne etdiler
Ol hân-kahda sohbe peymâne etdiler* G.110/1

Gönül keyfinin sevinci, sahbada, işvede, sâkîde ve mey meclisindedir. Zamanın nice sarhoşlarının cübbe ve destârı rehin alınmıştır. Meyhane küpü onlar için bir kuyumcu dükkânı gibidir:

*Nice ser-mest-i dehrin cübbe vü destârı rehn olmuş
Hum-ı **mey-hâne** bir dükkânçe-i sayyâğdır gûyâ* G.3/2

Cihân kavgası âriflere yakışmaz, düşük gönüllülük ise safâ bezmine yakışmaz. Şair, aşkın bâdesi ile ağzına kadar neşe ile dolmak gerektiğini söyler; çünkü zamanın meyhane köşelerinde bir kadeh bile bulunmaz:

*Bâde-i 'aşk ile leb-rîz-i neşât ol ki saña
Gûşe-i meykede-i dehr de sâgar vermez*

G.135/4

2.2.5.3.2. Şarap (Bâde, Mey, Cür'a)

Şarap, sevgilinin aşkının verdiği lezzet ve hoşlukla özdeşleştirilir. Âşık şaraptan aşkın şarabı, sevgilinin dudağının şarabı, vuslât şarabı diye bahseder. Aşkın şarabından mahmûr olanlar, başında devlet tâcı olan bir cihân padişâhı gibidir. Şarap ve sehpa neşesini zâhidler bilmez. Âşıkların zevk ve sefâsını, taze renkli şarap artırır:

*Ne bilsin Zihnîyâ vâ 'iz efendi neş'e-i câmı
Ne bilsin âdemi mey mahrem-i bezm-i elest eyler*

G.99/6

Meyden mahmûr olup vecd ve neşe hali içinde olanların kulağına hoş nağmeler ve sesler gelir:

*Bir gelir gûşuna hoş-nağme vü âvâz-ı ceres
Ol ki mahrûm-ı mey vecd ü sürûd olmuşdur*

G.83/2

Meyle alakalı hususlardan biri de onun sabah vakti içilmesidir. Sabah vakti içilen şaraptan mest ve harap olmayanlar, sabahın neşesinden zevk alamazlar. Seher vakti edilen âhlar ile yanmayanlar, boş yere sabah içkisine düşkün olmasınlar:

*Olmayan mest ü harâb-ı mey-i hamrâ-yı sabûh
Zevk-yâb etmez anı neş'e-i mînâ-yı sabûh*

*Olmayan âh-ı sehergâh ile pür-sûz u güdâz
Olmasın beyhûde âşüfte-i sahbâ-yı sabuh*

G.36/1-2

Ayrılık gecesi geçer ve elbette kavuşma günü gelir; sabah içkisinin rengi, sevgilinin yanağının aksini âşıklara gösterir:

*Şeb-i hicran geçer elbette irer rûz-ı visâl
Gösterir 'aks-i ruh-ı yârı merâyâ-yı sabuh*

G.36/4

Yine bülbülün bağ-ı emelde kış uykusuna yatmasından dolayı, gülün sabahın meyi ile kendisini sarhoş etmesinden bahsedilir:

*Yatdı kış uykusuna bâğ-ı emelde bülbül
Gül sabûh-ı mey ile kendüyi ser-hoş eyler*

G.51/5

Divân'da 268. gazel bâde rediflidir. Bâde, şenlikleri düzenleyen bir melodi olmasının yanında, eş dostun gönlünün neşelenip coşmasına da sebep olur. Bâde, edep ülkesinin mülkünü rüzgâra verir; bu sebepten dolayı bâde edep iklimine güzel bir lakaptır. O cihânın alışık tanıdık olduğu bir şeydir. Cümle Arap, Acem ve Rum ülkeleri ona aşınadır:

*Ne 'aceb zemzeme-pîrâ-yı tarabdır bâde
Cünbiş-i hâtır-ı ahhâba sebebdır bâde*

*Nâ-halef çıkmış o ferzend-i pür-âşûb olmuş
Ger nijâdın arasan pâk-nesebdır bâde*

*Verir iklîm-i edeb mülküni bâda cümle
O sebebden ana bir nîk lakabdır bâde*

*Üstü açık delü doludur o me'lûf-ı cihân
Âşinâ-yı 'Acem u Rûm u 'Arabdır bâde*

G.268/1-2-3-4

Şair, badeyi bu kadar tasvir ettikten sonra onun kavga, çekişme ve gazâb dolu olduğunu söyler:

*Bu kadar vasf ile tavsîf edüp etdim teşhîr
Zihnîyâ bil ki pür-âşûb u gazabdır bâde*

G.268/5

2.2.5.3.3. Mûm (Şem), Kandîl, Çerâğ

Divân şiirinde bezm meclisi genellikle gece kurulan bir meclistir. Gece olunca âşıklar dostlarıyla bir araya gelir ve iştret sofrasını kurarlar. Mum, işte bu meclislerin aydınlatma gerecidir. Mum, aynı zamanda âşık-maşûk ilişkisini tasavvûfî yönden anlatan kıssalardan biri olan şem ile pervâne kıssasının başkahramanlarındandır.

Mum, parlaklık ve aydınlık yaydığı için sevgilinin kendisi, yanağı veya sevgisi ile özdeşleştirilir. Âşık, sevgilinin bu cümbüşü, nâzı ve işvesi ile onun yanağının mumuna pervânedir:

*Bu cünbiş ü bu gerdiş ü bu turfe-revişle
Şem '-i ruha pervâne değilsin de nesin sen*

G.246/2

Mutlu bir bahta sahip olup da sevgilinin mumunun parlak ışığını görenler, gâmdan azâde ve gözleri mest bir şekildedirler:

*Çeşmini rûşenter eyler gussadan âzâdedir
Tâli '-i mes 'ûd ile şem '-i ziyâdarîñ gören*

G.241/4

Âşık, gece inleyişleri ile sevgilinin yüzünün mumuna pervânedir. O, o muma kavuşmak arzusu ile pervâne misali kolsuz ve kanatsızdır:

*Bu sûziş-i şebgâh ile Zihnî gece gündüz
Şem-i ruh-ı cânâneye pervâne-i 'aşkız*

G.121/8

Âşık, sevdiğine gönülden yanar. Zâhidler de bunu seyrederek. Ve onların gördüğü şey, âşığın sevgilinin güzellik mumuna pervâne oluşudur:

*Derûnundan yanar mahbûba zâhid de nihân eyler
Anı ol şem '-i hüsn ü âna key pervâne görmüşler*

G.115/4

Gerçek âşıklar, geceler boyunca uyumazlar. Gece vakti odalarındaki tek dostları yanan mumdur ve sabaha kadar onunla dertleşirler. Şair, mumun işlevinin sadece bu olmadığını söyler. Mum aynı zamanda, mektupların üzerine vurulan mühürdür. Ancak dertli şair, o mühür bile yara gibi görür:

*Güvâh-ı pursiş-i ahvâl-i dildir **mûm** zannetme
Zuhûr-ı nâmede yer yer urulmuş dâğdır gûyâ*

G.3/3

Gelin gibi süslenmiş mum motifi divânda geçmektedir. Şair bir beyitte gelin gibi süslenmiş mumu taş ile kırdıklarını; çünkü mumun gül ile aynı seviyeye kendini bırakmaya niyetlendiğini söyler. Mumun süslenmesinin ve kırılmasının birkaç sebebi olabilir. “Bundan yetmiş-seksen yıl evveline kadar elektrik, havagazı, hatta petrol yakmasını kimse bilmezdi. Hep iç yağı veya bal mumu yakarlardı. (...) Zenginler mum yakarlardı. Bu mumların dip tarafı kırmızıya boyanırdı. Kibardan bir zatın kibardan bir zata mum göndermesi ‘bu gece bize geliniz’ diye davet sayılırdı. Hala Anadolu köylerinde köylerdeki dost ve hısımlara düğüne davet ederken dibi kızıl yağ ve bal mumu göndermek adettir.”¹⁷⁹ Âşıklar da mum yerine gül gönderilmesini istedikleri için mumu kırmış olabilirler. Yine gül ile bülbül ve mum ile pervâne kıssalarına dayanarak âşıkların gülü mumdan üstün tutmaları sebebiyle mumun kırılması durumu söz konusu olabilir:

***Mûm**-ı ‘arûsı eylediler seng ile şikest
Kasd etdiğiçün olmağa hem-rikâb gül*

G.216/10

Gül, İslâm kültüründe Hz. Peygamber’i temsil etmektedir. İnsanların boyalı mumdan yapılmış putları kırmalarının sebebi, onların *Gül*’e benzemeye çalışması daha doğrusu İslâmiyet’in putlardan arındırılmak istenmesidir.

¹⁷⁹ Onay, a.g.e, s.298-299

Gönül erbabı daimâ bezm meclisinde toplanır. Âşık, kendini bu meclisin mumunun fânusu olarak görür:

*Şem ‘-i cem ‘-i bezm-i erbâb-ı dilin fânûsıyuz
Fenn-i râz-ı hikmetin sâhib-edâ kâmûsıyuz
Biz mahabbet bâğının bir devha-i mağrûsıyuz
Cism-i pür-dâğıyla câm-ı bâdeniñ me’nûsıyuz
Keykubâdî tâc ile mey-hâne Keykâvusıyuz* Mus.5/1

Çerâğ, evleri meclisleri aydınlatan bir diğer materyaldir. Divânda güneş, sevgili, âşık gibi unsurlar çerağ ile özdeşleştirilir.

2.2.5.3.4. Afyon, Beng, Hâb, Duhân (Tütün), Berş

“Olgunlaşmamış haşhaş kapsüllerine yapılan çizintilerden sızan, içinde morfin ve kodein gibi uyuşturucu maddeler bulunan katılaşmış süt olarak tanımlanan afyon’un aslı Grekçe opion olup anlamı ‘süslü bitki’dir. Türkçe’ye Farsça’dan afyun imlâsıyla girmiştir.(...) Afyon yutarak, çiğnenerek alınabileceği gibi sigara ile de içilebilir. Hangi şekilde kullanılırsa kullanılsın aynı tesiri gösterir. Başlangıçta varsa ağrıları azalır, üzüntüler kaybolur, sıkıntılar geçer ve geçici bir keyif hali başlar. Afyonkeşler bu keyif haline balayı derler.”¹⁸⁰ Şair, zamanın ehlinin afyon, şarap ve hâb ile hararetlendiğini söyler. Kendisi ise bu meclisin ne şarabına ne de esrarına düşmüştür. O, bu meclisten bir kuru kahve bir de tütün almıştır:

*Biz bir kuru **duhân** ile bir kahve almışız
Biz düşmedik bu meclisin afyon u **bengine*** G.289/5

Âşık, sevgilinin tutkunudur. O, afyoncular gibi sevgilinin dudağının şarabına düşkün oldukça yanıp inler:

*Tiryâki sever hâliñi **afyoncu** deñlü
Bekrî leb-i la’liñle düşer sûz u güdâza* G.296/4

2.2.5.3.5. Kadeh (Câm, Ayak, Sâgar, Peymâne), Sürâhi, Testi, Küp (Hum)

“Bezmin önemli levazımından olan kadeh, şarap ile birlikte ele alınır ve bazan mecâz-ı mürsel yolu ile şarap yerine kullanılır”¹⁸¹ Kadehler bazen altından

¹⁸⁰ Abdulkadir Erkal, “Divân Şiirinde Afyon ve Esrar”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2007, S.33, s. 26

¹⁸¹ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2012, s.112

bazen gümüşten yapılır. Şair, gülün gönlünün yaralı ve bülbülün ise bu yüzden açık meşrepli olduğu bir mecliste altından yapılmış kadehlerin gelip gittiğini söyler:

*Gül sîne-çâk bülbül açık meşreb olsalar
Meclisde olsa **sâgar**-ı zerrin gelir gider*

G.55/5

Bezm ortamında halka şeklinde oturulur ve herkesin elinde kadehler vardır. Âşık, kadeh çekip sarhoş olanların oluşturduğu halkanın en başında oturur. Zâhidler ise bu ortamın en âkilleridirler:

*Ser-halka-i **peymâne**-keşânız ki tâ ezelden
Zâhid bu cedelgâhda en 'âkilimizdir*

G.56/4

Kadeh, âşıkların içki meclisindeki en yakın dostlarıdır. O, bir bakıma meclisin pîridir. Kadehsiz bir meclis düşünülemez. Şair, ne sahba ne kadeh ne de bardağın meyhanenin pîri olduğunu; meyhanenin pîrinin kendi âhının dumanları olduğunu dile getirir:

*Ne sebûdur ne **kadeh**dir ne piyâle ne de câm
Pîr-i mey-hânemizin himmeti dûd olmuştur*

G.83/3

Zâhidler, ellerinde kese kese altını ve gümüşü tutarlar. Ancak nedense *bezm-i safâda* renk renk kadehe ve şaraba ellerini sürmezler:

*Tutar destinde zâhid surre-i sîm u zerin mergûb
Neden bezm-i safâda câm-ı reng-âmîze el sunmaz*

G.122/4

Âşıklar ise tevhîd şarabının kadehinin mestanesidirler:

*Biz kim ezeli 'âkif-i meyhâne-i 'aşkız
Câm-ı mey-i tevhîd ile mestâne-i 'aşkız*

G.121/1

Şair, sürahinin dar ağızlı olmasını, tabiatının dar olmasına bağlar:

*Ne meşreb eylemiş peydâ **surâhi** teng-hûlukda
Mey-âşâmâna etdirmez hevâ-yı âşinâlıklar*

G.47/2

Divân'da Cem'in kadehinden de sıkça bahsedilir. Neşe veren kadehlerle mest olanlar, gönlünü tecellinin başkentiyle Cem'in kadehi yapar:

*Mestâne müheyyâ-yı neşât-âver olanlar
Ser-şâr-ı tecellîyle dilin **câm**-ı Cem eyler*

K.17/13

Bezm âleminin zikredildiği beyitler şunlardır:

G.3/2-3, G.4/5, G.7/5, G.11/3, G.14/1, G.15/3, G.16/5-6, G.17/1-2-3, G.22/3, G.24/2, G.28/4, G.32/2, G.36/1, G.37/3, G.43/5, G.45/1, G.47/1-2, G.49/1, G.50/5, G.51/5, G.54/6, G.55/5, G.56/4, G.63/4, G.68/3, G.69/4, G.73/2, G.76/2, G.82, G.83/2-3, G.84/4, G.85/1, G.87/1-2, G.90/2, G.91/2-5, G.100/4, G.104/1, G.110/1, G.114/1, G.115/1-4-5, G.116/1, G.118/1, G.121/1-8, G.122/1-4, G.124/1, G.128/5, G.131/1, G.135/4, G.136/1-2, G.137/4, G.141/3, G.143/2, G.145/3, G.146/1, G.147/2-5, G.149/2, G.150/5, G.151/2, G.152/2, G.154/3, G.155/1, G.162/1, G.163/8, G.175/3, G.177/1, G.201/1, G.203/2-8, G.205/3, G.206/4, G.223/4, G.230/4, G.231/4, G.232/2, G.239/2, G.243/2, G.247/2, G.255/3, G.260/3-4, G.268, G.270/4, G.271/1-3, G.273/3, G.276/2, G.279/3, G.281/1, G.286/1, G.288/2, G.289/5, G.296/4, G.299/1, G.300/4, G.308/4, G.309/3, G.312/3, G.314/2, G.316/1.

2.2.5.4. Mûsikî

Bezm, eğlence mekânlarını şenlendiren unsurlardan biri de mûsikîdir. Mûsikî ile ilgili terimlerinden başlıcaları *semâ*, *perde*, *nâğme*, *makâm*, *sadâ*, *şarkı okumak*, *uşşak-ı rast*, *mutrîb*, *çığâne*, *mızrap*, *cümbüş* ve *demsâz* olmaktadır. *Divân*'da geçen mûsikî aletleri ise *saz*, *çeng*, *rebâb*, *ney*, *davul (dühul)* ve *ûddur*.

Mey bezminde saklı, gizli sırları ney saklayamaz. Zâhidler de gelirlerse sırra vâkıf olup giderler:

Râz-ı nühüfte saklayamaz bezm-i meyde ney
Zâhid gelirse vâkıf-ı esrâr olur gider G.54/6

Zihnî, feleğin karargâhının istediklerini istemez. Onun meyli, bezmdeki sahbâyâ ve ney'edir. Şairin ney ile cânlar yakan inleyişi birleşince, bağdaki bülbüller bile susar:

Ney ile nâle-i can-sûzum olunca dem-sâz
Bâğda bülbül-i hânendeyi hâmûş etdi G.315/4

Âşığın boyu, felek misali hâm olmuştur ve âşık inleyip ağlamaktadır. Bağrı ise ney gibi delinmiştir. Şair, ney gibi gönlünü açmamak ve her şahsa sırrını söylememek gerektiğini dile getirir:

Ney gibi râz-ı diliñ açma ki bağrın delinür
Zihnîyâ söyleme her şahsa meded esrârîñ G.206/6

Gece vaktinin perdesi, sabahın çengi ile parçalanırken aşk ehlinin cümle noksânı tamam olur:

*Perde-i târîk-i şeb **çeng-i** seherle çâk iken
Ehl-i ‘aşkın Zihnîyâ noksânı cümle tâm olur* G.57/5

O ahenkle şarkı söyleyen şuhu elde etmenin tek çaresi onu zorlamaktır. Onun zülfüne çok fazla bağlanmamak gerekir; çünkü *uşşak-ı rast* makamı bukle bukle zülf istemez:

*Verme o deñlü zülfüne ey gonca in ‘ikâd
‘Uşşâk-ı râst zülf-i ham-ender-ham istemez* G.152/4

O nâz sarhoşu sevgili oyuna hevesli değildir. O, ya sazdan lezzet alır ya da hikâyeden. Mutrıplar, gönül yakan cümbüşü sevgilinin aşkından dolayı yapar. Eğer sevgilinin sevdası olmasaydı, onlar mızrabı sazın sinesine vurmazlardı:

*‘Aşkîñla eder cünbiş-i dil-sûzıñı yoksa
Mızrâbı niçün mutrıb urur sîne-i sâza* G.296/5

Sevgili, şarkı söylerken mutrıpla demsâz olur. O, çığâne ve mızrapla dedikodu eder:

*Dem-sâz olursa mutrıb ile yâr nağmede
İlkâ eder çığâne vü mızrâba güft-gû* G.259/3

Feleğin semâ şevki her an zührenin sazındadır. Çeng ile rebâb, safâ ile ona amâdedir:

*Her dem semâ ‘-ı şevki anuñ sâz-ı zühredir
Âmâdedir safâ ile **çeng ü rebâb-ı** çarh* G.40/5

O şarkı söyleyen uçarı güzel, meclise gelir ve ondan usul olarak çok makâm alınır. Bülbül bile o şuhun nağmelerinin demindedir:

*Gelirse meclise bir de o şûh-ı hânende
Usûlden bir uğurda nice **makâm** alınır* G.62/2

Musikî kavramının geçtiği beyitler şunlardır:

G.40/5, G.43/5, G.50/5, G.54/6, G.57/5, G.59/1, G.62/2, G.69/3, G.95/2, G.97/4, G.122/2, G.149/4, G.152/4, G.163/5, G.206/6, G.250/4, G.259/3, G.296/5, G.315/4.

2.2.5.5. Sslenme

2.2.5.5.1. Kıymetli Mâdenler ve Taşlar

Divân’da bahsedilen kıymetli mâden ve taşlar yâkut, akîde, cevher, dürr, altın, gümüş ve lâ’l’dir.

Altın ve gümüş, her dönemde rağbet edilen değerli mâdenlerdir. Şair önce bu mâdenlerin, dünya ehli için değerli olduğunu dile getirir. Hâce, hırs ile dünyâda er p artırma hevesine kapılmıştır. Onun arzusu sadece altın ve gümüş kazanmaktır:

Düşmüş md cem ‘ine dünyâ hutâmınıñ
Bîçâre hâce hırs ile sm  zer artırır G.104/3

Zâhidler de rağbet edilen altın ve gümüş keselerini ellerinde tutarlar. Ama safâ bezminde renkli kadehe dokunmazlar:

Tutar destinde zâhid surre-i sm u zerin mergûb
Neden bezm-i safâda cm-i reng-mze el sunmaz G.122/4

Âşığın ise yaradılışı altın gibi temiz ve berrâktır. O karışmış sikkeye rağbet etmez. Yine onun için sevgilinin yüz levhasının ss, altından bir kitaptır:

Eyledim âyât-ı hüsnüñ su gibi ezber seniñ
Zîver-i levh-i ruhuñ zerrin kitâbımdır benim G.231/2

Âşık ne altında ne gmşte ne de âlemde herhangi bir varlıkta güzellik bulmuştur. Ona göre, o gönül açan kadehlerde altından çok daha kıymetli bir sır vardır:

Ne sm  zerde buldum ey göñül ne km ‘âlemde
‘Aceb râz-ı nühüfte var o cm-i dil-gşlarda G.293/3

Divân’da sıkça geçen bir diğer mâden ise yakuttur. Yâkut, “kıymetli taşlardandır. Kırmızı, sarı ve gök olur. Ateşe mtehammildir. Bütün taşlardan ağırdır. Erimez. Elektriği bir iki saat muhafaza edermiş. Boğaza atılırsa tâun ve vesveseye nâfi imiş. Emilirse harareti kesermiş.(...) Kışın suya atılırsa su donmazmış.”¹⁸² *Divân* şiirinde daha çok kırmızılığı yn ile ele alınan ve sevgilinin dudağı ve yanağı ile özdeşleştiren yâkut, *Zihnî Divânı*’nda da aynı manâlarda kullanılmıştır.

Sevgilinin saçlarının kıvrımına ve dudağının yâkutuna kimse yknemez. Âlemde böyle anber de cevher de yoktur:

¹⁸² Onay, a.g.e., s.432

Çîn-i zülfüyle leb-i yâkûtuna kim öykünür
Kârghe de öyle bir 'anber mi var gevher mi var G.76/7

Sevgilinin yâkut gibi taze dudağı kızıl akîdeye benzer. Sevgilinin gül gibi kırmızı yanağı, kızıl yâkutu hor görür ve onu ayıplar:

Safâ-yı verd-i ruhsârîñ kızıl yâkûta ta 'n eyler
Zerâfetle sorup nûş etdiğim dem sohbet-i la 'liñ G.215/2

Yâkut, sevgilinin dudağına ne kadar öykünürse öykünsün, sevgili en sonunda onu parmağındaki bir yüzüğe taş yapar:

Yâkût çok da öykünesin la 'l-i yâra ger
Bir barmağında hâtemine kaş eder seni G.316/4

Sevgilinin yâkut dudağının fikri âşığın gönlünde gece gündüz gelgitler yaratır. Lâ'lin keyfiyeti her zaman âşığın içinde ukte olur:

Dilimde rûz u şeb âmed-şod eyler fikret-i la 'liñ
Zamîrimde dem-â-dem 'ukdedir keyfiyet-i la 'liñ G.215/1

Divân'da geçen diğer bir değerli taş da “dürr” yani incidir. İnci, genelde sevgilinin kendisi ve dişleri için kullanılır. Âşık, “sevgili acaba bir cevher mi yoksa bir inci midir?” diye sorar. “Yoksa o dünyayı kaplayan güzellik hazinesi midir?”:

Sencîde güher mi dür-i yek-dâne misin sen
Bu hüsn-i cihân-gîr ile ferzâne misin sen G.256/1

Âşığın gönlünde tevhîd ateşinin parlaklığı, irfân ehlinin bembeyaz incisi vardır:

Göñül tevhîd-i zâtıñ gurre-i garrâsı var sende
Yem-i 'irfânıñ el-hak dürre-i beyzâsı var sende G.275/1

2.2.5.5.2. Güzel Kokular

Divân'da misk, anber ve nâfeden bahsedilir. Bu kokular, sevgilinin zülfünün kokusuyla özdeşleştirilir. Âşık, sevgilinin zülfünün kokusuna Hıtâ'daki misk kokusu diyerek hakikatli bir isabet yapar. Sevgilinin siyah saçlarının vasfını halka açıklayınca anber kokulu şebboy çiçeğinin yüzü utançtan sararmıştır:

Zihnî meşâm-ı zülfüne müşk-i hıtâ deyüp
Vasf eyle gel hakîkati ehl-i isâbet ol G.220/7

Sabah rüzgârı gülbahçesine doğru gittikçe hattının misk kokusu da gülbahçesine gelir. Onun zülfünün kokusu saba ile geldikçe mecliste halk onun destanını anbercesine anlatır:

Geldikçe bûy-ı zülfi o şûhuñ sabâ ile
Meclisde dâstânını halk ‘anber eyledi G.311/3

Sevgilinin kâkülü yüzünden asılsa bunu kimse ayıplamaz. Zîra âşıқта o miskin hayli sevdası vardır:

Asılsa kâkülüñ cânâ yüzüñden kimse ta ‘n etmez
O miskînin de zîrâ hayli dem sevdâsı var sende G.275/2

Süslenme bahsinin geçtiği beyitler şunlardır:

G.10/3, G.33/1-4, G.37/1, G.76/7, G.99/1, G.104/3, G.106/3, G.122/4,
G.133/6, G.150/4, G.160/3, G.215/1-2, G.220/7, G.231/2, G.236/5, G.257/4,
G.261/3, G.275/1, G.293/3, G.313/4, G.316/4.

2.2.5.6. Giyim-Kuşam

Divân’da gerek sevgilinin gerek âşığın gerekse de zâhid ve sofuların giyim kuşamından bahsedilir. Şair, sevgiliyi somut bir şekilde anlattığı zaman, onun giydiği kıyafetlerden, taktığı takılardan bahseder.

Atlas ve dîbâ, zenginlerin kıyafetlerinin yapıldığı kumaş çeşitleridir. Şair için bunlar kibrin, kendini beğenmişliğin göstergesidir. Kişi kemâl giysisiyle üzerini örterse, ona atlas ve dîbâ gerekmez. Tevâzu kelimesinin anlamı hırkadan çıkar. Kibrin izleri ise atlas ve dîbâda bulunur:

Hırkadan añla hemen harf-ı tevâzû‘ ne imiş
Kibrin âsârını gel atlas u dîbâdan sor G.114/6

Abâ, soysuz kişilerin pahalı bir yüküdür. Ârifler kevn ü mekânı berdüş ederler. Gerçek âşıklar, tâc ve kabânın meşguliyetinden azâdedirler:

Nâ-kesiñ bâr-ı girânıdır ‘abâ-yı cismi
‘Ârifan kevn ü mekânı heme ber-düş eyler G.51/3

Şair, destâr ve câmenin fazîlet ve hünerin şâhidi olmadığını, kıyafet ehlinin genellikle içinin boş olduğunu dile getirir:

Destâr u câme şâhid-i fazl u hüner değil
Ekser derûnı boş olur ehl-i kıyâfetiñ G.210/4

Etek ve hırkaların cebi ne denli dolu ise tâc ve kabâlarda da hüznün ve gâm o denli çoktur:

Ne deñlü var ise dâmân u ceyb-i hırkada râhat
O deñlü mümtelîdir hüzn ü gam tâc u kabâlarda G.293/7

Sevgilinin külahının, bakışı gibi eğri oluşundan bahsedilir. Kavuğunun altından kâkülleri görünür. Onun düşük gömleği, kan alıcı bir ok gibidir:

Ebruvân pür-çîn nîgeh kec pür-tegâfûl nazralar
Tîr-i hûn-rîz-i 'itâb-âlûdesi mestânedir G.82/2

Sevgilinin giyim kuşamından bahsedilirken bazen başında fes, kolları ve yakası açık olduğu söylenir. Sevgili geldiği zaman, mestâne bir şekilde şalını eğerek gelir. Onun amacı âşığa kahrı çekтіrmektir:

Mestâne şâln eğdirüp ol fitne-cû gelir
Maksûdu cevri ü kahra heman gâlibâ biziz G.133/3

Âşığın gönlü, endâmı ve kıyafeti hoş, câzibeli sevgililer umar. Şair, gülün örtülü bir kadın gibi kapalı olduğu zamanlarda daha nâmlı olduğunu; ama bülbülün davası için nikâbını açtığını söyler:

Mestûrelikde gonca iken nâmdâr idi
Da 'vâ-yı bülbül üzre açdı nikâb gül G.216/6

Giyim-kuşam bahsinin zikredildiği beyitler şunlardır:

G.32/1-7, G.34/5, G.42/2, G.51/3, G.82/2, G.94/2, G.96/2, G.114/6, G.133/3-6, G.134/7, G.135/3, G.152/3, G.210/4, G.216/6, G.217/2, G.259/2, G.293/7.

2.2.5.7. Sofra ve Yiyecekler

Yiyecek, içecek ve sofrâ bahsi divânda sıkça geçmektedir. Sahbâ meclisi hazır, cümle dostlar toplanmıştır. Gönül kanı şarap, gözyaşı meyve gönül ise sevgili için kebab olur. Sevgilinin helva gibi dudaklarından sohbet zevki alanlar, safâ bezminde Cem'in kadehini beğenmezler. Onun yüzü, işret toplantısının çeşnisidir:

Helvâ-yı lebleriñden alan zevk-i sohbeti
Bezm-i safâda 'işret-i câm-ı Cem istemez G.152/2

Sine muhabbet meyvesi, dil ise kebaptır. Kan saçan gözyaşları ise renkli bir şaraptır. Âşık eskiden beri bu ocağın âdetini bilir. Bu bezmin içeceği ciğer kanı, ekmeği ise figandır:

*Eskiden biz bu ocağın biliriz ‘âdetini
Şürbüni hûn-ı ciger nânını efgan gördük*

G.196/2

Âşığın aş, sevinç hurmasıyla lezzetlenmişken, beldenin şeyhinin helvası damağında acı bir tat bırakır:

*Helvâ-yı şeyh-i belde eder telh kâmımız
Lezzet-dih-i meserret iken aşımız bizim*

G.233/5

Sevgilinin dudağının şerbeti, yaralı gönüllere keyfiyyet verir. Takâtsiz aşk hastalarına bu keyfiyyet yeter:

*Şerbet-i la ‘liñ dil-i mecrûha hâsiyyet yeter
Hastagân-ı ‘aşk-ı tâkat-sûza bu sıhhat yeter*

G.90/1

Sevgilinin elma gibi gabgabının sevdası âşıklara meyvedir. Amellerin baş sofrasında insanlara piyâz olur:

*Sevdâ-yı sîb-i gabgabı ‘uşşâka mîvedir
Ser-sofra-i emelde pelîdle piyâz olur*

G.72/4

Cân kuşunun isteği şeker tadındaki dudaklardır. Bu âlemin hararetle arasında âşığın arzusu sevgilinin helva gibi dudaklarıdır:

*Matlab-ı tûtî-i cân ol leb-i şekker-hâdır
Bu harâretgeh-i ‘âlemde işim helvâdır*

G.79/1

Âşık, kuru dumanlı bir kahve alır; o, bu âlemin afyon ve şarabına düşmez:

*Biz bir kırı duhân ile bir kahve almışız
Biz düşmedik bu meclisin afyon u bengine*

G.289/5

Şair, 290. gazelde kahveyi anlatır. Kahve, saf yaradılışı ile keyif ehline nâz eder ve seher vakti çeşit çeşit tavırlarla, cilvelerle dil döktürür. O kara yağız sevgili, siyahlar giyinerek bezme gelir ve kahve onun gümüş beyazı ellerinde itibar kazanır. Kahve, Mısır’ın azizidir; Şâm’a ve İstanbul’a kadar gelmiştir. O, Bağdat’tan sefer ederek Rum iline tâbi olur. O, sevgilinin dudağından asla vazgeçmez. Sevgilinin ayva tüylerinin meftunudur ve durmadan sevda çeker. Kahve, sevgilinin sohbetine sebep olur; Mısır’ın ve Rum’un haracı toplansa yine de kahve etmez:

*Musaffâ-meşreb ile ehl-i keyfe nâz eder **kahve**
Ne gûne cilvelerle dil döker vakt-i seher **kahve***

*Siyeh-pûş oldu geldi bezme ol şûh-ı siyeh-çerde
Yed-i sîmin-i cânân üzre âhir mu ‘teber **kahve***

*Visâle mey gibi bâ'is değil mi sâde-rûyânı
Bu bezm-i can-fezâda doğrusu dil-ber eger **kahve***

*'Azîz-i Mısrdır metbû'-ı şehri-Şâm u İstanbul
Tabîb-i Rûmdur Bâğdâddan eyler sefer **kahve***

*Ne issi kanludur la 'l-i leb-i dil-dârdan geçmez
Hat-ı cânâneniñ meftûnudur sevdâ çeker **kahve***

*Olur bâdi edâ-yı sohbati cânâne ey Zihnî
Harâc-ı Mısır u Rûmî ehli yanında deger **kahve***

G.290

Şair, açgözlü olmamak gerektiğini söyler. Eğer kişi kibarlık sofrasına dahil olmak istiyorsa, Allah'ın azâmetli mutfağının nimetlerini, yemeğini gözetmelidir:

*Olma gürisne dîde-i hân-ı kibâr isen
Ta 'yîn-i matbah-ı ni 'am-ı kibriyâ gözet*

G.22/7

Bir başka beyitte şair, güneşin feleğin tandırının sinesinde kızarmış bir yufka olduğundan bahseder:

*Tennûr-ı sînesinde kızarmış ragîfidir
Yevmiyye-hân-ı meltafada âftâb-ı çarh*

G.40/3

Sofra ve yiyeceklerin anıldığı beyitler şunlardır:

*G.11/3, G.22/7, G.40/3, G.44/1, G.72/4, G.76/1, G.79/1-2, G.90/1, G.152/2,
G.154/3, G.196/2, G.203/9, G.231/1, G.233/5, G.258/3, G.289/5, G.290,
G.291/3, G.304/4.*

2.2.5.8. Mimârî

Divân'da göze çarpan mimârî unsurlar kaşâne (malikâne), kargeh (karargâh), bina, dîvâr (duvar), kal'a, hisâr (kale), hayme (çadır), konak, han, ribat (hâne), kasır (köşk), der (kapı), mamûre, meykede (meyhâne), külbe (kulübe), asyâb (değirmen) ve dükkândır. Ayrıca şair, yaşadığı dönemde yapılan câmi, köprü, çeşme gibi yapılara tarih düşmüştür. (bkz. Kıt'alar)

Şair, âşğın incinmiş bedenini bir mülke benzetir ve bu mülkün sevgili tarafından virâne edildiğini söyler. Bu âlemin incitici karargâhında zamanın güzellikleri kimseye nasip olmamıştır:

*'Aceb bu kârgah-i hud'azâr-ı 'âlemde
Kime tamâm ile olmuş bu rûzgâr nasîb*

G.15/2

Gönül evi, sevgilisiz boş kalırsa, bir harâbeye döner. O gözlerin olmayışı, âşığın gönül evini mumsuz bir eve çevirir:

*Dil tehî kalsa harâbezâr olur dildârsız
Beyt-i bî-şem'e döner ol fikret-i dîdârsız*

G.154/1

Âşık, gâm kulübesinde ekmeğine kanaât eder ve mevki makâm ehlinin ünvânı ile ikrâmını istemez. O, rakibin kötü sözlerine bakıp da hemen Allah'ın temiz zikrini kendine hisar edinir:

*Bed-lehçe-i rakîbe bakup Zihnîyâ hemân
Zikr-i Hudâ-yı pâki hisâr etmek istedim*

G.234/5

Görünürde gerçi gâm ile viranedir; ama şevk izleri ile benliği mâ'murdur:

*Ma 'mûrdur zamîrimiz âsâr-ı şevk ile
Zâhirde gerçi fakr ile **vîraneler**deniz*

G.131/4

Sevgilinin uyanık gamzeleri bekçi gibi, her gece güzelliğin kalesini bekler. Âşık, vuslât kalesine vücud nakdini saçarak bu emre cân baş ile razı olmak gerektiğini söyler:

*Kâlâ-yı vasla nakd-ı vücûdu nisâr edüp
Bu emre eyle cânıñı kâ'il tevekkül et*

G.27/4

İnsanoğlunun şerefli ömrünün binası, günahlardan harap olmuş iken mağfîret mimarı ümit ile onu tâmir eder. Sabah vaktinin nûru, aydınlığı gelmeseydi, haşre dek gecenin karanlık çadırı gitmezdi:

*Haşre dek öyle sevâd-ı haymesi gitmezdi hiç
Gelmeyeydi pertev-efşân olmağa isfâr-ı subh*

G.35/2

Gönül evinin içi safâ ile bünyâd olmuştur. Gönül hânesine ne kadar gâm gelirse gelsin telaşa düşmemek gerekir. Çünkü ne kadar gam gelse de o hâne yabancının değil âşığın hanesidir:

*Geldikde ribât-ı dile gam düşme telâşa
Ger her ne kadar gelse de ol **hâne** bizimdir*

G.45/5

Bu dünyâda mâ'mur olmuş bir hâne ya da açık bir kapı yoktur:

Sofra-i in‘âmı seyr eyler cihânda er mi var
Hâne-i ma‘mûre yâhud bir güşâde der mi var G.76/1

Asyâb (değirmen), dehr (zaman) ve çarh (felek) için kullanılan metaforlardır. Felek değirmeni, daima insanları ezmekte, onların imarlarını, kurulu düzenlerini öğütmektedir:

İ‘mârımız öğütmededir âsyâb-ı çarh
Etmez şebân u rûz tehallûf nisâb-ı çarh G.40/1

Mimâri unsurların yer aldığı beyitler aşağıdadır:

G.14/2-4, G.15/2, G.20/5-11, G.27/4, G.35/2, G.40/1-4, G.43/1, G.45/5,
G.49/5, G.50/1, G.56/7, G.62/3, G.76/1, G.80/4, G.131/4, G.135/1, G.141/2,
G.154/1, G.163/4, G.234/5, G.267/3, G.280/4.

2.2.5.9. Alış Veriş (Bey ü Şîrâ)

Divân’da alışverişe dair “bazâr-ı vasl, revnâk-ı bazâr, bazâr- aşk, bazâr-ı emel, dükkân, çar-su, dinâr u dirhem, müşteri, sermâye, alış veriş, kazanç, masraf, hesap, haraç mezat satma, ticâret” kavramları kullanılır.

Şair, bu dünyâ çarşısında mârifetin müşterisinin olmadığını belirterek söz üstünlüğünü haraç mezat satmamak gerektiğini söyler. Felek, dolap gibi alış verişlidir:

Bu çâr-sûda ma‘rifetin müşterisi yok
Zihnî mezâda verme metâ‘-ı belâgatîñ G.210/6

Nakd-ı sirişki sarf iledir bağıl-ı kâm-ı dil
Dolâbveş felek ki alışlı verişlidir G.64/3

Âşık, kan renkli gözyaşlarını vererek vuslât diler. Bu karargâhta bu tarz alış veriş onun tabiatına uygundur. Sevgilinin yolunda âşık, gözyaşını sarf eder ve bu denli masrafı sevgilinin ne zaman hesap edeceğini sorar:

Sirişki reh-güzerinde nisâr eder dîde
Bu deñlü masrafı bilmem ne dem hesâb ederiz G.123/4

Bu çarşıya tatlı sözlü, ama bencil çok dilber gelir gider. O servi boylunun eğer kaşları eğri olmasaydı, vuslât pazarında ayak diremezdi:

Bu çâr-sûya çok leb-i şîrin gelir gider
Bâzâr-ı ‘aşka dil-ber-i hod-bin gelir gider G.55/1

Söz pazarında alış veriş tükenmiştir. Şerefli ömrün sermayesi tükenmiştir. Bu fenâ çarşısında kazancın ne olduğu bilinmez. Şair, cahillerin ayıplamasındansa elinin dinar ve dirhemden boş kalmasını tercih eder:

*Tehî kalsın heman dest-i taleb dînâr u dirhemden
Beni şermende yâ Rab eyleme nâdân 'atâsından*

G.254/3

2.2.5.10. Sihir, Büyü, Tılsım

Sihir, tılsım, büyü mefhumları; dünyâ, hazineler ve bilhassa sevgilinin gözleri için kullanılır. Büyüyü yapan kişi cadı (câdû), büyücü diye adlandırılır. O hançer tutan uçarı sevgili, hiçbir şeyi umursamamaktadır. Ona yaklaşmamak gerekir; çünkü o cadı tek bir nefeste binlerce büyü yapar.

Ahu gözlü sevgilinin büyü dolu gözleri hasta, baygın bir şekilde bakar. Âşık eğer elinde olsa sevgilinin sihrinin kabzasında çok fazla kalmayacağını; ancak gönlünü bu sihirden kurtaramadığını ifade eder:

*O kadar kalmaz idim kabza-i teshîrînde
Neyleyim oldu yine bu dil-i dîvâne sebeb*

G.16/3

Bir nice cadı, sevgilinin zülfünün kemendine bağlanmıştır. Zaman ehli hep sihir ile, fesat ile dolmuştur. O zülfün kıvrımları, âşığın gönlüne ukde olup işini zorlaştırmıştır. Bu sihri âşığın gönlünce çözebilecek olan sabadır:

*İşim müşkilter oldu çîn-i zülf-i 'ukdedir dilde
Gel ey bâd-ı sabâ ol **sihri** ber-bâd eyle göñlümce*

G.286/3

Bu dünyâ büyülü bir yerdir. İnsanı büyülere gark eder. Sihri görünür; ancak o cadı asla görünmez. Şair, Rüstem'e veya Zal'a değil; Sam'a ya da Nerîman'a değil de bu hile ile büyüü dünyâya sormak gerektiğini söyler:

*Rüstem ü Zâla değil Sâm u Nerîmâna değil
Etdiği mekr ü **füsûnı** yine dünyâdan sor*

G.114/2

Murat fidanını, seher vakti dökülen gözyaşları yüceltir. Tılsımlı hazineyi ise onu arayan açığa çıkarır:

*Nahl-ı murâdı eşk-i seher ser-firâz eder
Gencîne-i mutalsamı matlûbı bâz eder*

G60/1

Sihir, büyü ve tılsım mefhumlarının geçtiği beyitler şunlardır:

G.5/4, G.16/3, G.60/1, G.79/3, G.114/2, G.192/1, G.202/4, G.229/1, G.261/1, G.286/9, G.322/2.

2.2.5.11. Tabâbet

Divân'da tıp ve hastalıkla alakalı mevzûlar hep aşka ve sevgiliye dairdir. Hasta olan âşıktır. Bu hastalığın dermânı da sevgiliden umulur. Bimâr yani hasta âşığa merhem te'sir etmez. Aşk hâli, âşıktaki konuşacak tâkat bırakmaz ve bu duruma dilsizler bile merhamet eder:

Şöyle dem-beste dilem kim rahm edüp ebkem baña
Öyle bîmâram ki te'sir eylemez merhem bana G.7/1

Hasta âşık, kimsesiz bir şekilde ayrılık köşesinde yatar ve gamlı bir şekilde başucunda bekleyecek bir güzel arar:

Yatur peygûle-i hasretde bî-kes 'âşık-ı hasta
Ser-i bâlîn-i gamda bir muvâfık mihriban gözler G.105/5

Aşığın cânı merhem tutmaz ve beden yaraları asla iyileşmez. Hasta âşığa ilâç olarak Allah'ın şifâ kapısının lütufları yeter. Ona bu hastalık gazâb korkusundan dolaydır.

Calinûs'un dermânı, aşk hastalığına te'sir eyleyemez. Dermân, aşkın tabîbi olan sevgiliden umulur. Ancak o da dermânını verir mi vermez mi bilinmez:

Marîz-i 'aşka te'sir eylemez dermân-ı Câlinûs
Tabîb-i 'aşkı dersin yine dermânın verir vermez G.145/4

2.2.5.12. Yazı İle İlgili Hususlar

Divân'da yazı ve yazmakla alakalı *kitâb*, *nâme*, *defter*, *mektûb*, *recâ-nâme*; *küttâb*, *kâtib*, *debîr*; *hâme*, *divit*, *mahbere*, *küttüb-hâne* sözcükleri kullanılır. Şair, bu kelimeleri çeşitli hususlarda kullanır.

Zihnî, ezel kâtiplerinin geçmişte sevgiliye güzellik; âşığa da müptelâlık yazdığını söyler. Hidâyet kâtipleri herkese kısmet yazmaz. Hikmet kâtibi, birer birer hükmünü vermiştir. Hakk'ın kudreti, tâ ezelde yedi kat göklere yazılmıştır:

Debîr-i hikmet imzâ eylemiştir yek-be-yek hükmün
Yazılmış kudret-i Hak tâ ezel berk-i giyâlarda G.293/4

Kudret divân-hânesinin kâtipleri, o nâz pâdişâhının yüzüne altın kalemlerle binlerce hat yazmışlardır. Şair, sevgilinin güzelliğinin âyetini su gibi ezberlediğini; onun güzelliğinin levhâsının, kendisinin altından yapılmış bir kitâbı olduğunu belirtir:

*Eyledim âyât-ı hüsnüñ su gibi ezber seniñ
Zîver-i levh-i ruhuñ zerrin kitâbımdır benim* G.231/2

Zihnî kaleminin, sayfaların üzerlerini Haleb kalesi gibi süslediğini belirtir. Onun divit ve kalemleri hizmette kusur etmeyen iki Hindû köleye teşbih edilir:

*Var zîr-i destimizde devât ü kalem gibi
Hidmette müstakîm iki hindû gulâmımız* G.128/2

Şairin şiiri, tabiata parlaklık verir. Sanki onun kalemi divit çeşmesinden içmiştir:

*Zihnîyâ tab'a güşâyış verir eş'âr-ı teriñ
Çeşme-i mahbereden hâme meger nûş eyler* G.51/6

Şair, feleğin sayfasına yazmıştır şiirlerini. O, bu tâze nazımdan meleklerle armağan etmiştir:

*Safha-i gerdûna yazdım Zihnîyâ eş'ârımı
Kudsiyâna armağan etdim bu nazm-ı tâzededen* G.242/5

Zihnî, bazı beyitlerde divânını oluşturma nedenini de açıklar. Onun gönlünün bahsi risâlelere sığmamaktadır. Bu yüzden, şair o mevzûları kitaplaştırmıştır:

*Sığmadı bahs-i dil risâlelere
Biz müdevven anı kitâb etdik* G.197/2

Sevgilinin güzelliğinin ilmini iç açıcı bir şekilde tertib ederek, âşık muhabbet ehlinin ortasında bir kitâb oluşturur:

*Hevâ-yı kâm ile her cânibe şitâb ederiz
Füsûsdur ki tehî yerde ızırâb ederiz* G.123/1

Gönül erbâbı Zihnî ile baş edemez; çünkü dünyânın sırları onun defterindedir:

*Erbâb-ı dil benimle ne vech üzre bahs eder
Zihnî nikât-ı râz-ı cihan defterimdedir* G.106/5

Divân'da gül kitâba teşbih edilmiştir. Şair, gülün her sabah yapraklarını bir kitâb gibi açtığını söyler:

*Olmuşdu gonca mahfaza hengâm-ı şeb aña
Evrâkın açdı vakt-i seherde kitâb gül* G.216/2

Zihnî, bu âlem *kütüb-hânesinde* cisminin ödünç bir kitâb olduğunu ifade eder. Sevgilinin gül yanağını ise güzellik köşkünde bir kitâbe olarak görür:

Kasr-ı cemâle gül-ruh-ı cânan kitâbedir

Mihr-i cebîni üzre o kâkül sehâbedir

G.50/1

Şair, kalem diliyle o sevgiliye bir recâ-nâme yazdığını ve gönlünün zorluğunun yavaş yavaş gittiğini söyler:

Lisân-ı hâmeden ol şûha yazdım bir recâ-nâme

Dilimden gitdi bir bir ıztırâr âheste âheste

G.279/6

Şair, Urfa Vâlisi Abdi Paşâ'ya istinaden yazdığı 18. kasîdenin teşbib bölümünde kalemin vasılarından bahseder. Kalem, manâya cilve katan, eşyaların nükteli gül bahçelerine letafet verendir. Duyulacak sözlerin emniyeti hep kalemle bilinir; süreyyâ yüzlü şiirler hep kalemle dizilir. Kalem, manâ ve söyleyiş ordusunun başı; tende cân, sinede gönül, eldeki bayrak gibidir. Sır hazinesinin cevheri kalemle emniyette olur. Allah onu hazinelerin iksiri ve denizlerin eşsiz incisi yapmıştır. O, istek taliplerinin sözlerinin tercümânı olmuştur. Kalem, tâ ezelden beri âşığın *külbe-i ahzânında* yâr olmuş; onun mahzun gönlünün dert ortağı olmuştur. İki dünya onun zâtı ile devr eder; onun şânı ile sebepler dairesinin mahzeni feth olur. Erjeng ile Mânî, onun renkli nakışlarına hayrandır; imlâ ehli ise onun suretine cân verir:

Merhabâ ey kalem-i cilve-nümâ-yı ma'nâ

Ey letâfet-dih-i gülzâr-ı nikât-ı eşyâ

Habbezâ nâtika-pîrâ-yı hakâyık ki olur

Dehen-i pür-berekâtında seniñ hakk-ı edâ

Hep seniñle bilinir zâbita-i güft-i şenîd

Hep seniñle dizilir nazm-ı süreyyâ-sîmâ

Pîşgâh-ı sipeh-i lafz u ma'ânî sensin

Tende can sînede dil elde 'alemsin hakkâ

Sende müstevdi ' olur gevher-i genc-i esrâr

Sende müstahfız olur remz-i 'ulûm-ı füsahâ

Kadriñ a'lâ kelimâtıñ kem ü keyfi hâvî

Çün 'ukûl-ı 'aşere buldu seniñle imzâ

Kangı gencîneniñ iksîri edüpdür seni Hak

Kangı bahriñ dür-i yek-tâsısın ey kân-ı 'atâ

*Tercümân-ı sühan-ı tâlib-i matlûb olduñ
Reh-revân-ı emele bedraka-yı râh-nümâ*

*Hayli dem zîb-i kenâr olmadıñ ey serv-i emel
Olmadıñ bir nice demdir ne ‘aceb çehre-güşâ*

*Yâr idiñ tâ ezeli külbe-i ahzânımda
Gam-güsâr-ı dil-i mahzûnum idiñ bî-pervâ* K.18/1-10

2.2.5.13. Bazı Tipler ve Meslek Erbâbı

2.2.5.13.1. ‘Asker, Ser-‘asker

Asker ve ser-‘asker divânda birer beyitte zikredilir. Şair, günah düşmanlarından gönül ülkesini almak için rahmetin baş askerinin lutf ile imdada geleceğinden bahseder. Yine ihlas ile duaya başlamak gerektiğinden ve meleklerin dua esnasında asker gibi toplanmasından bahsedilir:

*Vaktidir başla du‘â-yı devlete ihlâs ile
Kudsiyan te‘min içün cem‘ oldular ‘asker gibi* K.16/59

*Dil kışverini almağa a‘dâ-yı günehten
İmdâda gelir lutf ile ser-‘asker-i rahmet* G.21/4

2.2.5.13.2. Ases, Pاسبân (Bekçi)

Şair, sevgilinin gamzelerini acımasız birer bekçiye benzetir. O acımasız gamzeler, her gece sevgilinin güzellik kalesini gözler ve âşığı keser:

*Bekler hisâr-ı hüsnüni her şeb ‘ases gibi
Gözler keser hemîşe o bîdâr gamzeler* G.80/4

Âşığın, sevgilinin gece renkli saçlarının arzusu yüzünden rahatı kaçmıştır. O kâfir, bekçi gibi gözler onu rahat uykusundan etmiştir:

*Hevâ-yı zülf-i şeb-rengiyle Zihnî râhatım yokdur
Beni hâb-ı safâdan kesdi kâfir pاسبan gözler* G.105/6

2.2.5.13.3. Dâver (Hükümdâr)

Dâver hükümdâr, yargıç gibi anlamlarda kullanılır ve genelde kasîdelerde sıkça geçer. Şair, övgüsünü sunduğu devlet büyüklerine, din büyüklerine vs. bu şekilde hitap eder. Şair, Meş‘aleci İbrahim Paşâ’nın iyiliklere vesile olan bir

hükümdar olduğunu ve Hakk'ın emirlerini icra etmede halis bir şekilde davrandığını zikreder:

Ol dâver-i sudûr-ı mehâsin ki niyyeti
İcrâ-yı şer'-i Hakda hulûs-ı rezîn eder K.13/18

Yine Paşâ'nın yüce bir hükümdar ve felekten gönül arzusunu aldığı ve tabiat ehline lütuf denizinden ikram ettiğinden bahsedilir:

Dâver-i 'âli-cenâb u kâm-yâb-ı rûzgâr
Ehl-i tab'a lutfu in 'âmı yem-i zehhâr olur K.13/31

2.2.5.13.4. Rehzen (Haydut)

Rehzen, yol kesici haydut demektir. Divân'da daha çok sevgilinin gözleri, bakışlarıyla özdeşleştirilir. Âşık, sevgilinin aşkının yolunda uzun süre savunmasız kaldığını ve o haydut gibi sevgilinin mızrak gibi bakışlarını kendisine yönelttiğini anlatır:

Râh-ı 'aşk-ı yârda kaldım bürhene-i bî-hazer
*Nazra-i nîzen gibi eyler nige **reh-zen** bana* G.9/5

Zihnî, felâketin karanlık haydutunun kendisini bastırdığını; bu yüzden Allah'tan basiret gözüyle kendisine hidâyet nuru vermesini diler:

*Basdırdı beni **reh-zen**-i deycûr-ı felâket*
Ver çeşm-i basîretle baña nûr-ı hidâyet G.19/4

Şairin, talihinin karanlık gönlü o kadar hasetçi olmuştur ki, haydutluk yaparak istek gül bahçesine engel olur:

*Gülşen-i matlaba **reh-zen**lik ile mâni' olur*
Tîre-dil tâli'imiz bak ne hasûd olmuşdur G.83/5

2.2.5.13.5. Dellâl (İlân Edici, Tellâl)

Dellâl, halkı yüksek sesle bir şeye dâvet eden, bir şeyi ilân eden demektir. Şair, şiirlerinin kendisine dellâl olarak yettiğini; çünkü o şiirlerin bütün gizli sırlarını açığa çıkardığını ifade eder:

Zihnî nühüfte râzıñı keşf etdi 'âleme
***Dellâl**ımız yeter bize eş'ârımız bizim* G.228/5

2.2.5.13.6. Yeniçeri, Yenceri

Divân'da yeniçeri ile özdeşleştirilen kişi sevgilidir. Sevgili, yeniçeriler gibi asıp keser. Şair, o kılıcı sineler delici yeniçeriden artık fakir kuluna cevri etmemesini; çünkü Allah'ın cevrinin, gazabının daha güçlü olduğunu söyler:

*Ey tîgî sîneler delici **yeñiçeri** yeter
Cevr eyleme fakîriñe Hak cevvar var* G.88/4

Yine şair, o yeniçeri kıyafetlerine bürünmüş sevgiliyi elde etmek için iki aylık maaşın değer; vuslat değeri için ancak üç aylık maaşın yeteceğinden bahseder:

*Ol **yeñçeri** kıyâfete kıst-ı reşen gerek
Yoksa bahâ-yı vasla vefâ eylemez recce* G.31/3

2.2.5.13.7. Hekîm

Âşığın gönlü isyan hastalığı ile rahmet suyuna susamıştır. Onu sadece af ve mağfiret şifâcısı hekimler doyurabilir:

*Dil-teşne âb-ı rahmete bîmâr-ı ma'siyet
Reyyân eder **hekîm-i** şifâkâr-ı mağfîret* G.20/7

2.2.5.13.8. Şahne (Polis)

Şahne, genellikle yasaklar ile birlikte anılır. Şair, eğer polisler şarabı yasaklamaya çalışır ve meclisi basarlarsa şarap düşkünlerinin testiye düşeceğini söyler:

*Ederse **şahne** şarâbı yasağa ikdâmı
Basarsa meclisi üftâdeler sebûya düşer* G.91/2

2.2.5.13.9. Evbâş (Ayak takımı)

Ayak takımlığı, aylaklık aşktan sarhoş olmuş âşıkların özelliğidir. Şair, sâkîden mest aylaklaşmış mestâneleri mâzur görmesini ister; zaten nâmus ve utanmanın akıllı kişilere lazım olduğunu dile getirir:

*Sâkiyâ ma'zûr tut **evbâş** olan mestâne yi
Neng ü nâmûs oldu ancak 'âkil ü huşyâra şart* G.173/3

Kalleş sâkî, hilekâr bir hırsız olunca; mey içen rindler de ayak takımı olur:

*'Ayyâr-ı çep-endâz olıcak sâki-i kallâş
Rindân-ı mey-âşâm olur andan dahı **evbâş*** G.168/1

2.2.5.13.10. Ulak (Haberci)

Şair, sevgilinin köyünden gelen kötü haberleri duyunca bunların yalan yanlış olduğunun ve ulakların ağzında doğru bir söz olmadığını belirtir:

*Yalan yanlış haberler söylenir kûyunda ey Zihnî
İnanma doğru bir söz olmaz efvâh-ı **ulak**larda*

G.270/6

2.2.5.13.11. Derbân (Kapıcı)

Sevgilinin fitne çıkaran beni yine bir tuzak kurmak ister. Yine acayip bir şekilde güzellik zindanının üstünde kapıcılık yapar:

*Yine bir dâm u dâne kurmak ister hâl-i fettânın
'Aceb **derbân**lık eyler ol çeh-i zindânın üstünde*

G.278/6

2.2.5.13.12. Sayyâd (Avcı)

Divân'da *sayyâd*, ecel ile özdeşleştirilir. Ruh kuşu, emir âlemine uçmaya çabalar. Ecel avcısı, mutlaka yuvayı mesken edinir:

*Eder pervâze gûşîş tâyir-i rûh 'âlem-i emre
Eder lâ-büüd ecel **sayyâd**ı mesken âşiyân üzre*

G.294/2

2.2.5.13.13. Mihmân (Misâfir), Mizbân (Ev Sahibi)

Misafirlik ve ev sahipliği kavramları genellikle birlikte işlenir. Âşık, sevgilinin köyünde bir köle olduğunu ve figân eyleyerek yandığını; gönlü hasta bir şekilde feryâd ettiğini ve onun bezminde bir misâfir olduğunu ifâde eder:

*Kûyunda ben bir bendeyem efgân ile şermendeyem
Dil-hastayam efgendeyem bezmiñde bir **mihmân**ıñam*

G.225/3

Zihnî, bu dünyâ harabâtında çeşit çeşit insan gördüğünü ve bu dert ve keder tekkesinde çok fazla misâfir gördüğünü anlatır:

*Gûne gûne bu harâbâtıda insan gördük
Tekye-i derd ü elemde nice **mihman** gördük*

G.196/3

Şair, ev sahipliğinde feleğin kötü, acı ikrâmını görmüştür; ama yine de misâfire misâfirlikte şikayet yakışmaz, diyerek sesini çıkartmamaktadır:

***Mîzban**lıkda sipihrin görmüşüz ikrâmını
Şekva şâyeste değil mihmâna mihman-hânedede*

G.299/5

2.2.5.13.14. Sâkî

Sâkî, şarap meclislerinde içki dağıtan kişidir. Sâkî bâzen bir dost bâzen de elem ve tasa verici bir kişidir. Sâkî, bâdeye tapanları gözetir. Onun ömrü var olsun ki, sevgilinin sohbetine sebep olan odur:

*Gözedir bâde-perestânını Zihnî **sâkî**
Ömrü var olsun odur sohbet-i yârâna sebep* G.16/6

Âşık, sâkîden sehpaye oturanları pergel misali daireler çizerek dolaşmasını ister ve elinde bâdeyle gönül açanları gözetmesini arzu eder:

*Pergârveş devâ'ir-i sahbâ-keşânı bul
Sâkî elinde bâde-i hâtır-güşâ gözet* G.22/3

Sâkî, mecliste âşıkları aşkları fazlalaşsın diyerek zorlar. Şair, bundan vazgeçmesini ve bezm erbabının eğlencesine bakmasını ister:

***Sâkiyâ** efzûn ola 'aşkıñ deyü ibrâmı ko
Cünbiş-i erbâb-ı bezme bak bu germiyyet yeter* G.90/2

Âşık, sâkîde o kadar çok kırışık alın görmüştür ki, artık onun meyhânesinin gül renkli şarabını istemez:

***Sâkîde** ki gördük o kadar çîn-i cebîn biz
Mey-hânesiniñ bâde-i gül-fâmı gerekmez* G.141/3

Şair, sâkîden kadeh ve sahbâ ateşini dostlara tutuşturmasını ve ayak kaldırıp bir elden şarapları sunmasını ister. Çünkü meyhânede sağdan ya da soldan başlamak olmaz:

*Getir **sâkî** tutuşdur âteşin sahbâyı yârâna
Ayak kaldır bir elden sun ki bunda sağ u sol olmaz* G.149/2

Bazen de sâkîyle kastedilen sevgilidir. Sevgili, mecliste mey içenlere iyi davranmıştır. O ay yüzlü sâkî ise aşk erbâbına ise elem, kaygı ve eziyet çektirmiştir:

*Bu şeb meclisde **sâkî** mey-keşânı eylemiş tatyîb
O meh-rû himmetin erbâb-ı 'aşka dûd göstermiş* G.163/7

Mecliste bâde hazır ve âşıkların neşesi yerindendir. Ancak sâkînin bu gece neşesi yoktur:

Âmâde nukl-ı bâde müheyyâ neşât-ı rûh
***Sâkî** ‘aceb bu şeb tarabñ yok mudur senin*

G.205/3

Sâkî, ezelden beri âşığa mey sarhoşluğu vermiştir. Sevgilinin sefasının kadehi âşıkların başında eser etmiştir:

*Baňa mey-hârlığı verdi ezelden **sâki***
Eyledi serde eser câm-ı safâ-yı cânân

G.239/2

2.3. İNSAN

2.3.1. Umumî Olarak İnsan

Zihnî Divânı 'nda insan; âdem, insan, üns, beşer kelimeleri ile zikr edilir. Genel olarak insanı anlatan bir manzûme olmamakla beraber pek çok beyitte ve bentte insandan bahsedilmiştir. Şair, bu dünyâda insana belâ olan şeyin cehalet hastalığı olduğunu söyler:

Dîninde ulu orta yürür eylemez a 'râz
İnsâna bu emrâz-ı cehâlet ne belâdır G.89/3

Zihnî, garip bir âleme ayak bastığını ve bu garip âlemde insanlar arasındaki muhabbetin çeşit çeşit olduğunu belirtmektedir. Yine bu dünyâda farklı insanlar gördüğünü ve bu insanların dert ve sıkıntı tekkesine konuk olduğunu söylemektedir:

*Güne güne bu harâbâtda **insan** gördük*
Tekye-i derd ü elemde nice mihman gördük G.196/1

Muhabbet insana olmaz bir belâdır. Aşkın cazibesi insanı güzellerin hasretine düşürür ve dert ile gâmin ızdırâbı insanoğluna rahat yüzü göstermez:

*Cezbe-i 'aşk **âdemi** hasret-keş-i hûbân eder*
*İztirâb-ı derd ü gam **âdemde** hiç râhat mı kor* G.96/3

Hem geçim sıkıntısıyla meşgul olmak hem dert, keder hem de mahşer gününün fikri insanı çok rahatsız eder. O yüzden insanoğlu bu sıkıntı yuvasında mahsur kalmıştır:

Hem eşgâl-i ma 'îşet hem keder hem fikret-i mahşer
***Benî âdem** bu mihnetgehde mahsûr olmasın n'etsin* G.252/3

Muhabbet nehri, gönül levhasında gam tozu bırakmaz ve insanı sade yaradılışlı eder. Yine bu dünyâda insanın kullukta asâ gibi olması gerektiğinden ve insanoğlunu doğru yapan unsurun namaz olduğundan bahsedilir:

Kullukda ol 'âsâ gibi bezm-i huzûra gir
*Gaflatde kalma **âdemi âdam** namâz eder* G.60/2

İnsanı mahveden, esir eden unsurlar arasında sevgilinin dağınık saçlarının fikri vardır (bkz. Âşık).

2.3.2. Güzellik

2.3.2.1. Umûmi Olarak Güzellik

Zihnî Divânı'nda güzelliği ifade etmek için “hüsn, cemâl, dîdâr” kelimeleri kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliği ezelde, Allah'ın takdirinin kâtipleri tarafından yazılmıştır:

*Yazmış ezelde kâtib-i takdîr-i Kirdgâr
Sen şûha hüsn ü câzibe hem ibtilâ bana* G.6/4

Gül bahçesine çok nesrin ve gül gelir gider ancak; o ay yüzlü sevgilinin yüzünde başka bir hoşluk, güzellik vardır:

*Var başka ân cemâl-ı cemîlinde ol mehiñ
Gülzâra lîk çok gül ü nesrin gelir gider* G.55/3

Sevgili, o kıyamet boyuyla halka telaş ve vaveylâ vermektedir. Güzelliğin gülbahçesi içinde o müstesna, uçarı güzel gibisi yoktur:

*Ol kıyâmet kâmetiyle halka vâveylâ verir
Gülşen-i hüsn içre yok ol şûh-ı müstesnâ kadar* G.66/3

Her dar gönüllü, sevgilinin güzelliğinin zevk ve şevkine layık olamaz; sevgilinin güzelliğini ancak bu güzel yüzün âşığı olanlar bilir. ‘A’ma olanların parıldayan güneşin feyzini anlamayacağı gibi, her kalp de sevgilinin güzelliğinin cezbelerinden îmâ alamaz:

*Her kalb alamaz câzibe-i hüsnenden îmâ
A ‘mâ şeref-i mihr-i dırahşânı ne bilsin* G.258/4

Sevgilinin letâfet ve zarafetini beceriksiz kimseler bilemez. O güzel yüzün feyzine kabil olmak için saf bir gönüle ihtiyaç vardır:

*Kâbil-i feyz-i cemâl olmaga lâzım dil sâf
Pertev-i aks-i ruh-ı yârı merâyâdan sor* G.114/5

O sevgilinin güzelliği gibi güzellik, ne duyulmuş ne de görülmüştür. Onun güzelliğinin velvelesi cihânı sarmıştır. Dünyâyı kasıp kavuran şey, sevgilinin güzelliği, alım ve cazibesidir:

*Cânân imiş hem cân imiş sultân-ı ‘âli-şân imiş
Dünyâyı verân eyleyen ol hüsn ile ol ân imiş* G.160/1

O güzelliğin tabiatına âlem esir olmuştur. Sevgilinin boyunu her yüce, uzun boya benzetmek mümkün değildir. O padişâhta güzellerin hüsnünün en alâsı vardır:

Ne mümkün kâmetiñ her kâmet-i bâlâya benzetmek

Ser-â-ser hüsn-i hûbânîñ şehâ a'lâsı var sende

G.275/3

Sevgilinin güzel yüzünden dolayı hasta olanlar merhem istemezler. Şair, sevgilinin güzelliğinin hem *heveskârı* hem de *hevâdarı* olduğunu belirtmektedir. Doğrusu bu ki, âşıklara o güzelliğin nuru dermân olur:

Zihnî heveskâr-ı cemâl olmuş hevâdâr-ı cemâl

'Uşşâka envâr-ı cemâl el-hak bu kim dermân imiş

G.160/5

Tabiat ehlinin kemalini artıran, sevgilinin cemalinin vasıflarıdır:

Efzûn eden kemâlini ehl-i tabî'atın

Cânâ edâ-yı vasf-ı cemâliñ değil midir

G.86/2

2.3.2.2. Güzellikle İlgili Benzetmeler

2.3.2.2.1. Levha

Divân şiirinde kişilerin yüzü *levha*, *levh*, *levh-i çihre* gibi benzetmelerle anılır. *Zihnî Divânı*'nda da sevgilinin yüzünün düzlüğü levha ile özdeşleştirilmiştir. Onun güzellik levhasında bir hatâ yoktur. Hata, eğrilik sadece kaşlarında vardır. Bu da hatâ değil güzelliği kemâle erdiren bir yaradılış özelliğidir:

Levha-i hüsnünde yokdur bir galat ebrûda var

Râz-ı hüsnüñ bildim ammâ añladım o râyı kec

G.32/3

Şair, sevgilinin yüzündeki güzelliğin sırrını anladığını; ancak o kaşı eğri, yanlış anladığını belirtiyor:

Levha-i hüsnünde yokdur bir galat ebrûda var

Râz-ı hüsnüñ bildim ammâ añladım o râyı kec

G.32/3

Zihnî, ay yüzlü sevgilinin güzelliğinin baş levhasını izah etmeye çalıştığını ve sözden anlayanların nazarında son derece güzel ve şanlı olduğunu dile getirmektedir:

O meh-rû âfetiñ ser-levha-i hüsnün beyân etdim

Şinâsân-ı sühan yanında vâfir zîb ü şan buldum

G.236/4

2.3.2.2.2. Âyet, Mushaf

Şair, bazen sevgilinin güzelliğine aşinâ olduğunu anlatmak için, onun güzelliğini, çok fazla hemhâl olduğu nesneler ve durumlarla özdeşleştirmektedir. Sevgilinin güzelliğinin âyetleri âşık tarafından su gibi ezberlenmiştir. Onun yüzünün levhasının süsü, âşığın altından yapılmış bir kitabıdır:

*Eyledim âyât-ı hüsnüñ su gibi ezber seniñ
Zîver-i levh-i ruhuñ zerrin kitâbımdır benim* G.231/2

Bazı beyitlerde ise sevgilinin güzelliği Mushaf ile özdeşleştirilmiştir; şair, sevgilinin güzelliğinin mushafındaki güzel kokulu ayva tüylerine dikkat çeker:

*Nizâm-ı şâne vermiş şeh-per-i tâvûsuna revnak
Nigâh et **mushaf**-ı hüsnünde Zihnî hatt-ı reyhâna* G.291/5

2.3.2.2.3. Nâme, Metin, Safha

Sevgilinin güzelliğinin sayfasında harf harf şân, şeref, izzet vardır. O mim harfi gibi ağzına bir nokta işareti koyulmak istense de oraya sığmaz:

*O şûhuñ **safha**-i hüsnünde vardır harf-be-harf şânı
Sığışmaz nokta vaz'ın istesen mîm-i dehân üzre* G.294/3

Güzelliğin metnindeki mâna âşığa yetmektedir; çünkü âşık açıklama ve izahat yapma kaygısından uzaktır:

*Besdir ey dil **metn**-i hüsn-i yârda ma'nâ bize
Hak bu kim âzâde-i kayd-ı şürûhuz şimdilik* G.201/2

2.3.2.2.4. Köşk, Kale, Heykel

Divân'da, sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarına âşığı katledici, yaralayıcı vasıflar yüklenir. Sevgilinin kaşları âşığı hançer gibi sinesinden yaralar, saçlarında âşık asılır, kirpikleri ok gibi onun kalbine saplanır. Zihnî bir beyitte gamzenin, güzellik kalesinde bekçi gibi bekleyerek âşıkları katlettiğinden ve kestiğinden bahseder:

*Bekler hisâr-ı hüsnüni her şeb 'ases gibi
Gözler keser hemîşe o bîdâr gamzeler* G.80/4

Sevgili pek çok beyitte sanem (put) diye anılmasının yanı sıra, onun güzelliği de heykel ile özdeşleştirilir. Onun cihânı zabteden güzelliğinin heykeline gönül bağlanalı, gönül ve can derneği tarumar olmuş bir haneye dönmüştür:

***Heykel**-i hüsn-i cihân-gîrine dil bend olalı
Dil ü can mahfelini hâne-i tezvîr etdiñ* G.209/2

O güzelin, güzelliğinin köşküne onun gül gibi yanağı kitabedir. O güzellik köşkünün anlamını, manâsını anlamak için sevgilinin gül yanağının kitâbesini okumak gerekir:

*Kasr-ı cemâle gül-ruh-ı cânân kitâbedir
Mihr-i cebîni üzre o kâkül sehâbedir*

G.50/1

2.3.2.2.5. Güneş, Ay, Ateş, Ufuk

Sevgilinin güzelliğini ifade etmek için en sık kullanılan öğeler güneş ve aydır. Güneş ve ay hem bu durumu anlatmak için kullanılmış hem de sevgiliye âşık olmuş varlıklardır. O ay yüzlüye bütün alem âşık olsa ayıplanacak bir durum değildir. Çünkü gökyüzünde güneş bile ona âşıktır:

*Yerde ‘âşık olsa ‘âlem tañ mıdır ey mâh-rû
Gökde zîrâ ‘âşıkıñ hem âftâb olmuş saña*

G.11/4

Onun nurlu güzelliği, güneşe benzetilse şaşılmaz; çünkü o bir nev’i şân ve şerefte onun emsâlidir:

*Teşbih olunsa mihre cemâl-i münevverîñ
Nev’an şerefde şibh ü misâliñ değil midir*

G.86/3

Sevgilinin kavuğunun altından kâkülü görüldüğü zaman, güzellik ufkunda ferah, aydınlık hilâl doğar:

*Göründü zîr-i ‘arak-çide kâkül-i cânân
Belürdi çün ufuk-ı hüsnde hilâl-i ferah*

G.34/5

Cefâ, yakıcıdır. Sevgiliden kaynaklanan acılar daha da yakıcı ve yıkıcıdır. O sevgilinin cefası değil, hayali bile ateştir. Onun cemâli büyüme, olgunlaşmanın bir göstergesi, güzelliği ise de ateş kadar yakıcıdır.

*Değil cefâsı o şûhuñ hayâli âteşdir
Cemâli neşv ü nemâdır celâli âteşdir*

G.61/1

2.3.2.2.6. Gülzâr, Çemen, Nev-bahâr

Sevgilinin yüzü gül bahçesi olarak vasıflandırılır. Onun her bir uzvu o gül bahçesinde birer meyve veya çiçeğe teşbih edilir. Gerek kokusuyla gerek görünüşüyle her bir uzuv âşığı kendisine hayran bırakır. Âşık, o yârin güzelliğinin gülbahçesinin bülbülüdür. Ancak, onun inleyişi çemendeki kuşları bile susturur:

*Ben kim ol bülbül-i gülzâr-ı cemâl-i yârim
Nâlişim murg-ı çemenzârı da hâmûş eyler*

G.51/2

Bu devran daimâ böyle kalmaz. O yüzden sevgilinin güzelliği de geçicidir. Sevgilinin dünyâya yayılmış güzellik çimeninde tazelik vardır. Ancak bu gönül aldatıcı tazelik, bir gün son bulacaktır:

*Var terâvet **çemen-i hüsn-i cihân-gîriñde**
Dil-fırîb olma begim hüsnüñe devrândır bu* G.263/3

O ayva tüylerinin sevgilinin güzelliğinin ilkbaharına uymaz. Gül bahçesini gezmenin zevki, meyhâne köşesinde anlaşılmaz:

*Nev-bahâr-ı hüsnüne uymaz hat-âverlik demi
Zevk-i seyr-i **gülşen** olmaz gûşe-i kâşânede* G.299/4

2.3.2.2.7. Ülke, İklim

Sevgili, hattına karınca gibi yüz verip onların yüzüne yürümesine izin vererek güzellik ülkesini bu şekilde tahrip etmiştir:

*Yüz verüp saf saf yürüdüñ mûr-ı hattıñ rûyuña
Kışver-i hüsn ü cemâli öyle tahrîb eylediñ* G.213/3

Sevgilinin güzellik uzuvları bazen ülkelerle, şehirlerle özdeşleştirilir. Sevgilinin güzellik iklimine Hint hâli konmuştur. Bu yüzden sanki o yeni şah, kara elbiseli Habeş Kralı'dır:

*Hindû-yı hâli kondı **ekâlîm-i hüsnüne**
San kara tonlu şâh-ı Habeşdir o şâh-ı nev* G.264/5

Güzellik mefhumunun zikredildiği beyitler şunlardır:

G.4/4, G.6/4, G.9/2-5, G.32/3, G.34/1-5, G.50/1-4, G.51/2, G.55/3, G.61/1, G.66/3, G.79/3, G.80/4, G.81/2, G.86/2-3, G.87/3, G.111/6, G.114/5, G.123/3, G.126/1, G.135/1, G.152/1, G.160/1-5, G.167/5, G.201/2, G.209/2, G.213/3, G.231/2, G.236/4, G.247/2, G.258/4, G.263/3, G.264/5, G.275/3, G.287/1, G.291/5, G.294/3,

2.3.3. Sevgili

2.3.3.1. Umumi Olarak Sevgili

Zihnî Divânı'nda sevgiliye hitaben söylenen sözler şunlardır:

Meh-i nev, melek-sîmâ, şûh, mihr-i cihân-tâb, âhû, dil-rûbâ, dil-gûşâ, sânem, sânemâ, dilber-i hod-bîn, İsi-leb, gonca, mest-i nâz, şeh-süvar, ey gül, mah-rû, gonca-fem, nev-cüvân, âfet, nigâr, câdû...

Divân'da anlatılan sevgili bazen bir hayal ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu sevgili benzetmelerle çeşitli tasavvurlar içinde işlenir. Bazen de somut bir biçimde tasvir edilir. Şair, onu somut bir şekilde anlatarak onun kim olduğu, nereli olduğu, nerede oturduğu hakkında bize bilgi verir.

Divân şiirinin genelinde olduğu gibi *Zihnî Divânı*'nda da sevgili zâlim, cefâkar, vefasız bir sevgilidir. O uçarı güzelin çektiği eziyetler değil, onun hayali bile ateş gibi yakıcıdır:

Değil cefâsı o şûhuñ hayâlî âteşdir
Cemâli neşv ü nemâdır celâli âteşdir G.61/1

O naz sarhoşu sevgiliye yakınlık mümkün değildir. Âşık, onun geçtiği yollarda sabaha kadar beklese bile bir selam dahi alamaz. O gaddar şaha yaklaşmamak gerekir, zirâ o elindeki topuzu ile âşığın başını bir seferde ezer geçer:

*Ey dil yanaşma ol **şeh-i gaddâra** kim sakın*
Şâyed topuzlar ol seni başıñ ezer geçer G.84/2

O şeh-levend sevgiliye cevri ü cefâyı kim öğretir, o nazlı sevgiliye sıkıntı çektermeyi kim öğretir, diye âşık sormaktadır:

Ol şeh-levende cevri ü cefâyı kim öğredir
Ol nâzenîne renc ü 'inâyı kim öğredir G.103/1

Sevgili hem cân hem canân hem de şânı yüce bir sultandır. Bu dünyâyı viran eyleyen onun güzellik ve hoşluğudur:

***Cânân** imiş hem cân imiş sultân-ı 'âli-şân imiş*
*Dünyâyı verân eyleyen ol **hüsni** ile ol ân imiş* G.160/1

O ay yüzlü güzelin âşıklara lütfü elem, tasa ve kaygıdır. Âşık nasıl ki belânın esiri olmaya mübtelâ ise sevgili de cefâ çektermeye arzu duymaya müptelâdır:

Dil-ber ki mübtelâ-yı hevâ-yı cefâ imiş
'Âşık dahı o deñlü esîr-i belâ imiş G.166/1

Ancak sevgilinin belâsı âşığa yine âşıktan dolayıcıdır. Onun gönlü sevgiliye tutkun olmasaydı, sevgilinin belâsı da gönülde yer etmezdi:

*Hep baña benden olur cevri ü cefâ-yı **cânân***
*Rabt-ı kalb etmesem olmazdı belâ-yı **cânân*** G.239/1

Sevgili harâmî işveler ortaya koyunca âşığın gönlünden inilteler kopmaya başlar. Şair, bu tür eziyetleri doğal karşılayarak “Her güzel, bir âşığı katletmeyi murâd edinmiştir.” der ve o sevgili tarafından katlolunmak ister:

Her güzel bir ‘âşıkîñ katlin murâd etmiş denir
Zihnî-i şeydâ dahı cânâ hesâb olmuş saña G.11/5

Âşık ne zaman vuslât sarayına çıkmak istese sevgili ona gazâb dolu bakışlar fırlatır. O şuhun mest olmuş gözleri âşığı sıhhat esiri eder:

Esîr-i sıhhat eder çeşm-i mesti ol şûhuñ
Tefevvüc eyleyüp etdi hatı ‘aceb imdâd G.43/3

Sevgili o kıyamet boyuyla halka telaş ve vaveylâ verir. Güzelliğin gül bahçesi içinde o uçarı güzel gibisi yoktur:

Ol kıyâmet kâmetiyle halka vâveylâ verir
*Gülşen-i hüsn içre yok ol **şûh-ı müstesnâ** kadar* G.66/3

Divânın pek çok yerinde şâh, padişâh diye anılan sevgili, ünlü güzellik köşkünde oturan uzun boylu bir güzeldir. Kamuranlık, padişâhlık hep ona nasip olmuştur. Âlemde yaşayan herkesin o ay yüzlü sevgiliye âşık olması şaşılacak bir durum değildir. Çünkü gökyüzünde güneş bile ona âşık olmuştur:

*Yerde ‘âşık olsa ‘âlem tañ mıdır ey **mâh-rû***
Gökde zîrâ ‘âşıkîñ hem âftâb olmuş saña G.11/4

Ay yüzlü sevgiliye bezme gelmesi teklif edilince, o hemen nâz ve cilveye başvurur. O cilve yapınca da sessiz sedasız âşıklar hemen yalvarmağa başlarlar:

Teklîf olunca bezme o meh cilve-sâz olur
‘Uşşâk-ı bî-nevâları gark-ı niyâz olur G.72/1

Âşık başka bir dil-rûbâyâ meyletmek istemez; çünkü o dilberin hayali âşığa can sığınağı olarak yeter:

Bir dil-rûbâyâ meyl-i derûn etmek istemem
*Bir **dil-berîñ** hayâli baña hırz-ı can yeter* G.78/4

Âşık tâ gecedен sabaha kadar ağlayıp sızlasa bile, bu sessiz âşığı o gonca ağızlı sevgili istemez:

*Şeb-tâ-seher hezâridir ağlar gönül yine
Bu bî-nevâ-yı 'aşkı o gonca-fem istemez*

G.152/6

O sevgilinin yaradılışında nâz, tegafülkarlık gâlip gelmiştir. Âşık, sevgiliye geceler boyu aşkını arz ederek onu inandırmak için yeminler etmiştir. Sevgiliye yaranmak için çok fazla âh ve inleyiş, çok fazla gözyaşı sarf olmuştur:

*Ne âh u nâle ne nakd-ı sirişk sarf oldu
O şûha gevher-i nâzı kazandırıncaya dek*

G.203/11

Âşık, o cefâ sahibi sevgilinin aşkına iştîyâk duymaktadır; ancak onun yabancı tavırları âşığı öldürmektedir.

*Ey cefâ-pîşe hemîşe cevrine hâhişgerem
Ey kemân-ebrû çekilmez tavr-ı ağyârıñ seniñ*

G.214/2

Eğer sevgilinin ağzından vuslat haberini alma ümidi olsaydı, âşıklar sevgilinin kapısından ayrılmazdı. Sevgilinin aşkı onların gönlünde karar etmiştir. Sevgili âşığın perişân gönlünün ümit bağının meyvesidir:

*Mîve-i bâğ-ı ümîd-i dil-i zârım sensin
Hâsıl ey gonca-dehen bâğ u bahârım sensin*

G.245/1

Âşık, gönlü zengin sevgilinin bu fakir kulundan ihsanını eksik etmemesini ister; sevgilinin iki yanağından alınan cân bağışlayıcı buseler, âşığın nasibidir:

*Ey tüvanger ben gedâdan etme ihsânıñ dîrîg
Bûse-i can-bahş iki yüzden nisâbımdır benim*

G.231/3

Sevgilinin ateş renkli yanağı, cihâna baştan başa parlaklık verir. O bu devran içinde eşi bulunmaz bir afettir:

*Vermiş cihâna ser-te-ser ruhsâr-ı âteş-rengi fer
Bu devr içinde mu'teber bir âfet-i devrân imiş*

G.160/4

O şuh ne zaman güzellik atıyla meydana gelse, ona her bir taraftan tezahürat yağar:

*Ne dem kim esb-i nâz u hüsn ile meydâna 'azm etse
Olur ol şûha her sûdan sadâ-yı âferin peydâ*

G.4/4

Âşığın zevk ve sefası, sevgilinin dudağı ve yanağı vasıtasıyla olur. Onun izzet ve vakarı sevgiliden dolayıdır. Yine onun hatırının neşesi sevgiliden hasıl olur:

Dâ'im neşât-ı hâtır-ı zârım seniñledir
Ey şeh-süvârım 'izz û vakârım seniñledir G.65/1

Divân'da bazen de sevgilinin somut tasvirleri yapılır. O sevgili oyuna oynuncağa hevesli olmayacak kadar büyümüştür. O ya sazdan ya da hikayeden zevk alır, bezm ortamlarında bulunmak ister:

Bâzîceye heves değil ol mest-i nâzımız
Yâ sâzdan telezzüz eder yâ hikâyeden G.250/4

Şair, bir beyitte sevgilisinin Rumelili bir güzel olduğunu ve bundan dolayı boynunun katlini bir cellâda teslim ettiğini belirtir:

Bir Rûmelili mehveşiñ üftâdesi olduñ
Sen gerden-i teslîmi o cellâda mı verdiñ G.208/4

Âşık sevgiliyi zerafetle gördükçe dudağını emer, parlak yüzünü okşar ve beline sarılır:

Lebin emdim ruh-ı pür-tâbın ohşadım belin kocdum
O şûhu mest-i câm-ı nâz gördükde zerâfetle G.298/2

Sevgilinin bazen âşık ile sabaha kadar aynı ortamda bulunup sohbet ettiğinden bazen de bir yatakta uyuduğundan bahsedilerek şahane bir tasvir yapılır:

O mest-i nâz uyumuşmuş yatakda şâhâne
Hevâ-yı vasla kapılma uyandırıncaya dek G.203/2

Divân'da sevgilinin âşığı yaralayan tavırlarından bir de rakib ile ülfetidir. O hiçbir zaman yalnız kalmaz. Eninde sonunda bir yerlerden birileri çıkar:

Gedû-yı ârzû kalmaz tehî câm-ı visâlinden
O şûh-ı mehveş eyler bir gün âhir bir karin peydâ G.4/5

Sevgilinin vuslât evi herkese açıktır; ancak âşık o evden içeriyi izlesin diye bir pencere dahi bırakılmamıştır. O, bir vuslat için âşığa serzeniş eder, onun dostluğu ve yakınlığı yabancılara, kini ve kötülüğü de âşığadır. Onun gönlünün meyli, kalbinin ilişkisi hep rakibedir. Kirişme ve nazı ise âşığa gösteriş olsun diyer:

*Bir vasl için o mehveş eder serzeniş baña
Ağyâradır hulûsu velî gill u gış baña*

*Meyl-i derûnu râbîta-i kalbi gayredir
Vermekdedir kırısmeleri gösteriş baña* G.12/1-2

Yabancılar, yine o sevgili ile bezm aleminde diz dize oturmaktadırlar. O âfet, önceleri âşık ile çok yakın imiş; ancak rakibin ayartmaları onu âşıktan uzaklaştırmıştır:

*Evvel bize çok şûhluk eylerdi o âfet
İğvâ-yı rakîb etdi anı şimdi diger-gûn* G.255/2

O şuh, düşkünlerini mihnet atının ayakları altına alır ve vuslatının kısmetini tenhada ağyara nasip eder:

*Semend-i cevrine pâ-mâl eder üftâdesin ol şûh
Nevâl-i vasl ile in'âm eder ağyâra tenhâda* G.292/4

2.3.3.2. Sevgili İle İlgili Tasavvurlar

2.3.3.2.1. Câdû, Peri

Sevgili cadıya, sihir yapması münasebetiyle benzetilmektedir. Sevgiliyi gören âşıklar ona tutulur ve aklını kaybeder, yemeden içmeden kesilir, etrafı ile münasebetini keser. Böyle âşığı görenler ona büyü yapılmış zanneder. Sevgilinin âşığı büyüleyen en önemli uzvu gözleridir. Bunun dışında nefesi ve sözleri ile de büyüler. O hançer tutan sevgili âşığın durumunu görmezlikten gelir. O cadı tek bir nefeste binlerce büyü yapar. Bu yüzden ona yaklaşmamak gerekir:

*Tegafûlkârdır ol şûh-ı hançerdâra yaklaşma
O câdû yek-nefesde sad-hezâr eyler füsñ peydâ* G.5/4

Sevgili, yine insanlara büyü yapması, büyülü bir karakter olması dolayısıyla periye benzetilir. O peri gibi güzel sevgili, aşkıdan çıldıranları kâkülünün zincirlerine bağlayarak dolaştırır. Âşığı da o cümbüşe dahil ederek meftun bir şekilde dolaştırır:

*O perî silsile-cünbân olur ol kâkül ile
Bizi meftûn eder ol cünbişe âdemcesine* G.281/3

2.3.3.2.2. Ay, Güneş, Yıldız

Sevgili, cihânı süsleyen bir güneştir ve o âlemleri süsleyen güneşin hoşlukta en yüce olduğu, herkes tarafından kabul edilmiştir. Sevgilinin nurlu yüzü güneşe benzetilse yeridir; çünkü güneş şeref yönünden sevgiliyi temsil eder:

*Teşbih olunsa mihre cemâl-i münevverîñ
Nev'an şerefde şibh ü misâliñ değil midir* G.86/3

Âşık, o kerem güneşinden eziyet ve cefâya heves etmemesini diler:

*Kim demez **mâh** gibi zîver-i eflâk olma
Ancak ey mihr-i kerem çevre hevesnâk olma* G.269/1

Sevgili, çoğu yerde meh, meh-pâre, mâh-ı nev, mehveş gibi isimlerle anılır. O ay parçası sevgili, yanağının parlaklığı ile âşığa görünür ve gönlü mest olanlara dudağı ile şifa verir:

*Tâb-ı ruh-ı âliyle o **meh-pâre** göründü
La 'liyle şifâ eyledi ol **meh** dil-i meste* G.274/3

O ay yüzlü sevgili, naz ve işve içinde büyümüştür. Nezaket sevgilinin âşığa ünsiyet etmesini engelleyen unsurlardandır. Şair de sevgiliden nezaketin dar geçidinden sıyrılarak Meryem gibi güzelliğinin büyüklüğünün farkına varmasını ister:

*Kalma der-bend-i nezâketden açıl ey **meh-rû**
Şevket-i hüsnüñe bak 'İsî-i Meryemcesine* G.281/4

Şair, sevgiliden kâkülünün düğümünü çözmesini, gözlerini süzerek sinasını açmasını ve parlak, nurlu ay gibi yüzünü herkese göstermesini ister:

*Ukde-i kâküli çöz çeşmini süz sîneyi aç
Tal'atıñ gösteregör **mâh-ı münevvercesine*** G.284/4

Âşık, sızlanıp yakınlıkla sevgilinin ayağının toprağına düşmüştür. O ay parçası ise insanı teselli eden lütfunu âşığa sunmuştur:

*Tazallum birle düşdüm hâk-i pâ-y-ı yâra tenhâda
Teselli-yâb-ı lutfu kıldı ol **meh-pâre** tenhâda* G.292/1

Sevgili, güzelliği ile etrafına ışık saçan bir yıldızdır. Âşık, sevgilinin o kadar çok ışık saçtığını görmüştür ki, o sevgili hangi burcun parlak yıldızıdır, diye sormaktadır:

*Bilmem ol gül-ruh ne bâğın nahl-i müstesnâsıdır
Yâ Rab ol **meh-rû** ne burcun kevkeb-i garrâsıdır*

G.48/1

2.3.3.2.3. Sânem, Put, Büt

Sevgili, *Divân*'da pek çok yerde puta benzetilir, onunla özdeşleştirilir. Sevgilinin put ile özdeşleştirilmesinin birkaç sebebi vardır. Sevgili âşıkları küfre salması, merhametsiz ve tepkisiz olması, hiç konuşmadan durması, âşığı kendine taptırması bakımından put ile özdeşleştirilir.

O put gibi güzel sevgili, ayna gibi güzellik satar. Onun güzelliği bir ayna gibidir ve âlemin güzelliğini yansıtır:

*Âyineveş cemâl-fürûş olduñ ey **sanem**
Bi'l-cümle serzenişlerin ammâ gayayadır*

G.50/4

O taş kalpli putun kalbine bir türlü şefkat gelmez; ancak onun siteminden de âşıkların kalbine nefret gelmez. O merhamet etmeyip sitem etse de âşıklar onun siteminden rahatsız olmaz:

*O **büt-i seng-dilin** kalbine şafkat gelmez
Siteminden dil-i 'uşşâka da nefret gelmez*

G.127/1

O sanem, yanağının şeklini âşığın Zihnîne kazıyarak âşığın divâne gönlünü zincire bağlı avare etmiştir:

*Ey **sanem** şekl-i ruhuñ hâtıra tasvîr etdiñ
Dil-i dîvâneyi âvâre-i zencîr etdiñ*

G.209/1

Put, merhametsiz ve ifadesiz olması ile bilinir. Ancak o taştan yapılan put bile bazen âşığı dîvâne görerek merhamet etmiş ve kalbine ateş düşmüştür:

*Beni dîvâne görüp kalbine âteş düşdü
O **büt-i nerm-dile** fikr-i keş-â-keş düşdü*

G.312/1

2.3.3.2.4. İsâ, İsî-leb, İsî-dem, İsî-beyân

Sevgili *Divân*'da, Hz. İsâ ile özdeşleştirilir. Sevgiliden âşığa doğru bazı haller cereyan eder. Âşık da bu halleri Hz. İsâ'nın mucizeleri ile tanımlar. Hz. İsâ'nın en

büyük mucizelerinden biri ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi idi. Sevgili de bir öpüşü ile canı harap olmuş âşıklara can bahşeder. Bir sözü ile hastaları iyileştirir. Aşk hastalarının şifalarının ümidi sevgilinin merhem gibi dudaklarındadır:

*Ey 'İsi-leb ümîd-i şifâ merhemiñdedir
Ey 'andelîb nagme-i şûhuñ demiñdedir*

G.59/1

O sözleri Hz. İsâ gibi canlara hayat veren sevgilinin dudağının kadehinde ne keyfiyet varsa onun gönülleri açan tek bir gülüşü halkı mest etmeye yeter:

*Ne keyfiyyet var ol 'İsî-beyânın câm-ı la 'linde
Anuñ yek neş'e-i hâtır-güşâsı halkı mest eyler*

G.99/3

Şair, o ay yüzlü sevgiliden nezaketin dar geçidinden sıyrılmasını ve güzelliğinin büyüklüğünün Hz. Meryem'in İsa'sı gibi olduğunun farkına varmasını ister:

*Kalma der-bend-i nezâketden açıl ey meh-rû
Şevket-i hüsnüñe bak 'İsî-i Meryemcesine*

G.281/4

2.3.3.2.5. Ahû

Sevgili gerek bakışları gerekse masumiyeti dolayısıyla âhûya benzetilir. Sevgili âşıktan kaçır, ona sırt çevirir. Sevgili gülbahçesinde dolaşır, baygın baygın bakar. Âşıktan korkarak ürkek ürkek dolandır:

*Yine rem-kerdedir ol çeşm-i tenûk-hû bizden
Mütevahhiş dolanur yine o âhû bizden*

G.253/1

O yavru ceylanı kucağa almak mümkündür; ancak onu تنها köşelerde yalnız yakalamak gerekir:

*Ol âhû-beççeyi âgûşa almak kâbil ammâ kim
Düşürmek olsa bir takrîb ile tenhâ bucaklarda*

G.270/3

2.3.3.2.6. Servi, Fidân

Sevgili, boyunun uzunluğu ve salınarak yürümesi yönüyle serviye benzetilir(bkz. Sevgilinin boyu). Servi ya da selvi ağacı genellikle mezarlıklarda bulunan, rûzgârda sallanan bir ağaçtır. O servi boylu güzel, bin nâz ile gezintiye çıktıkça insanların arasında dedikodular yayılmıştır ve söylentilere vesile olmuştur:

Medâr-ı kıl ü kâl u bâ'is-i güft ü şinîd oldu
Hezâran nâz ile ol serv-kad çıkdıkça seyrâna

G.291/2

Sevgili bazen de fidana benzetilir. Fidan tazeliği ve gençliği bakımından hem Divân hem de Halk şiirinde sıkça kullanılmıştır. Divân şiirinde sevgilinin yaşı çok küçüktür. Fidan da taze ve genç bir ağaç olduğu için sevgili ile özdeşleştirilir. O gül yanaklı sevgili gibisi yoktur. O yüzden şair, sen hangi bağın müstesna, eşi benzeri olmayan fidanısın, diye sorar:

Bilmem ol gül-ruh ne bâğın nahl-i müstesnâsıdır
Yâ Rab ol meh-rû ne burcun kevkeb-i garrâsıdır

G.48/1

Âşık, o sevgiliyi güzelliğin baş çeşmesinde taze ve genç bir şekilde görünce, taze fidanım bu yaradılış ve mizac ile bir içim sudur, der:

Dedim gördükde ol ser-çeşme-i hüsnî civanlıkda
Bu âb u tâb ile ol nev-nihâlîm bir içim sudur

G.67/4

Genel olarak sevgili ve sevgili ile alakalı tasavvurların geçtiği beyitler şunlardır:

G.4/1-4-5, G.5/4, G.9/6, G.10, G.11/2-4-5, G.12/1-2, G.14/1, G.24/4, G.27/6, G.30/2, G.38, G.39/1, G.43/3, G.47/1, G.48/1, G.50/3-4, G.56/3, G.59/1, G.61/1, G.62/1, G.65/1-4, G.66/3, G.67/1-4, G.68/1, G.72/1, G.78/3-4, G.84, G.91/1, G.92/4, G.103/1, G.114/5, G.116/2, G.124/1, G.127/1, G.136/3, G.137/3, G.139/2, G.146/3, G.147/2, G.152/3-4, G.153/3, G.157/2-4, G.160, G.161/4, G.163/7, G.165/3, G.166/1, G.167/2, G.170/1, G.202/3, G.203/2-3-11, G.205/4, G.208/5, G.209/1, G.214/2, G.224/2, G.228/1, G.229/1, G.231/3-5, G.232/4, G.239, G.240/1, G.243/1, G.244/1, G.245, G.246, G.249/3, G.250/4, G.252/4, G.253/1, G.255/2, G.257/1, G.267/4, G.270/3, G.273/4, G.274/3, G.276/1, G.281/3-4, G.282/2-5, G.283/1, G.284/4, G.286/2, G.289/4, G.291/2, G.292/1-4, G.293/1, G.298/2, G.299/3, G.304/2, G.305/2, G.307/1, G.311/1-4, G.312/1, G.315.

2.3.3.3. Sevgilide Güzellik Unsurları

2.3.3.3.1. Saç, Zülf

Divân'da sevgilinin güzellik unsurlarından en fazla bahsedileni saçtır. Sevgilinin saç şekli, rengi, kokusu, görünümü gibi yönlerden ele alınır.

Divân şiirinin genelinde olduğu gibi *Zihnî*'de de sevgilinin saç siyahtır. Bu siyahlığın sebebi çeşit çeşittir. Sevgilinin gece rengindeki saçları Âşığı tuzağa

düşürür. Yine sevgilinin saçları rengini Şam ilinden alır. Şam kelimesi *Divân*'da tevriyeli olarak kullanılıp akşam anlamına da geldiği için saç ile özdeşleştirilir. Bazen bu gece renkli saçlar sevgilinin yüzünü kapatır ve âşığın bahtını karartır. Âşık bu durumu her hazinenin üstünde bir yılan olması gibi düşünür:

Kapatmışdır ne sûd ân-ı cemâli zülf-i şeb-rengi
Olur mâr-ı siyeh elbette kim her kânın üstünde

G.278/7

Yine sevgilinin saçı kokusu bakımından misk, anber, müşk-i Hıta, yasemen gibi unsurlarla özdeşleştirilir. Sevgilinin saçının kıvrımlarına kimse öykünemez; çünkü cihânda öyle bir anber kokulu saç yoktur:

Çîn-i zülfüyle leb-i yâkûtuna kim öykünür
Kârgêhde öyle bir 'anber mi var gevher mi var'

G.76/7

Onun saçları hoş kokulu bir sümbül gibidir ve yanağına sarılır. O hoş kokulu turalara sabah rüzgârı uğrayarak o hoş kokuyu âşığa ulaştırır:

Turra-i hoş-bûyuna bâd-ı nesîm uğrar geçer
Zâtıdır cerrârlık sevdâsı tab '-ı şânede

G.299/3

Kâkül, sevgilinin saçının en önemli bölümüdür. Kâkül, sevgilinin kavuğunda yer alır ve sevgili onu orada gizleyerek insanları deliliğe gark eder. Sevgili o büklüm büklüm kâkülünü gizleyerek perişân âşıklara yazık eder. O peri gibi sevgili, o kâkülünün zincirleri ile âşığı meftun eder:

O perî silsile-cünbân olur ol kâkül ile
Bizi meftûn eder ol cünbişe âdemcesine

G.281/3

Şairin sözleri, sevgilinin kâkülü gibi güzeldir. Bazen de sevgilinin kâkülü kement benzetilir ve âşıklar orada berdar olur:

Kemend-i kâkülüne dil asıldı bend oldu
Bir âfetiñ yine biz 'aşkını bu dem çekeriz

G.146/4

Sevgilinin kâkülü alnının üzerine bir bulut gibi düşer ve âşığı üzer. Onun kâkülü fitne ve fesad çıkarır. Saçlarının yılan ve ejder olma kabiliyeti vardır:

Su 'bân u ejder olmada var kâbiliyyeti
Âşûb u fitne zülf-i ham-ender-hamiñdadır

G.59/4

O kâküller sevgilinin yüzüne semendercesine düşer ve sevgilinin süsü, kokusu hep gül ile anberi andırır:

Oldu zîbende vü hoş-bû gül ü 'anbercesine
Düşdi ruhsârına gîsûsı semendercesine G.284/1

Zülf, kıvrım kıvrımdır. Âşıklar sevgilinin zülfünün sevdasına çöllere düşer. İnsanı esir eden, sevgilinin dağınık saçlarının fikridir:

Bâr-ı girân-ı 'aşk cüvânânı pîr eder
İnsânı fikr-i zülf-i perişân esîr eder G.52/1

Gönül gece gündüz sevgilinin köyünde kalır ve gelmez; çünkü gönül sevgilinin zülfüne asılmıştır. Sevgili de âşıktan saçının kancasına berdar olmasını istemektedir:

Kullâb-ı zülfe kim dedi bend ol esîrvâr
Ol ıztırâb kendi vebâliñ değil midir G.86/5

Zülfün bir diğer özelliği ise düğüm düğüm ve karışık olmasıdır. Âşık sevgilinin bu dolaşık saçlarına dolanmıştır. Sevgilinin saçları iki yanında tel tel olmuştur; ancak müşkil olan o çok karışık ve büküm büküm olan saçların düğümünü çözmektir:

Tel tel olmuş iki gîsûsı iki yanında
Rişte-i kâkül-i pür-çînidir ammâ müşkil G.217/3

Âşığın gönlünde sevgilinin saçlarının kıvrımları düğüm düğüm olduğu için işi zordur; o sihri etkisiz kılması için sabah rüzgârından yardım istenir:

İşim müşkilter oldu çîn-i zülf-i 'ukdedir dilde
Gel ey bâd-ı sabâ ol sihri ber-bâd eyle gönümce G.286/3

Sevgilinin saçlarını konu edinen beyitler şunlardır:

G.10/1-3, G.11/1, G.17/2, G.34/4-5, G.38/3, G.39/5, G.49/4, G.50/1, G.52/1, G.53/3, G.54/4, G.59/4, G.65/2, G.76/7, G.86/5, G.99/5, G.111/5, G.115/5, G.119/2-3, G.131/5, G.137/2, G.146/4, G.147/1, G.152/4, G.156/1, G.157/4, G.161/1, G.163/6, G.201/3, G.202/4, G.212/2, G.215/4, G.217/3, G.220/7, G.227/5, G.244/3, G.245/2, G.248/4, G.251/1, G.252/2, G.256/2, G.261/2-3, G.266/6, G.275/2, G.278/7, G.281/3, G.284/1, G.286/3, G.299/3, G.308/1, G.311/3, G.313/2.

2.3.3.3.2. Alın (Cebîn)

Divân'da alından bahsedilirken cebîn veya çîn-i cebîn kavramları kullanılmıştır. Sevgilinin alını çok parlaktır. Bu parlaklık âşıkların gönlüne neşe verir. Sevgili o parlak alını ile ay gibi tasavvur edilir:

Ol çeşm-i mey-furûş ile dil-keş misin nesin
*Ol gurre-i **cebîn** ile mehveş misin nesin* G.247/1

Sevgilinin güzellik köşküne sevgilinin gül gibi yüzü kitabedir. Yine sevgilinin güneş gibi alını üzerinde kâkülü bir buluttur:

Kasr-ı cemâle gül-ruh-ı cânân kitâbedir
*Mihr-i **cebîni** üzre o kâkül sehâbedir* G.50/1

Şair, sâkînin alını o kadar çok görmüştür ki, artık ona meyhânenin gül renkli badesi gerekmez:

*Sâkîde ki gördük o kadar çîn-i **cebîn** biz*
Mey-hânesiniñ bâde-i gül-fâmı gerekmez G.141/3

2.3.3.3.3. Kaş (Ebrû)

Sevgilinin kaşları divânda genellikle yay, kemân, hançer, râ, mihrap, kılıç vs. ile özdeşleştirilir. O servi boylu sevgilinin kaşları eğridir. Onun yüzünün güzellik levhasında herhangi bir hata, eğrilik yoktur. Eğrilik sadece sevgilinin kaşlarındadır. Şair, sevgilinin güzelliğinin sırrını öğrenerek o “râ” harfi gibi kaşın eğri olduğunu anlamıştır:

*Levha-i hüsnüñde yokdur bir galat **ebrûda** var*
Râz-ı hüsnüñ bildim ammâ añladım o râyı kec G.33/2

Âşık, sevgilinin mihrap gibi kaşlarını şevk ve zevkle izledikçe aklında uzun uzadıya namaz fikri peyda olur:

*Mihrâb-ı **ebrûvânını** gördükde şevk ile*
Medd-i medîd-i fikret-i Zihnî namâz olur G.72/6

O sevgili, kılıç gibi kaşları ile âşığı çalar çarpar. O gönül aldatan kaşlar âşığı katletmek için daima zaman bulur. Sevgilinin kaşları bazen sakindir bazen ise âşığa hançer gibi görünür:

Düşdükçe düşdüm ol şeh-i hüsnüñ ayağına
*Geh deşne gösterir gehi **ebrûları** sekû* G.260/3

Kaşlar genellikle yaya benzetilmektedir. Kirpikler ise bu yay üzerindeki oklardır. Kirpikler daima o kaşlara gizlenmektedir. O sevgili kirpiklerden oluşmuş kahır oklarını fitne çıkarsın diye dizmiştir ve âşıkların sinisini hedef seçip beklemektedir. O kemân gibi kaşların nişanından avlar asla kurtulamaz:

Müjenden fitne dizmiş tîr-i kahırî sîneler gözler
*Nişânından şikârın hiç şaşırmas ol **kemân-ebrû*** G.261/5

Kaş mefhumunun yer aldığı beyitler şunlardır:

G.31/1, G.32/2-3, G.72/6, G.82/2, G.93/1, G.122/3, G.129/5, G.163/2, G.214/2, G.244/2, G.260/2, G.261/5, G.264/3, G.273/2, G.287/2, G.312/2, G.321/3.

2.3.3.3.4. Göz (Çeşm, Dîde)

Divân'da sevgilinin gözleri âşık için en yaralayıcı ve hasta edici husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin gözleri cihânı görmektedir. Sevgili lutf ederek gözlerini rakiplere çok fazla gösterir; ancak âşığa asla göstermez:

*Lutf-ı bisyâr etmede ağyâra **çeşmin** bâz eder*
Dîde-i eltâfı ancak olmadı rûşen baña G.9/4

Sevgilinin gözleri efsunludur, büyüdür ve âşıkları büyü ile kendine bağlar. Onun büyü gözleri hastadır. Uyku düşkünü ve yakıcı gözbebekleri olan gözler, mestanedir. O baygın baygın, hasta bakan gözler âşığı sıhhat esiri eder:

*Esîr-i sıhhat eder **çeşm-i** mesti ol şûhuñ*
Tefevvüc eyleyüp etdi hatı 'aceb imdâd G.43/3

Sevgilinin gözleri o denli mestanedir ki, *çeşm-i mey-fîruş* yani şarap satıcısı olarak adlandırılır. O kanlı, yaman gözler istiğna kadehidir ve süzülerek bakar:

*Süzülmüş câm-ı istiğnâdır ol kanlı yaman **gözler***
*'Aceb yahşi tegâfûl gösterir ammâ yaman **gözler*** G.105/1

O büyüleyici gözler âhû bakışlıdır, tegafülkar, umursamaz bakışı çok yakıcıdır. Bu yüzden gözler “câdû” diye nitelendirilir:

*Îzârîñ gül lebiñ mül kâkülüñ sünbül **gözüñ** câdû*
Olam ben tâ-be-key hicran-keşîñ ey âfet-i dil-cû G.261/1

Gözlerin en önemli vasfı ise âşıkları katletmesidir. Sevgilinin siyah gözleri zamanı yağma etmiştir. O eğri bakışlı gözlerin maksadı vurmak, öldürmektir. Sevgilinin âhû gözleri ejderha gibi âlemi yakıp yıkmaktadır:

*Oldu müjgânları saf-der-saf-ı fettân-ı cihân
Çeşm-i âhûsı yıkar 'âlemi ejdercesine*

G.284/2

Sevgilinin bakışı yakıcı, yıkıcı olmasının yanında âşıkları kesip biçmektedir. Sevgilini bakışları kılıç gibi, ok gibi tesir etmektedir. Ancak âşıklar bu durumu kanıksamışlardır ve sevgilinin gözünden gelen okları def etmenin imkansız olduğunu anlamışlardır; çünkü o oklar kaza oklarıdır ve âşığın kaderinde vardır:

*Def'-i hadeng-i çeşmine imkan mı var meger
Bildim ki yok tehallüfî sehm-i kazâ imiş*

G.166/2

Göz unsurunun geçtiği beyitler aşağıdadır:

G.9/4, G.10/1, G.17/2, G.43/3, G.34/5, G.64/1, G.79/3, G.82/1, G.105/1, G.166/2, G.177/3, G.214/1, G.247/1, G.251/2, G.261/1, G.271/2, G.284/2, G.300/2.

2.3.3.3.5. Gamze

Sevgilinin âşığa yan bakışı demek olan gamze *Divân*'da, kesici olma, bozgunculuk çıkartma, eğri olma, kan akıtma, kızgın olma özellikleriyle nigh, kec nigh şeklinde işlenir. Eserde “gamzeler” redifli bir de gazel bulunmaktadır.

Yol kesen sevgililer, aşk yolunda uzun zaman feryatsız âşığa mızraklı bakışlar atar. Âşık, insan katleden bir gamze tarafından öldürüldüğünü belirtir. Gamze bazen de ok gibidir. O sevgili, gamze oklarına boyun eğmeyen âşığa bir an bile rahat vermez. Gamzeler daima inleyen âşığın tenini hedef alır. Âşığa doğru atılmak için o gamzeler can atmaktadır:

*Dâ'im hedef tutar ten-i 'uşşâk-ı zârını
Peyvestedir atılmağa her bâr **gamzeler***

G.80/3

O gamzeler, sevgilinin güzellik köşkünü her gece bekçi gibi beklemektedir. O uyanık gamzeler, âşığı gözleyip kesmektedir:

*Bekler hisâr-ı hüsnüni her şeb 'ases gibi
Gözler keser hemîşe o bîdâr gamzeler*

G.80/4

O güzeli kaleme almak hiç iyi olmaz; çünkü o gamzeler duyarsa âşığın hali kötü olur. Gamzeler bazen de “tatâr” gibi düşünülür, yakar yıkar, yağmalar ve âşığın bağırını kan eder:

*Kan yutdı fîkr-i la 'l-i lebiñle gönül seniñ
Hûn etdi bağırın ol iki tâtâr **gamzeler***

G.80/2

Gamzeler aynı zamanda âşığın sevgiliye yaklaşmasını engeller. Ona kin ve gazabla bakar. Gamzenin korkusu gönülde yer etmiştir. Sevgilide kan dökücü gamzeler olduktan sonra âşık, kavga ve dövüşten uzak olmaz:

*O hûnî **gamzeler** ol çeşm ü ebrûlar ki var sende
Sen olmazsan dem-â-dem ceng ile peykârdan fâriğ*

G./182/2

Gamzenin bir başka özelliği de bozgunculuk çıkarmasıdır. Âşık, o gönül açıcı güneş yüzlü sevgili ile söyleşip eğlenmektedir; ancak o gamze aralarında bozgunculuk çıkarmaktadır:

*O mihr-i dil-keş ile söyler eğlenir Zihnî
Miyânemizde bizim **gamze** etmese ifsâd*

G.43/5

Yine âşık sevgili ile diz dize oturduğunu belirtmektedir; ancak o gamze kırışmayla aralarında fesatlık çıkartmıştır:

*Olurdum bir zaman zânû-be-zânû bezm-i kurbunda
Kırışmayla miyâne gamze saldı nâ-sezâlıklar*

G.47/3

Gamze; düzenbaz, hilekâr, merhametsiz, vefasızdır ve âşığa helak olmasında yardımcı olur. O kan dökücü ispiyoncu gamze bir gönülde bin yara açmaktadır:

*Bir sînede biñ dâğ açar o zâlim-i hûnî
Bu iş midir ol **gamze-i gammâza** nedir bu*

G.262/4

Kısmet izleri, kan akıtan gamzede gizlidir, her âşığın gönlü bu sırra vâkıf olamaz:

***Gamze-i hûn-rîzde** mahfidir âsâr-ı nevâl
Her dil-i 'âşıkda olmaz bu hüveydâ biñde bir*

G.73/4

Gamzeler âşığa bin nâz eder, iğne misali âşığın göğsünü deler geçer. Âşık, kendisine bu hususla ilgili diğer âşıkları uyarır; onun cılız cisminin bu denli

parçalanmasını ondan değil de, cesaretleri varsa cellad olan gamzeden sormalarını ister:

*Şerha-i cism-i nahîfi sorma sen bu hastadan
Var ise cânîñ eger ol **gamze**-i cellâda sor* G.112/3

Gamze mefhumu şu beyitlerde zikredilmiştir:

G.9/5, G.43/5, G.44/4, G.47/3, G.56/3, G.69/1, G.70/1, G.73/4, G.76/3, G.80, G.82/2, G.84/1, G.93/1, G.97/2, G.101/3, G.108/3, G.111/2, G.112/3, G.150/2, G.152/7, G.153/5, G.182/2, G.183/3, G.210/3, G.213/1, G.243/3-4, G.252/2, G.262/4, G.266/6, G.276/2, G.282/2, G.287/2.

2.3.3.3.6. Kirpik (Müje, Müjen, Müjgân)

Kirpik, *Divân*'da genellikle sevgilinin âşığı yaralayıcı unsurları olarak işlenmiştir. Âşık ve mâşuk arasındaki bu cenk içerisinde kirpik, ok, hançer veya kılıç görevi görmektedir. Sevgili hem kirpik hançerinden hem de kaşlarının kılıcından yaralı gönüllerde yeni yeni yaralar açar:

*O meh hem hançer-i **müjgândan** hem tîg-i ebrûdan
Dil-i üftâdelerde eyledi zahm-ı nevin peydâ* G.4/3

Sevgilinin keman şeklindeki kaşları, kirpikten oluşan kahır oklarını dizerek sineleri gözlemektedir; o kirpikler avını bir kere bile ıskalamaz:

***Müjenden** fitne dizmiş tîr-i kahır sîneler gözler
Nişânından şikârın hiç şaşırmas ol kemân-ebrû* G.261/5

Cihâna fitne yayan kirpikler saf saf dizilerek alemi yıkma derdindedir. Kirpikler o keman kaşa yer yer gizlenirler ve hepsi birden bir bakışta âşığın gönlüne düşer:

*Hem-be-hem gizlenüp ol kaşı kemâna **müjeler**
Bir nazarda dil-i 'uşşâka beraber düşdü* G.321/3

Âşığın gönlü sıkıntıdan buruşmuş, gözyaşı sel olmuş, ciğeri yaralarla dolmuştur ve vücudu kirpik kalemi ile imza ve nakışlarla doludur:

*Gönül encûğ-ı mihnet oldu eşkim cû ciger pür-dâğ
Vücûdum hâme-i **müjgân** ile pür-nakş u imzâdır* G.97/3

Kirpiğin anıldığı beyitler şunlardır:

G.4/3, G.39/5, G.261/5, G.284/2, G.321/3.

2.3.3.3.7. Yüz ve Yanak

Divân'da, sevgilinin yüzü ve yanağı üzerinde çokça hayal kurulmuştur. Sevgilinin yüzü genellikle parlaklığı, saflığı, temizliği ile ele alınır. Bu yüzden ay, güneş, ateş, meşale, ayna gibi unsurlara teşbih edilir.

Sevgilinin nurlu yanağı ve yüce güzelliği ateş gibi yakıcıdır. Bu alev rengindeki yanaklar, âşıkların gözlerine parlaklık, gönüllerine safâ verir:

Cebîn-i mâh-ı münîri fezâ-yı 'izzetdir
'Îzâr-ı neyyîri ruhsâr-ı âlî âteşdir G.61/2

Onun parlak yanağı devrin meşâlesini alaşağı eder ve o ateş renkli yüz dünyaâya baştan başa parlaklık yayar:

Vermiş cihâna ser-te-ser ruhsâr-ı âteş-rengi fer
Bu devr içinde mu'teber bir âfet-i devrân imiş G.160/4

Saf ve temiz yüz üzerinde, sevgilinin kakülleri bir bulut gibi durur:

Pertev-i hûrşîdden güller nikâb olmuş saña
Kâkülün mihr-i 'izâr üzre sehâb olmuş saña G.11/1

Âşık, cihânın güneşi olan sevgilinin yüzünü seyretmek için sevgiliden ruhsat ister. Onun yüzü o kadar parlak ve ateşlidir ki, bir kimse onun yüzünün meftunu olursa yolundan saparak ateşperest olur:

Nigârâ olmasın ruhsârınıñ bir kimse meftûnı
Tarîkinden çıkar kendüsini âteş-perest eyler G.99/2

Yüz ve yanak, gerek kokusu gerek rengi ve tazeliği bakımından gül ve lale gibi çiçeklerle özdeşleştirilir. Sevgili bazı beyitlerde gül çehreli sâkî diye adlandırılır. Her ne kadar söz ehli, sevgilinin yanağına gül renkli dese de âşık onun arzusunu gamlı gönlünde ateş olarak bilir:

Reng-i ruhsârına gül-fâm demiş ehl-i sühan
Biz hevâsın dil-i gam-dîdede âteş biliriz G.147/3

Nazar ehli ise o şûha sade yüzlü demiştir; ancak âşık o gül yüzü altınla işlenmiş bir yüz olarak bilir:

Sâde-rûdur demiş erbâb-ı nazar ol şûha
*Biz o **gül-çehreyi** zîverle münakkaş biliriz* G.147/4

Sevgilinin yanağı ve zülfü bezimde dert ortağıdır. Âşığın zevk ve safâsı sevgilinin dudağı ve yanağından hâsıl olur. Ayrılık gecesi geçip de kavuşma güneşi doğduğunda sevgilinin yanağı gece içilen şarabın parlaklığını ortaya koyar:

*Gösterir '**aks-i ruh-ı yârı** merâyâ-yı sabûh*
Şeb-i hicran geçer elbette irer rûz-ı visâl G.36/4

Yanakların renk bakımından kızıl olarak tasavvur edilmesi, lâle ve güle teşbih edilmesindendir. Laleler, sevgilinin yanağına öykünerek gül bahçesinde baş çiçek diye geçinir. Sevgilinin yanağı bazı beyitlerde gülü, lâleyi beğenmez:

Kaddiñ güzelim serv-i hırâmânı begenmez
***Ruhsâr u hattıñ** lâle vü reyhânı begenmez* G.134/1

Gönül sevgilinin yüz sayfasındaki safâyı gördüğünde aşkın arzusu ile feryad ve figân etmeye başlar:

Safâ-yı safha-i ruhsâr-ı yâri dil görse
*Hevâ-yı '**aşk** ile efgân u hây u hûya düşer* G.91/3

O put gibi güzel, yanağının şeklini âşığın zihnine kazıyarak onun divâne gönlünü zincire bağlı bir avâreye çevirir:

*Ey sanem **şekl-i ruhuñ** hâtıra tasvîr etdiñ*
Dil-i divâne-yi âvâre-i zencîr etdiñ G.209/1

Divân'da, sevgilinin yüzüyle bazen İskender'e bazen de Narkisos'a telmihte bulunulur. Sevgilinin yüzünün rengârenk nakışlı aynasını seyredenler İskender'in tertemiz efsanesini hatırlar. Yine sevgili, yüzünün aksini sehpanın aynasında görerek, Narkisos gibi bir yana kendisi bir yana kadehi düşmüştür:

Yâd eder efsâne-i pâkîze-i İskenderi
*Naşk-ı reng-â-reng ile mir'ât-ı **ruhsârın** gören* G.241/3

*'Aksi **ruhsâresin** âyîne-i sahbâda görüp*
Bir yaña ol meh-i nev bir yaña sâgar düşdü G.321/2

Sevgili karınca gibi hattına yüz vererek onların yüzüne yürümesine müsaâde etmiştir; güzellik ülkesi böylece tahrip olmuştur:

*Yüz verüp saf saf yürüdüñ mûr-ı hattıñ rûyuña
Kişver-i hüsn ü cemâli öyle tahrîb eylediñ* G.213/3

Gönül, sevgilinin güzelliğinin âyetini onun yanağından okuyarak ezberler:

*‘Îzârîñdan okur dil âyet-i hüsnüñ seniñ ezber
‘Aceb şevk u safâ var böyle tekrâr-ı sebaklarda* G.270/5

Yanak mefhumu şu beyitlerde geçmektedir:

G.4/3, G.5/1, G.10/2, G.11/1, G.24/1, G.32/2, G.34/4, G.36/4, G.39/1, G.41/3, G.50/1, G.61/2, G.68/3, G.70/1, G.77/4, G. 91/3, G.96/2, G.99/1-2, G.116/2, G.119/3, G.134/1, G.146/2, G.147/3-4, G.156/2, G.160/4, G.163/2, G.172/1, G.206/5, G.209/1, G.212/2, G.213/3, G.229/4, G.231/5, G.236/2, G.241/3, G.261/1, G.263/1, G.266/5, G.270/1, G.270/5, G.284/1-6, G.311/5, G.312/2, G.321/2.

2.3.3.3.8. Dudak (Leb, Lâ’l)

Dudak, ağız mefhumundan ayrı olarak *Divân*’da sıkça geçen güzellik unsurlarındandır. Sevgilinin dudağı kırmızı olması, mucizeler söylemesi, âşıklara can vermesi yönleriyle işlenir. Gonca, yakut, cevher, şeker, şarap, kadeh, zemzem gibi varlıklarla da ifade edilir.

Sevgilinin gonca gibi dudağı âşıkların yakalarını parçalamalarına sebep olur. O gonca dudağın fikri ile gönüller kan olur ve o dudağı öpmek hevesi de âşıkların gönül kanını coşturur:

*Bûs-ı la’lîñ hevesi hûn-ı dili cûş eyler
Serde sevdâ-yı hatîñ ‘aklını medhûş eyler* G.51/1

Açık istiare yoluyla yakut (lâ’l) ile özdeşleştirilen dudaklara, kimse öykünemez; çünkü âlemde öyle cevherler yoktur:

*Çîn-i zülfüyle leb-i yâkûtuna kim öykünür
Kârghe öyle bir ‘anber mi var gevher mi var* G.76/7

O cananın yakut dudağını görenler, o dudakların şifa dağıttığını görmüşlerdir. Âşık, sevgilinin benini Hind’e, zülfünü Şam’a, yâkut dudağını ise Kandahar’a benzetir:

*O zülf ü hâl ile la‘lîñ hevâsı bende ki var
Ya Hind ü Şâma yahud Kandehâra dek gideriz* G.119/2

Gönül, mübtelâdır. Sevgilinin yâkut dudağından bûse umar. Âşık sevgilinin dudağını bir kez emmekle doymaz. Sevgiliden lâ’l gibi dudağının kadehini âşıklara kana kana sunması istenir; ancak âşık, aklı başında iken ondan öpücük sözü alamaz, sevgili sarhoş olduğu zaman âşığa öpücük sözü vermiştir:

*Huşyâr iken lebinden alınmaz peyâm-ı bûs
Ser-mest olunca anı o sâ‘at dedirmişiz* G.143/5

Şeker, dudağın lezzetini anlatmak için kullanılan diğer bir unsurdur. Sevgilinin meze, çerez gibi dudağı şeker yaradılışlıdır. O taze yaradılışlı yâkut dudak, kızıl akideye benzemektedir:

*Nukl-ı lebiñ ‘aceb midir olsa şeker-mizâc
Benzer kızıl ‘akîdeye ol la‘l-i ter-mizâc* G.33/1

Dudağın şerbeti, yaralı gönüllere keyif vermek için yeterlidir. Tâkatsiz hasta âşıklara bu sıhhat kâfidir:

*Şerbet-i la‘lîñ dil-i mecrûha hâsiyyet yeter
Hastagân-ı ‘aşk-ı tâkat-sûza bu sıhhat yeter* G.90/1

Helva gibi dudaklardan zevk ve sefa alanlar, câm-ı Cem toplantısını bile istemez:

*Helvâ-yı lebleriñden alan zevk-i sohbeti
Bezm-i safâda ‘işret-i câm-ı Cem istemez* G.152/2

Dudak, renk, sarhoş edici olma özellikleri bakımından şarap ile de özdeşleştirilir. Fidan boylu sevgilinin dudağının hayali gönülde yer ettiği andan itibaren, âşığın yapabileceği tek şey gül renkli şaraptan içmektir:

*Bir sehî kaddin hayâl-i la‘li oldu cây-gîr
Ey gönül şimdengirü kârîñ mey-i gül-fâm olur* G.57/4

Zamanın Keyhüsrevleri, taçlarını yere çalmalıdır; zira âşğın zenginliğı sevgilinin dudağının kadehindendir:

*Tâcını çalsın yere Keyhusrevân-ı rûzgâr
Câm-ı la 'l-i yârdan ancak bizim gencînemiz* G.130/3

Bu kadeh ölülere can verir, canlara ise sefa verir. Sevgilinin mey renkli dudağı, Bedahşan'ın lâ'lini beğenmez:

*Bu mürdelere can verir ol câna safâlar
Mey-gûn **lebi** çün **la'l-i** Bedahşânı beğenmez* G.134/3

Hatta sevgilinin dudağının lezzetini bâde-i ahmer bile veremez:

*Neş'e-i hüsnüni bir dil-ber-i âher vermez
Lezzet-i **la'lini** hem bâde-i ahmer vermez* G.135/1

Afyon tiryakileri, hâllerinden memnundurlar, şarap düşkünleri ise sevgilinin yakut dudağı ile yangına düşerler:

*Tiryâki sever hâliñi aqyoncı deñlü
Bekrî leb-i la'liñle düşer sûz u güdâza* G.296/4

O dudağın fikri, âşğın gönlünde gece gündüz hoş bir iz bırakır. Dudağın keyfiyeti her an âşğın içinde bir uktedir. Dudağın şevkiyle şarap kadehler içinde döner durur:

***Lebiñ** şevkiyle cânâ devr eder sahbâ ayaklarda
Yakar fikr-i 'izârıñla özün âteş ocaklarda* G.270/1

Dudağın keyfiyeti, Mesih gibi âşıkları ihya ederken ölülere cân verir, güçsüzleri güçlendirir. O ay gibi sevgili, gönlü sarhoş olanlara dudağıyla şifâ verir:

*Revan-bahş ol nigârâ mürde cism-i nâ-tivân üzre
Mesîhâveş begim ihyâ iken hâsiyyet-i la'liñ* G.215/3

Şair Zihnî, sevgilinin yâkut dudağının vasıfları ile dergilerde gazellerini şeker gibi yaptığını belirtir:

*Zihnî edâ-yı vasf-ı **leb-i la'l-i** yâr ile
Mecmû'ada gazellerini sükker eyledi* G.311/7

Sevgilinin ağzını konu edinen beyitler aşağıdadır:

G.16/4, G.17/1, G.24/1, G.33/1, G.39/1, G.44/3, G.46/1, G.51/1, G.57/4, G.62/1, G.68/2-3, G.76/7, G.77/3, G.90/1, G.92/4, G.102/4, G.115/1, G.119/2, G.130/3, G.134/3, G.135/1, G.143/5, G.148/1, G.150/2, G.152/2, G.161/3, G.215, G.261/1, G.270/1, G.272/4, G.274/3, G.281/2, G.296/4, G.298/2, G.309/1, G.311/7.

2.3.3.3.9. Ben (Hâl)

Ben, sevgilinin yanağında veya kaşlarının kenarında bulunan, siyah ve âşığı küfre gark eden bir unsurdur. *Divân*'da sevgilinin hali, güzellik iklimine konmuş bir Hindu halidir. Bu yönüyle sevgili sanki kara giysili bir Habeş şahıdır:

Hindû-yı hâli kondı ekâlîm-i hüsnüne

San kara tonlu şâh-ı Habeşdir o şâh-ı nev

G.264/5

Sevgilinin yüzündeki benin hayalinden âşığın gönlünde yaralar açılmıştır. O fitneci ben, yine bir tuzak kurmuştur ve zindan kuyusunun üstünde kapıcılık yapar:

Yine bir dâm u dâne kurmak ister hâl-i fettânın

'Aceb derbânlık eyler ol çeh-i zindânın üstünde

G.278/6

Kudret dîvânının kâtipleri, sevgilinin o altın yüzüne yer yer hal ve hat yazmışlardır:

Yazup küttâb-ı dîvânhâne-i kudret kemâl üzre

O yer yer hâl u hatt-ı zer-nigârında rakam mahsûs

G.170/3

Ben (hal) kavramının geçtiği beyitler şunlardır:

G.5/1, G.119/2, G.170/3, G.264/5, G.278/6.

2.3.3.3.10. Hat

Hat, sevgilinin yanağında bulunan tüylerdir ve ayva tüyü olarak bilinmektedir. *Divân*'da ayva tüyüyle ilgili pek çok beyit bulunmakla beraber 176. gazel de “hat” kelimesiyle rediflenmiştir.

Sevgilinin ayva tüylerinin sevdası baştadır ve âşığın aklını dehşete düşürür:

*Bûs-ı la 'lîñ hevesi hûn-ı dili cûş eyler
Serde sevdâ-yı hatîñ 'aklını medhûş eyler*

G.51/1

Cânanın hattından bahsetmek âşık için savaş gibidir. Bulutların yağmurun yağmasına sebep olması gibi o siyah ayva tüyleri de çok fazla gözyaşına sebep olur:

*Oldu hatt-ı siyehi eşk-i firâvâna sebep
Ebr olur 'âkıbeti cûşîş-i bârâna sebep*

G.16/1

Hat bazen karıncaya benzetilir ve sevgilinin bu karıncalara yüz vermesi sonucu güzellik ülkesi tahrip olmuştur. “Yüz vermek” deyimini kinayeli kullanılarak hem şımartmak hem de yüzünde ayva tüyü çıkmasına müsaade etmek anlamında kullanılmıştır:

*Yüz verüp saf saf yürütdüñ mûr-ı hattıñ rûyuña
Kışver-i hüsn ü cemâli öyle tahrîb eylediñ*

G.213/3

Bazen de hat, şebboy çiçeğine benzetilir. Sevgili hattını gösterir ve âşığın gönlünü inleyiş içinde bırakır, özgür olan âşıkları yaralara esir eder:

*Şeb-bûy-ı hattıñ açma dili zâra düşürme
Âzâdeleri mihnet-i efgâra düşürme*

G.266/1

Hatlar toz gibi sevgilinin yanağına yapışmıştır. Bu durum, aynanın üzerinde toz ve pas olmasını akla getirir. Bundan dolayı, sevgilinin yanağının ve dudağının güzelliği bozulmuştur:

*Yapışdı gerd-i hatt ruhsâre-i cânânın üstünde
Gubâr eksik midir âyîne-i devrânın üstünde*

G.278/1

Âşık, kemal-i mihnet ile bu kadar sıkıntıya değmeyeceğini söyleyerek sevgilinin hattına bu kadar arzunun gereksiz olduğunu belirtir. Çünkü hatlar, ağıyar için vuslatın baş ipliğidir; ama âşık için ise onun boynuna bağlanmış bir kementtir:

*Hattıñ ser-rişte-i vuslatdır ağıyâr-ı siyeh-rûya
Benim Zihnî gibi boynumda bir muhkem kemendimdir*

G.102/5

Sevgilinin hattı, misk gibi kokar. Sabah vaktinin rüzgârı gül bahçesine doğru estikçe sevgilinin hattının misk gibi kokusu âşığa aheste aheste gelmektedir:

*Nesîm-i subhgâhı çün vezân oldukça gülzâra
Gelir bûy-ı **hat**-ı müşk-i nigâr âheste âheste*

G.279/5

Bazı beyitlerde hattın sevgilinin yüzünde nasıl meydana geldiği anlatılmaktadır. Sevgilinin yüzünün sayfasına hat gelerek orayı süslemiştir ve onun sevdası âşığın kalbinde fazlaca yer tutmuştur. Kudret kâtipleri, sevgilinin o güzel yüzüne altın kalemle binlerce hat işlemiştir ve hatlar güzellik levhasında âşıklara cilve vermektedir:

***Hat** geldi safha-i ruhuna zîver eyledi
Sevdâsı kalb-i 'Âşîka ammâ yer eyledi*

G.311/1

*Yazdı debîr-i kudret o zîbâ-cemâline
Zerrin kalemler ol şeh-i nâzın hezâr **hat***

*Ser-levha-i sûtûr-ı cemâl oldu Hak bu kim
'Uşşâka başka cilve verir tâbdâr **hat***

G.176/2-4

Sevgilinin ayva tüyünden bahseden beyitler aşağıdadır:

G.16/1, G.43/3, G.51/1, G.65/2, G.85/3, G.102/5, G.122/5, G.134/1, G.169/2,
G.176, G.213/3, G.266/1, G.273/2, G.278/1, G.279/5, G.311/1.

2.3.3.3.11. Ağız (Dehân, Fem)

Sevgilinin ağız, dar olması ve süslü, büyümlü sözler söylemesi yönünden dîvânda işlenir. Sevgilinin ağız goncaya benzetilir ve *gonca-fem* diye zikredilir.

*Zihnî hezâr görse o **gonca-dehen** beni
Zahm-ı hadeng-i hicrine bir kerre em demez*

G.132/5

Sevgilinin ağzının nokta mı yoksa gizli bir sır mı olduğu âşığın kalbinde çözemediği bir muammâdır:

*Nokta mı sırr-ı nihan mı **dehen-i yâr** 'aceb
Kalbimizde bu bizim olmada hâlâ müşkil*

G.217/4

Sevgilinin ağız çok narindir, öyle ki, o şarap içerken ağzına kadeh bile değse ağzı bundan alınır, incinir:

*Dokunsa la 'line ol goncanıñ müdâm alınır
Dehân-ı tengine pekce degerse câm alınır*

G.62/1

O narin ve dar ağızdan vuslat haberini almak çok zordur:

Dehânından peyâm-ı vaslîñ almak emr-i müşkildir
Efendi gâlibâ meşki o şûhuñ harf-i lâ lebdir G.92/4

Ağız mefhumu şu beyitlerde anılmaktadır:

G.62/1, G.92/4, G.132/1-5, G.151/3, G.217/4, G.244/1, G.281/2.

2.3.3.3.12. Çene, Gabgab

Gabgab, “çene altı, ikinci gerdan, çene altında meydana gelen kıvrım.”¹⁸³ *Divân*’da sevgilinin çenesi, zindan gibi tasavvur edilerek ona hapsolan, meftun olan âşıklarda rahat, huzur kalmayacağından bahsedilir:

Havf-ı sitem-i yârdan emniyyet olur mu
Mahbûs-ı zenahdânı olan râhat olur mu G.307/1

Sevgilinin çenesinin elmasının sevdası, âşıklara bir meyvedir. Ancak sevgili gabgabını hep yabancılara okşatır:

Gabgabın ohşadır ağyâra demişler Zihnî
Biz o merdüm-küşî bir dil-ber-i ser-keş biliriz G.147/6

G.111/3, G.147/6, G.307/1.

2.3.3.3.13. Boy (Kâd, Endâm, Kâmet)

Divân’da sevgilinin boyu, umumiyetle uzunluk yönüyle ele alınır. Bu sebeple onun boyu ile ilişki kurulan ağaçlar servi ve şimşir ağacıdır. Sevgilinin servi gibi boyu, diğer servi ağaçlarını kıskandırıp küstürmektedir. Onun boyunun yanında gülşendeki servinin kadri, kıymeti kalmaz:

Kaddiñ yanında kadri mi var serv-i gülşenin
Her şâh-ı ter olur mu cihânda semer-mizâc G.33/2

Hatta sevgili o boyu ile servileri beğenmez. Sevgili, o kıyamet koparan boyuyla gül bahçesine gelse, onun salınarak yürüyüşü servileri utandırır:

Ol kıyâmet kâmetiñle ‘azm-i gülzâr eyleseñ

¹⁸³ Pala, a.g.e., s.160

Servi şermende eder âheste reftârîñ seniñ

G.214/3

Sevgilinin kâmetini görenler kıyamet gününü hatırlarlar. O Nigar, o servi boyu ile gezmeye çıkınca gül bahçesi mahşer yerine döner:

*Çıkdı o **kadd ü kâmet** ile seyre ol nigâr
Gülzâr-ı dehri 'arsageh-i mahşer eyledi*

G.311/4

Sevgilinin boyu fidan ve şimşir ağacı ile de özdeşleştirilir. Âşık, bütün hevesini o şimşir gibi boyu olan sevgiliye vermiştir:

*Nakd-i hevesi ol **kad-i** şimşâda mı verdiñ
Bu âh-ı dil-i zârîñı sen bâda mı verdiñ*

G.208/1

Sevgilinin boyunu konu edinen beyitler aşağıdadır:

*G.31/1, G.32/4, G.33/2, G.34/4, G.44/3, G.57/4, G.97/4, G.134/1, G.208/1,
G.211/2, G.214/3, G.227/5, G.241/1, G.275/3, G.311/4.*

2.3.3.3.14. Diş (Dendân)

Sevgilinin dişlerinden bir iki yerde bahsedilmiştir. Dişler inciye benzetilir. Sevgilinin temiz, arı dişlerini gören, şahların incilerini yâd etmektedir:

*La 'l-i yâkûtuñ tasarruf eyleyüp gül-nârı gör
Çeşm-i mestiñ fikr edüp bâdâm-ı şîrînkârı gör
Safvet-i **dendân**ını yâd et dür-i şehvârı gör
Künc-i ebrûsun hayâl et gûşe-i gülzârı gör
Halka-i zülfün kıyâs et tabla-i 'attârı gör*

Mus.2/1

2.3.3.3.15. Sîne, Gerdân

Sîne, saf ve temiz olması yönüyle aynaya benzetilmekte ve gümüşten yapıldığı söylenmektedir. Âşık, sevgilinin sînesini seyretmenin çok zor olduğunu belirtir:

*La 'l ü ruhı tahrîk-i fesâd etmede kâsır
Ancak sebebi zülf ü hatıdır şer ü şûruñ*

G.212/4

Âşık, cihânın güneşi olan sevgiliden düğmelerini çözmesini ve gümüşten yapılmış sinesini göstermesini ister; yoksa âşığın talihi karanlıklara düşecektir:

Çöz düğmeleriñ **sîne**-i sîminiñi göster
Ey mihr-i cihân tâli 'imiz târa düşürme

G.266/4

G.32/2, G.96/2, G.203/12, G.212/3-4, G.266/2.

2.3.3.3.16. Bel (Mîyân)

Sevgilinin beli ya kıl gibi incedir ya da yok denecek kadardır. Âşık sevgilinin kıl gibi ince belinin ortada olmadığından bahseder:

O gonca-femle o mûy-**miyân**ı ortada yok
Hemîşe kilik ile vâsf-ı nitâkı söyleşiriz

G.151/3

Âşık, sevgilinin ağzını öperek belini kucaklamak ister ve aşkın arzusu ve kavuşma fikri ile sevgilinin belinin vasıflarını düşünme zamanı olduğunu söyler:

Alsam âgûşa **miyân**ın dehenin bûs ederek
Emsem ol câm-ı leb-i la 'lini zemzemcesine

G.281/2

Zihnî hevâ-yı 'aşk ile fikr-i visâl ile
Vâsf-ı **miyân**-ı yâra tahayyül zamânıdır

G.87/5

G.87/5, G.122/3, G.151/3, G.281/2, G.298/2.

2.3.3.3.17. El-Ayak-Baş

Divân'da sevgilinin elinden, ayağından, dizinden ve el ile dirseği arasından da bahsedilmektedir. O ay yüzlü sevgilinin cefa ve eziyetlerde muhakkak eli vardır:

O meh-rûnuñ yed-i tûlâsı var cevri ü cefâlarda
Katı kûteh döner ol mâh-rû mihr ü vefâlarda

G.293/1

Yine birçok beyitte âşığın sevgilinin ayağına düşmesinden bahsedilir. Âşık, sızlanarak sevgilinin ayağına düşer ve onun eteğine teşebbüs eder:

Düş pâyine et dâmen-i dildâra teşebbüs
Elbette gerek 'âşık-ı nâ-çâra teşebbüs

G.29/1

Düşdükçe düşdüm ol şeh-i hüsnüñ ayağına
Geh deşne gösterir gehi ebrûları sekû

G.260/2

Sevgilinin başıyla ilgili tasvirler yapılırken başında fes olduğundan bahsedilir:

Serde fes ruhlar kızıl sâ'id güşâde sîne sâf
Bir sen insâf eyle bu üftâdede tâkat mı kor G.96/2

Divân'da ayrıca sevgilinin el bileği ile dirseği arasından bahsedilir ve bu kısmın gümüş gibi parlak olduğu belirtilir:

Çöz kâkül-i müşgîniñi aç sâ'id-i sîmîni
Süz çeşm-i 'âlem-bîniñi mestâne peymâne tut G.17/2

G.17/2, G.29/1, G.47/3, G.96/2, G.164/2, G.206/2, G.250/1, G.260/2, G.292/1, G.293/1.

2.3.3.4. Sevgili İle İlgili Diğer Hâl ve Unsurlar

2.3.3.4.1. Bûse, Söz

Âşık daimâ sevgiliyi öpme arzusundadır. O, gözyaşlarını akıtır, vücudunu harap eder; ancak güzeller yine de tek bir bûse bile âşığa vermez. Hatta âşık ecelden süre istese bile o fitne salan uçarı güzel bir bûsesini âşığa vermez:

Eşkini masraf eder nakd-i vücûdun mebzûl
Yine bir bûsesin 'uşşâka güzeller vermez G.135/2

Ecelden etsem istimhâl-i müddet gâlibâ ey dil
O şûh-ı fitne-cûnun bûse dâmânın verir vermez G.145/2

Gönül, sevgilinin gül renkli yanağını öpme arzusuna düştüğünden beri, yıldan yıla aşkı fazlaştı. Sevgiliden buse alınmazsa bezm âlemi sönük kalacaktır:

Bûs-ı lebiñ hayâline düştü hevâ-yı dil
Efzunter oldu 'aşk ile sevdâsı yıl-be-yıl G.222/1

Sevgili şirin sözlüdür. Sevgilinin şeker gibi sözleri âlemin gönlünü bağlamıştır. Onun bazen âşık için sarf ettiği acı acı sözler bile şeker ve şerbetten daha lezizdir:

Kec-nigâhı 'ayn-ı 'izzetdir baña ol ser-keşin
Acı acı sözleri şehd ü şekkerden lezîz G.44/4

Sevgili âşığa, esir gibi saçımın kancasına asılı; çünkü o ızdırap senin kendi günahındır, demiştir:

*Kullâb-ı zülfe kim dedi bend ol esîrvâr
Ol ıztırâb kendi vebâliñ değıl midir*

G.86/5

O ay yüzlü sevgili, âşığı çıplak bir şekilde gördüğünde, “Ey âşık, senin tenin gam yaralarıyla nakışlanmışır.” diyecektir.

*Bürehne ten göricek ben fakîri dedi o meh
Seniñ de dâğ-ı gamuñla teniñ münakkaş imiş*

G.167/3

Zihnî sevgiliye vuslata yönelik sorular yöneltmekte ve ondan cevap beklemektedir. Şair, o uçarı güzele “Zihnî’nin âkibeti ne olacak?” diye sorunca, sevgili de ayrılığı, gözyaşını uygun gördüğünü belirtmiştir:

*Etdim ol mâha bu şeb sûziş-i ‘aşkı ‘iş ‘âr
Dedi hicran seniñ soffa-i şâdâb benim*

*Dedim ol şûha ki Zihnî neye müncer olacak
Ruh-ı handân seniñ dîde-i pür-âb benim*

G.226/5-6

G.135/2, G.142/1, G.145/2, G.146/2, G.154/3, G.214/1, G.222/1, G.231/3, G.259, G.302/2.

2.3.3.4.2. Kûy-ı Yâr, Eşik

Sevgilinin köyü, kapısı âşıklar için mübârek bir yerdir. Herkesin etrafında dolaştığı ve genelde yabancılar tarafından kuşatılmış bir mekândır. Âşıklar, sevgilinin kapısına yüz sürmek maksadı ile koşarlar ve burası onlar için “sermenzil”dir. Bütün âlem serzeniş etse bile, sevgilinin eşiğinden uzak olmak âşıklar için müşkil bir istektir:

*Âstânından cüdâ olmak baña emr-i ba ‘îd
Serzeniş eylerse de ol bâbda ‘âlem baña*

G.7/3

Bu değerli ömrü boş yere harcamadan, sevgilinin köyüne varmak için azmetmek gerekir. Yârın köyüne bir kere koşup ayağına düşmek için yalvarıldığı zaman, âşıkların başındaki devleti seyretmek gerekir:

*Bir kerre şitâb eyle **ser-i kûyuna** yârîñ
Pâ-mâl-i niyâz eyle özüñ devleti seyr et*

G.24/4

Âşıklar sevgilinin kapısında beklemekten artık taşa dönüşmüşlerdir; ancak o taşa dönüşen âşıklar muhabbet ateşi ile mücevhere dönüşmüştür:

*Taş oldu kaldı **kûy-ı dil-ârâda** 'âşıkân
Tâb-ı mahabbet ile olurlar güher-mizâc* G.33/4

Bir kere sevgilinin köyünün kapısının toprağını mesken edinen âşık, öyle bir rütbeye ulaşır ki, ne hanlık ne de hakanlık makamını beğenir. Sevgiliden vuslât haberini almak nasip olsaydı O, gece gündüz o kapıdan ayrılmazdı:

*Bir kerre eden **hâk-i der-i kûyuñu** mesken
Ol rütbe olur himmet-i hâkânı begenmez* G.134/2

*Peyâm-ı vaslîñi almak nasîb olsa dehânîñdan
Kesilmezdim muhassal ey cefâ-cû âsitânîñdan* G.244/1

Âşık, kendisi olmasa bile gönlünün sevgilinin köyünden ayrılmadığını söyler. Dîvâne gönül sevgilinin köyüne giderek orada delirmiştir. O, gece gündüz sevgilinin köyünde kalmıştır ve geri gelmemektedir; çünkü o dîvâne gönül sevgilinin saçlarına asılıp kalmıştır:

*Dil kaldı **kûy-ı yârda** gelmez şebân u rûz
Dîvâne bend-i zülfüne ber-dâr olur gider* G.54/4

O biçâre gönül, aşk hevesine kapıldığı günden beri, onun gidecek ve dinlenecek tek yeri sevgilinin köyüdür. Âşık, sevgiliye “ İnleyen gönlün senin köyündeki hali nedir?” diye sormaktadır:

***Ser-i kûy-ı dil-ârâda** nedir hâli dil-i zârın
Sen evvel hastadan sen bir bize peygâm-ı sıhhat ver* G.70/4

Sevgilinin kapısında bekleyen tek kişi âşık değildir. Rakipler, yabancılar gece gündüz sevgilinin kapısında beklemektedir. O alçak rakip, sevgilinin köyünde it gibi bekler ve âşık da sevgiliye, o köpek senin lütuflarına layık mıdır, diye sorarak sitem eder:

***Kûyuñda** bekler it gibi ditrer rakîb-i dîn
Ol seg enîs-i lutf-ı nevâlîñ değil midir* G.86/4

Rakipler, sevgilinin köyünde onun parlak cemâlini görüp de âşık olacaklar diye mesken tutmaya korkarlar. Rakiplerden sevgili de rahatsız olmaktadır:

*Hirâs eyler ser-i kûyuñda mesken tutmağa aǵyâr
Cemâl-i tâbdârîñ görmeğe bekler zûkaklarda*

G.270/2

Âşık, o sevgili kapısındaki üç dört köpeği öldürmeyi ister; ama bizden istese biz beş altısını birden öldürürüz, diyerek rakiplere olan düşmanlığını dile getirmektedir:

*Üç dört **seg-i kûyuñ** diler ihlâkini ammâ
Ol istesin öldürmeğe penc ü şeşi benden*

G.248/3

G.7/3, G.24/4, G.29/4, G.33/4, G.45/4, G.54/4, G.70/4, G.86/4, G.116/3, G.119/1, G.134/2, G.142/4, G.164/2, G.195/3-4, G.199/1, G.220/4, G.225/3, G.238/6, G.244/1, G.248/3, G.252/2, G.270/2, G.278/4, G.298/1, G.306/1.

2.3.3.4.3. Nâz, İşve, Cilve

Naz, işve, cilve yapmak sevgilinin tabiatındaki en belirgin hususlardır. Sevgili, âşığa daima naz yapar; ona hiçbir zaman yüz vermez. Âşık da aslında bu durumdan memnundur. O, sevgiye hemen sahip olmak istemez, sevgilinin onu süründürmesi, yalvartması hoşuna gider; çünkü bu âşıklık kanunudur. Güzeller daima naz yapar, âşıklarda daima niyaz eder.

Âşık ne zaman ricasını arz edecek olsa, sevgili hemen naz ile keskin hançerini Âşığa gösterir. Sevgilinin gamzesi âşığa daima bin naz eder ve onun sinisini delip geçer:

*Gamzeñ baña hemîşe ki biñ **nâz** eder geçer
Sûzen misâli sîne-i zârım deler geçer*

G.84/1

Sevgili nâzdan sarhoş olmuş durumdadır. O, her bakışta taze işveler gösterdikçe gönül naz atının ayakları altında kalır. Sevgili, nâz ve bôbürlenme okuyla âşığı helak etse de âşık aşkıdan dönmez:

*Helâk etsen yine dönmem hadeng-i **nâz** u nahvetle
Yerim var sînem üzre tîriñe cânâ kemânından*

G.244/2

*Pâ-mâl-ı zihâm oldu gönül tevsen-i **nâza**
Her nazrada göstermededir ‘işve-i tâze*

G.296/1

O edâlı güzelin gösterdiği işve ve kırıltma, şairin mizâcına uygundur. Şair, sevgilinin nâzını çekmenin kendi mizacına uygun olmasını, “Güzellik, alım ve câzibenin neşesini kim sevmez, bu nazlı gidişi, nazik gönül alan dilberi kim sevmez?” sözleriyle belirtir:

*Neş'e-i hüsn ü ânu kim sevmez
Âb u tâb-ı cihânı kim sevmez*

G.157/1

Âşık, feleğin kalemine bakarak can alan işvenin sevgilide, matem ve ağtın da kendisinde olmasında bunun etkisi olduğu kanaatine varır:

*Hokka-i gerdûna bakdım kuvvet-i te'sîri var
Cân-sitân şîve sañadır mâtem ü şîven baña*

G.9/2

*G.4/1, G.9/2, G.17/5, G.38/5, G.63/3, G.68/1, G.84/1, G.133/2, G.157/1,
G.203/2, G.244/2, G.269/4, G.287/1, G.296/1.*

2.3.4. ÂŞIK

2.3.4.1. Umûmî Olarak Âşık

*Zihnî Divânı'*nda şair, pek çok beyitte kendisini âşığın yerine koymaktadır. Âşık dert çeken, feryâd eden, sevgiliden daimâ eziyet ve cefâ gören, rakiplerinin tavırlarından muzdarip olan, gam ve belâyı arkadaş edinmiş, her tarafı yara bere içinde ve sıkıntı köşelerinde yalnız kalmış bir vaziyette karşımıza çıkar. O nâzlı sevgili harâmi gibi tavırlar sergileyince zavallı âşıktan iniltiler kopar:

*Hırâmî 'işveler kim eyledi ol nâzenin peydâ
Derûn-ı 'âşık-ı bî-çâreden oldu enin peydâ*

G.4/1

Âşık, canını ve başını bu yolda vermek arzusundadır. Aşk vadisinin ne Ferhad'ı ne Mecnun'u onunla yarışacak durumdadır. Bu aşk yarışında mertlikte ona Rüstem bile rakip olamaz:

*'Âşık-ı zûr-azmâyım cân u ser terkindeyim
Merd-i 'aşkım kim garîm olmaz hele Rüstem baña*

G.7/4

Cânana, cânını ve başını terk etmek nasıl güç gelirse, âşığa da aşkını terk etmek o denli güçtür:

*Cân u ser vermek dahı cânâna müşkildir velî
'Âşık-ı âşüfteye terk-i habîb etmek de güç*

G.30/3

Âşıklar ezelden beri aşk meyhanesinin devamlı ibadetle meşgul olan sakinleridir, onlar tevhîd şarabının kadehi ile mestane olmuş kişilerdir:

*Biz kim ezeli 'âkıf-i meyhâne-i 'aşkız
Câm-ı mey-i tevhîd ile mestâne-i 'aşkız*

G.121/1

Tâ rûz-ı ezelden beri, âşığın gönlünde bir hazine vardır ve bu hazinenin değerini sadece pirlar bilmektedir. Ancak âşık, hazinede olsak, aşkın viranesiyiz, diyerek tevazu göstermektedir:

*Pîrâne sever genc dilimiz rûz-ı ezelden
Gencîne de olsak n'ola vîrâne-i 'aşkız* G.121/5

Âşıklar, akıl derdinin meşalesinden uzak ve özgürdürler. Onlar âlemde aşkın dîvâneleri olarak nam salmışlardır:

*Âzâde-diliz meşgale-i kayd-ı hireden
Biz nâm ile 'âlemdeki dîvâne-i 'aşkız* G.121/2

Âşık, felaket kuşunun baş cengine kapılarak muhabbet meydanına düşen aşk tohumudur. Vaizlerin, âşıklara taş atmaktansa kendi yeminlerine içten bir bağlılık göstermeleri yeterlidir; çünkü âşıklar aşkın kadehidir:

*Sen 'ahd ile peymânına dil-beste olup dur
Vâ'iz bize taş atma ki peymâne-i 'aşkız* G.121/4

Allah'ın feyzi onların kalbinde gelgitler yaratır, onlar bu âlem tekkesinde aşkın evidirler:

*Âmed-şod eder kalbimize feyz-i İlâhi
Bu tekye-i 'âlemde 'aceb hâne-i 'aşkız* G.121/6

Âşık, aşk yolunda vuslatın gül bahçesinde saadetten yana koşandır. İzzet âşığın yakınıdır, devlet rehini, sevgilinin aşkı ise onun dinidir. O, sevgilinin eteğine yapışıp kalmıştır:

*İzzet karînimdir benim devlet rehînimdir benim
'Aşkın ki dînimdir benim dest-zen-i dâmânîñam* G.225/5

Âşık, sevgilinin köyünde bir kale, inlemekten utanan, gönlü hasta ve yere atılmış, sevgilinin bezminde fakir bir konuktur. Âşık, sevgiliden gelen hiçbir yükümlülükten sıkılmaz. O sevgilinin kapısında doymuş, sevgilinin saf şarabıyla sarhoş olmuştur:

*Sîr olmuşam bâbîñda ben mestim mey-i nâbîñda ben
Dîdâr-ı pür-tâbîñda ben dîde-güşâ-yı hânîñam* G.225/4

Sevgiliye düşkün, aşka heveskâr âşıkların baş menzili yokluk iklimidir. Hasta âşıklar, hasret köşesinde tâkatsiz uyuyarak gam yastığının başucuna bir mihriban beklerler:

*Yatur peygûle-i hasretde bî-kes 'âşık-ı hasta
Ser-i bâlîn-i gamda bir muvâfık mihriban gözler* G.105/5

Sevgili, gamze kılıcı ile âşığı öldürse bile âşık, tabibe gidip de derdine bir ilaç istemez. O, sâkîye iyi davranmaktan geri durmaz; ama aşk erbabına her zaman elem, keder, tasa verir:

*Bu şeb meclisde sâkî mey-keşânı eylemiş tatyîb
O meh-rû himmetin erbâb-ı 'aşka dûd göstermiş* G.163/7

Sevgili cefa çekirme arzusuna ne kadar tutkun ise âşık da belâ esiri olmaya o kadar tutkundur. Gözleri tatar sevgili, âşıkların kanını içer ve onların etini çiğ çiğ yer:

*Nûş eder kanını çiğ çiğ yer etin 'uşşâkın
İşi târâc ile yağma o gözü tâtârîñ* G.206/3

Âşık, sevgiliyi arayan, ona hayran olan ve huzurunu yitiren bir düşkündür. Âşık, onun güzelliğinin tutkunu ve vereceği dermana muhtaçtır:

*Cûyânıñam hayrânıñam âşüfte bî-sâmânıñam
Meftûn-ı hüsn ü ânıñam dil-beste-i dermânıñam* G.225/1

Âşık sevgilinin hoş olan endâmını beğenir; ama sevgili bu güzellik ile âşıkları beğenmez. Âşığın adı sevgilinin meclisinin defterinde bulunmadığı için âşık sevgiliye kavuşamaz:

*Hâric-ez-defter bulunduk meclis-i cânânedan
Şimdi ağyâr-ı bed-ârâlarla içli dışlıdır* G.69/2

Sevgili âşıkları kendi bezmine yabancı görerek oraya almaz, ancak yabancıları da sıcak bir lütufla karşılar:

*Rakîbi encümen-gîr eylemişler germ-i ülfetle
'Aceb 'uşşâkı bezm-i yârda bîgâne görmüşler* G.115/3

Çok naz âşığı usandırır derler, ama bazı âşıklar da vardır ki sevgiliyi yalvarmağa gark ederler:

*Çok nâz usandırur denilir ‘âşıkı velî
‘Âşık da var ki dil-beri gark-ı niyâz eder* G.60/3

Sevgiliye teklif edilince sevgili cilve yaparak bezme gelir ve o bezme gelince de âşıklar yalvarmağa başlar:

*Teklîf olunca bezme o meh cilve-sâz olur
‘Uşşâk-ı bî-nevâları gark-ı niyâz olur* G.72/1

Âşık bülbül, hüma, anka, pervâne gibi varlıklarla özdeşleştirilir. O, sevgilinin güzel yüzünün gül bahçesinin bülbülüdür ve geceden sabaha kadar inlemektedir:

*Şeb-tâ-seher hezâridir ağlar göñül yine
Bu bî-nevâ-yı ‘aşkı o gonca-fem istemez* G.152/6

Âşık, gece gündüz boyunca sevgilinin yanağının mumunda yanan pervânedir:

*Bu sûziş-i şebgâh ile Zihnî gece gündüz
Şem-i ruh-ı cânâneye pervâne-i ‘aşkız* G.121/8

Âşığın anıldığı beyitler aşağıdadır:

*G.4/1, G.7/4, G.13, G.29/1, G.30/3, G.30/14, G.38/3, G.46/4, G.51/2, G.60/3,
G.69/2, G.72/1, G.100/3, G.105/5, G.115/3, G.121, G.134/4, G.152/6-7,
G.163/7, G.166/1, G.177/4, G.191, G.194/3, G.198/2, G.205/2, G.206/2-3,
G.217/1, G.225, G.244/4, G.247/3, G.248/1, G.250/5, G.252/2-5, G.258/5,
G.265/2-3, G.279/1, G.299/6, G.300/3-5, G.311/1.*

2.3.4.2. Gönül (Dil, Derûn)

Zihnî Divânı’nda gönül kavramına sıkça yer verilmiş, gönülle ilgili pek çok benzetme yapılmıştır. *Divân*’da birkaç beyit de gönül, dil kelimeleri ile rediflenmiştir. Gönül bazen Âşığın sığınacağı bir ev bazen âşığın derdine ortak olan bir dost bazen de âşığın kendisi gibi tasavvur edilir.

Âşık, pek çok yerde kendi istek ve arzularını gönlünün istek ve arzusuymuş gibi anlatır. Gönülde fidan boylu bir sevgilinin dudağının hayali yer ettiği andan itibaren âşığın yapabileceği tek şey, gül renkli şaraplar içmektir:

*Bir sehî kaddin hayâl-i la‘li oldu cây-gîr
Ey göñül şimdengirü kârıñ mey-i gül-fâm olur* G.57/4

Âşığın gülmeyen gönlünün bir an bile safâya, rahata erdiği yoktur. O, aşkın esiridir ve gam, keder içindedir. Gönül, sevgilinin köyünde kalmıştır ve günler ve gecelerce geri gelmez, o dîvâne olmuştur ve sevgilinin zülfünün kancasına asılıp gitmiştir:

*Kemend-i kâkülüne dil asıldı bend oldu
Bir âfetiñ yine biz 'aşkını bu dem çekeriz*

G.146/4

Gönül, sevgilinin yakut renkli dudağını öpmek ister; çünkü yalnızca onun mübtelâsı olmuştur. O, sevgilinin hayalinin esiridir. Sevgilinin yanağının verdiği zevki bir kez tadacak olsa, aşkın arzusu ile feryad figan etmeye başlar. Âşık, her ne kadar mülâyim bir sevgili istese de gönül yine amansız bir güzeli arayıp bulur:

*Bir şûh-ı dil-güşâ vü mülâyim ki isterem
Göñlüm ararda bir güzel-i bî-âmân bulur*

G.93/2

Âşığın gönlü daima sevgilinin hayali ile yüz yüzedir. O put gibi güzel, yanağının şeklini Âşığın hafızasına kazıyarak onun dîvâne gönlünü zincire bağlı bir avareye çevirmiştir:

*Ey sanem şekl-i ruhuñ hâtıra tasvîr etdiñ
Dil-i dîvâneyi âvâre-i zencîr etdiñ*

G.209/1

Âşığın gönlündeki yaralar, sevgilinin yüzünü hayal etmekten kaynaklanır. Gönül sevgili ile vuslata düşecek olsa, âşığın cânı ve teni öyle bir hale gelir ki, âşığa yabancı olur:

*Yâr ile halvet-serây-ı vuslata düşdükçe dil
Hak budur bîgânedir ol demde cism ü ten bana*

G.9/3

O, sevgilinin aşkının ateşi ile kül olmuştur. Gönül, sevgilinin köyüne giderek sevgiliyi görmüş ve delirmiştir. Âşık gönlüne sahip çıkarak onu feda etmenin imkânsız olduğunu belirtir:

*Gitmiş ser-i kûyunda cünûn eylemiş ızhâr
İmkân-ı fedâ yok dil-i dîvâne bizimdir*

G.45/4

Sevgilinin ayva tüylerinin sevdası âşığın aklını başından alır, onun dudağını öpmek hevesi ise âşığın gönlünün kanını coşturur. Onun gönlündeki sevgilinin aşkı muhabbet yarasının fitilidir ve onun benine kavuşma hevesi ateş gibidir:

*Derûna dâğ-ı mahabbet fitilidir 'aşkı
Dilimdeki heves-i nakd-i hâli âteşdir*

G.61/4

Sevgilinin dudağının şerbeti yaralı gönüllere keyif vermek için yeterlidir. Takatsiz ve hasta âşıklara bu sıhhat kâfi gelir. Gönül gecedен sabaha kadar bûlbûl gibi ağlar; ancak bu sessiz âşığı o gonca ağızlı sevgili istemez:

*Şeb-tâ-seher hezârıdır ağlar **göñül** yine*
Bu bî-nevâ-yı 'aşkı o gonca-fem istemez G.152/6

Gönül birçok beyitte ev gibi düşünülür. Gönül evi, sevgilisiz kalınca harabeye döner. O, kavuşma fikri olmadan mumsuz bir ev gibidir. Gönül evine ne kadar gam düşerse düşsün âşığa gam vermez; çünkü o hane Âşığındır:

*Geldikde ribât-ı **dile** gam düşme telâşa*
Ger her ne kadar gelse de ol hâne bizimdir G.45/5

Gönül, bazı beyitlerde de ülke, köy, arsa, nehir, bostan, levha, vezir gibi unsurlara teşbih edilir. Gönül ülkesini, günah düşmanlarından kurtarmak için rahmetin başkomutanı lütuf ile yardıma gelir. Gönül ülkesi âşığın ise de onun hükmü de sevgilidedir:

***Dil** benim hükmi seniñ sabr benim zûr seniñ*
Kalb-i rem-kerde seniñ bî-mahal igzâb benim G.226/2

Gönül köyünde sevgiliden dolayı çok fazla kavga, dövüş olur. Ancak şair, benliği mahvedip kalbi sevgi nazargahı yapmayı ve orayı muhabbet kıvılcımı ile donatmayı ister:

Mahv edüp benliğim et kalbi nazargâh-ı mahabbet
Âteş-i 'aşk ile kıl anı şerergâh-ı mahabbet G.25/1

Gönül, akıl ve fazilet erbabına kutsal bir armağandır. Feleğin oyunları onu incitmez; çünkü o şerefli ve yüce kişilerin bostanıdır. O, mana âleminin nükte nehridir, sonsuz hayatın sırrına ulaşmaya sebep olandır. Sevgilinin güzelliğinin sırrına vakıf ve aşkın kadehinde her an taşacak kadardır:

*Nükte-cûyân-ı mezâyâ-yı ma'ânîdir **göñül***
*Bâ 'is-i neyl-i hayât-ı câvidânîdir **göñül***

Armağân-ı kudsdür erbâb-ı fazl u dânişe
*Ehl-i tab 'ın dem-be-dem hâtır-nişânıdır **göñül***

Merdüm-i çeşm-i basîretidir gürûh-ı kâm ile

Câ-be-câ câsûs-ı elfâz-ı mebânîdir gönül

*Oldu câm-ı 'aşk ile her demde leb-rîz-i neşât
Vâkıf-ı sırr-ı nihân-ı hüsn ü ânıdır gönül*

G.221/1-4

O, beden mülkünde bulunan değerli bir vezirdir ve aşkın diyarına ulaşmaya yardımcı olan hızlı bir attır. Gönül ki, vücut bezminin içkicisi olmuş, şهادet lütuflarına mazhar olmuştur:

*Dil ki peymâne-keş-i bezm-i vücûd olmuştur
Mazhar-ı meltafa-i gayb-i şühûd olmuştur*

G.83/1

Gönül, sevgilinin muhabbetini cânı gibi saklar, gönüldeki yaralar çok acayip sırları sakladığının göstergesidir:

*Saklar gönül mahabbet-i dildârı can gibi
Sînemde dâğlar ne 'aceb keşf-i râz eder*

G.60/4

Âşığın gönlünün sırrına vakıf olacak kimse yoktur. Gönül sırrını ney gibi açmamak gerekir ki, bunu yapanların hep bağı delinmiştir. Bu yüzden her şahsa sırrını söylememek gerekir:

*Ney gibi râz-ı dîlî açma ki bağı delinür
Zihnîyâ söyleme her şahsa meded esrârî*

G.206/6

Gönlü, hata kirlerine bulaştırmak, kirletmek yakışık almaz; çünkü orası Allah'ın nazargâhıdır ve ihsan neşesine kâbildir:

*Ne lâyıkdır dili jeng-âver-i çirk-i hatâ etmek
Nazargâh-ı Hudâdır neş'e-i ihsâna kâbildir*

G.58/4

Âşık, gönlünün mecrasının tecellinin başkenti olmasını diler. Gönül, aşkın baş yoluna varmalı ve sevgiliyi gözetmelidir:

*Ser-şâr-ı tecellî ola mecrâ-yı derûnum
Olsun heme envârî ile Tûr-ı hidâyet*

G.19/2

Muhabbet nehri, gönül levhasında gam tozu bırakmaz, o insanı temiz fitratlı yapar. Gönül arsasında mana gülbahçesinin gülleri hep mutlulukla, sevinçle açar. Şairin hoş giden şiirleri onun göstergesidir:

*'Arsa-i dilde gül-i gülzâr-ı ma'nîler güşâd
Nazm-ı hoş-âyende-i Zihnî anuñ îmâsıdır*

G.48/5

Âşık, pek çok beyitte gönlünü tecrid ederek onunla konuşur. Gönlün felekten murâdını alması mümkün değildir. Âşık da bu konuda ona nasihatlerde bulunur. Sevgilinin zalimliğinden bahsederek “Ey gönül, o gaddar şaha yaklaşma; yoksa senin başını topuzlar.” der:

*Ey dil yanaşma ol şeh-i gaddâra kim sakın
Şâyed topuzlar ol seni başıñ ezer geçer* G.84/2

Yine ondan sevgilinin eteğine kavuşma arzusundan vazgeçmesini ve bu kadar dedikodu heveslisi olmamasını ister:

*Çek zeyl-i iştiyâk-ı merâmı zamâned
Ey **dil** yeter bu gâ'ile-i güft-gû nedir* G.85/2

Âşık, Allah'tan gönlünü içi boş badem kabuğu gibi yapmamasını ve onun huzuruna çıkmaya layık etmesini diler. Her dar gönüllü Allah aşkının zevk ve şevkine layık olamaz. Sevgilinin güzelliğinin kıymetini O'na âşık olanlar bilir. Gönül kimseden vefa ummaz, vahdette onun gamdan başka arkadaşı yoktur:

*Bir kimseden ümîd-i vefâ etmezüz hele
Vahdetde gamdan özge **göñül** hem-dem istemez* G.152/8

Gönül bahsinin yer aldığı beyitler şunlardır:

G.4/3, G.5/1, G.9/3, G.11/3, G.14/2-5, G.18/6, G.19/2, G.20/7, G.21/2-4, G.22/1, G.25/1, G.27/3, G.30/4, G.30/5, G.32/7, G.34/6, G.41/1, G.41/5, G.43/1, G.43/2, G.45/4, G.45/5, 46/1-5, G.48/5, G.49/3, G.49/4, G.51/1, G.52/2, G.54/4, G.56/1, G.57/4, G.58/4, G.59/2, G.60/4, G.61/4, G.65/3, G.68/2, G.70/3, G.73/5, G.77/1-3, G.80/2, G.81/2, G.83/1-5, G.84/2, G.85/2, G.86/1, G.90/2, G.91/3, G.93/2, G.95/3, G.96/1, G.97/3-4, G.98/1, G.99/4-5, G.102/1, G.116/3, G.120/1, G.145/1, G.146/2, G.151/1, G.152/6-8, G.154/1, G.161/1, G.165/4, G.171/2, G.175/4, G.182/1, G.190/3, G.195/1-4, G.196/5, G.197/1-2, G.202/1, G.206/6, G.208/3, G.209/1-2, G.220/2, G.221, G.223, G.224/1-4, G.226/2, G.236/5, G.237/3, G.238/1, G.245/1, G.251/1-4, G.252/1, G.262/4, G.264/4, G.265/1, G.275/1, G.283/2, G.286, G.299/6, G.305/1-4, G.306/1, G.318/1, G.319/2-4.

2.3.4.3. Âşığa Ait Maddi ve Manevi Unsurlar

2.3.4.3.1. Vücûd

Âşığın vücudu, sevgiliden gelen ok ve kılıç darbeleriyle yara bere içinde kalmıştır. Sevgilinin gamze kılıcı, müjgan okları âşığın vücudunda daima dayanılmayacak acılara sebep olan kesikler ve delikler açar. Vücuttaki yaralar bazen lâleye bazen de deliklerinden kanlar akan çeşmeye benzetilir.

Şair, gözünden ayrılığı anlatan gözyaşları döker. Onun vücut sahrasında binlerce pınar, çeşme açılmıştır. Dert ve gam yüküyle gönlü hasta olanlar, koltuk değneğiyle yürümek zorunda kalır; çünkü bu sıkıntı yerinde âşığın eli, kolu ve vücudu kırıklarla doludur:

Yürür dil-hastagân-ı derd ü gam koltuk 'asâsıyla
*Bu mihnetgehde **el** sınımış **ayak** sınımış **beden** sınımış* G.162/2

Belâ rüzgârı, âşığın ömrünün mahsulünü târumâr etmiştir. Onun vücudu anlamsız emellerle hebâ olmuştur:

Mahsûl-ı 'ömri bâd-ı belâ kıldı târmâr
Âmâl-i bî-me'âl ile geçdi vücudumuz G.117/4

Âşık, bu köhne dünya bahçesinde vücudunun yaralarını göstererek gönlü şen bir şekilde lâle bahçesine kadar gider. Çünkü onun vücudunda lâleyi andıran yaralar vardır ve âşık da kendisini lâle bahçesinden münezzeh görmemektedir:

*Bu bâğ-ı köhnede dâğ-ı **vücûdu** göstererek*
Güşâde-sîne kılup lâlezâra dek gideriz G.119/4

Sevgili âşığın tenini açık görünce, senin de tenin gam yaralarıyla nakışlıdır, der:

Bürehne ten göricek ben fakîri dedi o meh
Seniñ de dâğ-ı gamıñla teniñ münakkaş imiş G.167/3

Âşık da zaten aşk iklimini vücut cevherini saçıp dağıtmak ister. O, sevgilinin visaline karşılık vücudunu vermiştir ve bu zamanda kimsenin böyle değerli bir madeni vermeyeceğini dile getirir:

*Ben vermişim visâline kıymet **vücûdumu***
Vermez kimesne öyle bahâyı zamânede G.295/2

Gönül, o yâr ile vuslat sarayında baş başa kalınca, âşık kendinden öyle bir geçer ki onun cismi ve teni kendisine yabancı olur:

*Yâr ile halvet-serây-ı vuslata düşdükçe dil
Hak budur bîgânedir ol demde cism ü ten bana* G.9/3

O vuslat kalesine vücud cevherini saçıp sevgilinin emrine cânını feda ederek tevekkül eder:

*Kâlâ-yı vasla nakd-ı **vücûdu** nisâr edüp
Bu emre eyle cânıñı kâ'il tevekkül et* G.27/4

O kâfir sevgili, âşığın takâtsiz cismine kendi hayaline alıstırmıştır. Âşık bu durumdan dolayı temenni zamanı olduğunu söyler ve sevgilinin ona yardım etmesini ister:

*Be-hey kâfir alışdı cism-i bî-tâbım hayâliñle
Visâlinle iriş bir dâdıma vakt-i temennadır* G.97/2

Bazen de âşık, kendisine sitem ederek, pervâne gibi canını mahvedemiyorsan can yakan inleyiş ve bağırlara gerek yoktur, der.

*Pervâne gibi mahv-ı **vücûd** eyleyemezsin
Yâ nağme-i can-sûz ile âvâze nedir bu* G.262/3

G.5/2, G.27/4, G.97/2, G.102/1, G.117/4, G.119/4, G.162/2, G.167/3, G.234/1, G.250/2, G.262/3, G.265/4, G.295/2, G.306/3.

2.3.4.3.2. Cân

“Dîvân edebiyatında can, âşığın elindeki tek nakittir. Onunla sevgilisinin aşkını satın almak ister. Sevgilinin Âşığa yüz çevirmesi, canın bedeni terk etmesi gibidir.”¹⁸⁴ Kavuşma ümidi âşığın en büyük arzusudur; ama cân ve baş vermek aşk vadisinde en büyük dâhiliktir:

*Gerçi ümmid-i visâl ‘âşıka bir dâ’iyedir
Cân u ser vermek o vâdide de bir dâhiyedir* G.113/1

Cân kuşunun isteği, sevgilinin şeker lezzetindeki dudaklarından tatmaktır. Âşık, cânını târumar etse de sevgiliye kavuşma fikri kolay değildir. Sevgilinin vuslât kalesi ancak cân ordusu ile alınabilir:

*Kâlâ-yı vaslın almış idim nakd-i cân ile
Kâfir rakîbi nâkıs-ı bâzâr söylerim* G.229/3

¹⁸⁴ Pala, a.g.e., s.83.

Hatâ askerleri gönül ülkesinde neşe, huzur bırakmamışlardır. Bu yüzden can ve ten evini hidâyet ile tamir etmek gerekir. Gönüller sevgilinin hayalinin esiridir, canlar ise sıkıntı denizine gark olmuşlardır:

*Şenlik komadı cünd-i hatâ kişver-i dilde
Kıl hâne-i cân u teni ma ‘mûr-ı hidâyet* G.19/3

*Diller esîr-i fikr-i hayâliñ değil midir
Cânlar garîk-i bahr-ı melâliñ değil midir* G.86/1

G.9/3, G.19/3, G.79/1, G.86/1, G.112/3, G.113/1, G.145/1, G.154/2, G.229/3.

2.3.4.3.3. Göz ve Gözyaşı

Zihnî Divânı’nda âşğın ızdıraplarının çokluğunu ifade etmek için kullanılan temel kavramlar göz ve gözyaşıdır. Âşğın gözleri ağlamaktan Hz. Yâkub gibi kör olur ve gözyaşları da kan rengini alır. Bazen de gözler içinden oluk oluk suların aktığı bir pınar, gözyaşları ise bütün canlıları içine alacak büyüklükte bir deniz gibi tasvir edilir.

Âşğın gözleri gam gözyaşları ile doludur. Bulutun akıbetinin yağmur olması gibi sevgilinin siyah ayva tüyleri de âşğın gözyaşı akıtmasına sebep olur:

*Oldu hatt-ı siyehi eşk-i firâvâna sebeb
Ebr olur ‘akıbeti cûşîş-i bârâna sebeb* G.16/1

Âşık, gözyaşlarını geceleri inleyerek döker. Gözyaşının gecesı gündüzü yoktur; o, durmadan akar. Ancak âşık bir vuslat için yabancılara teşebbüs etmez:

*Sen nâle-i şebgâh ile dök nakd-i sirişki
Bir vasl için etme sakın ağıâra teşebbüs* G.29/3

Onun gözyaşlarının seller, nehirler kadar çok olmasının bir zararı yoktur; çünkü gönül ateşini âşık, gözyaşı ile söndürür, yoksa sinesinin bu ateşe dayanacak gücü yoktur:

*Sirişk-i çeşm ile itfâ eder dil âteşini
Tahammül eylemek ol nâra sîne mümkün mi* G.319/3

Bezm ortamı hazır olunca âşğın gözyaşları şarap diye içilir. Âşık, kanlı gözyaşlarını, işret erbabının meclisinde döker; çünkü onun zatına muhabbet ehli derler:

*Biz gîrye-rîz-i meclis-i erbâb-ı 'işretiz
Çün zâtımızda ehl-i mahabbet dedirmişiz*

G.143/2

Âşık, kanlı gözyaşlarını döküp sevgiliden vuslât dilemektedir. Bu karargâhta böyle alışverişler âşığın mizacına uygundur. Ancak âşık vücudunu harap edip gözyaşlarını israf edince bile güzellerden gönlünün muradını alamaz:

*Eşkini masraf eder nakd-i vücûdun mebzûl
Yine bir bûsesin 'uşşâka güzeller vermez*

G.135/2

Âşığın gözü, sevgilinin yolunda gözyaşları saçıp bu denli masraf edince bunun da sevgili tarafından hesap edilmesini istenir. Ama âşık: “Gözümde akan gümüş renkli gözyaşları kan renginde olsa, dökülen her bir damla inci tanesi de olsa ne olacak ki?” der ve Hakk’ın dergâhında korku ile gözyaşı dökenlerin her bir damlada binlerce zarardan kurtulacağını belirtir:

*N’ola sîm-âb-ı çeşm-i derd-mendân olsa hûn-rîzan
‘Aceb mi kılsa her bir katresi dürr-i samin peydâ*

G.4/2

*Dergâh-ı Hakda haşyet ile eşk-rîz olan
Her secdesinde cephede nakş-ı hasîr eder*

G.52/3

G.4/2, G.5/2, G.11/3, G.16/1, G.29/3, G.34/1, G.42/2, G.46/6, G.52/3, G.64/3, G.68/4, G.97/3, G.123/4, G.130/5, G.132/3, G.135/2, G.143/2, G.143/3, G.205/1, G.231/1, G.240/6, G.279/3, G.286/5, G.301/4, G.318/3.

2.3.4.3.4. Boy, Sîne

Divân’da âşığın boyu, sevgilinin güzelliği karşısında eğrilmiştir. Âşık boyunun *dal* harfî gibi eğik olmasını bazen günahlarına bağlar. İşlediği günahlardan dolayı âşığın beli bükülmüş, boyu eğrilmiştir. Bazen de bu durumu hayatın bir gerçeği gibi görerek, bu âlemde feleğin boyunu eğmediği kimse yoktur, der:

*Bî-gâ’ile sehm-i dili maksûda irişmiş
Çarh eylememiş kâmetini ham kimi gördüñ*

G.207/2

Âşığın sinesi, sevgiliden gelen darbelerle paramparça olmuş, adeta kalbur gibi delinmiştir. O kan dökmeye meyilli, zâlim sevgili âşığın sinesinde binlerce yara açar. Sevgili attığı taşlar, keman kaşlarının okları ve gamzesinin iğne ve kılıcı ile bu yaraları açmıştır. Ancak âşık, bu durumdan şikâyetçi değildir. Sinesinin parçalanması sonucu oluşan tenindeki yaraları dost düşman, bilhassa sevgili seyretsin diye nakışlı bir köşk gibi sergilemektedir:

*Şerha-i sînem ile dâğ-ı tenim ey Zihnî
Yâra seyrân edicek kasr-ı münakkaş düşdü*

G.312/5

G.62/5, G.84/1, G.207/2, G.231/1, G.244/2, G.262/4, G.289/1, G.308/5,
G.312/5.

2.3.4.3.5. Ciğer, Kemik (Üstühan), Yara (Dâğ, Zahm), Kan (Hûn)

Ciğer, âşığın bedeninde yaralarla dolu bir organdır. Divânda genellikle ciğer kanla birlikte ele alınır. Şair, daima dünyaya, feleğe göndermelerde bulunur. Âşık eskiden beri bu dünya ocağının âdetini bildiğini, onun içkisinin ciğer kanı, ekmeğinin de feryad figan olduğunu belirtir:

*Eskiden biz bu ocağın biliriz 'âdetini
Şürbüni hûn-ı **ciğer** nânını efgan gördük*

G.196/2

Yine şair, Hazık Efendi'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü anlattığı terki-i bendde, bu sitem saçan felekte vefa görmediğini, onun şerbetinin ciğer kanı ve yiyeceğinin de sıkıntı, zahmet, meşakkat olduğunu söyler:

*Görmedim ben bu sipihr-i sitem-efzâda vefâ
Şerbeti hûn-ı **ciğer** nânı dahı renc ü 'ınâ*

Ter. B.2/2

Âşığın kemikleri zayıflıktan ipince olmuştur. Şair, gönlünde şevk olmadığı için bedenine zaaf erdiğini, kemiklerinin incelişip teninin kuvvetinin bozulduğunu belirtir:

*İnceldi **üstühân** u bozuldı kuvâ-yı ten
Za'firdi cisme geldi derûna kusûr-ı şevk*

G.194/3

Sevgilinin yüzündeki 'ben'in hayalinden dolayı âşığın vücudunda derin yaralar açılmıştır. O sevgili hem kirpik hançerinden hem de kaş kılıcından düşkün gönüllerde daima yeni yaralar açar:

*O meh hem hançer-i müjgândan hem tîg-i ebrûdan
Dil-i üftâdelerde eyledi **zahm**-ı nevin peydâ*

G.4/3

Sevgili âşığı üstsüz görünce, onun vücudundaki yaraların tenine nakış gibi işlendiğini fark etmiştir:

*Bürehne ten göricek ben fakîri dedi o meh
Seniñ de dâğ-ı gamiñla teniñ münakkaş imiş* G.167/3

Âşığın gönlünün kanı mecliste içilen şaraptır. Gönül, sevgilinin yakut dudağının fikriyle daima kan yutmaktadır. O iki tatar gamzeler, âşığın bağırını kan etmiştir:

*Kan yutdı fikr-i la 'l-i lebiñle göñül seniñ
Hûn etdi bağırın ol iki tâtâr gamzeler* G.80/2

Âşığın sinesi muhabbetin solmuş bir meyvesi, gönlü de yanmış bir kebaptır. Kan saçan gözyaşları ise kırmızı renkli şaraptır:

*Sîne encûg-ı mahabbet dil kebâbımdır benim
Eşk-i çeşm-i hûn-feşan rengin şarâbımdır benim* G.231/1

*G.4/3, G.5/1, G.11/3, G.21/5, G.42/4, G.46/1, G.68/4, G.80/2, G.97/3,
G.167/3, G.194/3, G.196/2, G.262/4,*

2.3.4.3.6. Ah, Feryâd, Figân, Nâle

Âşığın, acı çektiğinin en önemli göstergesi feryad figân etmesi, inleyip ah çekmesidir. İnleyip ah etmek, âşığın çektiği ızdırabı göstermesinin yanı sıra bir ifade biçimi olarak da karşımıza çıkar. Âşığın inlemeleri daima herkesten daha fazladır. Bunun sebebi ise sevgilinin belki onu duyup da insafâ gelmesidir.

Âşık, geceleri inleyerek gözyaşları akıtmaktadır. O, gonca dudaklı sevgilinin yanağından dolayı feryâd eder:

*Efgân-keş-i 'izârıñam ey gonca-leb seniñ
Bir kez 'aceb ki sen demediñ bî-nevâ bana* G.6/5

Onun sesi o kadar gür çıkar ki, onu sevgilinin cemâlinin gülbahçesinin bülbülü diye görürler ve onun inleyişi, çimenlerin kuşlarını bile susturur:

*Ben kim ol bülbül-i gülzâr-ı cemâl-i yâрім
Nâlişim murg-ı çemenzârı da hâmûş eyler* G.51/2

Onun ahının kıvılcımları gökyüzünü kızıla boyar, feryâd ve figânı bütün cihânı kaplar. Ah ve inleyişlerin bu denli çok olması da herkesi rahatsız eder ve bu yüzden âşık, kendi ahlarını edepsizlikle suçlayarak ayıplar:

*Ey âh-ı ser-bülend edebiñ yok mudır seniñ
Ey girye n'oldu rûz u şebiñ yok mudur seniñ* G.205/1

Ah ateşi, âşığı yakıp kavurmuştur. O, sevgiliden gönülleri yakan inleyişine merhamet etmesini diler. Şair, geceyi inleyen ahıyla dergâha girdiğini; ancak onun ah ve feryadını kimsenin kaâle almadığını söyler:

*Âh-ı şeb-gîr ile dergâha yapışdık Zihnî
Duymadı kimse bizim nâle vü efgânımızı* G.313/5

Âşığın feryat figanını kimseler duymayınca, o da inleyen gönlünün ahlarnı sevgiliye ulaştırsın diye rüzgâra teslim etmiştir:

*Nakd-i hevesi ol kad-i şimşâda mı verdiñ
Bu âh-ı dil-i zârıñı sen bâda mı verdiñ* G.208/1

G.6/5, G.29/3, G.51/2, G.118/3, G.130/5, G.203/11, G.205/1, G.208/1, G.279/2, G.290/5, G.313/5.

2.3.4.3.7. Gam, Dert, Belâ, Elem

Gam, dert, belâ, keder, elem âşıқта hiçbir zaman eksik olmayan özelliklerdir. Onlar âşığın yanından ayrılmayan çok samimi dostlar gibidir. Kader kâtipleri ezelde sevgiliye güzellik ve hoşluk, âşığa ise belâ ve keder yazmışlardır:

*Yazmış ezelde kâtib-i takdîr-i Kirdgâr
Sen şûha hüsn ü câzibe hem ibtilâ baña* G.6/4

Sevgilinin bir tavrı ile âşığın güzû baharı gam olur. Keder ve ayrılık yaz kış boyunca âşığa zor işler eder:

*Yek-tavr ile bahâr u hazânım geçer gider
Hicr ü keder ne işler eder yaz u kış bana* G.12/5

Onun aşkı, ansızın gelen bir belâdır ve bu belâyâ âşıkların sabretmesi zordur:

*Vaz '-ı nâ-hemvâr-ı yâra çün tahammüldür medâr
Bir belâ-yı nâ-gehânîdir şekîb etmek de güç* G.30/2

İnsanın başına gelebilecek en olmadık belâ muhabbettir. Aşkın cazibesi insanı güzellere hasret bırakır, dert ve gâm ızdırabı insanda hiç rahat koymaz:

*Cezbe-i 'aşk âdemi hasret-keş-i hûbân eder
İztırâb-ı derd ü gam âdemde hiç râhat mı kor* G.96/3

Âşık, kimsenin dert ve gâm hastası olmasını istemez; çünkü aşktan dolayı yorgan döşek yatanlara devayı kimse öğretemez:

*Yâ Rab kimesne hasta-i **derd ü gam** olmasın
Sâhib-fırâş-ı 'aşka devâyı kim öğredir*

G.103/4

Aşk derdinin belâsı, rindlerin tutkunluğu gibi bazen artar bazen eksilir. Âşık, sevgiliye kavuşma hayaliyle çoğu zaman gam çeker ve aşkın hevesi ile sitem bâdesini içer:

*Hayâl-i vashîñ ile tâ-be-key elem çekeriz
Hevâ-yı 'aşkıñ ile bâde-i sitem çekeriz*

G.146/1

Âşığın yolu, gamın taşlık arazisine düşer ve virâne gönül orada harap olur:

*Râhımız düştü seng-lâh-ı **gama**
Dil-i vîrâneyi harâb etdik*

G.197/5

Gâm ve keder âşığın dostu olmuştur ve onun hanesine durmadan girip çıkar, hücum eder. Çünkü teklifsiz dost olan davet istemez:

*Yârân-ı gam hücûm eder elbette hâneñe
Ahbâb-ı bî-tekellüf olan da 'vet istemez*

G.153/2

Gönül gâmı, âşığa vefa ve dostlukta dert ortağı olmaktadır. Bu meyhanede, onun inleyen bedeninin en büyük dostu odur. Onun külbe-i ahzanına sadece iki şey gelir: gam ve çok samimi bir arkadaşı olan elem:

*Külbe-i ahzânıma âmed-şod eyler kimse yok
Hem-demim **gam**dır elem yâr-ı celisimdir benim*

G.227/3

Dünyâ hevesi için yalvarmak yersizdir, insanoğluna dünya malı için minnet etmek en büyük belâlardan biridir:

*Zihnî heves-i matlab ile düşme niyâza
Dünyâlık için âdeme minnet ne belâdır*

G.89/5

Şair, akıllı insanlar geçim sıkıntısının, gönül erbabı için ise zorunluluğun büyük bir belâ olduğunu söyler. Mevki, makam sevdalısı olanlar zamanın keşmekeşi ile daima mutsuz olur; çünkü büyük başın sıkıntısı çok olur:

Râhatsız olur dağdağa-i dehr ile her dem

Câh ehline bu hubb-ı riyâset ne belâdır

G.89/2

Âşık, gâm çekmekte herkesten önde gelir. O, gam bozkırında Mecnun'larla beraber cemaat oluşturmuştur, bu cemaatin imamı da Kays'tır:

Hâmûn-i gamda bir nice Mecnun cemâ'atiz

Ol meslek içre oldu bizim Kays imâmımız

G.128/3

Âşık, gamdan dolayı perişân olan âşıkların sitemini gereksiz bulur. Çünkü bazen özgürlük dert ve belâlarda gizlidir:

Sitemden iştikâsı olmasın hâtır-perişânın

*Dem-â-dem gizlidir âzâdelik **derd ü belâ**larda*

G.293/8

Şair, Allah'a yalvararak gönlü hasta olanları çaresiz bırakmamasını ve gamdan susamışlara feyzinden vermesini diler; çünkü Allah'ın muhabbetinin nehri gönül levhasında gâm tozu bırakmaz ve insanı temiz huylu yapar:

*Koymaz hemîşe levha-i dilde gubâr-ı **gam***

Cûy-ı mahabbet âdemi sâde zamîr eder

G.52/2

Âşık kavuşma hayali ile çok fazla belâ uçurumu atlatıp o yüce şaha ulaştıktan sonra ona: "Ey onca ağızlı sevgili! Tutkunun olan bülbülünü sitem sesiyle diken gamına düşürme." diye seslenir. Yine âşık gama: "Ey gam, senin derviş gibi evin yok mudur? Git ve başka yerde oyalan." der:

Me'lûf olup ey gonca nevâ-yı sitemiñle

*Ben bülbülüñi bâr-ı **gam-i** hâra düşürme*

G.266/3

*Ey **gam** yûri bir gayri çerâgâhda eglen*

Dervîş-sıfat dehrde bî-hâne misin sen

G.256/3

G.4/1, G.6/4, G.8/1, G.12/5, G.22/1, G.30/2, G.34/6, G.43/1, G.45/5, G.52/2, G.77/1, G.89, G.96/3, G.303/4, G.107/1, G.128/3, G.133/1, G.141/2, G.146/1, G.153/2, G.161/5, G.190/2-3, G.196/4, G.197/5, G.202/1-2, G.203/9, G.219/1, G.227/1-3, G.232/3, G.235/2, G.244/4, G.256/3, G.266/1, G.266/3, G.293/8.

2.3.4.3.8. Cevr, Cefâ, Gazâb, Kahr

Âşık, daimâ eziyet gören, cefâ çeken bir kişi olarak karşımıza çıkar. O, hevesle her yana koşar; ama yazık ki boş yere ızdırap çeker. Onlar, eziyetin acı lezzetini çok iyi bilirler; çünkü yârin sitemini isteyen, hırslı kişilerdir. Âşıkların

başına sevgiliye kavuşma hevesi belâ olduğundan beri, bu arzu ile yerlerde sürünürler.

Sevgiliye kavuşmak için duyulan isteğin verdiği eziyet, insanı hasret ve üzüntüden hasta eder ve insanda bir an bile huzur kalmaz. O fitne salan sevgili, mest bir şekilde şalını eğerek geldiğinde âşığı eziyet ve kahr denizine gark eder:

Mestâne şâlin egdirüp ol fitne-cû gelir
*Maksûdu **cevr ü kahra** heman gâlibâ biziz* G.133/3

Sevgili çokça cefa ederek âşığın ömrünü hebâ eder. Aslında sevgili böyle yaparak kendi kendine zarar verir; çünkü âşığın bir hatası yoktur:

Tâ-key cefâ edersin ‘ömrüm hebâ edersin
N’etseñ saña edersin yokdur hatâmız ey şûh G.39/2

Âşığın hatası olmamasına rağmen sevgili, âşığı cevr kılıcı ile öldürmek istiyorum, demiş. Âşık da, ömrü uzun olsun, eziyeti bizden hiç eksik etmez, diyerek kaderine razı olur:

*Küşte-i şemşîr-i **cevr** etmek murâdımdır demiş*
‘Ömrü eفزûn olsun ol şûhuñ ki sunmaz kem baña G.7/2

Âşık, gazab korkusuyla şifa kapısına düşmüş bir hasta, gam köyünde mübtela olmuş bir esirdir. O, eziyet etmeyi huy edinen sevgilinin eziyetlerine her zaman istek duyar; ancak onun yabancılara gösterdiği sıcaklık çekilir şey değildir:

Ey cefâ-pîşe hemîşe cevrine hâhişgerem
Ey kemân-ebrû çekilmez tavr-ı ağyârıñ seniñ G.214/2

Âşık, gönlüne seslenerek: “Ey gönül, o gazab hançeri sana her nerede vurursa vursun hemen yere düş ki, o sevgili utanıp mahçup olmasın.” der:

*Her kande deşne-i **gazabın** ursa düş yere*
Ey dil o mest-i nâz sakın düşmesin hacil G.222/3

Âşığa bunca cefa ve eziyetten dolayı ümitsizlik çökmüştür, artık onun için beka yolunun sefa kapısını seçme, yani Allah’a kavuşma, zamanıdır. Çünkü felek bu eziyetleri bu dünyada hep iyi kalplilere reva görmüştür, alçaklar ise hep lütuflar görerek mutlu olmuşlardır:

Hep lutf ile dil-şâd-ı merâm oldu edâni
*Bu **cevri** felek sen dil-i nâ-şâda mı verdiñ* G.208/3

G.7/2, G.16/5, G.27/2, G.30/1, G.39/2, G.41/4, G.108/3, G.123/1, G.124/5, G.132/3, G.133/3, G.158/2-4, G.208/3, G.213/1, G.214/2, G.222/3, G.224/2, G.238/4, G.262/1.

2.3.4.3.9. Ayrılık (Hasret, Hicrân, Firkat)

Divân'da âşık, genel olarak sevgiliden uzaktır. Ona daima özlem duyar ve onun ayrılığından dolayı acı ve kederle doludur. Âşık, kavuşma ümidi ile yanıp yakılmaktadır; ancak ayrılık belâsını anlatmaya utanır. O gonca ağızlı sevgili de âşığı ayrılıktan dolayı ağlayarak gördüğünde bir kerecik bile olsun ayrılık okunun yarasına ilaç sunmaz:

*Zihnî hezâr görse o gonca-dehen beni
Zahm-ı hadeng-i **hicrine** bir kerre em demez* G.132/5

O peri yüzlü sevgili âşığı terk ederek onun bezmini perişân etmiştir. Âşığa dost, yoldaş olarak da ayrılık elemi bırakmıştır:

*Gitdi o perî bezmimizi etdi perîşân
Ancak elem-i hicrini kıldı bize bektâş* G.168/5

Âşık, sevgilinin gidişi ile derbeder olmuş, ayrılık ateşinden dolayı esen yellere kendini kaptırarak tıptı bir su gibi yüzünü sevgilinin köyünün yolunun toprağına sürmektedir:

*Su gibi nâr-ı **firakından** esen yellerle
Rûyumuz hâk-i reh-i kûyuña pâ-mâl etdik* G.195/3

Âşık, sevgiliye yalvararak gam çeken gönlünü ayrılığın karanlığına atmamasını ister; çünkü âşığın bağı, baharı hep sevgiliyledir. Ancak sevgili âşığı bir selamla bile mutlu etmemiştir, bu yüzden âşığın ömrü ayrılık ateşi ile tamama erecektir:

*Şâd etmedi o mehveşimiz bir selâm ile
Pâyâna irdi 'ömr ise **hicrân**-ı tâm ile* G.276/1

Şair, aynı zamanda umut doludur. Sevgilinin hayaliyle sabahlara kadar âşığın aklından pek çok kötü düşünce geçer; ancak bazen de âşığın gönlünde umut kıvılcımları yeşerir:

*Tâ subha dek hayâliyle künc-i ferâğda
Mevlâ bilir ki hâtırımızdan neler geçer* G.84/3

Âşık, elbette ayrılık gecesinin geçeceğini ve kavuşma gününün geleceğini düşünür. İşte o zaman sabah vakti içilen şarabın parlaklığı sevgilinin parlak yüzünün aksini Âşığa gösterir:

*Şeb-i **hicran** geçer elbette irer rûz-ı visâl
Gösterir 'aks-i ruh-ı yârı merâyâ-yı sabûh* G.36/4

Aşkın tabibi, ayrılık hastaları için tek bir ilaç tavsiye etmektedir: sevgilinin yakut dudağının şerbeti. Bundan başka bir ilaç âşığa fayda etmemektedir:

*Şerbet-i la 'liñ dil-i mecrûha hâsiyyet yeter
Hastagân-ı 'aşk-ı tâkat-sûza bu sıhhat yeter* G.90/1

Ancak gönlü hasta olan âşık, o ilaca kavuşmak için tahammül etmenin herkese kolay olmadığını belirtir ve sadece ayrılık acısının esiri olanların bu duruma razı olacağını söyler ve vuslâtın sebepleri arasında ayrılık gamını gösterir:

*Tahammülkârlık her bî-vefâya emr-i müşkildir
Esîr-i derd-i **hicr-i** yâr olanlar aña kâ'ildir* G.58/1

Âşık, sevgiliden gönlünü ayrılık defterine yazmamasını ister ve kendisini de gam çölüne atmamasını ister: çünkü eğer âşığın gönlü ayrılık defterine yazılırsa o defter perişân olacaktır, aşk vadisinde ayrılık çeken herkes kendini düşük ve alçak hissedecektir:

*Yazma dilimi defter-i **hicrâna** yazıktır
Dîvâneyi gel atma beyâbana yazıktır* G.111/1

Yine kendisini de gam çölüne atarsa o kavurucu çöl, ayrılık hasreti çeken âşığın görünce üzüntüden yanıp yakılacaktır:

*Yazma dilimi defter-i **hicrâna** yazıktır
Dîvâneyi gel atma beyâbana yazıktır* G.111/1

Âşığın gönlü, ayrılık ateşi ile o derece yanmıştır ki, âşık bütün deryayı da içse yine de gönlü soğumaz:

*Ol kadar tâb-ı büt-i **hicrân** ile dil yandı kim
Eylemez reyyân eger nûş eylesem deryâ beni* G.314/4

Âşık, bu dünyanın vefasızlığını bilerek bu durumu kabullenir ve dünyanın bir gününün bir gününe uymadığını belirtir. İnsanın bugün rahat, huzurlu yarın ise

karanlıkların esiri olabileceğini, yarın kabre girdiğinde orada vahşetle karşılaşabileceğini, bazen kahır diyarına düşüp bazen gurbette rehin olabileceğini ve yine bazen vuslata erip bazen ayrılık belâsına vakıf olabileceğini dile getirir:

*Bugün 'izzetdesin yarın esîr-i zillet olmak var
Bu ünsin gâyeti kabır içre cânâ vahşet olmak var
Diyâr-ı kahra düşmek var rehîn-i gurbet olmak var
Gehî vâsıl gehî vakf-ı belâ-yı **firkat** olmak var
Sefer var bir hatarlı râha 'âlem gitdi sen kaldıñ
Pey-â-pey menzile erbâb-ı rihlet yetdi sen kaldıñ* M.2/3

Yine âşık, ayrılığı kanıksadığını dile getirerek âşıkların daimâ ayrılık köşesinde kan yuttuğunu; ancak her nedense sıkıntı ve cefayı çok sevdiklerini söyler:

*Hemîşe gûşe-i **firkat**de kan yutar 'âşık
'Aceb ki mihnet ü endûhı pek sever 'âşık* G.193/1

G.14, G.49/2, G.58/1, G.65/4, G.66/7, G.71/1, G.84/3, G.115/1, G.123/2, G.132/5, G.151/1, G.168/5, G.176/1, G.179/1, G.182, G.195/3, G.310/1, G.317/2.

2.3.4.3.10. Vuslât

Vuslât, âşıkların arzuladığı, uğrunda cefalar çekip geceler boyu uyumadığı tek şeydir. Âşık, sevgiliyi gördüğü andan beri ona kavuşma arzusu ile yanıp tutuşmaktadır. Bu yüzden vuslat âşık için kutlu bir gündür. *Divân*'da âşık bazen sevgiliye kavuşurken genellikle ona kavuşma hayali ile yanıp tutuşmaktadır.

Âşık, bütün cihânı gezip araştırmış ve sevgilinin vuslatının her şeyden daha lezzetli olduğunu görmüştür. Sevgiliye kavuşmanın parlak hayali âşığa cânlar bağışlar:

*Esb-i fikretle tecessüs eyledim devrânı ben
Görmedim zevki cihanda vasl-ı dil-berden lezîz* G.44/2

Gönül, sadece sevgiliye kavuşma ümidi ile doyuma ulaşır. Sevgiliye kavuşma ümidinden vazgeçmek mümkün değildir, düşün gönül bu fikre kapılacak kadar güçlü değildir:

*Fikret-i vaslîñ dil-i zâr içre bir fikret mi kor
'Âşk-ı tâkat-sûz 'aceb bir yerde emniyyet mi kor* G.90/1

İşret pergeli, sevgilinin bezminde döner; ancak vuslata dair bir işaret çizmez. Âşık, asla sevgiliye kavuşmaktan uzak olamaz. Bu durum onun için ateş kadar yakıcıdır:

*Hemîşe dûr olamam yâriñ ittisâline
Kazâ-yı mübrem iken infisâli âteşdir*

G.61/3

Vuslât, yüce bir kaledir. Âşık oraya çıkmak ister; ama sevgili ona gazap gözü ile bakar. Bu kaleye çıkmak için vücud cevherini saçmak ve bu emre cân ve başla razı olmak gerekir:

*Kâlâ-yı **vasla** nakd-ı vücûdu nisâr edüp
Bu emre eyle cânıñ kâ'il tevekkül et*

G.27/4

Âşık, kanlı gözyaşlarını verip sevgilinin vuslatını ister. Bu karargâhta böyle alışveriş onun mizacına uygundur:

*Hûn-âbe-i sirişki verüp vaslın isterim
Bu kârgâhda bey' ü şirâ meşrebimcedir*

G.68/4

Kavuşma ümidi her ne kadar âşıkların bir arzusu ise de, o vadide canını ve başını vermek en büyük dâhiliktir. Eğer sevgilinin ağzından vuslat haberini almak mümkün olsa, âşık onun eşliğinden ayrılmaz:

*Peyâm-ı **vaslûnı** almak nasîb olsa dehânıñdan
Kesilmezdim muhassal ey cefâ-cû âsitâniñdan*

G.244/1

Bazı gecelerde âşık, sabahlara kadar kendisinin sevgiliye kavuşup kavuşamayacağını kara kara düşünür. Bazen de o sevgili ile sabaha kadar aynı ortamda oturur; ancak ondan kavuşmaya dair tek bir söz bile duymamıştır. Bu yüzden vuslatı mümkün olmayan güzelleri arzu etmediğini ve avâre gönlünü çöllerde harap etmeyeceğini söyler:

***Vaslı** mümkün olmayan hûbânı etmem ârzû
Hâtır-ı âvâreyi sahrâ-yı heyhât eylemem*

G.224/3

Kavuşma fikri, inleyen gönül içinde bir düşünce bırakmaz ve takatsiz âşığa hiçbir yerde huzur vermez. Âşık, kavuşma ateşi ile yanıp yakılmakta, ama yine de ayrılık belâsını nakletmekten utanmaktadır. Sevgili âşığın takatsiz gönlüne vuslat sözü vermiştir ve âşık da sevgiliden bu kararından dönmemesini ister:

*Hâtır-ı nâ-kâma **vaslın** va'de etmişdiñ şehâ
Lutf edüp bir kerre gel ikrâra Allah 'aşkına*

G.282/5

Âşık, kavuşma hayali ile çok belâ uçurumu atlattığını ve o yüce şaha uğrayarak onun bezminde bulunduğunu söyler. Şair, vuslatın sebepleri arasında ayrılık gamını görür. Sevgiliye kavuşmak için rakibin kahırlarına sabretmek güçtür; ama vuslat da sabretmekle gelir. Âşık, elbette ayrılık gecesinin geçeceğini ve kavuşma gününün geleceğini söyler:

*Vuslat-ı dildâr için kahr-ı rakîb etmek de güç
İztirâb-ı kalb ile kesb-i nasîb etmek de güç*

G.30/1

G.12/6, G.27/3-4, G.29/3, G.30/1, G.31/1, G.34/4, G.44/2, G.49/2, G.59/3, G.61/3, G.68/2-4, G.71/1, G.90/2, G.92/4, G.96/1, G.103/2, G.113/1, G.123/2, G.136/5, G.137/5, G.143/1, G.146/1, G.154/2, G.159/2, G.182/1, G.203/1-2, G.224/3, G.229/2, G.232/3, G.235/3, G.240/6, G.244/1, G.251/1, G.267/4, G.276/3, G.282/5, G.286/5, G.299/1, G.310/1.

2.3.4.3.11. Aşk

Aşk kavramı, *Divân*'da en çok bahsi geçen mevzûdur. Âşığa bunca sözü söyleten, onu geceler boyu uyutmayan, bu kadar eziyet ve cefalara, ağyarın ve sevgilinin tavırlarına sabretmesini sağlayan hep aşktır. Şair, aşkı hem beşeri hem de ilahi aşk olarak işler.

Aşk ateşi, ezelden beri âşığın gönlüne işlemiş ve kitabına yazılmıştır. Aşk nehri, gönül levhasında gam tozu bırakmayarak insanı sade mizaçlı yapar:

*Koymaz hemîşe levha-i dilde gubâr-ı gam
Cûy-ı mahabbet âdemi sâde zamîr eder*

G.52/2

Nasıl ki, kuşlar uçarak denizi geçemezlerse, aşkın sırrının ilmi de yetenek ile öğrenilmez. O, insanın kalbine Allah'ın feyziyle düşer ve oradan çıkmaz:

*Âmed-şod eder kalbimize feyz-i İlâhi
Bu tekye-i 'âlemde 'aceb hâne-i 'aşkız*

G.121/6

Gerçek âşıklar, muhabbet yolunda başını ve canını verir, onların mevki makam yolunda zerre kadar çırpınışı olmaz. Onlar aşkın arzusu ile sitem badesi içer ve mestane olurlar:

*Hayâl-i vaslî ile tâ-be-key elem çekeriz
Hevâ-yı 'aşkı ile bâde-i sitem çekeriz*

G.146/1

Eğer kişi aşk badesine ağzını doldurarak içmezse, zamanın meyhanelerinde bir kadeh bile bulamaz. Âşık, aşktan dolayı daima kadeh ve içki arzusu ile mest ve

harap olmuştur ve aşkın şarabı inleyen âşığı sarhoş olmuştur. Aşk, gençleri yaşlandırır; yaşlıları ise gençleştirir. Ezelden beri onun tarzı bu şekildedir:

*Sad-sâle pîri nev-res eder nev-resî kühûl
Çün böyledir ezelden efendi hitâb-ı 'aşk* G.191/3

Şair, bazı gazellerinde başından geçen aşk macerasını anlatır. O, aşk iklimini gezerek vücudunu bu iklimde saçmak ister. Bu vadide o ahuyu görünce neşe ile onun ayağına yüz sürmek ister ve onu belki bu şekilde avlamayı umar. Âşığın beli kemana döndükçe sevgiliye de bu aşkı aşılamak ister; ama aşk ehlinin gönlü yaralayan ahlârını ve perişân hallerini görünce bu vadiyi terk etmek ister. Âşık, bu vadide rakibin kötü konuşmalarını duyunca, Allah'ın zikrini ona karşı kale yapmak ister:

*İklîm-i 'aşkı geşt ü güzâr etmek istedim
Nakdîne-i vücûdu nisâr etmek istedim*

*Gördüm zarûri ol mehi tutdum sürûra yüz
Ol âhûyî bu gûne şikâr etmek istedim*

*Döndükçe şeybetimle kemâne miyân-ı cân
Cânâneye mahabbeti kâr etmek istedim*

*Etvâr-ı serd-i ehl-i cihân bir çekilmez âh
Gördüm o hâli terk-i diyâr etmek istedim*

*Bed-lehçe-i rakîbe bakup Zihnîyâ hemân
Zikr-i Hudâ-yı pâki hisâr etmek istedim* G.234

Aşkın ateşi ile gül bahçesi âşığa yangın yeri gibi görünür. Sevgilinin aşkı, Âşığın gönlündeki yaranın fitilidir ve sevgilinin 'ben'inin âşığın gönlündeki hayali ateş gibi yakıcıdır. Âşık, aşk ve melâmet çölünün ortasına düşmüştür ve ona ferah yolunu gösterecek kimse yoktur:

*Düşdüm miyân-ı sâha-i 'aşk u melâmete
Ben nâ-tüvâna râh-ı rehâyî kim öğredir* G.103/3

Aşkın cazibesi insanı güzellere hasret bırakır. Aşk, insana olmadık bir belâdır. Aşkın getirdiği belâların ızdırabı insanda huzur bırakmaz. Rindlerin müptelâlığının bazen artıp bazen eksilmesi gibi, âşıkların da belâsı bazen artar bazen eksilir:

*'Aşk ehlinin belâsı geh artar geh eksilir
Rindânîñ ibtilâsı geh artar geh eksilir*

G.107/1

Zahidler aşk meselesini anlayamazlar. Aşk köşkünün koridorunda yürümeye layık olanlar zahidler değil de sevgilinin düşkünü olan âşıklardır. Aşktan anlamayanlar, harabat bezminde aşk kadehini kırıp aşk tekkesini yıkarak bir iz bile bırakmamışlardır:

*Sındılar bezm-i harâbâtda câm-ı 'aşkı
Yıkıldılar hân-kahîñ koymadılar âsârîñ*

G.206/4

Aşk ilminin sırrını ne Mecnun'a ne de Ferhad'a sormak gerekir. Âşık, aşk vadisi içinde gezerken aşk ile övünen ne Ferhad ne de Mecnun varmış. Önce Allah aşkını tatmyanlar, aşkın yol yordamını bilmez, bu yüzden onu bir üstada yani Zihnî'ye sormak gerekir.

Sevgili de aşkın kural ve yol yordamını bilmemektedir. Aşkın pazarına daima bencil sevgililer gelip gitmektedir:

*Bu çâr-sûya çok leb-i şîrin gelir gider
Bâzâr-ı 'aşka dil-ber-i hod-bin gelir gider*

G.55/1

Aşkın şarabından sarhoş olanlar, başında devlet tacı bulunan bir cihân şahı gibidir. Sevgilinin aşkı âşığın dinidir. Âşık, aşkının sırrını rakipten bile gizleyemez, bu yüzden herkesin diline düşer ve rezil olur:

*Zihnî nühiŧfte eyleyemem râz-ı 'aşkıñı
Âğyâr-ı nâbe-kâra da nâ-çâr söylerim*

G.229/5

Cânanın aşkının yolunda, âşık kahr ordularına mağlup olmuştur. Onun efsanesi bir nağme gibi dilden dile dolaşır. Gönül aşkın şarabına susamıştır ve gül renkli yanağı öpmek de nasip olmayınca, âşık çok fazla gam çeker. Bu yüzden benliği mahvedip kalbi aşk nazargahı yapmak ve onu muhabbet kıvılcımı ile tutuşturmak gerekir. Yoksa o ay yüzlü sevgili senin cânını almadıkça seni rahat bırakmaz:

*Tâ almadıkça boşlamaz ol mâh-ı nev seni
Ver cânıñı mahabbeti râhında râhat ol*

G.220/6

G.9/1, G.14/5, G.15/3, G.24/2, G.52/1-2, G.55/1, G.55/4, G.56/7, G.61/4, G.73/3, G.77/1, G.96/3, G.100/1, G.103/3, G.107/1, G.108/1, G.112/1, G.123/3, G.124/3, G.129/3-4, G.131/5, G.135/4, G.137/1, G.146/1-2,

G.152/1, G.168/2, G.190/4, G.191, G.206/4, G.220/6, G.225/5, G.229/5, G.234/1, G.274/1, G.304/4.

2.3.5. RAKİB (Gayr, ağyar, nâ-kes, garîm)

Divân şiirinde, aşk maceralarında âşığın önündeki en büyük engellerden biri rakiptir. “*Rakib, bir bakıma âşık fotoğrafının negatifi gibidir. Şair, rakibe her türlü olumsuz özelliği şahsında teşhir eden bir konu mankeni muamelesi yaparak, onun üzerinden topluma mesaj vermiş olur. Toplum nezdinde iyi insan olmak için, rakibin şahsında ifadesini bulan bütün o kötü huylardan ve davranışlardan sakınmak gerekir.*”¹⁸⁵

Rakip, *Divân*’da âşığa sevgiliden sonra en çok eziyeti çektiren kişidir. O sürekli sevgili ile beraber, onunla diz dizedir. Vuslat evinin kapısı âşığa kapalı iken rakibe sonuna kadar açıktır. Sevgili, yabancılara çok fazla yüz verir; ancak onun gözleri bir türlü âşığı görüp ona lütfetmez. Vuslât evinin kapısı soysuz rakibe sonuna kadar açıkken, sevgili âşık seyretsin diye oraya bir pencere bile koymaz:

*Bâb-ı eyvân-ı visâliñ nâ-kese meftûh iken
Koymadıñ nezzâreye ey şûh bir revzen bana* G.9/6

O ay yüzlü sevgili, âşığa vuslatı talep ettiği için hep serzenişte bulunur. Onun dostluğu yabancılara, kini ve kötülüğü âşığadır. Onun gönlünün meyli, kalbinin ilişkisi hep rakibedir. Kirişmeleri de âşığa gösteriş olsun diyedir:

*Meyl-i derûnu râbîta-i kalbi gayredir
Vermekdedir kirişmeleri gösteriş baña* G.12/2

O ahu, vuslat keremini âşığa sunarken tereddüt eder; ama rakibe gelince hiç çekinmez. Sevgili âşıkla değil de rakiple yoldaş olup gider. O, rakiple diz dizedir. Onunla aynı bezimde yüz yüze, kol kola otururlar:

*Yine ağyâr ile ol mâh-rû zânû-be-zânûdur
Heme bezminde anuñ rû-be-rû pehlû-be-pehlûdur* G.67/1

Ancak âşık bezm defterinde kayıtlı değildir. Bu yüzden, sevgili rakip ile içli dışlıdır:

*Hâric-ez-defter bulunduk meclis-i cânânedan
Şimdi ağyâr-ı bed-ârâlarla içli dışlıdır* G.69/2

¹⁸⁵ Cemal Kurnaz, *Divân Edebiyatı ve Türk Kimliği*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2011, s.79.

Sevgilinin ayva tüyleri rakip için vuslat ipliği, âşığın ise boynunda sağlam bir kementtir. O rakibi sıcak karşılayarak meclise almışlardır, âşığı ise o meclise yabancı görmüşlerdir. O işe yaramaz rakip, sevgilinin iyiliğini istemez; ancak yine de sevgiliye yakın olan odur:

*Rakîbi encümen-gîr eylemişler germ-i ülfetle
'Aceb 'uşşâkı bezm-i yârda bigâne görmüşler*

G.115/3

Ne yazık ki, sevgili vuslat kapısını âşıklara sonuna kadar açar; ama âşığa daima kapalı kapılar gösterir. Âşık bu yüzden serzenişte bulunarak: “ Ey sevgili, cihânı yakan sitemin hep âşıklardır. Rakiplere hiç gazabın yok mudur senin?” diye sorar:

*'Uşşâkadır sitîze cihân-sûzun ey perî
Ağyâra câ-be-câ gazabıñ yok mudur seniñ*

G.205/2

O şuh, âşıkları eziyet atının ayakları altına alır; ama kavuşma nimetini tenhada hep rakibe nasip eder:

*Semend-i cevrine pâ-mâl eder üftâdesin ol şûh
Nevâl-i vasl ile in 'âm eder ağyâra tenhâda*

G.292/4

O cihânı süsleyen sevgilinin güzelliği nasıl herkes tarafından biliniyorsa, onun etrafının rakiplerle dolu olduğu da herkes tarafından bilinmektedir. Âşık sevgiliye, yabancılara karşı garip bir şekilde yüz gösterdiğini, bu yüzden kendisinin bu soğuk tavırlara artık takatının kalmadığını söyler:

*Ağyâra işin germ ile ülfetdir 'aceb kim
Yok tâkatımız cünbiş-i serdîniñe cânâ*

G.10/4

Sevgilinin âşığa yaptığı bütün bu tavırlara rağmen, âşık kendisini aşk vadisinde can ve baş vermede herkesten önde görür. Ona Rüstem bile rakip olamaz:

*Âşık-ı zûr-azmâyım cân u ser terkindeyim
Merd-i 'aşkım kim garîm olmaz hele Rüstem bana*

G.7/4

O gece yarıları ağlayarak gözyaşları dökse de bir vuslat için yabancılara minnet etmez. O kötü yaradılışlı rakip, âşıkla çekişse bile bu âşığı yaralamaz. Çünkü sevgili tâ rûz-ı ezelden beri âşığa yazılmıştır:

*Eylerse tenâzu ' n'ola ağyâr-ı bed-endiş
Tâ rûz-ı ezel Hak bu ki cânâne bizimdir*

G.45/3

Rakip, âşık tarafından “eşek mizaçlı, insanlıktan nasibini almamış, sevgilinin güzellik ve letafetinden anlamaz” olarak adlandırılır. O, sevgilinin kapısında it gibi titreyerek bekler. Âşık: ”O köpek senin lütuflarına layık mıdır?” diye sorar:

*Kûyuñda bekler it gibi ditrer rakîb-i dûn
Ol seg enîs-i lutf-ı nevâliñ değıl midir*

G.86/4

Âşık, sevgilinin küfür saçan saçları için imanını verir, ancak rakip vermez:

*Metâ ‘-ı vuslat-ı dildâra dil cânın verir vermez
Rakîb ol küfr-i zülf-i yâra îmânın verir vermez*

G.145/1

Âşık, kötü sözlü rakibin sözlerini duyunca, Allah’ın zikrini temiz bir kale gibi kullanarak oraya sığınmıştır. Şair, Allah’ın adını getirerek tevekkül kılıcı ile rakiplere saldırır:

*Yâ hû deyüp tevekkül-i şemşîr eyledim
Girdim hulûs-ı bâl ile **ağyâr** cengine*

G.289/3

Sevgili bazen âşığın isteklerine karşılık verip onula buluşmak ister. Âşığın gönlü sevgiliyi koynuna almak ister. Ancak o şuh, o alçak rakipten çekinir:

*Bu şeb o mâhı der-âgûşa dilde niyyet var
Eder o şûh tehâşî **rakîb**-i dûnundan*

G.25./3

Eskiden o afet, âşığa çok yakınlık gösterirdi. O rakibin ayartmaları onu âşıktan uzaklaştırmıştır. Rakip, sürekli sevgilinin üzerine düşer ve o uğursuz bakışı ile ona ağırlık verir. O sevgili, yabancıların dedikodusundan korkmasa, her sabah bezme gelir ve âşıkla meşk eder:

*Olmasa güft ü şinîd-i **rukabâdan** havfı
Bezme âmed-şod eder her şeb o mehveş biliriz*

G.147/5

Âşık, sevgilinin eziyetlerinden şikâyet ederken rakibe sır vermemeye çalışır; çünkü onun hemen gidip sevgiliye yetiştireceğini bilir. Ama aşkın sırrını saklı tutamayacağını ve eninde sonunda çaresiz bir şekilde rakibe de söyleyeceğini ve rezil olacağını belirtir:

*Zihnî nühüfte eyleyemem râz-ı ‘aşkı mı
Ağyâr-ı nâbe-kâra da nâ-çâr söylerim*

G.229/5

G.4/5, G.7/4, G.9/4, G.9/6, G.10/4, G.12/1-2, G.29/3, G.30/1, G.33/3, G.38/4, G.39/4, G.45/3, G.54/2, G.67/1, G.69/2, G.86/4, G.102/5, G.110/2, G.115/3, G.124/2-4, G.129/1, G.132/4, G.138/4, G.145/1, G.147/5, G.151/4, G.162/3, G.163/4, G.170/7, G.195/2, G.205/2, G.222/5, G.229/3-5, G.234/5, G.240/2, G.243/1, G.250/5, G.251/3, G.255/2, G.267/1, G.270/2, G.273/4, G.278/5, G.282/3, G.289/3, G.301/2, G.306/4, G.308/3, G.313/3, G.316/2.

2.4. TABİAT

2.4.1. Kozmik Âlem

2.4.1.1. Felek (Çarh, Asumân, Asmân, Gerdûn, Sipihr)

Zihnî Divânı'nda felek ve çarh ile genellikle kastedilen kader ve alın yazısıdır. Felek çoğunlukla canlı bir varlık gibi tasavvur edilmiş ve pek çok varlıkla özdeşleştirilmiştir. Feleğin katları, rengi, dönüşü vb. unsurları şair tarafından kaderle ilgili durumlarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Felekten dokuz ve yedi tabaka olarak bahsedilir. Felek her dönüşünde iyiyi ve kötüyü karıştırır. Onun her bir yıldızı her şahsa ayrı bir muâmelede bulunur. O her şahsı ayrı bir işle oyalar:

Her devresinde sa 'd ile nahsı güzâr eder

Her şahsa bir mu 'âmelede kevkeb-i felek

G.198/3

Kimisi düzgün bir işle meşgul olurken, kimisi de köhne bir köşede avare kalmıştır. Onun boyalı, şaşalı ve aldatici rengine aldanmamak gerekir; çünkü o bukâlemun gibi sürekli renk değiştirerek insanları kandırır:

Etmekde şekl-i bûkalemûna seni esîr

Aldanma sen muzahref-i gerdûn rengine

G.289/7

Bu dünyada gönlünün arzusuna kavuşmuş, beli bükülmemiş kimse yoktur. Felek, *cevr* ve *cehayı* hep âşıkların mutsuz gönüllerine vermiştir. O, eninde sonunda âşıkların murad köyünü elinden alır ve bu arsada onların başını top gibi yuvarlar:

Gûy-ı murâdı elden alır 'âkıbet felek

Galtân eder bu sâhada hep başımız bizim

G.233/2

Feleğin âşığa cefa etmediği bir an bile yoktur. Âşık, gönlünü feleğin parlayan mumuna bağlamaz; çünkü feleğin ne yapacağı belli olmaz ve rüzgârı bir gün tersten esebilir. Ondan gönlün arzusunu almak çok zordur. O, değirmen gibi gece gündüz insanların evini öğütür:

İ 'mârımız öğütmededir âsyâb-ı çarh

Etmez şebân u rûz tehallûf nisâb-ı çarh

G.40/1

Felek, bir şişe gibidir ve onu her gören ondan farklı bir şey alır. Bazen de bir ayna gibi onu görenlerin başına uğursuzluk getirir. O, gönül ehlini şiddet atının ayakları altına verir ve eziyetine asla ara vermez.

Bu dünyada kavgasız ve belâsız tek bir kişi bile yoktur. Felek her bir insanı farklı bir tavır ile sersemleştirir. O, dolap gibi alışveriş içindedir:

Nakd-ı sirişki sarf iledir bağl-ı kâm-ı dil
Dolâbveş felek ki alışlı verişlidir G.64/3

Gönlün arzusunu satın almak için gözyaşı sarf etmek gerekmektedir. Feleğin dolabı, iyilik ve kötülüğü, hüznün ve neşeyi birlikte döndürür:

Zihnî felekde hüzn ü tarab tev'em oldular
Dâd u sitedde böyle dönermiş dolâb-ı çarh G.40/6

Bu yüce kubbe, zamanın insanlarını ikiyüzlü gösterir. Bu yüzden görenler zahitleri akıllı, rindleri ise dîvâne zannederler. Eğer felek, kişinin başından tacını alırsa Behram gibi bir daha o tacı ona yâr etmez:

Kapmasın efser-i ikbâliñi serden yoksa
Saña Behrâm-ı felek bir dahı efser vermez G.135/3

Felek alçaklara lütufları sarf etmede maharetli iken, âşığa bir dilberi bile layık görmez. O, insanların eline kısmet kadehi sunarsa, arkasından da utanma adına bir sürü laf söyler:

Bir mey sunarsa destime ger sâki-i felek
Biñ câydan sühan getirir haclet üstüne G.267/2

O zümrede, feleğin mezhebi geniş olduğundan dolayı alçaklara isteklerini gerçekleştirmeleri için fırsat verir. Onun isteklerine heves duymak saf bir sevdadır. Feleğin meşrebinden dolayı, bir şahısla dost olduğu görülmemiştir:

Sevdâ-yı mahz imiş heves-i matlab-ı felek
Bir şahsa hem-dem olduğu yok meşreb-i felek G.198/1

Onun mektebi, âşığın başkenti olduğundan beri, gönül sevgilinin aşkının ateşinden yanmıştır. İnsanlar bu alçak feleğin arzusu için boş yere koşup dururlar:

Kâm-ı gerdûn-ı dûn için hayfâ
Biz bu yolda tehî şitâb etdik G.197/4

Gökyüzünün maviliği, feleğin kıskançlık ve hasedinden hâsıl olmuştur. Ancak âşık bazen de feleğin sitemine aldırılmaz, ondan gelen cefalardan incinmez. O,

sevgilinin bezminin neşesine kapılmıştır. Bu yüzden feleğin ettiklerinden ona gam gelmez:

Neş'e-i sahbâ-yı bezm-i yâr ile mestâneym
Zihnîyâ gelmez sipihrin etdiğinden gam baña G.7/5

O, feleğin karargâhında isteneni istemez; onun meyli sevgilinin bezmindeki sahba ve ney'edir:

Zihnî murâd-ı kârgah-i çarhı istemez
Aksâ-yı meyli bezmde sahbâ vü nâyadır G.50/5

Felek cefasını âşığa istediği kadar artırsın. Âşık o cefalarla olgunlaşarak Allah'ın huzuruna kadar gider. Cihânın nimetleri âşığın olmuş veya olmamış, feleğin gözü âşığı görmüş görmemiş, bir önemi yoktur. Âşık, artık feleğin burcuna, yıldızına minnet etmediğini ve bu yüzden huzura kavuştuğunu belirtir:

Yok ahterine çarhına minnet dahı min-ba'd
Etdim resen-i râhata ben kalbimi beste G.274/2

Bir gönülde ezeli feyz varsa ona felek veya talih bir kötülük yapamaz. Hüner erbabı her ne kadar felekle cedelleşip onun ayakları altında kalsa da aklı ve fazileti ile rahata erer:

Hüner erbâbı olur dâniş ü fazlıyla şerîf
Ne kadar tevsen-i gerdûn ile pâ-mâl olsa G.297/4

Feleğin renginin akşamüzeri kırmızıya dönmesini, âşık ağzından çıkan ateşli ahlarla açıklamaya çalışır. Yine bazı beyitlerde âşığın belinin kambur olması, gökyüzünün eğriliği ile gök gürültüsü ise âşığın inlemeleri ile özdeşleştirilir:

Ham oldu kaddimiz misl-i felek giryân u zâr olduk
Ney oldu bağrımız dil mahzen-i derd-i dil-ârâdır G.97/4

G.5/5, G.6/1, G.7/5, G.30/5, G.40, G.40/5, G.42/3, G.46/5, G.50/5, G.58/2-5, G.64/3, G.70/2, G.76/4, G.83/6, G.97/4, G.115/2, G.117, G.119/5, G.120/2, G.121/3, G.130/6, G.132/2, G.135/3, G.139/4, G.141/1, G.142/2, G.150/1, G.164/1, G.198, G.203/14, G.207/2, G.208/3, G.214/4, G.233/2, G.250/3, G.254/5, G.255/1, G.260/1, G.267/2, G.274/2, G.284/5, G.219/7, G.292/2, G.294/1, G.297/4, G.310/3, G.313/4, G.314/3, G.317/1.

2.4.1.2. Yıldızlar (Sitâre, Encüm, Ahter, Kevkeb)

Divân'da sitâre, encüm, ahter, kevkeb isimleriyle anılan yıldızlar daha çok talih, baht, şans anlamlarında kullanılır. Feleği kader manasında kullanan şair, yıldızlardan bahsederken de onları insanın talihinin iyi veya kötü olduğunu belirleyen birer unsur gibi görür.

Feleğin yıldızları her şahsa farklı bir muamelede bulunur. Kimi insanın yıldızı parlak, kimininki de sönüktür. Bu durum onların bu hayatta nasıl yaşam süreçlerini belirler. Yıldızı parlak ve yüksekte olanların şansı hep yaver gitmekte, yıldızı sönük olanlar ise hep cefa ve eziyetlere maruz kalmaktadır:

*Her devresinde sa'd ile nahsı güzâr eder
Her şahsa bir mu'âmelede kevkeb-i felek* G.198/3

Sevgili, yabancıların yüzünü güldürmekte yıldız gibidir. Zihnî gibi ihsâna layık kişilere ise yüz vermekten çekinir. Şair, yıldızında ikbâl ışığı olması ve bu sayede sevgilinin bezme gelmesi için dua eder:

*Bu sitâremde n'ola pertev-i ikbâl olsa
O perî bezmimize gelmeğe meyyâl olsa* G.297/1

Âşık, bazen divânda kadercî bir tavır sergiler. Başına gelen olayları gökteki yıldızına bağlar. Aslında bu tâlihin tegâfûlüne ve eziyetlerine tahammül etmeyeceğini; ancak ikinci felekteki yıldızının parlak olmamasından dolayı sabır gösterdiğini söyler:

*Benden değil kusûr u tegâfûl müsâmaha
Ol çarh-ı kîne-cûda olan ahterimdedir* G.106/2

Bazen de şair, Allah'a tevekkül ederek kalbini rahat tuttuğunu ve feleğin yıldızı ne kadar kinci ve gaddar olursa olsun ona minnet etmeyeceğini belirtir. Yine gönlüne seslenerek: “Ey gönül, halis bir kalp ile talihinin yıldızı, emellerinin doğuşuna bir gün güneş olur.” der ve kaderine razı olur:

*Hulûs-ı kalbiñ ile necm-i tâli 'iñ ey dil
Metâli '-i emele âftâb olur bir gün* G.249/4

2.4.1.3. Bazı Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri

2.4.1.3.1. Süreyyâ, Ülker, Pervin

Süreyyâ, “Ülker yıldızıdır. Arapçası *ıkd-ı süreyyâ*, *benâtü'n-na'sdır*. Yunan esatirine (mitolojisine) göre bunlar yedi kızdı. İnsanlarla evlendiler, vefatlarından sonra yıldız oldular. Topluluğu ifade hususunda mevzu' oldular.”¹⁸⁶

Şair, Urfa Vâlisi Abdi Paşâ'ya istinâden yazdığı şiirde, emniyet ve intizam üzerine söylenen ve duyulan sözlerin hep Abdi Paşâ ile bilindiğini, Süreyyâ yüzlü şiirlerin hep onunla dizildiğini belirtir:

Hep seniñle bilinir zâbita-i güft-i şenîd
Hep seniñle dizilir nazm-ı süreyyâ-sîmâ K.18/3

Yine Timûr Paşâ için düştüğü tarih manzûmesinde, O'nun talihinin güzelliğinin güneş gibi besbelli ortada olduğunu ve onun parlak bahtının Süreyyâ'da görüldüğünü söyler:

Cemâl-i şâhid-i ikbâli mihrâsâ hüveydâdır
Göründü gurre-i garrâ-yı bahtı tâ süreyyâda k.5/10

Şair bir başka beyitte sanatını göstermek için: “ Eğer Hasan Bin Sabit, Süreyya gibi tertip edilmiş şiirimizi görseydi, güzel kelimeden tabiatımızı görüp takdir ederdi.” der:

Hassan göreydi nazm-ı süreyyâ nizâmımız
Tahsîn ederdi tab'-i fasîhü'l-kelâmımız G.128/1

2.4.1.3.2. Samanyolu (Kehkeşân)

Kehkeşân, “Samanyolu, saman uğrusu. Gökyüzündeki koyu yıldız kümesi. Gök cisimleri arasında anılır. ‘Kehkeşân’ kelime olarak ‘saman götürenler’ demektir. Kerpiç ustalarına saman taşıyanların düşürdükleri kırıntılardan kinâyeye olarak, bu koyu aydınlığa kehkeşân denilmiştir.”¹⁸⁷

Dîvân'da, Samanyolu'ndan Hafız Mustafa Paşâ için yazılan kasîdede onu övmek maksatlı bahsedilmiştir. O, zamanın şan ve şöhrete sahip ve övülmüş bir kişisidir. Onun şöhretini kudret kâtipleri Kehkeşân üzerine imza etmişlerdir:

Sütûde nâmdâr-ı dehr Hâfız Mustafâ Pâşâ
Debîr-i kudret imzâ etdi nâmın kehkeşân üzre Kasîde.12/23

¹⁸⁶ Onay, a.g.e., s.332

¹⁸⁷ Pala, a.g.e., s.264

2.4.1.3.3. Sühâ

Sühâ, “Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldızı görebilen göz keskin sayılırdı.”¹⁸⁸ Şair tabiatının ışığının ateşi ile sühâ yıldızına kadar çıktığını ve yüce bir âleme uğradığını belirtir:

Nâr-ı şu ‘â‘-ı tab‘ ile çıkdım **sühâ**ya dek
Zihnî misâli ‘âlem-i bâlâya uğradım G.323/5

Yine şair, toprağın, dünyanın saadetine hüma kuşu gibi tenezzül etmediğini; gönlünün süha yıldızı gibi aşkın doruk noktalarına çıktığını dile getirir:

Etmez hazîz-i hâke tenezzül hüma gibi
Evc-i refî‘-i ‘aşka çıkar dil **sühâ** gibi G.305/1

2.4.1.4. Seyyâreler

2.4.1.4.1. Keyvân (Zuhâl)

“Zuhal, “bir seyyâredir. Yeri yedinci kat göktür. Bir adı da Keyvân’dır. İlm-i tencime göre nahs-i ekberdir. Humk, cehl, cübn, hıkd, kizb, levm, gam, kesel, gabâvet, zarar, mahsusâtındandır. (Ahmaklık, cahillik, korkaklık, kin, yalan, çekiştirmek, gam, tembellik, kalınkafalılık, zarar, özelliklerindendir.) Madeni kurşundur. Eski kimyacılarca kurşunun da adı zühal’dır. Siyah renk bunun levnidir. Zühre ve Utarid dostları, Şems ve Kamer düşmanlarıdır. Tabiati ifrat derecede kuru ve soğuktur. Çarşamba gecelesiyle cumartesi gününün ilk saatlerine hâkimdir. Yedinci kat gökte oturur, oradan âleme nezaret edermiş. Yüksekte oturdu ve rengi siyah olduğu için şairler onu sarayların damlarında pasbânlık (bekçilik) eden Hindilere benzetmişlerdir.”¹⁸⁹

Zuhâl, yedinci kattadır ve en uğursuz yıldızdır. Divânda sadece bir yerde geçer. Hz. Peygamber’in doğumu esnasında onun yüzünü görünce cümle âlemin üzerindeki uğursuzluk kalkmış ve her tarafa iyilik ve güzellik yayılmıştır. Keyvân yıldızı ise uğursuzluktan sıyrılarak iyilik mutfağında çeşni dağıtan bir hizmetkâr olmuştur:

Yüzün gördükde cümle nahsı gitdi sa‘da yüz tutdı
Semâhat matbahında çâşnî-gîr etdi **keyvânı** Kasîde.5/69

¹⁸⁸ Pala, a.g.e., s.411

¹⁸⁹ Onay, a.g.e., s.446

2.4.1.4.2. Zühre

“Zühre, arza yakın ve nücum ilmine göre yeri üçüncü gök olan bir seyyâredir. Fecirden biraz evvel cenûb-ı şarkî tarafında ve gurûbdan sonra cenûb semtinde görünür. Kervankıran, Çobanyıldızı gibi adları vardır. Edebiyatta bir adı da Nâhid’dir. Aşk ve musikî ilâhi makamındadır. İlm-i tencime göre tabiati itidal üzre bârid ve râtıbdır (soğuk ve ıslaktır). Ayş u işret, tehabbüt ve rikkat, tehannüt ferah, lehv ve lu’b, tegânni ve cimâ’, hüsn-i hulk, evsâfındadır. (Keyif ve eğlenme, düşünce ve incelik, özlem ve ferah, oyun ve eğlence, tatsızlaşma ve cinsel münasebet, güzel yaradılış vasıflarındandır.) Yeşil renk bu yıldıza mensuptur.”¹⁹⁰

Zühre, Sultân Mustafa Han’ın doğumu üzerine yazılan tarihte geçmektedir. Onun doğum müjdesi, zamanın eski eğlencesini, coşkusunu tazelemiş; Zühre yıldızı da bu zevk ve sefayı seyretmek için yer yer gezintiye çıkmıştır(hüsn-i talil):

*Tâzelendi cünbiş-i dehr-i kühen bu müjdeden
Seyre çıkdı zühre bu şevk u safâya câ-be-câ*

Kıt’a.2/3

Feleğin dönüşünün şevki zührenin sazından hâsıl olur. Çarhın çalgı çengisi sefa ile bu yola amadedir:

*Her dem semâ ‘-ı şevki anuñ sâz-ı zühredir
Âmâdedir safâ ile çeng ü rebâb-ı çarh*

G.40/5

2.4.1.4.3. ‘Utârid

“Güneşe yakın bir seyyâredir. Nücum ilmine göre yeri ikinci kat göktür. Şiir ve musâhabenin, nutk ve kitâbetin pîri sayılır. Eskiden birinin kitâbet kuvvetini anlatırken ‘onun kalem-i Utârid rakamı’ gibi tâbirler kullanırlardı. Bizde şiir ve inşânın timsâli hükmündedir. Yunan esâtirinde Merkür mukâbilidir. Ehl-i tencime göre tabiati yâbis ve bâridir. Diğer yıldızlarla imtizâc eder. İbrâhim Hakkı’nın Marifetnâme’sine göre ‘edeb, kisâyet, fehm ve firâset, ehl ü dirâyet, nutk u belâgat, nakş u kitâbet, hesâb, zekâ ve dikkat, hüner, san’at, hile ve hıyânet’ mahsusâtındandır. ‘Şair, münşi, kâtip ve muhâsib ana müteallıktır.’”¹⁹¹ Utârid dîvânda sadece Hz. Peygâmbere için yazılan 5. kasîdede geçmektedir. O, Hz. Peygâmbere’in yüce, yüksek huzurunda kâtip olmuştur. Zühre ise sâz ve nağmesinden dolayı çok pişmanlık duyar:

*Debîr oldu ‘utârid âstân-ı bârgâhında
Çü buldu zühre sâz u nağmesinde çok peşimân*

K.5/64

¹⁹⁰ Onay, a.g.e., s.446

¹⁹¹ Onay, a.g.e., s.423

2.4.1.4.4. Güneş (Afitâb, Mihr, Hurşîd, Şems)

Divân'da güneşle ilgili pek çok benzetme yapılır. Güneş; rengi, parlaklığı, ısısı, dünyayı aydınlatması, hareketi, konumu gibi sebeplerle ele alınır.

Güneş, en çok sevgilinin güzellik unsurları ile teşbih edilir. Sevgilinin yüzü, nurlu ve parlaktır. Onu gördüğü zaman, âşığın karanlık dünyası aydınlanır ve soğuk bedeni ısınır. Âşık, onun yüzünü güneşe benzetir ve elbet bir gün yüzünü görme imkânına kavuşacağını dile getirir. Çünkü güneş dünyadan, insanlardan uzak olamayacağı için yani gece bittiğinde kendini saklayamayacağı için, sevgili de güneş gibi yüzünü âşıklardan saklayamayacaktır:

*Bir gün elbette olur çehre-nümâ **mih**râsâ
Mâh-ı kâm-ı dilimiz devr-i zamaneyle bedîd* G.41/2

Sevgili, cihânın güneşidir. Onsuz her yer karanlık, her yer soğuktur. Sevgili kendini göstermediği zaman âşıklar karamsarlığa düşer ve zelil olur. Onun nurlu yüzünün güneşe teşbih edilmesinde sıkıntı yoktur; çünkü şan ve şerefte sevgiliye benzetilecek tek varlık güneştir:

*Teşbih olunsa **mih**re cemâl-i münevverîñ
Nev'an şerefde şibh ü misâliñ değil midir* G.86/3

Sevgilinin güneş gibi alnının üzerindeki kâkülü buluttur. O kâküller güneşin âşıklar tarafından görülmesini engellerler. O sevgiliye yerde bütün âlem âşık olsa da ayıplanmaz; çünkü gökte onun âşığı güneştir:

*Yerde 'âşık olsa 'âlem tañ mıdır ey mâh-rû
Gökde zîrâ 'âşıkıñ hem **âftâb** olmuş saña* G.11/4

Güneş ile özdeşleştirilen diğer unsurlardan biri de gönüldür. Eğer bir gönülde irfan gölgesinin izleri varsa; o, şan ve şerefte güneşle eş tutulur. Gökteki güneş, çarhın tandırdan sinesinde kızarmış bir yufka gibidir:

*Tennûr-ı sînesinde kızarmış ragîfidir
Yevmiyye-hân-ı meltafada **âftâb**-ı çarh* G.40/3

2.4.1.4.5. Ay (Mah, Meh, Kamer) ve Hilâl

Güneş kavramında olduğu gibi ay da en çok sevgiliyle ilgili olarak kullanılır. *Divân*'da ay istiare ve teşbih yoluyla sevgili ile özdeşleştirilir. (bkz. Sevgili)

G.11/1-4, G.34/5, G.40/4-5, G.41/2-3, G.42/3, G.48/1, G.50/1, G.55/3, G.62/5, G.70/1, G.86/3, G.106/2, G.113/5, G.120/1, G.128/1, G.163/7, G.198/3, G.232/5, G.249/4, G.251/3, G.258/6, G.269/1, G.274/2, G.297/1, G.305/1,

2.4.1.5. Işık, Aydınlık (Pertev, Şu'le, Nur, Ziyâ, Fûruğ, Revnak, Dırahşan)

Aydınlık ve ışık kavramları, divânda sevgiliyi ve talihi anlatan beyitler içerisinde geçmektedir. Şair, sevgilinin uzuvlarının, hareket ve tavırlarının daima âşıklara parlaklık verdiğini, onun ateş renkli yanağının cihânı baştan başa aydınlattığını dile getirir. Bu bakımdan sevgilinin yanağı parlaklık verici ve ışığı yansıtıcı ayna, meşale, mum gibi kavramlarla özdeşleştirilir:

Kâbil-i feyz-i cemâl olmaga lâzım dil sâf
Pertev-i aks-i ruh-ı yârı merâyâdan sor G.114/5

Vermiş cihâna ser-te-ser ruhsâr-ı âteş-rengi fer
Bu devr içinde mu 'teber bir âfet-i devrân imiş G.160/4

Sevgilinin billûr şişe gibi parlaklık veren yanağının rengi, âşıklar için pek yakıcıdır. Ancak her kalp sevgilinin güzelliğinin cazibesini bilemez. Şair bu durumu körlerin güneşin parlaklığını görememesiyle örneklendirir:

Her kalb alamaz câzibe-i hüsneden îmâ
A 'mâ şeref-i mihr-i dırahşânı ne bilsin G.258/4

Divân'da parlaklığın sıkça birlikte anıldığı diğer kavram da talihtir. Talih, teşbih ve istiareler yoluyla mum, çıra gibi aydınlık veren çeşitli eşyalar ile özdeşleştirilir. Talihin parlak mumunu görüp de mutlu olanların daima gözleri sevinçle parlar ve onlar ömür boyu gamdan azade olur:

Çeşmini rûşenter eyler gussadan âzâdedir
Tâli '-i mes 'ûd ile şem '-i ziyâdarîñ gören G.241/4

Âşık, bazen gönlüne seslenerek talihin parlak mumuna kapılmamasını ister; çünkü bir gün feleğin, talihin gidişatının değişeceğini bilir. Felek, insanlara daima aydınlık yüzünü göstermez ve bazen onları karanlıklar içine hapseder:

Fûrûğ-ı şem '-i bahta dil-firîb olma sakın ey dil
Olur bir gün muhâlif rûzgâr-ı çarh-ı dun peydâ G.5/5

Şair, bazı beyitlerde dua eder ve Yaradan'dan düşkünlük yolunun karanlık gecesinden aklı kurtarmasını, nuru ile şairin kalbini sevgi nazargahı etmesini niyaz eder. Çünkü eğer bir kulda bağışlanma cevherinin izleri varsa, mağfiret nuru onu aydınlatır:

*Bir kulda olsa gevher-i âsâr-ı mağfiret
Mihr-i vera' verir aña envâr-ı mağfiret* G.20/1

*Şeb-i târik-i mezelletden edüp 'aklı halâs
Yâ Rab et nûruñ ile kalbi nazargâh-ı mahabbet* G.25/3

G.5/5, G.20/1, G.25/3, G.69/1, G.114/5, G.155/2, G.160/4, G.227/6,
G.2441/4, G.258/4.

2.4.1.6. Karanlık (Zulmet)

*Zihnî Divânı'*nda karanlık sadece birkaç yerde geçmektedir. “Görmeyi engelleyen, insana sıkıntı ve keder veren karanlık, beyitlerde daima huzur ve neşenin sebebi olan ışıkla beraber zikredilir. Bunun yanında gece ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan gece ile ilgili tasavvurlarda karanlık unsuru daima yer alır.”¹⁹²

Gecenin karanlığının hükmü hayli sürmüştü, onu sabahın gelişi dağıtmıştır. Gecenin karanlık saçları, sabahın tatarca tavrı ile yağma edilmiştir:

*Sürdü haylî **zulmet**-i leylî yine reftâr-ı subh
Etdi yağma gîsuvân-ı leyleyi tâtâr-ı subh* G.35/1

Kâinat, âlem, dünya karanlıkların telaşı ile manevi sıkıntı içine düşmüştür. Bu durum, sabahın tavrı ile son bulmuş; âlem, nurların cümbüşü ile ferahlığa kavuşmuştur:

*Münkabız gâ'ile-i **zulmet** ile kevn ü mekân
Münbasıt cünbiş-i envâr ile etvâr-ı sabâh* G.37/4

Divânda Hz. Peygamber'e yazılmış terakib-i bent şeklindeki na'tte şair, Hz. Peygamber'den sıkıntısını keşfetmesini ve şevkinin lambası ile zulmetini gidermesini niyaz eder:

*Keşf eyle ey sirâc-ı hüdâ kürbetim benim
Mısbâh-ı şevketiñle gider **zulmetim** benim* M.1/6

¹⁹² M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s.383.

2.4.2. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

2.4.2.1. Zaman (Rûzgâr, Vakit, Dem, Dehr, Eyyâm, Zamâne)

Divân'da geçmiş zamanlar, gelecek zamanlar ve şu anki zaman olmak üzere üç zaman dilimi geçmektedir. Zaman, genellikle içinde yaşanan olaylar vesilesi ile bahsedilir. Şu anki zamandan bahsedilirken genelde kastedilen zaman ehli ve kaderdir.

Bu vefasız zaman, kimseye tam anlamıyla yardım etmez, nasibini vermez. Zamanda, devirde vefadan eser yoktur. İnsanlar, devletin keşmekeşinin esiri olup zamanın makam sevdasına düşerek rahatsız olmuşlardır:

Âlem esîr-i dağdağa-i devlet oldular
Sevdâ-yı câh-ı dehr ile bî-râhat oldular G.95/1

Zamane ehli, satıp savurarak vaktini geçirmiş, âlem ya eğlenceye merak salmış ya da gıybet meylli olmuştur:

Dehr ehli satdı savurdı bütün kaldılar söze
‘Âlem harîs-i fasl u yahûd gıybet oldular G.95/4

Bu zaman bostanını anlamak mümkün değildir. Âriflik avlusunun hali harabeye dönmüş, bu cefa dolu zamanda hüner ehli saklı kalmıştır. Nice saçmalayan cahil ortaya çıkıp ün ve nam ile zamanı viraneye çevirmişlerdir:

Çıkdı zuhûra bir nice nâdan-ı herze-gû
‘Unvân ile zamâneyi vîrâne etdiler G.110/3

Şair bu zamanda kimseyi mutlu işitmediğini, zaman belâsından azâde olan kimseyi görmediğini dile getirir. O, bu zamandan nefret eder; çünkü zamanın işi hep dedikodu, kırma ve incitmedir. Zamanın kişilerinin zırvalarından gönüle tembellik gelmiş, devrin soğuk havası âşığı usandırmıştır:

Kesel geldi dile eşhâs-ı dehriñ jâj-hâsından
Usandım rûzgârîñ nev-be-nev serdin hevâsından G.254/1

Zaman misafirhanesinde mutlu olan kimse yoktur, âlemde gamdan azade olanların sayısı çok azdır. Bu fani zamanda işler hep böyledir, kimisi hiç oturmaya dinlenmeye vakit bulamaz, kimileri ise rahat nedir bilmez:

Zihniyâ böyledir ahvâli bu fâni dehriñ
Kimisi gûşe-nişîn ü kimi râhat bilmez G.126/5

Şair, heves zamanının geçtiğini, fırsat gününün geçtiğini söyler; artık azade tavırlar sergilemenin âlemde acayip bir durum olduğunu belirtir. Haftaların aya, ayların yıla sürüklenip gittiğini; ancak şair diğer dünya için hiçbir hazırlık yapmadığını söyler:

*Hafta mâha mâhlar sâla süvâr olmuş gider
Zâd-ı râh-ı mahşere bilmem ne tertîb eylediñ*

G.213/4

Şair, gönlüne seslenerek istek eteğini zamaneden çekmesini ve bu kadar dedikodu ve telaşı bırakmasını ister. Vaktini zamanın sırrını çözmek için harcamasını ister. Bu zamana her kim geldiyse hevesini tam alamadan ve pişman bir şekilde gitmiştir. Şair de hevesini tam alamadığını dile getirir:

*Dehre kim geldi hevesnâk ü peşîman gitdi
Bu ribât-ı siteme olmada gazban gitdi
Kimi handan kimi giryan kimi nâlan gitdi
Kimisi gülşen-i ümmîde şitâban gitdi
Hep gelenler bu cihân mülküne hayran gitdi
Geşt-gîrân-ı felek bî-ser ü sâman gitdi*

Müseddes.3/1

Şair, “zamane” redifli 295. gazelde, zamanede cefanın binlerce yükünü çektiğini, belâ ilmini hep anladığını söyler. Sevgilinin visali için vücudunu feda ettiğini, bu zamanda böyle değerli bir cevheri kimsenin vermeyeceğini belirtir:

*Çekdim hezâr bâr-ı cefâyı zamânede
Hep añladım fûnûn-ı belâyı zamânede*

*Ben vermişim visâline kıymet vücûdumu
Vermez kimesne öyle bahâyı zamânede*

G.295/1-2

Divân’da zaman kavramının zikredildiği beyit ve bentler şunlardır:

G.15/2, G.28/7, G.49/1, G.79/4, G.85/2, G.87, G.88/1, G.94/5, G.95/1-4, G.99/1, G.107/2, G.108/4, G.110/3-4, G.126/5, G.161/2, G.166/3, G.192/1, G.200/1, G.202/4, G.207/1, G.213/4, G.220/5, G.235/5, G.254/1, G.257/2, G.267/3, G.273/1, G.278/1, G.284/7, G.295, G.316/3.

2.4.2.2. Yıl ve Ay

Şair Divân’da yıllardan bahsederken, ömrünün hızla tükendiğini, yılların çabucak geçtiğini anlatır. Yıllarının hep vahşetle geçtiğini; haftaların aya, aylarının

yıllara döndüğünü, ama buna rağmen diğer dünya için hiçbir hazırlık yapmadığını söyleyerek hayıflanır:

Hafta mâha mâhlar sâla süvâr olmuş gider
Zâd-ı râh-ı mahşere bilmem ne tertîb eylediñ G.213/4

Bir beyitte yaşının yetmişe erdiğini ve yılların tükendiğini; ancak ikinci felekten dolayı gönlünün ricasının kırıldığını söyler:

Heftûda irdi sâl dükendi hevâ-yı dil
Gerdûn-ı kîne-cûdan üzûldi recâ-yı dil G.223/1

Şair, yıllardır sevgiliye hizmet ettiğini ve o sevgilinin bu kadim köleye bir kerecik bile olsa nazar kılmadığını söyler. Yine gönlünün arzusunun sevgilinin dudağını öpmek olduğunu, bu yüzden aşkının yıldan yıla arttığını belirtir:

Bûs-ı lebiñ hayâline düşdü hevâ-yı dil
Efzunter oldu ‘aşk ile sevdâsı yıl-be-yıl G.222/1

Divân’da Şaban, Ramazan, Şevval ve Nisan ayları zikredilir. Şair, Şaban ve Ramazan aylarından bahsederken o temiz yaradılışlı ay yüzlü sevgilinin Şaban’ı olduğunu ve ayrılık günü ile Ramazan’a rakip olduğunu söyler:

Şa‘bânıyız ol mehveş-i pâkîze-siriştiñ
Biz rûze-i hicr ile rakîb-i ramazânız G.139/2

Meş’aleci İbrahim Paşâ’ya yazılan kasîdede nisan ayından bahsedilir. Şairin, tabiatının feyzinden nükteler bir bir düştükçe, nisan damlaları gibi gönülde inciye dönüşür:

Feyz-i tab ‘ımdan zuhûr etdikçe bir bir nükteler
Katre-i nîsan gibi dilde dür-i şehvâr olur K.14/45

2.4.2.3. Mevsimler

2.4.2.3.1. Bahar

Bahar mevsimi dîvânda daima, zevk, safâ, eğlence, tembellik zamanı olarak geçer. Bahar, bütün acıların sona erişini, bütün karanlıkların aydınlığa dönüşünü temsil eder. Bahar vakti, insana çok ferah görünür, böyle günler zavallı âşıkların bayram günüdür:

Ne müfferrih görünür vakt-i bahâr insâna
Zihnîyâ tıfl-ı dilin böyle gün âzînesidir G.109/5

Bahar mevsimi, bazen ad aktarması yolu ile gül mevsimi diye anılır. Bu mevsimde her yer neşe meskeni olur. Şair, baharın geldiğini, nasihatın nasihatçiyeye, dersin müderrise verilmesi gerektiğini söyler; çünkü artık bahar gelmiştir ve tembellik yapma zamanıdır:

*Bend eyle pendi nâsiha dersi müderrise
Vakt-i **bahâr** irişdi tekâsül zamânıdır*

G.87/2

İlkbahar mevsiminin sultanı, şahı o sevgilidir. Sevgili bu mevsimde pek çok kişinin şuurunu bağlamış, başını döndürmüştür. Âşık, hoş kokulu sümbülün sevgilinin yanağına sarıldığını ve bu durumu şikâyet için baharın şahına gideceğini söyler:

*‘Îzâr-ı yâra sarılmış o sünbül-i hoş-bû
Şikâyet etmeğe şâh-ı **bahâra** dek gideriz*

G.119/3

Şair, sevgilinin saçını nasıl ki herkes seviyorsa, baharın kokusunu, tabiatını, suyunu, bulutunu da herkesin sevdiğini söyler:

*Revnak-ı ‘ahd-i hüsnî ‘işvelidir
Âb u tâb-ı bahârı kim sevmez*

G.155/2

Baharın feyzi sevgilinin yüzünün safâsından dolayı süslü ve güzeldir. Âşık, inleyen gönlünün ümit bağının meyvesinin sevgili olduğunu ve bağının, baharının o gonca ağızlı sevgili olduğunu ifade eder:

*Mîve-i bâğ-ı ümîd-i dil-i zârım sensin
Hâsıl ey gonca-dehen bâğ u **bahârım** sensin*

G.245/1

2.4.2.3.2. Hazân

Hazan mevsimi, şair için güzel günlerin bitişi, ayrılık zamanlarının başlangıcıdır. Devrin gülbahçesine hazan erince, onun neşesi bozulur ve bu durum bülbülü feryad etmekten, gülü ise işveden usandırır:

*Bozulmuş neş’esi irmiş hazan gülzâr-ı devrâna
Usanmış bülbülü feryâddan gül şîveden sınımış*

G.162/4

Sevgilinin tek bir tavrı ile âşığın baharı ve hazanı geçip gitmektedir. Ayrılık ve keder yaz ve kış boyunca âşığa çok fena işler eder:

*Yek-tavr ile bahâr u **hazânım** geçer gider*

Hicr ü keder ne işler eder yaz u kış baña

G.12/5

Şair, gönlünün gülbahçesinin hazan görmemesini diler. Ancak hazan mevsimi erince, bahar aylarını yâd eder. Aşkın gönlünde bahar nehirleri gibi coşmasını, gülbahçesinin bülbülü ile söyleştiği demleri hatırlayarak üzülür:

Kanı cûy-ı bahârâsâ dilimde ‘aşk-ı cûş-â-cûş

Hezâr-ı gülşeni na ‘ramla hâmûş etdiğim demler

G.49/3

Hazan gelince gül ve diğer çiçekler bağda dağılıp tarumar olurlar, gül bahçesinin gülleri baştan başa gider ve geriye dikenler kalır. Şair, yaşının altmışa ulaştığını dile getirerek artık hazanın gamının, baharın neşesinin olup olmamasını umursamadığını söyler:

Sittîn irişdi kâfile bağlandı Zihnîyâ

Şevk u gam-ı bahâr u hazân olmuş olmamış

G.164/5

Yine yaşlılık zamanlarında gönül çelen bir sevgiliyi bulduğunu; ancak yazık ki, neşe bağına hazan vakti geldiğini söyler:

Dem-i pîrîde buldum lâle-ruh bir mehveş-i dil-keş

*Füsûs ey dil o bâğ-ı neş’eyi vakt-i **hazan** buldum*

G.236/2

2.4.2.3.3. Yaz ve Kış

Yaz ve kış kavramları dîvânda genellikle birlikte anılır. Şair bu mevsimleri gençlik ve yaşlılık günleri ile özdeşleştirir. Ömür bahçesinden tazelik ve gençlik yavaş yavaş gider. Yaz zamanı geçtikçe kış günleri de hızla hücum eder:

Geçer tederîc ile tâb u terâvet bâğ-ı ‘ömrümden

*Hücûm eyler **şitâ** eyyâmı fasl-ı **yâz** gitdikçe*

G.287/4

Âşığın gönlünün bülbülü emel bağında kış uykusuna yatmış, artık gül bülbülün yokluğunda sabah içkisi ile kendi kendini sarhoş etmek zorunda kalmıştır:

*Yatdı **kış** uykusuna bâğ-ı emelde bülbül*

Gül sabûh-ı mey ile kendüyi ser-hoş eyler

G.51/5

Gül bahçesini, kışın soğuk elinden kurtarıp feyzin hoş a giden içkisini servi ağacının boğazına akıtmak gerekir:

*Gülzârı dest-i berd-i **şitâ**dan halâs edip*

Akdı gelû-yı serve mey-i hoş-güvâr-ı feyz

Mevsimlerin geçtiği beyitleri şunlardır:

G.2/12, G.25/2, G.49/3, G.50/2, G.51/5, G.69/4, G.87/2, G.108/2, G.109/5, G.119/3, G.162/4, G.164/5, G.172/1-2-6, G.175/3, G.236/2, G.285/1, G.287/4.

2.4.2.4. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar

2.4.2.4.1. Umumi Olarak Gün

Divân'da "gün" kavramı birkaç şekilde geçer. Şair, bazen sevgilinin ayrılığından dolayı günlerinin geceye döndüğünü söyler. Kavuşma zamanından bahsedilirken "bir gün" veya "o gün" diye bahsedilir.

Şair, ayrılık gecesinin bir gün son bulacağını ve kavuşma gününün geleceğini söyler. Yine o kötü düşünceli rakibin yaptıklarını kaale almayarak sevgilinin ona tâ "*rûz-ı ezel*"de yazıldığını belirtir:

*Eylerse tenâzu' n'ola ağıâr-ı bed-endiş
Tâ **rûz-ı ezel** Hak bu ki cânâne bizimdir*

G.45/3

Divân'da 249. gazel "*bir gün*" kelimesi ile redilflenmiştir. Şair, bu hayatta keyif şerbetinin serâb olacağını ve insan ömrünün aziz, kıymetli sarayının bir gün harap olacağını söyler. Cihânda aldığımız her nefesin, yaşadığımız her anın bir gün hesaba çekileceğini belirtir. Şair, âlemin güneşi olan sevgiliye şimdi rica etmenin mümkün olmadığını; ama onun da bir gün içkinin tabiatından dolayı utanma ve sıkılmaktan uzak olacağını ve şaire yüz göstereceğini dile getirir:

*Mezâk-ı şerbet-i 'ayşîñ serâb olur bir gün
Sarây-ı ömr-i 'azîziñ harâb olur bir gün*

*Cihânda etdiğimiz dem-be-dem nefes-be-nefes
Bilâ-kusûr tamâmen hesâb olur bir gün*

*O mihr-i 'âleme şimdi recâ değil mümkün
Çü tâb-ı bâde ile bî-hicâb olur **bir gün***

G.249/1-2-3

Şair, halis bir kalp ile talihinin yıldızının, emellerin ufkundan bir gün güneş gibi doğacağını ve ağlayıp sızlamayı bırakarak tereddüt etmeden yalvarmaya başlamak gerektiğini; çünkü Allah'ın rahmet kapısının bir gün açılacağını söyler:

*Ko âh u giryeyi Zihnî niyâz-mend olagör
Tereddüd eyleme kim feth-i bâb olur **bir gün***

G.249/5

Zihnî, bahar gününün insana ferah göründüğünü, böyle günlerin âşıklar için Cuma ve bayram günü olduğunu dile getirir:

*Ne müferrih görünür vakt-i bahâr insâna
Zihnîyâ tıfl-ı dilin böyle gün âzînesidir*

G.109/5

Sevgilinin yanağı, saçı âşık için günler boyunca dert ortağıdır. Gönül sevgilinin köyünde kalır ve günlerce geri gelmez:

*Dil kaldı kûy-ı yârda gelmez şebân u rûz
Dîvâne bend-i zülfüne ber-dâr olur gider*

G.54/4

K.5/3, K.12/56, k.2/23, Mus.1/9, Mus.4/3, G.4/5, G.5/3/5, G.27/6, G.36/4, G.45/3, G.109/5, G.130/4, G.249.

2.4.2.4.2. Sabah (Seher, Bambâd, Subh)

Sabah (seher) vakti, gecenin bittiği, karanlıkların sona erdiği, âşığın acılarının hafiflediği ve kavuşma ümidinin doğduğu vakittir. Âşıkların murad, istek fidanını sabah vakti dökülen gözyaşları yüceltir. Âşık, gece uyanık olanların seherde maksatlarına ereceğini, sabah vakti edilen duaların kabul olunduğunu söyler:

*Seherde vâsıl-ı maksûd olur Zihnî olan bîdâr
Seher vaktinde olmaz iştibâh-ı red du'âlarda*

G.293/9

Âşığın ahlarının mavi dumanları, sabah ile aynı renkte iken onun udu canlara güzel kokular yayar. Gecenin perdesi sabahın çalgısı ile parçalanırken, aşk ehlinin bütün eksikleri tamam olur:

*Perde-i târîk-i şeb çeng-i seherle çâk iken
Ehl-i 'aşkın Zihnîyâ noksânı cümle tâm olur*

G.57/5

Divân'da 35, 36, 37. gazeller de “subh, sabuh ve sabah” kelimeleri ile kâfiyelenmiştir. Gecenin karanlığı bir hayli sürdükten sonra sabahın gelişi, tatar askerleri gibi gecenin saçlarını yağmalar. Eğer sabah namazının ışıklı vakti gelmeseydi, kıyamet gününe kadar karanlığın çadırı hüküm sürerdi. Gece vakti, hastalara fazlasıyla sıkıntı verir; ancak sabahın gelişi onlara hafiflik verir. O latif vakit, irfan sahiplerine geniş bir sahadır ki sabah zikrinin temiz izleri acayip bir tecellidir:

*Sürdü haylî zulmet-i leylî yine reftâr-ı subh
Etdi yağma gîsuvân-ı leyleyi tâtâr-ı **subh***

*Haşre dek öyle sevâd-ı haymesi gitmezdi hiç
Gelmeyeydi pertev-efşân olmağa isfâr-ı **subh***

*Renc-i dûr-â-dûr ile sikletdedir hengâm-ı şeb
Hastagâna hiffet îrâs etdirir etvâr-ı **subh***

*‘Ârife bir sâha-i pehnâdır ol vakt-i latîf
Bir tecellîdir ‘aceb ezkâr-ı pâk-âsâr-ı **subh***

G.35/1-2-3-4

Yine 36. gazelde mecâzi anlamda sabah vakti içilen şarabın kerametinden bahsedilir. Sabah vaktinin kırmızı şarabından mest olmayanları, şişenin neşesi zevke getiremez. Seher vakti edilen ahlâ ile yanıp tutuşmayanların, boş yere sabah sofrasının içkisine düşkün olmasına gerek yoktur. Âşık, ayrılık gecesinin geçeceğini ve elbette kavuşma gününün geleceğini söyleyerek sabahın gösterişinin sevgilinin yüzünün yansımaları göstereceğini dile getirir:

*Olmayan mest ü harâb-ı mey-i hamrâ-yı sabûh
Zevk-yâb etmez anı neş’e-i mînâ-yı **sabûh***

*Olmayan âh-ı sehergâh ile pür-sûz u güdâz
Olmasın beyhûde âşüfte-i sahbâ-yı **sabûh***

*Yâ Rab efsürde koma gerd-i havâdisle dilim
Eyle eltâfiñ ile zemzeme-ârâ-yı **sabûh***

*Şeb-i hicran geçer elbette irer rûz-ı visâl
Gösterir ‘aks-i ruh-ı yârı merâyâ-yı **sabûh***

G.36/4

Sabahın pahalı ve ağır gemileri, feyz denizi üzerinde yürür. Gözler, sabahın incilerini dökse şaşılmaz. Coşkunluk ve vecd ehlinin, istekleri açık olur; onlar istek kesesini sabahın zikri ile doldurur. Sabah vakti içilen şarabın kadehinin çehresindeki izler, saadet ehlinin içinden mahmurluğu def eder:

*Bahr-ı feyz üzre yürür fülk-i girânbâr-ı **sabâh**
Dîdeler dökse ‘aceb mi dürr-i şehvâr-ı **sabâh***

*Bâtın-ı ehl-i sa ‘âdetden eder def’-i humâr
Çehre-i câm-ı sabûhîdeki âsâr-ı **sabâh***

G.37/1-2

Bütün âlem ve kâinat, karanlığın uğraşı ile sıkıntı içindeyken, sabahın tavırları âlemi nurlarının cümbüşü ile feraha kavuşturur. Her kara gönüllü, sabahın feyzine kavuşamaz; ama sabahın sırlarına vakıf olanlar feyzden feyze erer:

*Vâsıl-ı mekrümeti olmadı her tîre-zamîr
Feyzden feyze irer vâkıf-ı esrâr-ı **sabâh***

G.37/5

Sabahın başkentinin şarabı, ölüyü canlandırır, canlıları ise safâdan coşturur. O şarap, gönül ehline can verir. Sabahın nurları akıllıyı uyanık, gafilleri de bi-haber eder; onun eskiden beri âdeti böyledir:

*‘Âkili âgeh eder gâfili hufte Zihni
Böyledir ‘âdet-i dîrîne-i envâr-ı **sabâh***

G.37/7

K.5/1, K.11/1, K.12/2, Mus.3/4, Mus.7/7, G.22/8, G.25/5, G.35/1/2/3/4/5, G.36/2, G.53/2, G.57/5, G.60/1, G.63/2, G.75/3, G.84/3, G.95/3, G.109/4, G.118/5, G.139/1, G.152/6, G.202/5, G.203/13, G.210/5, G.216/2, G.216/4, G.225/6, G.233/4, G.235/3, G.238/2, G.244/5, G.278/2, G.279/5, G.286/5, G.290/1, G.292/5, G.293/9,

2.4.2.4.3. Akşam ve Gece (Leyl, Şeb)

“Genellikle sabah ve gündüz vakitleri ile ele alınan gece ve akşam, sevgili ve âşığa dair çeşitli tasavvurlar meydana getirir.”¹⁹³ Gece vakti âşığa sıkıntı ve huzursuzluk vererek onu usandırır; sabahın gelişi hastalara hafiflik verir. Âşık geceden sabahlara dek gözyaşı döker, inleyip sızlar. O, ay gibi güzel sevgiliye gece aşkını arz ederek onu inandırmak için sabaha kadar yeminler eder:

*O mâh-ı hüsne bu **şeb** ‘arz edüp mahabbetimi
İlâ’s-seher kasem etdi inandırıncaya dek*

G.203/13

Âşık, geceleri asla uyumaz. Geceden sabaha kadar, kadeh ve içkiyle hemhal olur. Sevgili bazı geceler, mecliste âşığa iyi davranır. Aslında sevgilinin rakiplerin dedikodusundan korkusu olmasa, her gece bezme gelip gidecektir. Âşığın da daima niyeti geceleri sevgiliyi kucağına almaktır; ama sevgili alçak rakiplerden korkmaktadır:

*Bu **şeb** o mâhı der-âgûşa dilde niyyet var
Eder o şûh tehâşî rakîb-i dînundan*

G.251/3

¹⁹³ Halil Erzen, *İhya Divanı ve Tahlili*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van, 2012, s.316

Şair, gecenin keyfiyetini uyanık olanların bileceğini söyler. Bazı beyitlerde, vuslat gecesinin sona erdiğinden, ayrılık gününün gelip çatmışından bahsedilir. Bazen de ayrılık gecesinin geçeceği, kavuşma gününün geleceği anlatılır:

*Pey-â-pey âhir oldu leyle-i vasl firâk irdi
Hirâs-ı hicr-i cânânı ferâmûş etdiğim demler* G.49/2

Divân'da 14. gazel, "bu şeb" rediflidir. Âşık sorular sorarak yeni ay gibi sevgilinin hangi bezme güneş gibi doğduğunu, o melek yüzlünün kimlerin hitabına maruz kaldığını öğrenmek ister:

*Kangı bezme ey meh-i nev âftâb olduñ bu şeb
Ey melek-sîmâ kime fasl-ı hitâb olduñ bu şeb* G.14/1

Âşığın gönlü yanıp kül olmuştur, sevgili ise acaba bu gece kimlerin malikânesine konuk olmuştur? Sabah vakti gelince âşık, ayrılık ile yanıp kavrulur, ama o cihân şahı başkalarının meclisini şereflendirir. Sevgili âşığın inleyen gönlünün mülkünü virane eylemiştir. Ona teselli veren sadece ayrılık gamı olmuştur. Âşığın gönlünün sırrına vakıf bir kimse yoktur. Ne bir dostu ne de bir arkadaşı vardır. Sevgilinin aşkı ona bu gece bir kitap olmuştur:

*Dil yanıp hâkister oldu âteş-i 'aşkıñla sen
Kimleriñ kâşânesinde müstetâb olduñ bu şeb*

*Bâmdâd olunca âh u hicr ile yandım meded
Kanda ey şâh-ı cihân Dârâ-cenâb olduñ bu şeb*

*Eylediñ vîrâne mülk-i hâtır-ı âzârımı
Ey gam-ı hicran baña 'ayn-ı 'itâb olduñ bu şeb*

*Vâkıf-ı râz-ı derûnum yok enîs ü hem-demim
Sen baña ey 'aşk-ı cânan bir kitâb olduñ bu şeb* G.14/5

Akşam ve geceyle ilgili beyitler şunlardır:

K.5/1, K.5/3, K.5/4, K.5/7, K.5/8, K.5/14, K.5/42, K.5/49, K.5/59, K.5/84, K.6/2, K.8/32, K.8/35, K.12/21, K.13/59, K.15/36, K.16/32, K.16/33, k.3/7, Mus.1/5, Mus.1/6, Mus.1/7, Mus.2/2, Mus.7/4, Mus.7/7, m.1/101, G.14, G.27/6, G.29/2, G.34/4, G.35, G.36, G.37, G.49/2, G.53/1-2, G.54/4, G.57/5, G.60/1, G.81/1, G.99/5, G.117/1, G.139/1, G.147/5, G.163/7, G.167/2, G.202/2, G.203/3-4, G.238/2, G.251/3, G.286/5, G.293/9, G.304/3.

2.4.3. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı Erbaa)

Divân'da anâsır-ı erbaa yani bütün varlıkların özünü oluşturan dört unsur sıkça kullanılır. Şair, bu dört unsurun her birini ayrı ayrı kullanmanın yanında tüm elementleri aynı beyitte de zikretmiştir. Sevgilinin ayrılığının ateşinden esen yellerle âşık, yüzünü su gibi sevgilinin köyünün toprağına sürmüştür:

Su gibi nâr-ı firakından esen yellerle

Rûyumuz hâk-i reh-i kûyuña pâ-mâl etdik

G.195/3

2.4.3.1. SU (Ab, Mâ, Zülâl)

“*Su, anâsır-ı erbaa adı verilen dört önemli unsurdan biridir. Canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları en önemli unsurlardan biridir. Bu bakımdan hayat verme özelliğine sahiptir. Bu özelliği ile sevgilinin dudağı için benzetilen olur.*”¹⁹⁴ Sevgilinin yakut dudağının şerbeti şekerden daha lezzetlidir. Sevgili, âşığa kevser suyundan daha lezzetlidir:

Şerbet-i la‘l-i lebiñ kand-i mükerrerden lezîz

Şimdilik cânâ baña ol âb-ı kevserden lezîz

G.44/1

Su kelimesi, *Divân*'da genelde “su gibi, su gibi akmak, bir içim su, yüzü suyu” şeklinde deyim içerisinde kullanılmıştır. Şair, güzelliğin baş çeşmesi olan sevgiliyi gençlik ve güzelliğiyle gördükçe, o taze fidana “bir içim su” diye hitap eder:

Dedim gördükde ol ser-çeşme-i hüsnî cıvanlıkda

Bu âb u tâb ile ol nev-nihâlim bir içim sudur

G.67/4

Muhabbet ehli, her gördüğü hoş sözlü güzelin ayağına su gibi akmaktadır:

Su gibi akmadır âyîn-i mahabbet ehli

Pâyına gördüğü her dil-ber-i hoş-güftârîñ

G.206/2

İsyan hastalığına bulaşmış kimselerin gönlü, rahmet suyuna susamıştır. Af ve mağfiret şifacısı, hekimi insanı doyurur:

Dil-teşne âb-ı rahmete bîmâr-ı ma‘siyet

Reyyân eder hekîm-i şifâkâr-ı mağfiret

G.20/7

¹⁹⁴ Sefercioğlu, a.g.e., s.396

Su, “ab-ı hayât, âb-ı hayvân, seyl-ab, âb u gil, çeşm-âb, sır-âb, âb-ı zülâl” gibi terkipler içerisinde kullanılmıştır. Şair, Hızır’ın bile kendi şiirinin zevkini inkâr edemeyeceğini ve taze sözlerinin âb-ı hayvandan daha lezzetli olduğunu söyler. Yine, o sevgilinin hayalinin taze âb-ı hayat suyunu içerek gönül sayfalarını lütuf hazinesi etmek gerektiğini dile getirir:

İç tâze tâze âb-ı hayât-ı hayâliñi
Zihnî sahâ’îf-i dili genc-i letâif et G.23/7

Zihnî Divânı’nda su ile ilgili unsurlardan en çok bahsedileni denizdir. Denizde yaşayanların yağmurun yağdığını anlayamayacağı gibi, sevdâ denizine düşenler de fena zevkini bilemez. Rahmet denizinin vasıfları kaleme almakla bitmez. İsyan etmek, halkı işkence denizine gark eder. Af dilemek, canların sığınacağı bir gemidir:

Gark-ı yem-i ‘ukûbet eder halkı ma’siyet
Keştî-i can-girîzdir etvâr-ı mağfiret G.20/4

Aşk dalgası, denizlerdeki su gibi gelgitler yaratır. Gönül denizinde aşk dalgasının ızdırabı vardır. Cânlar ise sevgilinin melal denizinde boğulmuştur. Sevgili, visalini vaat ettiği günleri gösterip de düşkünleri denize salmıştır:

Ey mâh-rû visâliñi va’d etdiğîñ görüp
Fûlk-i dili fütâdeleri salma engine G.289/4

Sevgilinin alnının kırıksıklığı denizdeki dalgalara benzetilir. Âşık sevgilinin alnının sevdasına kapılıp da muhabbet denizine düşmüştür. Onun gönlünde irfan denizinin incisi vardır:

Göñül tevhîd-i zâtûñ gurre-i garrâsı var sende
Yem-i ‘irfânîñ el-hak dürre-i beyzâsı var sende G.275/1

Divân’da su ile ilgili sıkça yer verilen unsurlardan biri de yağmur ve buluttur. Bulutun akıbetinin yağmur olması gibi sevgilinin siyah ayva tüyleri, âşıkların gözyaşı akıtmasına sebep olur. Yine sevgilinin kâkülünün, onun parlak yanağı üzerinde bulut olduğundan bahsedilir:

Pertev-i hûrşîdden güller nikâb olmuş saña
Kâkülüñ mihr-i ‘izâr üzre sehâb olmuş saña G.11/1

K.5/32, K.8/11, K.12/2, K.12/3, K.12/8, K.14/18, k.11/3, Mus.1/1, Mus.1/5, Mus.1/5, Mus.8/3, Mus.9/3, Mus.9/7, m.4/75, G.11/1, G.16/1, G.20/4-7, G.21/1, G.31/5, G.44/1-5, G.49/3, G.54/7, G.56/7, G.63/1, G.73/3, G.86/1,

G.114/3, G.156/1, G.201/4, G.206/2, G.220/3, G.258/2, G.273/1, G.278/2, G.286/4-5, G.289/4, G.297/3.

2.4.3.2. TOPRAK (Hak, Türah, Bedid, Sahra)

Divân'da toprak; çöl toprağı, sevgilinin ayağı toprağı, âşığın mezar toprağı kavramları etrafında şekillenir. Sevgilinin ayağının toprağından ayrı olmak âşık için mümkün değildir. Âşık, sevgilinin köyünün toprağına süpürge olmaya layık olmak için her şeyi yapar. Onun tek arzusu o topraktan ırak olmamaktır:

*Olaydım kûy-ı cânâna sezâ cârûb olaydım tek
Dirîgâ olmayaydım hâk-i pâ-yi yârdan münfek* G.199/1

Âşık kendi gönlüne serzenişte bulunarak, vaslı mümkün olmayan güzelleri isteyerek çöllere düşmenin insanı perişân ettiğinden bahseder. Ancak âşık Mecnun gibi leyli saçlı sevgilinin aşkına tutulduğunu ve ona sonsuzluk çölünde sıkıntı gelmeyeceğini de belirtir:

*Ben ol Mecnûn-ı kayd-ı bend-i zülf-i Leyli-i 'aşkım
Baña hâmûn-ı bî-pâyân mihnetde kesel gelmez* G.140/2

Toprak bazen de canlı bir varlık gibi tasavvur edilir. Şair, dîvâne âşıkları çöle atmanın sadece âşıklara değil de çöle zarar vereceğini söyler. Çünkü aşkından dîvâneye dönen kişilerin hali kızgın çöl kumlarını bile perişân edecektir:

*Yazma dilimi defter-i hicrâna yazıkdır
Dîvâneyi gel atma beyâbana yazıkdır* G.111/1

Şair, toprağı bir değer maddesi gibi görerek, her kara gönüllünün madenlerin toprağının değerini bilemeyeceğini ifade eder:

*Her zâmîri tîre fehî etmez türâb-ı ma 'deni
Yâ ne bilsin neş'e-i bâğ-ı dili her külhanî
Düşme ey Zihnî ırağa cüst-cû eyle seni
Biz ne mâhiyyetleriz 'Âlî ne bilsin her denî
Onsekiz bin 'âlemin bir hey'et-i mahsûsıyuz* Mus.5/5

Sevgilinin köyünün toprağını bir kere mesken edinen, öyle bir rütbeye erişir ki hakanların, padişahların himmetini, ihsanını beğenmez hale gelir:

*Bir kerre eden hâk-i der-i kûyuñı mesken
Ol rütbe olur himmet-i hâkânı beğenmez* G.134/2

K.3/1, K.7/2, K.8/6, K.12/31, K.13/16, K.14/18, Mus.1/11, Mus.5/5, Mus.8/5, Mus.9/3, m.2/23, m.4/13, G.28/3, G.41/2-3, G.49/4, G.56/1, G.102/3, G.111/1, G.140/2, G.166/3, G.224/3.

2.4.3.3. Hava (Bâd, Yel, Sâba, Nesîm)

Divân'da hava mefhumu ile ilgili ele alınan unsur rüzgârdır. Rüzgâr, meltem rüzgârı, sabah rüzgârı, doğu rüzgârı, belâ rüzgârı anlamlarında zikredilir. Yine bazen sevgiliden haber getiren bir haberci bazen âşıkla seyahat eden bir yoldaş bazen de âşğın başını belâyâ sokan bir düşmandır.

O anber kokulu sevgili, hasta âşğâ saçının kokusunu köyünün rüzgârı ile gönderir. Âşık, sevgilinin bu ihsanı ile daima mahçup olur:

*Sabâ-yı kûyını gönderdi ben bîmâr-ı hicrâna
O zülf-i anber-âğînin 'atâyâsıyla mahcûbuz* G.137/2

O şuhun saçının kokusu, sabah rüzgârı ile meclise geldikçe halk ondan anber diye bahseder. Sabah esen rüzgâr gülbahçesine geldikçe sevgilinin misk kokusu da yavaş yavaş gelir:

*Nesîm-i subhgâhı çün vezân oldukça gülzâra
Gelir bûy-ı hat-ı müşk-i nigâr âheste âheste* G.279/5

Nesîm (rüzgâr), sevgilinin zülfüne ilişip onun köyünde kalmıştır ve gelince pek çok haber getirecektir. Âşğın işi zorlaşmış ve gönlünde sevgilinin saçının kıvrımları bir ukte olmuştur. Bu düğümü ancak sabah rüzgârı gelip bozabilir:

*İşim müşkilter oldu çîn-i zülf-i 'ukdedir dilde
Gel ey bâd-ı sabâ ol sihri ber-bâd eyle gönlimce* G.286/3

Şair, bazen gönlünü sabah rüzgârına benzetir. Gönül, sabah rüzgârı gibi nerede bir dilber görse hemen onun peşinden koşar. Âşık da rüzgâr misali sevgilinin köyünü terk etmiştir:

*Gitdim misâl-i bâd ser-i kûyuñ el-vedâ '
Şimdengirü safâlar ile var selâmet ol* G.220/4

Âşık, bazı beyitlerde sevgilisinin nereden olduğu ile ilgili ipuçları verir. Sevgilinin ayva tüyleri tellendikçe, sevgili âşıktan kaçır. Onun saçları doğu rüzgârı ile beraberdir:

*Tellendi bizden ol meh-ı nev-hatt firâr eder
Ey bâd-ı şark zülf-i nigârım seniñledir* G.65/2

Ömür mahsulünü, belâ rüzgârı tarumar etmiştir. Âşığın vücudu anlamsız emellerle heba olmuştur. Âşık, arzularını o şimşir ağacı gibi boyu olan sevgiliye, inleyen gönlünün ahlârını da rüzgâra vermiştir:

Nakd-i hevesi ol kad-i şimşâda mı verdiñ

Bu âh-ı dil-i zârıñı sen bâda mı verdiñ

G.208/1

Âşık, sabah rüzgârını arkadaş edinerek onunla sevgilinin köyüne dek gider. Çünkü meltem rüzgârı, sevgilinin hoş kokulu saçına uğrayıp geçer:

Turra-i hoş-bûyuna bâd-ı nesîm uğrar geçer

Zâtıdır cerrârlık sevdâsı tab ‘-ı şânede

G.299/3

K.1/10, K.12/4, K.12/9, K.18/49, K.15/11, k.2/16, Mus.1/10, G.18/5, G.43/4, G.63/2, G.65/2, G.117/4, G.119/1, G.137/2, G.195/3, G.208/1, G.220/4, G.242/4, G.256/2, G.277/2, G.279/5, G.286/3, G.299/3, G.305/4, G.311/3.

2.4.3.4. Ateş

Ateş kavramı, dîvânda yakıcılığı, parlaklığı yönüyle aşk, sevgilinin cefası, âşığın gönlünün ahlârı, sevgilinin billur renkli yanağı ile özdeşleştirilir.

Âşık, aşkın ateşi ile gönlünü muhabbet kıvılcımlarına bağlamalıdır. Cehennem ateşi, aslında âşığın gönlünün ahlârının ateşidir:

Dûzah görünen âteş-i âh-ı dilimizdir

Müstemzic olan ‘aşk ile âb u gilmizdir

G.56/1

Söz ehli, sevgilinin yanağı için gül renkli demiştir. Ama âşıklar onun arzusunu gönüllerinde ateş bilirler. Sevgili, âşığı çıra gibi yandırırsa bile, âşık onu utandırınca kadar kavuşmayı istemelidir:

Recâ-yı vaslâda sa ‘y et utandırınca dek

Çerâğ edüp seni ol mâh yandırınca dek

G.203/1

Sevgilinin parlaklığı, âşıkların gönlüne safâ, gözlerine ışıktır. Onun billur renkli parlak yanağı ateş gibi yakıcıdır:

Pertev-i ruhsâr-ı mînâ-fâmı pek sûzişlidir

Hâtıra ammâ sihâm-ı gamzesi varışlıdır

G.69/1

Dîvân’da 61. gazel “ateştir” rediflidir. O şuhun cefası değil, hayali bile ateştir. Güzelliği serpilip gelişme, celâli ateştir. Ay gibi nurlu, parlak alnı izzetlidir; nurlu yanağı ve yüzü ateş gibidir. Âşık, bu kaçınılmaz olsa bile ondan asla ayrı

olamaz; çünkü sevgiliden ayrı olmak ateş gibi yakıcıdır. Onun aşkı gönülde muhabbet fitilinin kıvılcımıdır. Âşığın gönlündeki ben'in hevesi ateştir:

*Değil cefâsı o şûhuñ hayâli âteşdir
Cemâli neşv ü nemâdır celâli âteşdir*

*Cebîn-i mâh-ı münîri fezâ-yı 'izzetdir
'Îzâr-ı neyyîri ruhsâr-ı âli âteşdir*

*Hemîşe dûr olamam yâriñ ittisâlınden
Kazâ-yı mübrem iken infisâli âteşdir*

*Derûna dâğ-ı mahabbet fitîlidir 'aşkı
Dilimdeki heves-i nakd-i hâli âteşdir*

*Zebânı tîredir eş'âr-ı tab'ıdır vekkâd
Sakın ki Zihnî-i zâriñ makâli âteşdir*

G.61

Şair, çarhı kıvılcımlarla yandıran, âlemi saran şeyin kendi âhının ateşi olduğunu dile getirir. Ne sahba ne kadeh ne şarap ne de cam âşıkların meyhanesini şenlendirir. Âşıkların meyhanesinin himmeti onların ahlarının ateşli dumanlarıdır:

*Ne sebûdur ne kadehdir ne piyâle ne de câm
Pîr-i mey-hânemizin himmeti dûd olmuştur*

G.83/3

Sevgilinin kızgın gamzesi, âşığa tek bir söz bile söyletmez. Âşığı görenler de, acaba onun ağzında ateş mi var kül mü var, diye merak ederler:

*Bir sühan söyletmez oldu gamze-i gazban baña
Bilmem ağzımda benim âteş mi var ahker mi var*

G.76/3

*K.4/6, K.10/43, K.12/52, K.13/43, K.14/26, K.16/14, K.16/37, k.4/5, Mus.1/1,
Mus.2/1, Mus.2/3, Mus.7/3, Mus.9/3, m.3/19, G.25/1, G.56/1, G.61, G.69/1,
G.76/3, G.77/4, G.83/3, G.91/4, G.130/5, G.147/3, G.149/2, G.167/1,
G.203/1-14, G.247/4, G.270/1, G.284/1, G.306/2, G.314/3, G.319/3.*

2.4.4. HAYVANLAR

2.4.4.1. Kuşlar ve Kuş Çeşitleri

2.4.4.1.1. Genel Olarak Kuş (Kuş, Tayr, Murg)

Divân'da kuşlardan can kuşu, gönül kuşu, şevk kuşu şeklinde benzetme yönüyle bahsedilmiştir. Bazen de bir durumla ilgili örnek verilirken kuşlarla ilgi kurma yoluna gidilir.

Âşığın can kuşunun isteği, sevgilinin şeker gibi dudaklarını tatmaktır. Şair, şevk kuşunu sevgilinin köyüne mutlulukla uçurduğunu ve amacının okunun istek nişanına izzetle eriştiğini söyler:

*Uçurdum **murg**-ı şevki kûy-ı cânâna sa 'âdetle
Ulaştı tîr-i maksûdum nişân-ı kâma 'izzetle* G.298/1

Yine şair, kuşların pervaz ile denizleri aşamayacağı gibi her insanın da aşkın ilminin sırrına eremeyeceğinden bahseder:

*Fenn-i râz-ı 'aşka herkes irmez isti 'dâd ile
Geçmedi pervâz ile **murgân** çü deryâ biñde bir* G.73/3

2.4.4.1.2. Bülbül (Hezâr, Andelîb)

Zihnî Divânı'nda en çok bahsi edilen kuş bülbüldür. Şair bazen kendini bülbülün yerine koyar, bazen onunla arkadaş olur, bazen de ona sırlarını anlatır.

Âşık, sevgilinin yüzünün gülbahçesinin bülbülüdür. Onun inleyişi çimenliğin kuşlarını bile susturur. Sabah vakti içilen şaraba duyulan istek, zaman zaman inleyen *Zihnî*'yi cihânın bülbülü yapar:

*Zihnî-i zârı eder **bülbül**-i gûyâ-yı cihân
Nev-be-nev hâhiş-i nezzâre-i sîmâ-yı sabûh* G.36/5

Gül ezelden beri suskunluktan, nazdan parçalanmış. Bülbül ise feryad ve çığlıktan kurtulamaz. Devrin gülbahçesine sonbahar ermiş ve neşe kalmamıştır. Bülbül feryattan gül ise işveden usanmıştır:

*Bozulmuş neş 'esi irmiş hazan gülzâr-ı devrâna
Usanmış **bülbülü** feryâddan gül şîveden sınımış* G.162/4

Bülbülü feryada salan sadece gül değildir. Gonca, yakut renkli sinisini açtıkça bülbüllerin inleyişleri bazen artar bazen eksilir. Bülbül, gonca için inler ve gözyaşı döker. Ama gül ise daima dikenlerle içli dışlıdır:

*Eyler **hezâr** gonca için zâr u giryeler
Gül kim hemîşe hârî ile içli dışlıdır*

G.64/2

Şair, içi boş olan ney'in başkasının ağzından çıkan sedasını istemediğini; bülbülün kendi kendine ettiği feryadın daha yakıcı olduğunu dile getirir. Bazı beyitlerde de bülbülün bağda eşsiz bir ilim üzerine şakıdığını; ama dertli Zihnî'nin daha hüznü şiiirler söylediğini ifade eder:

*Fenn-i yek-tâdan okursun 'andelîbâ bâğda
Zihnî-i şeydâyı gûş et sad-**hezâr** eş 'âr okur*

G.53/5

Zaman, baykuşların yuvası olmuştur. İnleyen bülbül daima ağlamaktır. Bülbüllere sabah sabah bu sedayı kim öğrettiyse, gülün açılması için türlü türlü dil dökerler. Âşık, yakut dudaklı sevgilinin yüzüne ağlamanın sıkıntı olmadığını; çünkü bülbüllerin nevalarını güllerin artırdığını söyler:

*Ey la 'lî sürh gül yüzüne ağlasam n'ola
Bülbüllerin nevâlarını güller artırır*

G.104/4

Emel bahçesinde bülbül kış uykusuna yatmıştır. Gül ise sabah içilen mey ile kendini sarhoş etmiştir. Gülbahçesinin kürsüsünde bülbüller, seher daveti yaparlar; sanki irfan meclisine iyi insanları, halis insanları çağırırlar. Seher vakti renk renk yaprakları fetheder ve bülbüller de gül sayfasından tomar tomar sedalar okur. Bülbül bağda eşsiz benzersiz ilimden okur; ancak Zihnî de çok yaralayıcı şiiirler okur:

*Kürsî-i gül-bünde **bülbül** da 'vet-i eshâr okur
Meclîs-i 'irfanda gûyâ sübhatü 'l-ebâr okur*

*Feth eder vakt-i seher evrâk-ı reng-â-rengini
Safha-i gülden **hezâran** dil döker tûmâr okur*

G.53/1-2

Şair, bülbülü uyarak gülün önünde inlememesini önerir; yoksa gül bülbülün bu denli iç acıtan inlemesi karşısında dikenlerin ayakları altına düşer. Yine bülbüle sitemde bulunarak durmadan inleyen, figan edenin bülbül olduğunu; ama ölümü vuslata tercih edenin de pervâneler olduğunu söyler:

*Fenâsın vasla tercîh eyleyen pervânedir el-hak
Dem-â-dem **bülbülân** efgân u feryâdında pür-gûdur*

G.67/3

Divân'da 218. gazel "ey bülbül" rediflidir. Şair, bülbüle canlar yakan feryadının neden olduğunu sorar ve "hüsn-i talil" yaparak bunun sebebini bülbülün eteğinin ayrılığın pençesine kapılmasına bağlar. Onu böyle dillerde meşhur edip düşkün hale getirmek için, acaba sevgilisi ne diller dökerek ona boyun eğdirmiştir?

Yine bülbüle, heybesini seher davetiyle doldurmasını ve gözlerini de goncanın güler yüzüne karşı uyanık tutmasını salık verir. Bülbül perişân gönlünü, feryadı ile taciz ettiği için onun kulağına sevgilisinin sesi gelmez. Çimenliğin bütün kuşları, semâya girmeye amadedir ve bülbülün nağmelerini dinlemeye heveskârdırlar. Şair, şiirin sonunda yine kendisi ile bülbülü özdeşleştirerek, neden Zihnî gibi gamdan hayrete düştüğünü ve neden inleyen gönlünün her an sıkıntı çektiğini sorar:

*Nedir bu nağme-i cân-sûz ile efgânî ey **bülbül**
Kapıldı pençe-i hicre meger dâmânî ey **bülbül***

*Seni böyle zeban-zed sözler üzre kılmış âlüfte
Ne dil dökmüş seni râm etmeğe cânânî ey **bülbül***

*Güşâd-ı goncaya bîdârlıkda çeşmiñi bâz et
Pür eyle da 'vet-i eshâr ile hemyânî ey **bülbül***

*Dil-i şûrîdeñi feryâd ile ta 'cîz edersin sen
Girer mi gûşuna bilmem gül-i handânî ey **bülbül***

*Semâ'a girmeye âmâdedir murg-ı çemen cümle
Hevesnâk oldular gûş etmeğe elhânî ey **bülbül***

*Nedendir Zihnî-i şeydâ gibi hayret-keş-i gamsın
Çeker mihnetleri her dem dil-i nâlânî ey **bülbül*** G.218

2.4.4.1.3. Diğer Kuşlar (Kartal, Tavuskuşu, Hümâ, Şahin, Tûtî)

Divân'da bahsi geçen diğer kuşlar kartal, tavuskuşu, hümâ, şahin ve papağandır. Şair, av hayvanının gönül kuşlarını gece gündüz gözlediğini ve muhabbet köyünün üzerinde pek fazla şahin dolaştığını söyler:

*Nahcîre murg-ı dilleri bekler şebân u rûz
Kûy-ı mahabbet üzre **şâhin** gelir gider* G.55/4

Yine kartaldan hızlı ve atik olması yönüyle bahsedilir ve sevgilinin yüzünün âşığın elinden bir kartal gibi bir anda çıktığı belirtilir:

*Çıkdı **şeh-bâz**-sıfat elden o meh-i ruhsârîñ
Yoluna cân u dili vermeğe te 'hîr etdiñ* G.209/4

Divân'da bülbülden sonra en çok adı geçen kuş hümadır. “Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce, halk bir meydana toplanır, Hüma kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilirmiş. Hüma kuşunun uçarken üzerinden geçtiği ya da

gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına inanılmasının sebebi budur.”¹⁹⁵

Şair, gönlünü hümaya benzeterek gönül hümasını aşkın hevesinin uçurduğunu söyler. Hümâ, tevazunun simgesi olarak gösterilir ve o her ne kadar kemikler üstünde gezse de yine de yüce huyların onda bulunduğu söylenir:

*Üstühân-hâr ise de gerçi hümâ ‘âlemde
Yine anda bulunur tab ‘-ı mu ‘allâ dediğin* G.211/5

Tavuskuşu, “göz alıcı parlak renkli, uzun bacaklı çok büyük bir kuş olan tavusun erkeğinde, uzun ve süslü kuyruk telekleri bulunur. Üç türü bilinen tavusların hepsi yerde beslenir ve geceleyin ağaca tüner.

*Tavus daha çok tüylerinden dolayı aranır ama eti de beğenilir. İmparatorluk zamanında tavus eti, Romalı zenginlerin sofrasını süsledi. ... Ortaçağ’da belki de etinin bozulmaz olduğu inancından dolayı ‘soylu kuş’ adı verilen tavus, yiğitlere ve şövalyelere ayrılan yemek olarak kabul edildi. Bu yemek, ziyafetlerde göz kamaştırıcı bir biçimde süslenmiş olarak sunulurdu”*¹⁹⁶

Zihnî’nin şanlı nazmı, tavus kuşunun baş perine parlaklık verir. O sevgilinin güzellik kitabındaki reyhan kokulu yazılara da güzellik katar:

*Nizâm-ı şâne vermiş şeh-per-i tâvûsuna revnak
Nigâh et mushaf-ı hüsnünde Zihnî hatt-ı reyhâna* G.291/5

Bahsi geçen bir diğer kuş da tûtîdir. Gönül papağanı, gamdan dolayı suskunlaşmıştır. Zihnî, şeker gibi sözler yazan kalemiyle nasıl bir gazel yazdıysa bu onu yeniden neşelendirmiştir:

*Tûtî-i dil katı hâmûş idi gamdan Zihnî
Yazdı bir tâze gazel kıl-k-i şeker-hâ ne ise* G.272/5

K.11/29, K.12/7, K.12/7, K.12/12, K.12/61, K.14/19, K.14/36, K.17/35, K.18/45, K.18/48, Mus.1/7, k.1/5, k.2/1, k.5/1, Mus.1/3, Mus.1/11, Mus.6/1, Mus.9/4, m.1/20, m.1/44, m.1/46, G.17/3, G.36/5, G.51/2-5, G.53/1-2-5, G.54/3, G.55/4-5, G.59/1, G.64/2, G.67/3, G.69/3, G.73/3, G.79/1, G.88/1, G.103/5, G.104/4, G.107/4, G.121/7, G.121/7, G.135/5, G.158/1, G.162/4, G.209/4, G.211/5, G.218, G.236/3, G.242/3, G.266/3, G.279/2, G.285/1, G.291/5, G.292/3, G.298/1, G.305/1-3, G.315/4.

¹⁹⁵ H.Dilek Batislam, “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2002, S.7, s.187.

¹⁹⁶ Kübra Eskiğin, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s.?

2.4.4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

2.4.4.1. At (Esb, Rahş, Tevsen, Semend)

Divânda at genelde somutlaştırma ile kullanılan; fikir atı, naz atı, istek atı gibi tabirlerle ele alınan bir hayvandır. At, âşığa bir yoldaş, bir arkadaş gibidir. Âşık, fikir atı ile devranı gezmiş; ancak sevgiliye kavuşmaktan daha lezzetli bir şey bulamamıştır.

Hüner erbabı her ne kadar, feleğin atının ayakları altında kalsa da akli ve fazileti onun şerefini artırmaya yetmektedir. Mevki, makam ehli hüner erbabının kalbini kırar; ama onların istek atları menzile kavuşamaz ve onlar perişân olurlar:

Hâtır-şikenlik eylemesin ehl-i câh kim

Rahş-ı merâmı menzile gitmez zebûn olur

G.46/3

Gönül atı, şiir sahasını dolaştıkça ona hased edenler sitemlerini artırır. Sevgili ne zaman naz atı ile meydana gelse, ona her taraftan alkış yağar:

Ne dem kim esb-i nâz u hüsn ile meydâna 'azm etse

Olur ol şûha her sûdan sadâ-yı âferin peydâ

G.4/4

At, bazı beyitlerde zamana benzetilir. Şair, zamanın hızla akıp gittiğinden ve mahşer gününe hiçbir hazırlık yapmadığından bahseder ve kaygılanır. Haftalar aya, aylar da yıla çok hızlı bir şekilde, bir süvari çabukluğuyla gitmektedir:

Hafta mâha mâhlar sâla süvâr olmuş gider

Zâd-ı râh-ı mahşere bilmem ne tertîb eylediñ

G.213/4

“Fitrak” at eğerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayışlara verilen addır. Âşık, gönlüne öğüt vererek her sitemkeş sevgiliye gönül bağlamamasını, gazab ve naz atının halkalı fitrakı olmamasını söyler:

Her sitem-kîş dil-ârâya redîf etme dili

Esb-i nâz u gazaba halkalı fitrâk olma

G.269/4

O şuh, düşkün âşıklarını cevri atının ayakları altına alır; nitekim vaslının ihsanını tenhada rakiplere gösterir:

Semend-i cevrine pâ-mâl eder üftâdesin ol şûh

Nevâl-i vasl ile in'âm eder ağıâra tenhâda

G.292/4

Gönül, beden mülkünde şerefli bir vezirdir. Aşkın diyarına ermek için âşığın hızlı bir atıdır:

Göñül mülk-i bedende bir vezîr-i ercümendimdir

Diyâr-ı ‘aşka irsâl etmeğe çâpük-semendimdir

G.102/1

K.5/14, K.12/20, K.14/46, K.15/7, K.15/10, K.15/31, K.16/20, G.4/4, G.44/2, G.46/3, G.102/1, G.117/7, G.132/2, G.188/3, G.203/6, G.203/8, G.269/4, G.284/1, G.292/4, G.296/1, G.297/4.

2.4.4.2. Ahu (Gazal), Nahcire (Av Hayvanı), Köpek (İt, Seg), Eşek (Har)

Ahu, divân şiirinde daima sevgili ile özdeşleştirilir. Sevgilinin ürkek davranışları, âşıktan kaçışı, gidip aslanlara av oluşu yani rakiplerin eline düşmesi ahuya benzetilmesinin sebeplerindendir. *Zihnî Divânı*’nda da ahu genelde sevgili yerine kullanılmıştır.

O ahu gibi sevgili ortalıkta ürkek ürkek dolaşır. Titreyerek bakan gözleri âşığı korkarak süzer. Onun büyüğü gözleri ahu bakışlıdır ve hasta hasta bakmaktadır. Sevgilinin kirpikleri bir ordu gibi saf saf dizilerek cihânı fethetmiştir, ahu gibi gözleri ise âlemi bir ejdercesine yakar:

Oldu müjgânları saf-der-saf-ı fettân-ı cihân

Çeşm-i âhûsı yıkar ‘âlemi ejdercesine

G.284/2

Âşık, o sevgilinin bakışının okunun yarasından ve cefasından memnun olmadığını belirtir ve “Hiç gazallar kartalların pençesine düşmekten hoşlanır mı?” diyerek bu durumu örneklemeye çalışır.

Âşığın gönlü daima avlayacak bir gazal arar. Âşık, o ahu gibi sevgiliyi bir türlü yalnız bulamaz. Eğer onu تنها köşelerde yalnız bulsa, o gazal yavrusunu kucağa almak da zor olmayacaktır:

Ol âhû-beççeyi âgûşa almak kâbil ammâ kim

Düşürmek olsa bir takrîb ile tenhâ bucaklarda

G.270/3

Âşık, sevgiliyi görünce çocuk gibi sevinmeye başlar ve o ahuyu bu şekilde avlamaya çalışır:

Gördüm zarûri ol mehi tutdum sürûra yüz

Ol âhûyı bu gûne şikâr etmek istedim

G.234/2

Bahsi geçen hayvanlardan biri de köpektir. Köpek genelde rakiple özdeşleştirilir ve aşağılayıcı olsun diye rakipten “it” diye bahsedilir. O alçak rakip sevgilinin kapısında it gibi titreyerek bekler; o köpek sevgilinin nimetlerinin, lütuflarının yâri olmaya layık mıdır?

*Kûyuñda bekler it gibi ditrer rakîb-i dîn
Ol seg enîs-i lutf-ı nevâlîñ değil midir*

G.86/4

Yine o sevgili kapısının önünde, onu rahatsız eden üç dört köpeği öldürmeyi diler. Âşık ise eğer kendine ruhsat verilirse beşini altısını yere sermeye can attığını dile getirir:

*Üç dört seg-i kûyuñ diler ihlâkini ammâ
Ol istesin öldürmeğe penc ü şeşi benden*

G.248/3

Sevgili rakiple eşeğe biner gibi omuz omuza verir. Âşık “A zalim, o hayvanın üstünde ne hakkın var?” diye sorar:

*Rakîbi har gibi darb u cîga dûş edersin sen
Ne hakkıñ var a zâlim bilmem ol hayvânın üstünde*

G.278/5

Divân şiirinde daha çok av hayvanı, yaban keçisi olarak geçen nahcîre, âşık ve âşığın gönlü yerine kullanılır ve avlanmayı bekler.¹⁹⁷ Zihnî dîvânında avlayan, avını bekleyen avcı anlamında ele alınır. Nahcîre, gönül kuşlarını avlamak için muhabbet köyünde gece gündüz bekler:

*Nahcîre murg-ı dilleri bekler şebân u rûz
Kûy-ı mahabbet üzre şâhin gelir gider*

G.55/4

K.12/35, K.16/38, K.18/70, G.4/4, G.33/3, G.38/4, G.44/2, G.46/3, G.55/4, G.64/1, G.65/3, G.74/1, G.77/1, G.79/3, G.110/2, G.155/5, G.79/3, G.186/4, G.187/7, G.20/6-8, G.213/4, G.234/2, G.248/3, G.253/1, G.270/3, G.271/1, G.278/5, G.284/1, G.284/2, G.258/2, G.301/2.

2.4.4.3. Balıklar, Böcekler ve Sürüngenler

2.4.4.3.1. Balıklar (Mâhî)

Zihnî Divânı’nda balık (mâhî) sadece bir beyitte geçmektedir. Şair, sevdâ denizine düşenlerin fena zevkini bilmeyeceğini söyler ve bu durumu denizde olan balıkların yağmurun yağmasını fark edememesiyle örnekler:

*Bilmez yem-i sevdâya düşen zevk-i fenâyı
Mâhî suda hiç cûşış-i bârânı ne bilsin*

G.258/2.

¹⁹⁷ Pala, a.g.e., s.346

2.4.4.3.2. Sürüngenler: Yılan (Sub'an, Mâr), Ejder, Bûkalemûn

Sürüngenlerden en çok bahsedilen hayvan yılanıdır. Yılan, dîvân şiirine paralel olarak *Zihnî Divânı*'nda da saç ile anılır. Sevgilinin bûklüm bûklüm saçları fitne ve kargaşa çıkarır ve yılan ve ejderhaya benzetilir. Yine sevgilinin gece rengindeki saçları yüz güzelliğini kapatır ve bu durum şair tarafından her madenin üzerinde bir yılan olması efsanesi ile özdeşleştirilir:

Şair, sâkîden bir an önce gelip şarap yerine kendisine yılan zehri vermesini ve bilincini yitirmesini istemektedir:

*Sâkî irişse bir kadem akdem ayâğ ile
Bir zehr-i mâr verse de kandırsa şûrumu* G.308/4

Yine El-Hâc Ali Paşâ'ya yazılan kasîdede sevgilinin yılan saçlarının, güzelliğinin ülkesinde bir ejderha gibi dolaştığı dile getirilir:

*Mâr-ı zülfü kişver-i hüsnünde bir ejder gibi
Sıklet-i nezzâreden her rûz u şeb bekler gibi* K.16/32

Bukâlemûn, renk değiştirmesi ve bulunduğu zeminin rengine bürünmesiyle bilinen ve dîvân şiirinde pek bahsi geçmeyen bir sürüngendir. Şair, felekten yakınırken bukâlemûndan bahseder. Feleğin sahte, boyalı rengine aldanmamak gerekir. Çünkü o bukâlemûn gibi renkten renge girer ve insanı şekline esir ederek kandırır:

*Etmekde şekl-i bûkalemûna seni esîr
Aldanma sen muzahref-i gerdûn rengine* G.289/7

Ejderha veya ejdeha dîvânda yılanla birlikte anılan bir sürüngendir. “*Acemler dört kanatlı, dört ayaklı, yedi başlı bir mahlûk olduğuna inanırlar.*”¹⁹⁸ “*Bir inanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez, mutlaka bir başkası tarafından öldürülürmüş. 100 yıl yaşayan yılanlar ejdeha olurmuş.*”¹⁹⁹

Sevgilinin kirpikleri saf saf dizilerek cihânı fetheder. Ahu gibi gözleri ise âlemi ejderha gibi yıkar. Yine sevgilinin yılan saçları, güzellik ülkesinde bir ejderha gibi gece ve gündüz yabancıların bakışlarını kollar:

*Oldu müjgânları saf-der-saf-ı fettân-ı cihân
Çeşm-i âhûsı yıkar 'âlemi ejdercesine* G.284/2

¹⁹⁸ Onay, *a.g.e.*, s.139

¹⁹⁹ Pala, *a.g.e.*, s.136

Divân'da Allah'ın cömertlik denizinin, Hz. Musâ'nın âsâsını ejderhaya çevirmesinden bahsedilir:

*Mûsâya ejder etdi 'asâsın o bahr-ı cûd
Açdı o zât için yemi nûr-ı Muhammedî* K.4/8

Şair, 4. müseddeste insanoğlunun gözü doymazlığından bahseder. Burada ejderhaların hazineleri yutmasıyla ilgili bir inanç dile getirilir. İnsan, şu ağır ağır dönen feleğin kemerinden tutsa bile, halkın ağzını kahır korkusu ile kurutsa bile, bütün bu âlemin hazinelerini ejderha misali ağzı ile yutsa bile, devrin hükmünü baştan başa ele alıp yürütse bile; bir tehlikeli yolda sefer ettiğini ve sonunda göçüp gideceğini unutmamalıdır:

*Nitak-ı geşt-gîrân-ı felekden tut ki tutduñ sen
Dehân-ı halkı bîm-i kahr ile farz et kurutduñ sen
Künûz-ı 'âlemi ejder-sıfat demle çü yutduñ sen
Ser-â-ser hükm-i dehri destîne aldıñ yürütdüñ sen
Sefer var bir hatarlı râha 'âlem gitdi sen kaldıñ
Pey-â-pey menzile erbâb-ı rihlet yetdi sen kaldıñ* Md.4/1

K.4/8,K.16/32,K.16/32,Mus.4/1,G.59/4,G.278/7,G.284/2,G.308/4.

2.4.4.3.3. Böcekler: Pervâne, Karınca (Mûr), Sivrisinek (Peşsene)

Pervâne, geceleri mumun etrafında dolanan ve sürekli ateşe yaklaşımaya çalışan kelebek vari bir böcektir. *Divân* şiirinde daha çok tasavvûfî ilgi kurulmak suretiyle kullanılır. Pervâne, ölümünü kavuşmaya tercih eden bir böcektir. Şair, pervânenin aşkı için canını feda ettiğini; ancak bülbülün ise sadece feryad ve figan ettiğini dile getirerek pervâne ve şem, gül ile bülbül anlatılarında pervânenin gerçek âşık olduğunu iddaa eder:

*Fenâsın vasla tercîh eyleyen pervânedir el-hak
Dem-â-dem bülbülân efgân u feryâdında pür-gûdur* G.67/3

Bu bakımdan gerçek âşıklar da pervâneye benzetilir. Gerçek âşık, sevdiği için derinden yanar, zahidler ise bu durumu sadece izlerler ve âşığın sevgilinin alım ve güzellik mumunun pervânesi olduğunu görürler:

*Derûnundan yanar mahbûba zâhid de nihân eyler
Anı ol şem 'i hüsn ü âna key pervâne görmüşler* G.115/4

Şair, pervâne gibi vücudunu sevgilisi için mahvetmeyen bir âşığın, canlar yakan nağmelerle inleyişini doğru bulmaz:

Pervâne gibi mahv-ı vücûd eyleyemezsin

Yâ nağme-i can-sûz ile âvâze nedir bu

G.262/3

Zihnî, daha önceki beyitlerde olduğu gibi yine âşığı pervâne ile özdeşleştirme yolunu seçer. O, akli olmayan bir rind, mest olmuş bir harabat ehli; aşkın mumunun hevesi ile kolsuz kanatsız bir pervânedir:

Rind-i bî-hûşuz hârâbât ehliyüz mestânevâr

Leb-be-lebdir bâde-i ‘aşkıyla dil mey-hânevâr

Bî-per ü bâlız hevâ-yı şem‘ ile pervânevâr

Rûzgâr-ı zûrkârın baş açık divânevâr

Bî-ser ü sâ mânıyuz bî-‘âr u bî-nâmûsıyuz

Musammat.5/3

Karınca, dîvân şiirinde Hz. Süleyman ile olan macerası bakımından ele alınan bir hayvandır. Dîvânda hem bu yönüyle hem de sevgilinin yeni yeni çıkmaya başlayan ve güzelliğini tahrip eden ayva tüyleri yerine kullanılır:

Yüz verüp saf saf yürüdüñ mûr-ı hattıñ rûyuña

Kişver-i hüsn ü cemâli öyle tahrîb eylediñ

G.213/3

Ben kande hevâ-yı nazar-ı sînesi kande

Olsun mu Süleymân ile yâ nisbeti mûruñ

G.212/4

Dîvânda yer alan bir diğer böcek türü de peşşene yani sivrisinektir.

Peykâr eder nevâle-i dünyâ-yı dûn için

Bed-tıynetan ki peşşeneyi bâr u bâl arar

G.74/4

Mus.5/3, G.67/3, G.115/4, G.74/4, G.121/8, G.213/4, G.246/2, G.262/3.

2.4.5. Bağ, Bahçe, Çimen, Çiçeklik, Bostan, Gülşen İle İlgili Unsurlar

2.4.5.1. Bağ, Bostan, Bahçe, Semergâh

Bağ, “bağ-ı âlem, bağ-ı cihân, bağ-ı neş’e, bağ-ı ümid, bağ-ı ömr, bağ-ı dil, bağ-ı aşk, bağ-ı sidre, bağ-ı cinan, evrâk-ı bağ, bağ-ı irem, bağ-ı dehr, bağ-ı bezm, bağ-ı kemâl, bağ-ı vahdet, bağ-ı vefa, bağ-ı murâd, bağ-ı hüner, bağ-ı emel, bağ-ı köhne, bağ-ı hüsn” tamlamaları içinde pek çok anlamada kullanılır.

Bağ, bahçe, bostan gibi mekânlar sevgililerin gezip tozduğu, eğlendiği yerlerdir. Bu kullanımının dışında şair, bağı zaman, dünya gibi mefhumlarla da özdeşleştirir. “Bağ, sevgilinin yüzü, yanağı, güzelliği, Âşığın yaralı vücudu, sinesi, savaş meydanı vb. unsurların benzetileni olarak ele alınır. (...) Bağda gül, gonca, lale, sümbül, benefşe, nergis ve ismi belirtilmeyen diğer çiçekler (ezhâr, şukûfe) ile bülbül tûtî, şahbaz, sülün gibi kuşlar ve akarsu kenarında servi bulunur. (...)”

*İlkbaharda bağa seyrana varılır. İçki, eğlence, musiki ve sohbet meclisleri kurulur.*²⁰⁰

Bağ, bülbüllerin güllere niyaz ettiği, onlar için saatlerce şakıdığı bir yerdir. Gül emel bağında, kış uykusuna yatınca bülbülde kendini sabah vakti içilen mey ile sarhoş eder:

*Yatdı kış uykusuna **bâğ**-ı emelde bülbül
Gül sabûh-ı mey ile kendüyi ser-hoş eyle* G.51/5

Bülbül bağda eşsiz bir ilimden dem vurur; ancak dertli Zihnî içler acısı şiirler okumaktadır. Yine servi bahçesinde çok güzel, çok sade yüzlü güzeller bulunur; ama o şuha benzetilebilecek güzel yoktur. Şair, dünya adı verilen bu köhne bağda sinesini açıp vücudunun yaralarını göstererek lale bahçesine dek gideceğinden bahseder:

*Bu **bâğ**-ı köhnede dâğ-ı vücûdu göstererek
Güşâde-sîne kılup lâlezâra dek gideriz* G.119/4

Zihnî, sevgilinin yüzü ile yanıp yakılmıştır. O, bu bağa azâde gelmemiştir. Onun inleyen gönlünün ümit bağının meyvesi sevgilidir. Nitekim o gonca ağızlı sevgili onun bağ u baharıdır:

*Mîve-i **bâğ**-ı ümîd-i dil-i zârım sensin
Hâsıl ey gonca-dehen bâğ u bahârım sensin* G.245/1

O alaycı, uçarı güzel ne zaman ki bağdan ayrılrsa; servi ve sanavber bağda korkmuş ve başı eğik bir şekilde kalır:

*Kalır serv ü sanavber **bâğ**da medhûş u ser-gerdân
Ne dem kim şîvelerle ol şeh-i tannâz gitdikçe* G.287/3

Bu âlem bağının çiçeği çoktur; ancak gülün yaradılışı hayli şîvelidir:

*Ezhârı çok şükûfesi çok **bâğ**-ı 'âlemin
Ammâ ki haylî şîvelidir âb u tâb gül* G.216/12

Bu zaman bostanını anlamak pek mümkün değildir. Onun gönül açan çiçekleri bazen artıp bazen eksilmektedir:

*Bu **bûstân**-ı dehri ne mümkündür aîlamak
Ezhâr-ı dil-güşâsı geh artar geh eksilir* G.107/2

Gönül yüce ve değerli kişilerin bostanıdır. Felek aldatıcı oyuncağı ile onu incitemez:

²⁰⁰ Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 325

Etmez âzürde anı bâzîce-i gerdûn ile
Ercümendân-ı kirâmıñ bûstânıdır göñül

G.221/6,

K.5/70, K.10/6, K.12/11, K.12/33, K.13/30, K.14/17, K.17/54, Mus.1/3, Mus.5/1, Mus.5/5, Mus.6/1, Mus.7/4, m.1/12, m.1/20 m.1/36, m.1/46, m.2/15, m.2/33, m.3/1, m.4/6, G.3/1, G. 48/1, G.50/2, G.51/5, G.53/5, G.65/5, G.64/3, G.65/4, G.72/3, G.80/2, G.87/1, G.87/4, G.97/4, G.119/4, G.124/2, G.125/5, G.157/4, G.164/5, G.169/1, G.206/6, G.216/12, G.236/2, G.245/1, G.254/5, G.270/4, G.287/3, G.287/4, G.290/4, G.294/5, G.303/1, G.315/4, G.320/3, G.25/2.

2.4.5.2. Gülzâr, Gülşen, Gülistân, Lâle-zâr

Gülşen yani gülbahçesi kavramı dîvân şiirinde genellikle sevgilinin yüz güzelliğini tarif etmek amacıyla kullanılan benzetme ögesidir. (bkz. Sevgili, Güzellik) Gülşen, içinde güllerin yetiştiği, sevgilinin kendi gibi nazik varlıklarla konuştuğu ve teninin kokusunu, yanağının kızılığını, bedeninin nazikliğini aldığı gül bahçesinin adıdır.

Sevgili daima bu bahçede gezip tozmakta, güller ile terennüm edip bülbüller ile nazlaşmaktadır. Şair, bu gülbahçesini bazen gönlüne bazen de yaşadığı devre benzetir.

Gül bahçesinde aşka dair pek çok olay yaşanır. Âşık, bir güzellik gülşeninin gülünün yüzünden, bülbül gibi vaktini inlemeye, feryâd etmeye vermiştir. O, gül bahçesinde sevgilinin halka halka saçlarının vasıflarını sayarken, anber kokulu şebboy çiçeğinin yüzü hasretten sararmıştır:

Ederken vasf-ı gîsû-yı siyâhın halka gülşende
Sarardı hasretinden çehre-i şeb-bûy-ı 'anber-bû

G.261/3

Gül bahçesi, sevgilinin aşkının ateşinden dolayı Âşığa ateş yeri gibi görünür. Gül bahçesinin servisinin, sevgilinin boyu yanında kıymeti yoktur. Sevgili, kıyamet kametiyle halkı velveleye verir, güzellik gülşeni içinde o müstesna şuh gibisi yoktur:

Ol kıyâmet kâmetiyle halka vâveylâ verir
Gülşen-i hüsn içre yok ol şûh-ı müstesnâ kadar

G.66/3

Goncalar, gülün önünden bülbülün inleyişlerini def etmek için gülşene huzur vermezler. Şair, Zihnî'yi Güzellik ve hoşluk gülşeninde bülbül gibi inletenin o gonca ağızlı sevgili olduğunu söyler:

Eyleyen Zihnî-i gam-dîdeyi bülbül gibi zâr
Gülşen-i hüsn ü melâhatda o gonca-fem imiş

G.161/6

Lâle-zâr *Divân*'da sadece birkaç beyitte geçer ve daha çok âşıkların mekânı olarak bahsedilir. Lâle, ortası kırmızı renkli bir çiçektir. Bu kırmızılık, âşığın gönül yaralarına ile benzerlik gösterir. Bu yüzden, sevgili nasıl ki yanağındaki kırmızılık, kızılık ile gül bahçesinde, güller ile arkadaş olmaya layıkça âşık da lâle bahçesinde lâleler ile arkadaşlık etmek ister.

Âşık, bu köhne bağda vücudunun yaralarını göstererek lâle bahçesine gitmeye layık olduğunu söyler ve oraya dek gider:

*Bu bâğ-ı köhnede dâğ-ı vücûdu göstererek
Güşâde-sîne kılup lâlezâra dek gideriz* G.119/4

K.1/5,K.5/15,K.12/10,K.12/11,K.12/13,K.12/9,K.14/16,K.16/52,K.17/54,K.18/24,K.18/1,K.18/48,K.18/56,K.18/73,Mus.3/1,Mus.6/3,Mus.7/4,Mus.7/1,m.1/42,m.3/11,G.3/4,G.4/6,G.9/1,G.25/2,G.33/2,G.48/5,G.49/3,G.51/2,G.55/3,G.62/3,G.66/3,G.8/5,G.87/1,G.119/4,G.135/5,G.161/6,G.162/4,G.172/2,G.172/3,G.175/1,G.182/3,G.18/4,G.188/4,G.208/2,G.214/3,G.216/1,G.216/1,G.225/2,G.229/4,G.230/4,G.240/6,G.261/3G.279/5,G.285/1,G.296/2,G.297/3,G.299/4,G.303/5,G.311/4,G.311/5.

2.4.5.3. Çemen, Çemen-zâr, Çemenistân

Çemen de tıpkı gülşen ve bağ, bostan gibi gezme, gezintiye çıkma yeri olarak tahayyül edilir. Ancak burası diğer yerlerden farklı olarak düz, geniş ve üzerinde yeşil otların bittiği bir yerdir. Sevgili buralarda seyrana çıkar ve âşıklar onu daha çok bu mekânlarda görme şerefine erişir.

Âşık, sevgilinin çemen-zârı gezerek insanların arasına teşrif ettiğini dile getirir. Kendisi bu vesile ile onun ayakları altına süpürge olma şerefine nail olabilir:

*Dem-i teşrîfidir seyr-i çemenzâr etmeğe ey dil
Bu vechiyle o şâh-ı 'âlemin râhında cârûbuz* G.137/3

O, sevgilinin güzelliğinin gül bahçesinin bülbülüdür. Onun inleyişi çimenliğin kuşlarını susturur:

*Ben kim ol bülbül-i gülzâr-ı cemâl-i yârim
Nâlişim murg-ı çemenzârı da hâmûş eyler* G.51/2

Sevgilinin cihâmı kaplayan güzellik çimeninde tazelik vardır. Âşık, sevgiliye güzelliğine çok fazla güvenmemesini önerir. Onun da devranı geçer ve güzelliği çimenler gibi bir gün sararır:

*Var terâvet **çemen-i hüsn-i cihân-gîri**nde
Dil-fîrîb olma begim hüsnüñe devrândır bu*

G.263/3

K.4/12,K.9/12,K.12/7,G.51/2,G.83/6,G.137/3,G.159/3,G.172/3,G.218/5,G.263/3.

2.4.6. Bitkiler

2.4.6.1. Ağaçlar ve Ağaç Çeşitleri

2.4.6.1.1. Ağaçlar (Eşcâr, Dıraht), Fidan (Nihâl, Nahl)

Ağaç, dîvânda benzetme, istiâre veya karşılaştırma yoluyla sevgili ile ilgi kurulan bir bitki türüdür. Ağaç; bağ, bahçe gibi sevgilinin seyrân ettiği mekânları süsleyen, yeşillendiren unsurlardandır.

Şair bir beyitte, Hz. Peygamber bağda, bahçede dolaştıkça, bütün ağaçlar ve taşların “şefaât Yâ Resûla’llâh” diye niyaz ettiklerini dile getirir:

*Güzâr etdikçe dest-i akferîn **eşcâr** u ahcârı
Şefâ’at yâ Resûla’llâh deyü eylerdi efgânı*

K.5/37

Sevgili, âşığı cevriyle şarap küplerine batıran, taze ve işveli bir fidana benzer. Sevgilinin boyu, vefa bağının fidanıdır. Bunların dışında fidan, âşığın gönlünün isteği yerine kullanılır. Âşıkların murâd fidanını seher vakti dökülen gözyaşları yüceltir:

***Nahl**-ı murâdı eşk-i seher ser-fîrâz eder
Gencîne-i mutalsamı matlûbı bâz eder*

G.60/1

2.4.6.1.2. Ağaç Çeşitleri (Servi, Tûbâ, Şimşâd, Çınâr, Sanavber)

Servi, divân şiirinde en çok sevgilinin boyunun yüceliğini ifade etmek maksadıyla kullanılır. *Divân*’da da aynı anlamda kullanılmıştır. Servi uzun ve rüzgârda sallanan bir ağaçtır. Sevgilinin boyunun yanında gülşenin servisinin kıymeti yoktur. Servi boylu sevgili, diğer ağaçlar arasında salınarak gezer ve diğer ağaçları kendine öykündürür. Eğer o salınan servilerin güzergâhı zamanın gülbahçesi olsa, onlar sevgilinin tertemiz eteğini görünce utanıp mahcup olurlar:

*Eger güzergehi gülşen-serây-ı dehr olsa
O pâk dâmene her **serv-i nev-hurâm** alınır*

G.62/3

Bağın servileri arasında sade yüzlü ve salınarak gezen pek çok güzel vardır. Lakin o şuha benzeyeni yoktur. Sevgilinin boyu, salınan servileri beğenmez. Sevgili, o kıyamet boyuyla gül bahçesine gelmeye niyet etse, onun salınarak yürüyüşünden bahçedeki serviler utanır:

Ol kıyâmet kâmetiñle ‘azm-i gülzâr eyleseñ

Servi şermende eder âheste reftârıñ seniñ

G.214/3

Sanavber, “çam, fıstık ağacı. Servi ve şimşâd cinsinden bir ağaç olup sevgilinin boyu yerine kullanılır.”²⁰¹

Sanavber divânda servi ile birlikte anılan bir ağaçtır. O naz şahı, işve ile ne zaman bağa girse, servi ve sanavber dehşete kapılır ve onun aşkından avareye döner:

Kalır serv ü sanavber bâğda medhûş u ser-gerdân

Ne dem kim şîvelerle ol şeh-i tannâz gitdikçe

G.287/3

Sevgilinin boyunun teşbih edildiği bir diğer ağaç da “şimşâd” ağacıdır. Şimşad, “Şimşir ağacı, servi. Divân şiiirinde sevgilinin boyu şimşada benzetilir.”²⁰² Âşık, gönlünü arzusunu şimşir ağacı boylu sevgiliye vermiştir:

Nakd-i hevesi ol kad-i şimşâda mı verdiñ

Bu âh-ı dil-i zârıñı sen bâda mı verdiñ

G.208/1

Çınar, bağda bulunan diğer ağaçlardandır. Divânda bir beyitte geçer. Çınar, bir hata işleyerek sevgilinin boyunu serviye benzetmeye kalktı. Bu yüzden ona sevgilinin boyunu göstererek onu büyülerler:

Serve teşbîh edicek kâmetini oldu çınar

Gösterir anun için çeşmine efsûnkârı

G.324/6

Divân’da dâr ağacı ve tûbâ ağacı birlikte, Hallâc-ı Mansûr’un asılması kıssası içinde verilmiştir. Şair, Mansûr’a darağacının tûbâ misali olduğunu, bu durumu da ancak o ağaçta asılanların bilebileceğini ifade eder:

Mansûra dâr devha-i tûbâ-misâl imiş

Ol hâleti bu dârda ber-dâr olan bilir

G.81/5

Ağaç ve ağaç türlerinin yer aldığı beyitler şunlardır:

K.5/37, K.11/14, Mus.6/1, G.20/3, G.25/2, G.33/2, G.44/3, G.48/1, G.54/3, G.60/1, G.62/3, G.68/1, G.72/3, G.81/5, G.82/4, G.86/6, G.124/2, G.134/1, G.135/5, G.137/3, G.159/3, G.208/1, G.214/3, G.216/5-7, G.231/8, G.236/2, G.272/2-3, G.287/3, G.292/3.

²⁰¹ Pala, a.g.e., s.390

²⁰² Pala, a.g.e., s.432

2.4.6.2. Çiçekler ve Çiçek Çeşitleri

2.4.6.2.1. Genel olarak Çiçek (Şukûfe, Ezhâr)

Çiçek, bağı süsleyen en önemli unsurdur. Bahar olunca bağda türlü türlü çiçekler yetişir. Âşığın yaralı gönlünü temsil eden lâleler, sevgilinin yanağına benzeyen güller, ağzına teşbih edilen goncalar her zaman şairlerin işledikleri metaforlardır.

Şair, bu zaman bostanında gönül açan çiçeklerin bazen artıp bazen eksildiğinden bahseder. Bu âlemin çiçeği, şukûfesi çoktur; ama bunların içinde en alımlısı güldür. Yine şair, hazan erince gülün ve diğer çiçeklerin öleceğini, bağın perakende olacağını söyler:

*Hazân irdi **gül ü ezhâra** bâğ oldu perâkende
Ser-â-ser **gülsitânıñ gülleri** gitdi diken kaldı*

G.320/3

2.4.6.2.2.Çiçek Çeşitleri

2.4.6.2.2.1. Gül (Verd)

Gül, Zihnî dîvânında en çok sözü edilen çiçektir. Dîvân şiirinde gül, ilk önce Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i simgeler. Daha sonra sevgili ile ilgili unsurlardan bahsedilirken gül metaforu kullanılır. Çoğu zaman da sevgilinin kendisi güle teşbih edilir. Şair, sevgili ile olan kendi aşk hikâyesinden bahsederken gül ile bülbül kıssasından sıkça yararlanır.

Âşık, o kırmızı dudaklı sevgilinin önünde ağlamayı çok doğal karşılar; bu durumu bülbüllerin sedalarını güllerin artırması ile açıklar. Bülbüller güllerin açılması için türlü türlü diller döker. Onlar, gülün önünde çok fazla inler. Şair de bülbülün böyle yapması halinde gülün dikenlerin ayakları altında kalmasından korkmaktadır:

*Zâr etme pîş-i **gölde** sen ey 'andelîb-i zâr
Bir gün o **gül** de pâ-zede-i hâr olur gider*

G.54/3

Gül ile bülbül kıssası anlatılırken; gül sevgili, bülbül âşık ve diken de rakip yerine kullanılır. Bu zaman baykuşların zamanı olmuştur. Bülbül inleyerek gözyaşı döker; ama gül ise dikenlerle içli dışlı olmuştur:

*Eyler hezâr gonca için zâr u giryeler
Gül kim hemîşe hârî ile içli dışlıdır*

G.64/2

Bülbül, emel bahçesinde kış uykusuna yatmıştır, gül ise bülbülün yokluğunda sabah vakti içilen şarapla kendini sarhoş etmek ister:

*Yatdı kış uykusuna bâğ-ı emelde bülbül
Gül sabûh-ı mey ile kendüyi ser-hoş eyler*

G.51/5

Şair, insanı benlikte sarhoş edenin nefis ve şeytan olduğunu; güllerin dikensiz ele gelmeyeceğini söyler. Öyle bir devir olmuştur ki, gül bahçesine hazan ermiş, bülbül feryattan, gül ise işveden sıkılmıştır:

*Bozulmuş neş'esi irmiş hazan gülzâr-ı devrâna
Usanmış bülbülü feryâddan **gül** şîveden sınımış* G.162/4

Âşık, gülü her şeyden kıskanır. Dikenden, diğer çiçeklerden, hatta sabah vakti gülün üzerinde bulunan çiğ tanesinden bile kıskanır. Şair, gülün dikenlerle uysallık etmesine, onlara yastık minder gibi yaslanarak uyumasına şaşırır. Ve yine ne arzusu var ki, her sabah çiğ tanelerinin gülün üzerine kötülükle konduğunu söyler:

*Nedir matlûbı bilmem her seher damlar şetâretle
Konar dâ'in gibi şeb-nem **gül-i** handânın üstünde* G.278/2

Divân'da 216. gazel "gül" rediflidir. Gülün iyi, güzel zamanı, devrin gül bahçesine erişmiş ve onun gençlik çağı gülşeni süslemiştir. Gonca, gece vakti ona saklanacak yer olmuştur ve seher vakti bir kitap gibi yapraklarını açtı. Kuşluk vakti, cemalini açtı ve bu şekilde bülbüle nağme söylemeyi öğretti. Seher vaktinde şebnem onun mahmur yüzüne damladı ve ansızın şarap onun mahmurluğunu uzaklaştırdı. Dikenler onun tahtının etrafını kuşatınca, gülün sinesi ızdırap ile çâk olmuştur. O daha bir gonca iken örtülü olmakla namılı idi, bülbül davası için nikâbını açtı. Âlemde iyiler azaldı, yabancılar kaldı. Gülün geliş gidişi azaldı, dikenler kaldı. Bazen sarı, bazen beyaz bazen de kırmızı renkli olur. Gül, bülbüle farklı renklerini göstermekte maharetlidir. Rakipler, süslenmiş mumu, güle özendiği için taş ile kırarlar. Gülün giysisi, dikenler içinde yayıldığı için, geceleri uyurken bile rahat olamaz. Bu alem bağının, çiçeği çoktur; ama gülün tabiatı hayli şivelidir:

*Gülzâr-ı dehre irdi dem-i müstetâb **gül**
Zîbende kıldı gülşeni 'ahd-i şebâb **gül***

*Olmuşdu gonca mahfaza hengâm-ı şeb aña
Evrâkın açdı vakt-i seherde kitâb **gül***

*Kuşluk zamanı verdi güşâyiş cemâline
Oldu hezâra nağmede emr ü hitâb **gül***

*Vakt-i seherde damladı şeb-nem gülûsuna
Nâ-geh irişdi def'-i humâra şarâb **gül***

*Etrâf-ı tahtgâhını etmiş ihâta hâr
Çâk olmuş ıztırâb ile 'âlî-cenâb **gül***

*Mestûrelikde gonca iken nâmdâr idi
Da ‘vâ-yı bülbül üzre açdı nikâb **gül***

*Nîkânı gitdi kalmadı ağyârı ‘âlemin
Kaldı diken savuldu zehâb u iyâb **gül***

*Endek zamanda eyledi niyyet ikâmete
Az müddet içre rü’yet olundu hesâb **gül***

*Geh zerd ü geh sefid ü gehi sürh-pûş olur
Reng eylemekde bülbüle çokdur hıvâb **gül***

*Mûm-ı ‘arûsı eylediler seng ile şikest
Kasd etdiğiçün olmağa hem-rikâb **gül***

*Âsûde olsa bâri gunûde şebânda
Bast olmasaydı hâr içine câme-hâb **gül***

*Ezhârı çok şükûfesi çok bâğ-ı ‘âlemin
Ammâ ki haylî şîvelidir âb u tâb **gül***

*Pür-neş’e etdi bu gazel-i âbdârîñi
Zihnî dehân-ı kilke akan hoş lu’âb **gül***

G.216

2.4.6.2.2.2. Lâle ve Reyhân

“Lâlenin klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgili, memdûh, güzel, gelin, sâkî, hizmetçi, asker gibi şahıslar; sevgilinin yanağı, dudağı; âşığın yüzü, vücûdu, kanı, gözyaşı ve yaraları gibi uzuvlar; kadeh, şarap, tabak, tâc gibi eşya; güneş, ay, yıldız gibi kozmik unsurlar ve cennet, gönül, ümit, dert, şiir gibi soyut kavramlar ile değişik vesilelerle ilişkilendirilmesine dayanır.”²⁰³ Lâle dîvân şiirinde, sevgilinin yüz güzelliğini temsil eder. Bununla beraber lâlenin ortasının siyah olması, âşığın sinesindeki yaralarla özdeşleştirilir ve bu bakımdan Âşığın simgeleri. Lâle ve reyhân dîvânda genelde aynı beyitte geçer. Sevgilinin yüzü ve yüzündeki ayva tüyleri lâle ve reyhânı beğenmeyecek kadar güzeldir:

*Kaddîñ güzelim serv-i hırâmânı begenmez
Ruhsâr u hattîñ **lâle vü reyhânı** begenmez*

G.134/1

²⁰³ Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s.213.

Şair, bir başka beyitte sevgilinin yanağını lâleye benzetir. Yaşlılık zamanında bir lâle yanaklı, gönül çeken sevgili bulduğunu; ancak gönlünün neş'e bağının, hazan vakti olduğunu söyler:

*Dem-i pîrîde buldum **lâle**-ruh bir mehveş-i dil-keş
Füsûs ey dil o bâğ-ı neş'eyi vakt-i hazan buldum* G.236/2

Âşığın gönlü vücudunun yaralarını lâle gibi açmıştır. Besbelli, o sevgilinin kan içici gamzelerine tesadüf etmiştir:

*Göñül dâğ-ı vücûduñ **lâle**veş vermiş güşâyışler
Tesâdüf eylemişsin gamze-i hûn-hâra besbelli* G.306/3

Bâğın yaprakları, rengârenk nakışlarla süslenmiştir. Bunun için gül divit, lâle kalem, goncalar ise tomâr olmuştur:

*Nakş-ı reng-â-reng ile zîbendedir evrâk-ı bâğ
Gül devât **lâle** hâme goncalar tûmâr olur* K.14/17

2.4.6.2.2.3. Nergis

“Zerrin gibi koyu sarı renkli, göbeği yeşil, bir küçük çiçek. (...) Eski şâirler dilberlerin gözlerini nergise teşbih ederek çok kullanmışlardır. (...) Ortasındaki yeşil kısım uzaktan siyaha mâil görünür. İşte şâirlerimiz bu yuvarlaklıktan, siyahımsı görünmesinden dolayı göze, yaprakları da kirpiklere benzetmişlerdir. Öyle tahayyül etmişlerdir. “²⁰⁴

Divân'da nergis sadece bir gazelde, o gazelin kâfiyesi olarak geçer. Nergisin gözleri yâra, zulüm ile fitne ile bakar. O, boynunu eğip şaşkın şaşkın oturur. Bu yerde sadece bir iki gün misafirdir. Yokluk diyarının yoluna, ölmeye azmeder. O, put gibi sevgililerin gözlerinin hasretinden dolayı sararıp solmuş, hastlanmıştır. Bu yüzden hastaların halini hatırını sormakta maharetlidir:

*Ne tazallumla bakar yâra müzevvir **nergis**
Gerdenin egmiş oturmuş mütehayyir **nergis***

*Rıhlete 'âzim olur râh-ı diyâr-ı 'ademe
Bir iki gün bu yere oldu misâfir **nergis***

*Çeşm-i şehlâsı ile bir aña iki görünür
Çemenistâna nigâh etmede kâsır **nergis***

²⁰⁴ Onay, a.g.e, s.317

*Hasret-i çeşm-i bütân üzre sararmış solmuş
Hâl-i bîmârı su'âl etmede mâhir **nergis***

*Bir alay vasfîñi dîvânına ihzâr etdi
Seni vasf eyledi Zihnî gibi şâ'ir **nergis***

G.159

2.4.6.2.2.4. Gonca, Nesrin

Gonca *Divân*'da sıkça geçmekte ve sevgilinin ağzına teşbih edilmektedir. Bu bağlamda “gonca-fem, gonca-dehen, gonca-leb” gibi terkiplerde yer alır. Gonca, tenhada can u gönülden açıldığı için bülbül bundan sıkıntı duyar.

*Güşâd-ı **gonca**dan bülbül melâl-engîz olur zîrâ
Şükûfte olduğıyçün cân u dilden hâra tenhâda*

G.292/3

Sevgilinin gonca dudakları, âşıkların yakalarını yırtmasına sebep olur. Âşıkların o kadar naza tâkati kalmaz:

*Dükenir 'âşıkîñ ol nâza revâcîñ kalmaz
Olur ol **gonca**-lebiñ çâk-i giribâna sebeb*

G.16/4

Nesrin sadece birkaç beyitte zikredilir. Gülzâra çok gül ve nesrin gelip gider; ama o şuhun alımında, işvesinde başka bir hoşluk vardır:

*Var başka ân cemâl-ı cemîlinde ol mehiñ
Gülzâra lîk çok gül ü **nesrin** gelir gider*

G.55/3

2.4.6.2.2.5. Sünbül

“Klasik Türk şiirinde çok sık kullanılan çiçeklerden biri de sümbüldür. Sümbülün dîvân şairlerinin ilgisini çeken en belirgin bitkisel özellikleri sırayla; güzel kokulu olması (müşgîn, ‘abîr, mu‘anber, ‘anberîn); kıvrımlı, dalgalı ve karmâşık görünümü (âşüfte, perîşân, târmâr, halka halka, çîn, târ); genellikle siyaha yakın rengi (siyâh, kara, lâciverd, mâ‘î, kebûdî, gömgök) ve açıldığı dönem itibarıyla baharın habercisi olmasıdır. Klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü vs. için doğal bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır.”²⁰⁵

Sevgilinin o hoş kokulu sünbül gibi saçları, yanaklarına sarılmıştır. Âşık ise, o yanaklara sarılmayı kendisinin hak ettiğini düşünür. Bu durumu şikâyet etmek için de baharın şahına yani sevgiliye dek gider:

²⁰⁵ Bayram, a.g.e., s.213

‘İzâr-ı yâra sarılmış o **sünbül-i hoş-bû**
Şikâyet etmeğe şâh-ı bahâra dek gideriz

G.119/3

Sevgilinin güzelliğinin salkım salkım olan bağlarında sünbül gibi saçlarını herkes beğenir:

Hûşe hûşe o bâğ-ı hüsnünde
Sünbül-i gîsuvânı kim sevmez

G.157/4

Âşık, sevgilinin gülünden, sünbül gibi saçlarından ve anber kokusu yayan kâküllerinden ihsan, neşe göstermesini diler:

Kerem kıl neş’e göster ‘âşık-ı ser-geşteye cânâ
Gülüñden **sünbülüñden** turra-i ‘anber-feşânıñdan

G.261/1

2.4.6.2.2.6. Erguvân, Yâsemen (Semen)

“Ergavân/erguvân Türk şiir geleneğinde, özellikle Divân şiirinde gül ve lâle kadar önemli bir yere sahip olmasa da yine de kırmızıya çalan pembemsi rengi ile gül ve lâle gibi şarap, kan, kanlı gözyaşı ve sevgilinin yanağı gibi birbirinden değişik tasavvura malzeme olduğu tespit edilmiştir.(...) Divân şairlerinin erguvânı konu edindikleri beyitlerin neredeyse tamamına yakınında renk unsurunun ön planda tutulduğu görülür. Bu bağlamda, sevgilinin yüzü/yanağı, âşığın gözyaşı ve kanı, şarap, âteş gibi unsurlar, hep renk ekseninde erguvânla ilişkilendirilen unsurlar olarak karşımıza çıkar.”²⁰⁶

Zihnî Divânı’nda erguvân sadece iki beyitte geçer. Şair, meyin neşesinin ağyar olmadan erguvân kadar güzel olacağını söyler; ancak o haysiyetsizlerin uzaklara gitme korkusu, onların gitmesini engeller:

Ağyârsız neşât-ı mey-i **erguvân** olur
Havf-ı kudûmı olmasa ol kaltabânlarıñ

G.204/6

“Yasemin, klasik Türk şiirinde yumuşak dokulu, beyaz ve sarıçiçekli, güzel kokulu ve tirmanıcı özellikleriyle dikkat çekmiştir. Bu bitkisel özellikleriyle bağlantılı olarak yaseminin klasik Türk şiirindeki temel işlevi (...) sevgili ve sevgilinin saçı, zülfü, yüzü, yanağı, sînesi, teni gibi uzuvlarıyla benzerlik ilişkisine dayanır.”²⁰⁷

Divân’da yâsemen, sevgilinin saçı ile özdeşleşmiştir. Sevgilinin saçları yâsemen kokuludur.

²⁰⁶ Şener Demirel, “Divan Şiirinde Erguvan”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall 2009, s.1002-1003

²⁰⁷ Bayram, a.g.e., s.214

Baňa bigâne gelir cümle cihân eşhâsı
Benim ey zülf-i semen-bû hele yârım sensin G.245/2

Zihnî heme sen yâr deyüp yâr işidirsın
Âzâdesin el-hak
Efgânıñı gûş etse eger ol kaddi bâlâ
Ol zülf-i semen-bû Md./5

Çiçek ve çiçek çeşitlerinin geçtiği beyitler şunlardır:

K.5/29, K.8/13-28, K.9/12, K.12/2-3, K.13/8-11, K.14/14-15-42, K.15/5, K.16/47, K.17/6, G.11/1, G.17/3, G.18/5, G.31/4, G.25/2, G.48/2, G.49/, G.51/5, G.54/3, G.55/3-5, G.64/2, G.83/5-6, G.87/1, G.88/1, G.103/5, G.104/4, G.119/3-4, G.134/1, G.135/5, G.154/5, G.157/4, G.159, G.162/4, G.216, G.236/2, G.242/3, G.244/3, G.254/6, G.269/2, G.272, G.278/2, G.284/1-8, Md./5.

2.4.6.3. Meyveler

2.4.6.3.1. Genel Olarak Meyve (Mîve, Esmâr, Semer, Encug, Bâr)

Meyve, dîvânda sevgilinin veya iyi karakterli kişilerin huyu, mizacı; Âşığın sinesi, sevgilinin dudakları, âşığın istekleri ve bilhassa sevgilinin kendisi gibi tasavvur edilir. Kurtuluş ağacı, âşığın ümit nehrini en yukarı çıkarır. Yüce Allah'ın af, mağfiret meyvesi lezzette eşsiz, benzersizdir. Âşık, bu dünya bağının istek meyvelerini toplayan kişi olmaktan vazgeçmiştir. Onun kastı, baş aşağı dönen feleğin cevrenden kurtulmaktır:

Biz el çekdik bu bâğın mîve-çîn-i kâmi olmakdan
Rehâdır kasdımız çarh-ı nigunsârıñ cefâsından G.254/5

Sevgilinin boyunun yanında servisinin kıymeti yoktur. Her taze şah, cihânda meyve mizaçlı olamaz. Sevgilinin tatlı meyveye benzeyen dudaklarını görenler, Hızır'ı yâd eder. Âşığın inleyen gönlünün ümit bağının meyvesi sevgilidir. Onun sinesi sevgi meyvesi, gönlü ise kebaptır:

Mîve-i bâğ-ı ümîd-i dil-i zârım sensin
Hâsıl ey gonca-dehen bâğ u bahârım sensin G.245/1

2.4.6.3.2. Meyve Çeşitleri: Elma (Sib), Bâdâm

Divânda ismi zikredilen meyveler elma ve bâdemdir. Elma sevgilinin çene altı için kullanılan bir benzetme ögesidir. Sevgilinin gabgabının yani çene altının

elmasının sevdası âşıklara meyve olur. O, amellerin baş sofrasında âşıklara pelid ve piyâz gibi olur:

Sevdâ-yı sîb-i gabgabı 'uşşâka mîvedir
Ser-sofra-i emelde pelîdle piyâz olur G.72/4

Şair bazen sevgilinin gözlerini bazen de kendi gönlünü bâdeme benzetir. Zihnî, Bâkî'nin gazeline yaptığı bir tahmiste bâdemden bahseder. Âşıklar, narçiçeğini görüp de sevgilinin yakut dudağını; şirin bâdemleri görüp de onun mest bakışlarını fikrederler:

La 'l-i yâkûtuñ tasarruf eyleyüp gül-nârı gör
Çeşm-i mestiñ fikr edüp bâdâm-ı şîrînkârı gör
Safvet-i dendânını yâd et dür-i şehvârı gör
Künc-i ebrûsun hayâl et gûşe-i gülzârı gör
Halka-i zülfün kıyâs et tabla-i 'attârı gör Mus.7/1

Şair, Allah'tan gönlünü içi boş bâdem kabuğu gibi etmemesini; huzuruna çıkmaya layık olacak kadar sevgi vermesini diler:

Dili mânende-i bâdâm-ı bî-magz eyleme yâ Rab
Anı bezm-i huzûra şâyegân eyler mahabbet ver G.70/3

Meyve ve meyve çeşitlerinin bahsedildiği beyitler şunlardır:

K.9/14, K.13/30, Mus.7/1, G.20/3, G.33/2, G.97/3, G.231/1, G.241/1, G.245/1, G.254/5.

SONUÇ

Şiirlerinde din ve tasavvûf etkisini açıkça gördüğümüz Erzurumlu Zihnî, kendisini bir "âşık derviş" olarak görmektedir. Şairin yaşadığı dönemin toplumsal olaylarına yer vermesi, nazireler ve tahmisler yazması, devrin önemli olaylarına tarihler düşmesi, onun XVIII. yüzyıl divân şiirinin etkisinden uzak olmadığını bir göstergesidir.

Şairin *Divân*'nında 374 adet şiir bulunmaktadır. *Divân*'daki kasîdeler, klasik kasîde geleneği içerisinde yazılmış olup tevhîd, münâcât, na't ve medhiyeler şeklinde yazılmıştır. Şairin yazdığı kıt'alarının hepsi tarih manzûmesidir. Gazeller ise dinî, âşıkâne ve rindâne bir edâ ile kaleme alınmıştır.

Zihnî, şiirlerinde arûzun en yaygın kalıplarını ustaca kullanmıştır. Şairin vezinli şiir yazma becerisi yüksektir. Türkçe şiirlerinin dışında Arapça ve Farsça birer manzumesinin olması, bu dillere vâkıf olduğunu görmek ve aldığı eğitim hakkında fikir yürütmek bakımından önemlidir. Bu noktadan hareketle onun medrese eğitimi aldığı söylenebilir.

Zihnî Divânı'nda yer yer ağır bir dil kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ikili, üçlü terkiblere yer verilmesi ve dini muhtevâlî şiirlerin fazla olmasıdır. Şairin, şiirlerinde atasözleri ve deyimlere yer vermesi, yaşadığı yüzyıldaki şiir eğilimi olan mahallîleşme cereyanı etkisinde kaldığı şeklinde yorumlanabilir.

Zihnî'nin, şiirlerinde tasavvûfî kavramları çokça kullanılmış olması; Mevlevî, Bektâşi, Kalender gibi kavramlara yer vermesi ve ünlü mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı'yı kendisine örnek alması onun tasavvûfa eğilimli olduğunu ortaya koymaktadır.

Erzurumlu Zihnî'nin örnek aldığı şairlerin başında Nâbî, Bâkî, Nef'i, Hâzık Efendi ve İbrahim Hakkı gelmektedir. Şair, özellikle Nâbî ekolünün taşradaki bir takipçisidir. Onun şiirlerinde de Nâbî gibi öğüt verme, hikmetli sözler söyleme çabası göze çarpmaktadır.

Zihnî'nin divân edebiyatındaki yerini belirlemeyi hedefleyen bu çalışmada, şairin aldığı tesirler ve çağdaşları arasındaki yeri tesbit edilmek istenmiştir. Şiirlerindeki hayâl gücü, ifâde kabiliyeti, dil kullanımı ve kafiye-redif tercihindeki sınırlılık dikkate alındığında Zihnî'nin ikinci derecede önem taşıyan bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Erzurumlu Zihnî Divânı'nın tahlil edilmesi, ayrıca, dönemin sanat ve kültür merkezi olan İstanbul dışındaki edebî faaliyetleri örneklendirmek ve Osmanlı şiirinin taşradaki bir yansımasını ele almak bakımından fırsat sunmuştur.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerîfi, Haz: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

AÇIKGÖZ, Namık, *Kahvenâme*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, C.II.

BALTACI, Cahid, *Tasavvuf Lügati*, Gelenek Yay, İstanbul, 2011.

BATİSLAM, H.Dilek, “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2002, s.185-208.

BAYRAM, Yavuz, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall 2007, s.209-219.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yay., Ankara, [?], C.VII

CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yay., Ankara, 2011.

CEBECİ, Dilâver, *Dîvân Şiirinde Kadın*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2009.

COŞKUN, Menderes, *Klasik Türk Şiirinde Edebi Tenkid*, Akçağ Yay., Ankara, 2007.

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1998.

DEMİREL, Şener, “Divan Şiirinde Erguvan”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, s.995-1014.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2003.

EL ACLUNİ, İsmail B. Muhammed, *Keşfü'l Hafâ ve Müzîlû'l ü-bâs*, Dar'ul-kutubil İlmiyye, Beyrut, 1998, 3.Baskı, C.II.

ERKAL, Abdulkadir, “Divân Şiirinde Afyon ve Esrar”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2000, s.25-61.

ERZEN, Halil, *İhya Divanı ve Tahlili*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van, 2012.

ESKİGÜN, Kübra, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *Erzurum Şairleri*, Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi (Akt. Abdulkerim Dinç), Ankara, 2010.

GAZALİ, İmam, *Esmâü'l Hüsnâ*, (Tercüman: M. Feriât), Feriât Yay.,İstanbul, 2005.

GÖLPINARLI, Abdalbaki, *Fuzuli Divânı*, İnkılap Yay, İstanbul, 2005.

GÜLER, Kadir-Kerim Yaşar,” Divân Şiirinde Caize (Şair-Patron-Hâmi İlişkisi) Üzerine Değerlendirmeler-II”, *Dumlupınar Üniversitesi Sos. Bil. Dergisi*, Kütahya, 2007, S.19, s.267-300.

HAKVERDİOĞLU, Metin, “Lale Devri ve Lale İsimleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s.472-498.

HORATA, Osman, “Son Klasik Dönem (1700-1800) Tarihî, Sosyo-Kültürel Bağlam”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, C.II

İNALCIK, Halil, *Şair ve Patron*, Doğubatu Yay., Ankara, 2011.

İNBAŞI, Mehmet, “Van Vâlileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2006, S.29, s.195-212.

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yay., İstanbul, 2003.

KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, C.II

KASIR, Hasan Ali, “Erzurumlu İbrahim Hakkı”, *Erzurum Şairleri*, Erzurum Kitaplığı Yay., İstanbul, 1999.

KOLEKTİF, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul, 1987, C.VI

KOLEKTİF, “Lokmân”, *Türk Dili ve Edebiyatı Devirler/İsimler/Eserler/Terimler Ansiklopedisi*, Dergâh Yay, İstanbul, 1986

KOLEKTİF, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Editör:Ekmelettin İhsanoğlu), Zaman Yay., İstanbul, 1999, C.I,

KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yay, Ankara, 1992.

KONUKÇU, Enver ve bşk., *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yay., [?].

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi, Ankara, 2010.

KORKMAZ, Mehmet, *Mitoloji Sözlüğü*, Alter Yay., Ankara, 2011.

KURNAZ, Cemal, *Divân Edebiyatı ve Türk Kimliği*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2011

KURNAZ, Cemal, *Hayâlî Bey Divânının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2012

KÜLEKÇİ, Numan ve Turgut Karabey, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divânı*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1997.

MACİT, Muhsin, *Erzurumlu Zihnî Divânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

MAKSUDOĞLU, Mehmed, *Osmanlı Tarihi*, Elif Yay., İstanbul, 2003

MENGİ, Mine, *Divân Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1987.

MENGİ, Mine, *Divân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara, 2010

NACİ, Muallim, *Osmanlı Şairleri* (Haz. Cemal Kurnaz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986

NUSRET, Mehmet, *Tarihçe-i Erzurum* (Haz. Ahmet Fidan), Dünya Üniversiteler Kış Oyunları Serisi, Ankara, 2010

ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1992.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay, İstanbul, 2010.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 2006.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nev'i Divânı'nın Tahlili*, Akçağ Yay., Ankara, 2001

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye*, Sebil Yay., İstanbul, 1996, C.II

ŞENTÜRK, Atilla-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2012

TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divân Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

TARLAN, Ali Nihat, *Şeyhî Divânı'nı Tetkik*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

TATLISU, Ali Osman, *Esmâ'ül Hüsnâ Şerhi*, Yağmur Yay, İstanbul, 1987

TOLASA, Harun, *Ahmet Paşâ'nın Şiir Dünyâsı*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.

TOPALOĞLU, Bekir, “Bârî”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, C.5

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay, İstanbul, 2005.

ÜNAL, Harun, *Uydurma Hadisler*, Mirâc Yay., İstanbul, 2007, C.I,

ÜSTÜNER, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara, 2007

YENİTERZİ, Emine, “Klasik Türk Şiirinde Ülke Ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı*, vol.3, 2010, s.301-334.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbekir Eyaleti Valileri”, *F.Ü. Sos. Bil. Dergisi*, Elazığ, 2000, C.X, S.1, s.233-287.

YORGA, Nicole, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul, 2005

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
“Erzurumlu Zihnî Divânı’nın Tahlîli”
2014, Sayfa:290 (XVI+274)
Hazırlayan: Tolga ÖNTÜRK
Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Halil ERZEN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Osmanlı medeniyetini şekillendiren kültürel birikime katkıda bulunan divan şiiri, asırlarca devam etmiş ve bu gelenek içerisinde birçok şair yetişmiştir. Bir taşra şehri olan Erzurum'da yetişen ve XVIII. yüzyıl divân şairleri arasında yer alan Zihnî de bu geleneğe katkıda bulunmuş sanatçılardan biridir. Dönemle ilgili tezkirelerde adına rastlanmayan ve kendisiyle ilgili pek fazla bilgi bulunmayan bu şairin elimizdeki tek eseri *Divân*'ıdır. Bu çalışmada *Zihnî Divânı*, içerik bağlamında incelenerek eserin tahlîli yapılmıştır. Her ne kadar Erzurumlu Zihnî, devrinin birinci sınıf şairlerinden olmasa da onun eseri üzerine yapılacak bir tahlîl çalışmasının, divan şiiri geleneğinin taşradaki etkisi hakkında mâlûmat sunacağı düşünülmüştür. Nitekim divân tahlîli çalışmaları, şairlerin anlam ve hayâl dünyasını, edindikleri kültürel birikimi, aldıkları tesirleri ortaya koymak bakımından önemli çalışmalardır. Devletin idarî ve kültürel merkezinden uzak bir coğrafyada yaşamış olan Zihnî'nin *Divân*'ı incelenirken yaşadığı sosyal ortamın şiirine etkisinin olup olmadığı, dönemin Erzurum'unda edebî atmosferin nasıl olduğu, şairin bu atmosferden etkilenip etkilenmediği gibi hususlar da dikkate alınmıştır.

Bu çalışma ile Erzurumlu Zihnî'nin takipçisi olduğu akım veya ekol belirlenmek istenmiş, şairin divân şiiri geleneği içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmış ve ortaya konulan tespitlerin bundan sonra yapılabilecek ilgili araştırmalara katkısı olacağı düşünülmüştür.

SUMMARY

THESIS OF MASTER

“Analises of Erzurumlu Zihnî’s Divân”

2014, Page: 290 (XVI+274)

Prepared by: Tolga ÖNTÜRK

Consultant: Yrd. Doç. Dr. M. Halil ERZEN

University of Yuzuncu Yıl Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Department of Old Turkish Literature

The Ottoman Poetry which shaped Ottoman civilization and contributed cultural background has been gone on for centuries and too many poets have grown in this tradition. Zihni who was grown in a provincial city called Erzurum and he was one of the poets among ottoman poets of 18th century contributed to this tradition. There is no information about the poet and his name at the collection of biographies in reference of the period. The main work of the poet is his Poetry (Divan). Divan of Zihni was analysed examining as part of content in this study. Although Zihni from Erzurum is not a first-class poet in his period, it is considered that an analysis related his work will give information about effect of ottoman poetry tradition in province. Therefore, examination study of Divan is very important study from the point of view revealing poet’s sense and imaginary world, cultural backgrounds and efficiency. Because Zihni lived in a geography far away administrative and cultural centre of the state, it was considered that whether social environment was affected his poem, how the literary atmosphere in Erzurum at current period was, whether the poet was affected from this atmosphere when Zihni’s Divan was examined.

With this study, it is intended to determine movement and cult which kept up with by Zihni from Erzurum and it is aimed to determine his place in ottoman poetry tradition. And finally, it is considered that all of these findings will contribute to next examination about the subject.

EKLER

Ek 1.

Ek 2.

(Zihnî'nin 1794-95 yıllarında tarih düştüğü, Aşkale ilçesindeki Kağdarıç Köprüsü'nün yerine yapılan köprü. Bugün “Çağdarış Köprüsü” ismiyle bilinmektedir.)